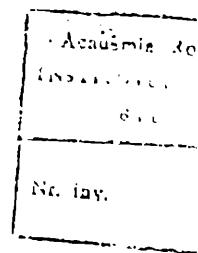

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” IAȘI

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

X

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCHUREŞTI, 1985

COMITETUL DE REDACTIE

MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚA, *redactor responsabil*; VIRGIL MIHAILESCU-BERLINA, *secretar de redacție*; ALEXANDRU ANDRONIC, ADRIAN G. FLORESCU, ION IONIȚĂ, DAN GH. TEODOR, *membri*.

Pescările ilustrează prezentul volum au fost executate de Waltraud Delibes și Emilia Platon. Fotografiile s-au executat în laboratorul foto al Universității „AL. I. CUZA” Iași.

The archaeology of Moldavia

X

Археология Молдовы

X

EDIȚIURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

79-717 Calea Victoriei 125, Sector 1, București

Academia Română - Institut Iași
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
. . .
Nr. inv. 240

SUMAR

STUDII SI MATERIALE

MARILENA FLORESCU, Cîteva date referitoare la cunoașterea sistemului de fortificație a așezărilor Monteioru din Moldova	7
ION IONIȚĂ, Importante descoperiri arheologice din perioada de formare a poporului român în așezarea de la Iași — Nicolina	30
DAN GH. TEODOR, Autohtonii și migratori la est de Carpați în secolele VI—X c.n.	50
VICTOR SPINEI și RODICA POPOVICI, Cercetările arheologice din necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani	74
SERAFINA ANTONIU și CARMENCITA OBREJA, Studiul antropologic al scheletelor medicrale de la Hudum-Botoșani din secolele XIII—XV	89

N O T E

SERGIU HAIMOVICI, Un craniu de berbec cu policheratice din așezarea dacică de la Răcătău	97
TRAIAN BIȚA, O fibulă digitată de la Pașcani — Fântânele	99

C R O N I C A Ș T I I N Ț I F I C Ă

VASILE CHIRICĂ, Cercetătorul Anton Nițu la 70 de ani	101
--	-----

R E C E N Z I I

FELICJA BIALECKA, Dokumentacja i informacja naukowa w Archeologii. Zarys problematyki... i propozycje metodyczne, Biblioteka Archeologiczna, 25, 1975 (Cornelia-Magda Mantu)	104
MARCEL OTTE, Le Gravettien en Europe Centrale, Dissertationes Archaeologicae Gandenses, De Tempel, Brugge, 1981 (Vasile Chirica)	105
FRAUKE STEIN, Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland. Beiträge zur Interpretation einer Quellengattung, vol. 23, seria Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, ed. Rudolf Habelt, Bonn, 1976 (Mircea Petrescu-Dimbovița)	110
FRAUKE STEIN, Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland, vol. 24, seria Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, ed. Rudolf Habelt, Bonn, 1979 (Mircea Petrescu-Dimbovița)	112
VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, La monnaie romaine chez les Daces Orientaux, Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies, 23, Edit. Acad., 1980 (Ion Ioniță)	113
EVA KOLNÍKOVÁ, Rímske mince na Slovensku, „Ars slovaca antiqua”, Tatran, Bratislava, 1980 (Virgil Mihăilescu-Bîrliba)	117
HELMUT ROTI, Kunst der Völkerwanderungszeit, mit einem Vorwort von K. Böhmer und Beiträgen von B. Arrhenius, E. Bakka, V. Bierbrauer, H. W. Böhme, R. L. S. Bruce-Mitford, K. Düwel, H. Friesinger, É. Garam, G. Haseloff, O. von Hessen, K. Horedt, O. Klindt-Jensen, G. Koenig, I. Kóvrig, J. Lafontaine-Dosogne, A. Peroni, M. Schulze, L. Trümpelmann, D. M. Wilson, Propyläen Kunstgeschichte, Supplementband 4, Propyläen Verlag, Frankfurt a. M. — Berlin — Wien, 1979, 352 p. + 57 fig. + 320 pl. (Ion Ioniță)	118
VICTOR SPINEI, Moldova în secolele XI—XIV, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, 383 p. + 58 fig. (Vasile Neamțu)	120
EUGENIA NEAMȚU, VASILE NEAMȚU și STELA CHEPTEA, Orășul medieval Baia în secolele XIV—XVII. Cercetările din anii 1967 — 1976, Edit. „Junimea”, Iași, 1980 (Dan Gh. Teodor)	123

O B I T U A R I A

DUMITRU TUDOR	126
EUGENIA NEAMȚU	129
GHENUȚĂ COMAN	132

L I S T A A B R E V I E R I L L O R

SOMMAIRE

ÉTUDES ET MATERIAUX

MARILENA FLORESCU, <i>Quelques données concernant la connaissance du système de fortification des établissements Monteoru en Moldavie</i>	7
ION IONITĂ, <i>Wichtige archäologische Funde aus der Entstehungszeit des rumänischen Volkes in der Siedlung Iași—Nicolina</i>	30
DAN GH. TEODOR, <i>Natives and Migratory Peoples in the East of the Carpathians in the VIII—Xth Centuries A.D.</i>	50
VICTOR SPINEI und ROPICA POPOVICI, <i>Archäologische Untersuchungen in der mittelalterlicher von Hudum, Kreis Botoșani</i>	74
SERAFINA ANTONIU et CARMENCITA OBREJA, <i>L'étude anthropologique des squelettes médiévaux datant des XIIIe — XVe siècles, trouvés dans la nécropole de Hudum — Botoșani</i>	89

NOTES

SERGIU HAIMOVICI, <i>Sur un crâne de bétail avec le phénomène de polykératite provenant de l'établissement dacique de Răcătău</i>	97
TRAIAN BITA, <i>Une fibule digitée de Pașcani—Fântânele</i>	99

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

VASILE CHIRICA, <i>Anton Nîțu à son 70e anniversaire</i>	101
---	-----

COMPTES RENDUS

FELICJA BIALECKA, <i>Dokumentacja i informacja naukowa w Archeologii. Zarys problematyki i propozycje metodyczne</i> , Biblioteka Archeologiczna, 25, 1975 (<i>Cornelia-Magda Mantu</i>)	101
MARCEL OTTE, <i>Le Gravettien en Europe Centrale</i> , Dissertationes Archaeologicae Gandenses, De Tempel, Brugge, 1981 (<i>Vasile Chirica</i>)	105
FRAUKE STEIN, <i>Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland. Beiträge zur Interpretation einer Quellengattung</i> , vol. 23, série Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, ed. Rudolf Habelt, Bonn, 1976 (<i>Mireca Petrescu-Dimbovita</i>)	110
FRAUKE STEIN, <i>Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland</i> , vol. 24, série Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, ed. Rudolf Habelt, Bonn, 1979 (<i>Mireca Petrescu-Dimbovita</i>)	112
VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, <i>La monnaie romaine chez les Daces Orientaux</i> , Biblioteca Historica Romanae, Monographies, 23, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1980 (<i>Ion Ionită</i>)	113
EVA KOLNIKOVÁ, <i>Rímske mince na Slovensku, „Ars slovaca antiqua”</i> , Tatran, Bratislava, 1980 (<i>Virgil Mihăilescu-Bîrliba</i>)	117
HELMUT ROTI, <i>Kunst der Völkerwanderungszeit</i> , mit einem Vorwort von K. Böhmer und Beiträgen von B. Arrhenius, E. Bakka, V. Bierbrauer, H. W. Böhme, R. L. S. Bruce-Mitford, K. Düwel, H. Friesinger, E. Garam, G. Haseloff, O. von Hessen, K. Horedt, O. Klindt-Jensen, G. Koenig, I. Kóvrig, J. Lafontaine-Dosogne, A. Peroni, M. Schulze, L. Trümpelmann, D. M. Wilson, <i>Propyläen Kunstgeschichte</i> , Supplementband 4, Propyläen Verlag, Frankfurt a. M. — Berlin — Wien, 1979, 352 p. + 57 fig. + 320 pl. (<i>Ion Ionită</i>)	118
VICTOR SPINEI, <i>Moldova în secolele XI—XIV</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, 383 p. + 58 fig. (<i>Vasile Neamțu</i>)	120
EUGENIA NEAMȚU, VASILE NEAMȚU et STELA CHEPTEA, <i>Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII. Cercetările din anii 1967—1976</i> , Ed. „Junimea”, Iași, 1980 (<i>Dan Gh. Teodor</i>)	123

OBITUARIA

DUMITRU TUDOR	126
EUGENIA NEAMȚU	129
GHENUȚĂ COMAN	132

LISTE DES ABRÉVIATIONS

134

CÎTEVA DATE REFERITOARE LA CUNOAȘTEREA SISTEMULUI DE FORTIFICATIE A AŞEZĂRILOR MONTEORU DIN MOLDOVA

MARILENA FLORESCU

S-a afirinat pe bună dreptate că în conexiunea principalelor coordonate ale fénomenului istoric, evoluția în timp și dispersiunea în spațiu, analiză diferitelor aspecte ale culturii materiale cuprinde în sfera ei o problematică cît se poate de complexă care pornește de la reconstituirea unor forme de manifestare ale vieții cotidiene, pentru a ajunge apoi la înțelegerea universului spiritual al omului vremii respective, care încearcă să definească tipul antropologic pentru a permite precizări asupra caracterului etnic și care în sfîrșit se străduie să stabilească cele mai importante aspecte ale structurii economice și ale organizării sociale etc.¹

Se înțelege că soluționarea acestor probleme care implică întreaga manifestare a creațiilor umane pe un spațiu geografic bine delimitat și într-un cadru cronologic determinat este condiționată de cunoașterea cît mai amănunțită a tuturor elementelor de cultură materială.

Nu este deci surprinzător că în acest ansamblu de preocupări prezentarea datelor referitoare la sistemul de fortificație realizat de comunitățile tribale monteorene, își găsește locul potrivit. În sensul celor relatate mai sus, trebuie să remarcăm faptul că cercetările din ultimele două decenii au permis să se facă noi observații și au oferit date deosebit de prețioase pentru cunoașterea sistemului de apărare a așezărilor caracteristice culturii monteorene. Aceasta nu înseamnă că pot fi reconstituite toate procedele folosite de purtătorii culturii Monteoru pentru fortificarea cetăților și a așezărilor ce gravita în jurul lor sau că pot fi stabilite cu rigurozitate etapele cărora să le fie specifice sisteme defensive date. Totuși, nu este lipsit de interes ca să prezintăm într-un tot unitar rezultatele obținute pînă acum și care reflectă stadiul actual de cunoaștere a problemelor referitoare la organizarea internă a comunităților tribale Monteoru și cu unele particularități ale fiecărei dintre ele.

Dar, înainte de a consemna rezultatele cercetărilor mai recente este necesar să reamintim pe scurt observațiile și considerațiile făcute de I. Nestor și Eugenia Zaharia cu privire la sistemul de apărare a stațiunii eponime cu atât mai mult cu cît ele constituie un punct de reper atunci cînd este analizat sistemul de fortificație al oricărei așezări din aria culturii respective².

În acest sens, trebuie de asemenea să mai subliniem în mod deosebit că cercetindu-se nu numai cetățuia, nucleul central, al stațiunii eponime ei și una din marile așezări din apropiere, Poiana Scorușului, au putut fi consemnate observații care atestă grija celor ce locuiau aici, ca întregul complex — cetățuia și așezările satelite, ce gravita în jurul ei — să fie la un moment dat cît mai bine apărate.

Astfel, la Sărata Monteoru a fost identificat pentru prima oară zidul de incintă și sănțul de apărare dovedind că purtătorii culturii Monteoru aveau o ingeniozitate cu totul deosebită de a adapta diferitele procedee cunoscute în funcție de situații date, cum rar poate fi întîlnit în aria culturilor contemporane din spațiul carpato-dunărean. În acest sens, menționăm că în sectorul Poiana Scorușului au fost identificate urmărele unei construcții considerate drept „zid”, dar fără sănț adiacent care a înconjurat cea mai mare parte a terasei respective. Acest zid a fost construit pe un val de pămînt, aplatisat, ce exista probabil mai înainte sau eventual va fi constituit fundația construcției

¹ Conform observațiilor făcute de Adrian Florescu cu referire la cultura Nouă (ArhMold, II—III, 1964, p. 59—103; idem, *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 39—74).

² În ceea ce privește sistemul defensiv sesizat la Sărata Monteoru, trebuie să subliniem că I. Nestor și apoi I. Nestor și E. Zaharia au făcut precizări ample cu diverse prilejuri; din nefericire nu intotdeauna aceste importante observații sunt luate în discuție și puse la îndemînă la justă lor valoare.

Amintim astfel, că în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 33—36; *SCIV*, I, 1951, 2, p. 139—169; *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 69—90; *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 497—514, precum și în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 90—132, s-au făcut precizări ample cu privire la sistemul de fortificație al stațiunii eponime. Ținind seama de precizările și importanța lor am păstrat în text în unele cazuri formulările ad-literale ale lui I. Nestor și I. Nestor și E. Zaharia.

din piatră. Deși, întregul complex a fost parțial acoperit de rugul colectiv folosit de purtătorii I_{c_3} pentru a-i incineră pe cei iesiți din viață este cert că zidul și valul sănt mai vechi decât rugul. Conform observațiilor lui I. Nestor și E. Zaharia, această construcție de piatră este mai nouă decât ultimul nivel de locuire I_{c_4} și deci datează de la începutul fazei I_{c_3} ³. Prin această observație se atrăgea astfel pentru prima oară atenția că purtătorii culturii Monteioru cunoșteau procedeul de a proteja și apără așezarea cu un val și o construcție din piatră. Cu toate acestea, așa cum vom avea prilejul să consemnăm în continuare, metoda respectivă a fost mai rar folosită în aria culturii Monteioru. Este însă cert că, în anumite cazuri și numai la anumite stațiuni, procedeul ca atare era impus de unii factori locali (caracteristicile microzonei geografice), cît și de organizare internă a comunității tribale ce locuia pe un anumit teritoriu. În aceeași ordine de idei, trebuie să mai amintim că la Sărata Monteioru nu numai Poiana Scorușului ci și cetățuia care era nucleul central al obiectivului respectiv fusese probabil înconjurate de o construcție de piatră la care s-a acroșat un „turn” de veghe realizat la începutul fazei IIa, atunci cînd s-a constatat că sănțul săpat pentru a proteja cetățuia nu mai avea eficacitate. Sânțul la care ne referim, ce funcționase deja la sfîrșitul primei perioade (faza Ia), nu a fost astupat, ci i s-a acroșat construcția cu un „turn” de veghe al căruia rol era și de a proteja locuințele de pe pantă. Cu toate acestea, conform observațiilor făcute de I. Nestor, sănțul, ca element defensiv, rămîne un factor important în apărarea cetății de la Sărata Monteioru. Astfel, pentru a proteja fiecare sector în parte, între Poiana Scorușului și cetățuie, în colul larg care le unea, s-a săpat un sănț adinc, lăsindu-se doar un mic prag (crucișat la săparea sănțului), cu o lățime de 2,50 m, care cobora în trepte pentru a facilita astfel accesul dintre cele două așezări. Așadar, erau relevante pentru prima oară diversele procedee folosite de purtătorii Monteioru, pentru a apăra atât nucleul central al așezării — cetățuia —, cît și așezările satelite. Identificarea elementelor componente ale sistemului defensiv (sânțul, zidul adiacent și probabil valul), dovedeau că, comunitățile tribale „montorene” cunoșteau deja, în momentul în care se constituiseă cu o cultură materială proprie, diverse procedee de apărare a așezărilor. În acest context de date, rezultatele obținute prin cercetarea altor stațiuni din aria culturii Monteioru, vin să confirme, să completeze sau să sublinieze alte metode pe care „montorenenii” le practicau în vederea apărării așezărilor lor.

În ceea ce privește Moldova, trebuie să remarcăm faptul că cercetările de teren au scos la lumină resturile a 260 de stațiuni, concentrate mai ales în anumite zone. Astfel, au putut fi stabilite microzone cu o densitate maximă, ca de exemplu regiunea situată la curbura Carpaților Răsăriteni, locuită de la începutul fazei I_{c_3} și pînă la sfîrșitul fazei IIb, apoi aceea cuprinsă între bazinul Putnei și al Trotușului, unde a existat o densitate maximă în fazele $I_{c_3} - I_{c_2}$, parțial Ia și puțin IIa-IIb, după care urmează depresiunea Onești, de asemenea intens locuită în fazele timpurii ale culturii Monteioru, respectiv $I_{c_3} - I_{c_2}$. În ceea ce privește zona situată mai ales în dreapta Siretului, de la vîrsarea Bistriței pînă la vîrsarea Putnei, s-a constatat o mai mică densitate a așezărilor $I_{c_3} - I_{c_2}$ și o dispersare la distanțe aproape egale a unor mari stațiuni locuite din faza I_{c_3} pînă la sfîrșitul fazei IIb. În sfîrșit, în regiunea delimitată de cursul superior și mijlociu al Berheciului, Zeletinului și Siret, așezările sunt situate de obicei pe terasele medii și inferioare (deși nu lipsesc nici acele de pe promontoriile inalte) și sunt locuite doar pînă la sfîrșitul fazei I_{c_2} , ca și depresiunea Onești de exemplu.

Cercetările efectuate, atât în zonele cu maximă sau minimă intensitate a așezărilor de dispersiune Monteioru, au oferit rezultate deosebit de importante. În acest sens, menționăm că în toate microzonele cu densitate maximă sau medie, indiferent de faza de evoluție cărora le aparțin obiectivele respective, așezările sunt fortificate doar cu o singură excepție. Ne referim aici la regiunea cuprinsă între Siret și bazinul Zeletinului cu afluenții lui, cunoscută și sub numele de colinele Tutovei, unde cercetările de suprafață și sondajele au scos la lumină numeroase resturi de locuire aparținând fazelor I_{c_3} și I_{c_2} . Analizind tipul de așezare preponderentă în această zonă, s-a subliniat, că aici se găsesc deopotrivă cetățui și așezări deschise, situate pe pantele linii ale colinelor sau pe terasele medii și inferioare ale apelor ce străbat regiunea respectivă, procentajul inserind însă valori mai ridicate la acestea din urmă (așezări deschise). Sondajele efectuate în cinci stațiuni situate pe terasa medie sau inferioară a rîurilor au relevat faptul, că pentru nici una din ele purtătorii culturii Monteioru nu au construit un sistem de fortificație. Pentru așezările-cetățui din aceeași regiune nu avem nici un fel de date întrucât, ele nu au constituit obiectivul cercetărilor din ultimii ani⁴. Așezările nefortificate din această zonă nu par să fie un fapt întîmplător; reamintim cu acest prilej că, atât la Tăvădărești, Năstăseni, Dădești, Bărboasa, Podu Morii-Onceaști, cît și în alte așezări unde s-au făcut săpături sau numai cercetări de suprafață, s-a observat că locuințele sunt dispuse pe întreaga suprafață a terasei la distanțe ce depășesc uneori 60 m⁵. Din punct de vedere stratigrafic s-a constatat

³ Ibidem.

⁴ Marilena Florescu și V. Căpitanu, ArhMold, VI, 1967, p. 53–97. Fără a ne ocupa în mod special de sistemul de fortificație al diverselor obiective semnalate în această zonă a Moldovei, s-au dat o serie de informații cu privire la așezările deschise cît și la caracteristicile topografice ale stațiunilor, situate pe promontori de tip cetățuie.

⁵ Un exemplu edificator și oferă așezările semnalate la Tăvădărești, Podul Morii-Onceaști, Bărboasa și mai ales Năstăseni (jud. Bacău), unde locuințele sunt numai grupate cîte două și cîte patru, dar ele se găsesc în fiecare grupă o depărtare de cel puțin 50 m una de alta (sondajul de la Năstăseni a fost efectuat de către noi în 1966, inedit).

că în aceste aşezări nivelele de locuire sunt puțin consistente, ceea ce dovedește o viețuire de scurtă durată pe locul respectiv. Este cert că purtătorii culturii Monteoru, care s-au așezat în această parte a Moldovei doar pentru puțin timp (etapa a III-a a fazei I_{c3} și I_{c2}), să nu-și fi pus problema construirii unui sistem defensiv într-o zonă pe care o considerau mai puțin propice pentru modul lor de viață, sau eventual mai puțin sigură, din motive pe care nu le putem întrezări cu ușurință⁶.

Tot în legătură cu problema sistemului de fortificație mai este necesar să menționăm că s-au semnalat și căzuri în care aşezările caracteristice ultimelor faze de evoluție ale culturii Monteoru (IIa–IIb), situate pe terasele inferioare sau medii din zona aferentă Siretului, nu aveau nici un fel de sistem defensiv. Un exemplu edificator ni-l oferă stațiunea de la Pușești, județ Vrancea, cu bogate resturi de locuire din fazele IIa–IIb, care nu a fost fortificată, deși ținând seama de caracterul topografic al locului pe care s-au stabilit, era credem foarte necesară⁷.

În ceea ce privește însă aşezările fortificate, rezultatul unor săpături de ampioare ne relevă pe de o parte complexitatea unor procedee folosite de „montoreni” iar pe de altă parte ne relevă faptul că fiecare comunitate tribală își putea alege din diversitatea de metode pe acelea pe care le considera mai eficace în anumite condiții date. Ținând seama că au fost consemnate numeroase observații, ne vom referi în continuare la principalele rezultate obținute pînă acum. Este însă necesar să atragem atenția că deși nu a fost în intenția noastră să ne oprim la fiecare obiectiv în parte, am fost obligați totuși să facem deoarece, fiecare din sistemele de fortificație semnalate în Moldova ne relevă fie un nou procedeu, fie un aspect particular al organizării comunității tribale respective. Din acest motiv, considerăm că trebuie să subliniem aceste particularități pentru a putea astfel să ne fie permisă formularea unor ipoteze referitoare la modul de viață și de organizare a comunităților tribale de tip Monteoru.

În acest sens, ne vom opri în continuare la obiectivul de la Mănăstioara-Fitionești, județul Vrancea pentru că el ne relevă un sistem de fortificație complex folosit de „montoreni” încă de la începutul fazei I_{c3}⁸ (fig. 1). Astfel, nucleul central al aşezării la care ne referim îl constituie suprafața unuia din promontoriile de tip „cetățuic” desprinse din terasa superioară a Zăbrăuciorului și se găsește în apropiere de punctul de confluență a acestuia cu

⁶ Marilena Florescu, *ArhMold*, IV, 1966, p. 107–113.

⁷ Marilena Florescu, Mircea Nicu și M. Rădulescu, *Mem Antic.*, III, 1971, p. 157–182. Așezarea a mai fost cercetată în cadrul sondajelor aferente săntierului Poiana de către A. Nițu, în 1951. Ea se găsește pe terasa inferioară și are o suprafață de circa 10 ha. Nu s-au obținut date care să ne indice existența sistemului defensiv specific pentru această stațiune.

⁸ Semnalată de Gh. Constantinescu, în 1955, stațiunea de la Mănăstioara-Fitionești a fost cercetată intens între 1965–1970. Au fost semnalate patru niveluri de locuire aparținând facies-ului Stoican-Aldei și Cucuteni A, opt niveluri de locuire aparținând culturii Monteoru (I_{c3}–IIa –

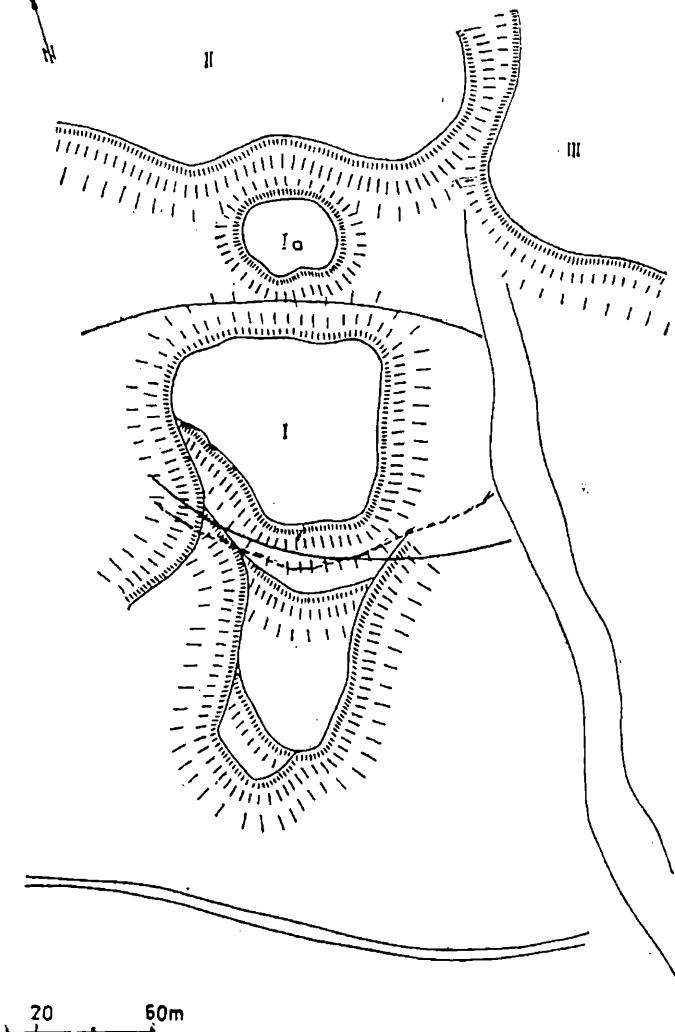

Fig. 1. — Mănăstioara. Cetățuia cu traseul sănțului de apărare. Schiță-plan.

Ib) și trei niveluri de locuire geto-dacice. Așezarea neolică a cuprins în exclusivitate cetățuia, unde s-a constatat o concentrare maximă a locuințelor cu platforme solide, construcții interioare cu un bogat inventar care au fost apoi în mare parte distruse de amenajările făcute în epoca bronzului. Resturi sporadice neolitice au fost semnalate și pe terasa Măriuța-Petreci. Cu acest prilej trebuie să rectificăm o informație dată de V. Bobi (*Studii și comunicări vîrincene*, II, 1979) în care afirmă, că așezarea neolică Măriuța-Petreci este foarte bogată, ilustrind însă cu materiale provenite de pe cetățuic. În ceea ce privește așezarea Monteoru, deși ne vom opri în text și vom da unele detalii mai ales ale sectorului unde se concentreză amenajările pe terase și sistemul

Zăbrăuțul⁹. Prin condițiile prieinice pe care le oferea microzona geografică promontoriul-cetățuie a fost locuit aproape neîntrerupt încă din neolitic pînă la începutul sec. I e.n.¹⁰. În imediata sa vecinătate de nord-vest se găsește un al doilea promontoriu denumit Poiana Cetățuici care face legătura dintre cetățuic cu terasa Măriuța-Petrei al cărei platou are circa 15 ha¹¹. De-a lungul anilor configurația geomorfologică inițială a cetățuiei a suferit modificări datorate atât factorilor naturali cit și intervenției omului. Aceste modificări au creat, se înțelege, dificultăți atunci cînd s-a început aici cercetarea sistemului de fortificație, intrucît pantele și marginile platoului au fost martelate și degradate de aluvioni produse prin alunecarea straturilor superioare de pe platou pe pantele de nord-vest și sud-est. Dar, în ciuda acestor dificultăți, săpăturile efectuate în zonele de nord-vest și sud-est ale cetățuiei au avut ca rezultat obținerea unor date edificatoare referitoare nu numai la sistemul de fortificație specific așezării „monteorene” ci și la acelea caracteristice stațiunilor neolitice și geto-dacice. Cu toate că nu constituie obiectul studiului de față, se vor face totuși pe parcurs și unele referiri la sistemul de apărare neolic sau geto-dacic datorită faptului că acestea fiind amplasate în zonele cele mai vulnerabile ale cetățuiei s-au interceptat reciproc iar în unele cazuri unele din elementele lor au fost anihilate. Astfel, dacă ne referim la zona de nord-vest a cetățuiei constatăm că sistemul de apărare monteorean a fost complet distrus atunci cînd s-a săpat aici marele șanț geto-dacic în epoca corespunzătoare domniei lui Burebista. Că în zona respectivă a existat o fortificație monteoreană ne-o dovedesc observațiile stratigrafice obținute cu prilejul săpării secțiunii 3 (celealte două – șanțul transversal, secțiunea 2 nu ne-a oferit date concluzante) și unde a putut fi sesizat unul din taluzele șanțului de apărare din epoca bronzului întrerupt brusc de șanțul geto-dacic (fig. 5). Această situație consemnată la Minăstioara este identică cu aceea semnalată recent la Cindești¹². Din datele certe pe care le avem rezultă că nivelul corespunzător fazei Ia era întrerupt de taluzul șanțului de apărare. Nu a putut fi însă stabilit dacă acesta a fost săpat chiar la începutul fazei Ia sau dacă amenajarea lui a fost făcută în perioada corespunzătoare fazei Ic₃, concomitent cu amplele lucrări ce le efectuau monteorenii în zona de sud-est a cetățuiei. O situație însă deosebit de complexă ne-a fost relevată prin cercetarea zonei de sud-est a cetățuiei unde au fost trasate secțiuni atât pe pantă, cît și în zona de interferență a acesteia cu cea de a doua terasă ce coboară lin pînă aproape de albia majoră a Zăbrăuțiorului. În acest sector al stațiunii, au fost semnalate atât amenajările în terase, placate cu piatră, făcute de monteoreni cu scopul de a mări suprafața de locuit a cetățuiei cît și sistemul de apărare constituit din șanț și „zid” adiacent (fig. 2). Cu prilejul cercetărilor s-a constatat, că mică comunitate tribală Monteoru stabilită aici la sfîrșitul fazei Ic₄ și-a construit mai întîi locuințele în zona situată la piciorul pantelor de sud-est și pe terasa care coboară către albia Zăbrăuțiorului. La începutul fazei Ic₃ așezarea a fost extinsă treptat fiind construite acum locuințe pe platoul cetățuiei și concomitent au loc și primele lucrări de terasare ale pantei de sud-est, în vederea amenajării unor mari platforme placate cu piatră, pe care urmau să fie construite noi locuințe. Ca și în alte cazuri similare podina locuințelor era construită peste un sol de amenajare constituit din prundiș amestecat cu cenușă și cărbune¹³. În cursul fazei Ic₂ au avut loc reamenajări

defensiv, trebuie să precizăm că au fost semnalate trei niveluri de locuire specifice fazei Ic₃, etapei întîia a acestei faze fiindu-i caracteristice două subniveluri, cel mai vechi dintr-o perioadă corespunzătoare sfîrșitului fazei Ic₄. Această primă locuire sesizată doar pe terasa întîia a cetățuiei și sporadic pe platou lipsește de pe terasa Măriuța-Petrei. De asemenea, au fost determinate stratigrafic două niveluri de locuire Ic₂, un nivel specific fazei Ib, un alt nivel caracteristic fazei Ia și în sfîrșit un nivel de locuire IIa – IIb (nediferențiat datorită desclor amenajării făcute în perioada geto-dacică). Unele referiri la stațiunea de la Minăstioara-Fitioști au fost făcute de către noi și Gh. Constantinescu în *Danubius*, I, 1967, p. 61–73 și de către noi în *Danubius*, IV, 1970, p. 78–80. Menționăm, de asemenea, că în primele referiri cu privire la stațiunea de la Minăstioara nu s-a luat în discuție sistemul defensiv datorită faptului că nu existau la acă vreme date concluzante; primele observații au fost făcute de noi în anii 1967–1969 fiind consemnate în *Danubius* IV, 1970, cu prilejul cercetărilor din 1970 putând fi determinate toate elementele sistemului defensiv, așa cum le prezentăm aici. Unele observații cu privire la sistemul de fortificație din perioada geto-dacică și raportul dintre acesta și cel din epoca bronzului au fost făcute de Adrian Florescu în 1968–1969. Tot cu acest prilej sintem obligați să mai facem o rectificare în sensul că Gh. Constantinescu (*Studii și comunicări vîrincene* I, 1978), făcind unele considerații cu privire la sistemul defensiv geto-dacic, a ilustrat pe cel de la Minăstioara-Fitioști cu șanțul și construcția de piatră adiacente de pe pantă de sud-est a cetățuiei, care aparține în exclusivitate epocii bronzului. De altfel, însăși prezentarea de față a fost determinată de datele cu totul inedite pe care ni le-au furnizat săpăturile efectuate între anii 1969–1970 la Minăstioara și din acest motiv am socotit necesar să-i acordăm o atenție deosebită.

⁹ *Geografia României*, 1961, p. 196, 458–464.

¹⁰ Conform observațiilor lui Adrian Florescu, care a studiat și sistemul de fortificație al mării stațiuni de la Cindești, comparativ cu cel de la Minăstioara.

¹¹ În afară de săpăturile de ampliere efectuate pe cetățuie s-a făcut și un sondaj în zona limitrofă a terasei Măriuța-Petrei (actualmente întreaga suprafață este acoperită cu vîc și lîvadă), fiind semnalate aici bogate resturi de locuire aparținând fazelor Ic₂–IIb. În același timp s-a făcut încă un sondaj și pe platoul și pantele promontoriului Poiana Cetățuie unde resturile de locuire sunt însă foarte răscosite, dar s-au putut determina cîteva mici complexe de locuire specifice fazelor Ia – IIb.

¹² Marilena Florescu și Gh. Constantinescu, *SCIV*, 18, 1967, 2, p. 555–570. Spre deosebire de Terchești, unde sistemul de fortificație nu a mai putut fi determinat datorită unor modificări naturale survenite de-a lungul anilor, la Cindești sistemul defensiv Monteoru a fost în parte modificat, în parte distrus de amenajările făcute de geto-daci, așa cum reiese din observațiile făcute cu prilejul cercetărilor din 1980–1981. De altfel, noile săpături au adus o contribuție importantă la cunoașterea sistemului de fortificație geto-dacic și în același timp au scos la lumină și urmele terasărilor făcute în timpul locuirii din epoca bronzului între cele două cetățuie pentru a crea nu numai o cale de acces, ci și de a fi locuite. Cetățuile constituie un complex unitar și un nucleu ceva mai mare al stațiunii respective, în jurul căruia gravita gravitatea de pe terasele Recea, Corbea și Coasta Banului.

¹³ Marilena Florescu, *ArhMold*, VII, p. 57–101; idem, *Cindești*, vol. I, mss. (volumul cuprinde rezultatele săpăturilor efectuate pe cetățuia Naeu și terasa Coasta Naeului între anii 1962–1968 inclusiv); Marilena Florescu și Gh. Constantinescu, *SCIV*, 18, 1967, 2, p. 535–570.

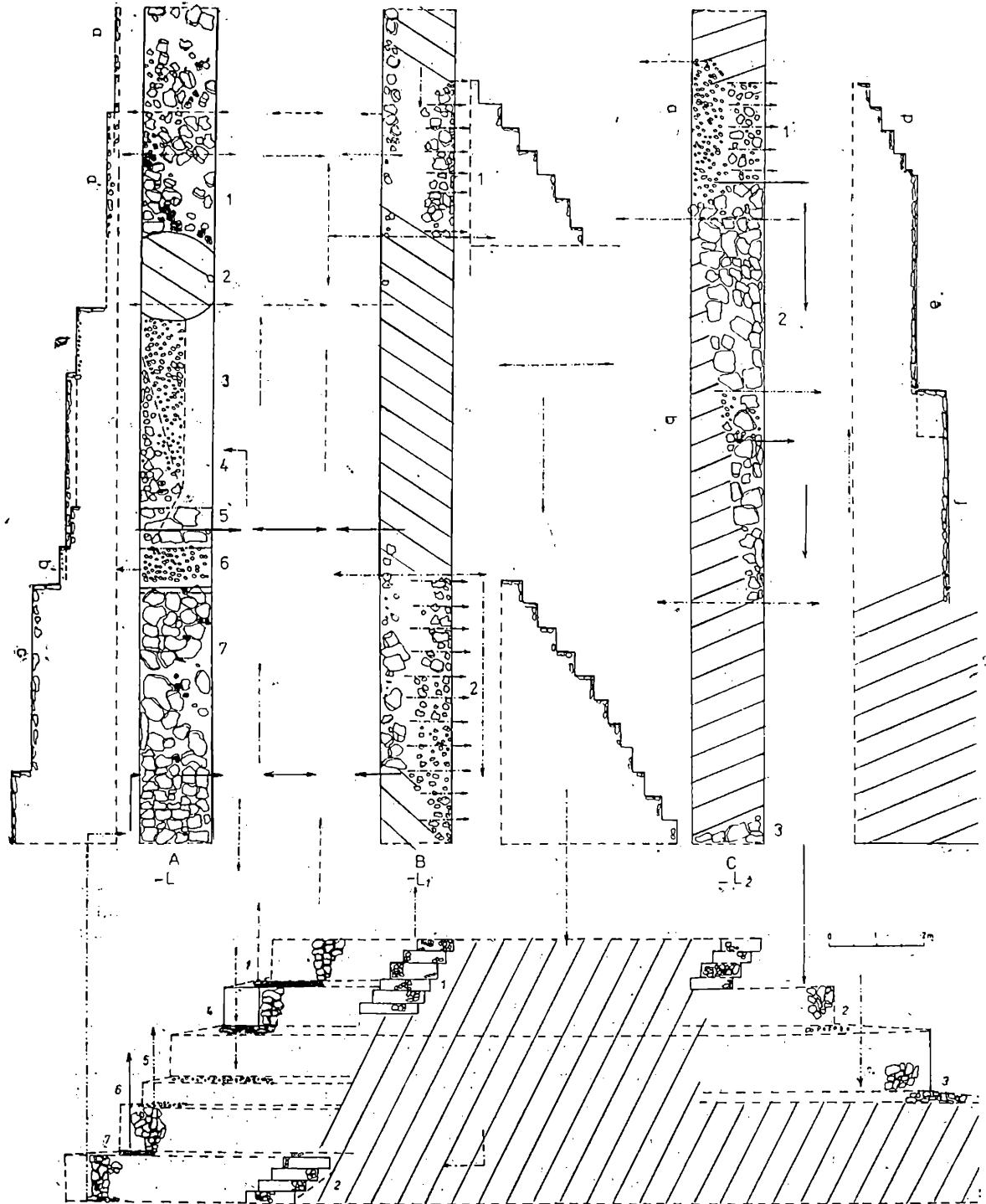

Fig. 2. — Minăstioara. Secțiunile — L, — L1, — L2 (plan) și reconstituirea amenajărilor în terase. — L1—L2 (1, 4, 5, 7 : platformele teraselor amenajate); a — f : terasele și scările de acces (profil). Sc. 1/50.

ale unor platforme acestea fiind mărite sau micșorate succesiv, după care ele au fost locuite neîntrerupt pînă la sfîrșitul fazei Ia. În faza IIa s-au reamepajat terasele superioară și inferioară și s-au creat platforme mai mari în vederea construirii aici a unor locuințe încăpătoare. Prin aceste lucrări de amenajare s-au creiat astfel trei mari platforme etajate constituite în două șiruri paralele și intercalate între ele de scările de acces placate de asemenea cu piatră, care uneau platoul cu zona de la piciorul pantei, precum și terasele între ele (fig. 2). Cu toate că situația consemnată la Minăstioara este similară cu cea de la Cindești, există diferențe semnificative.

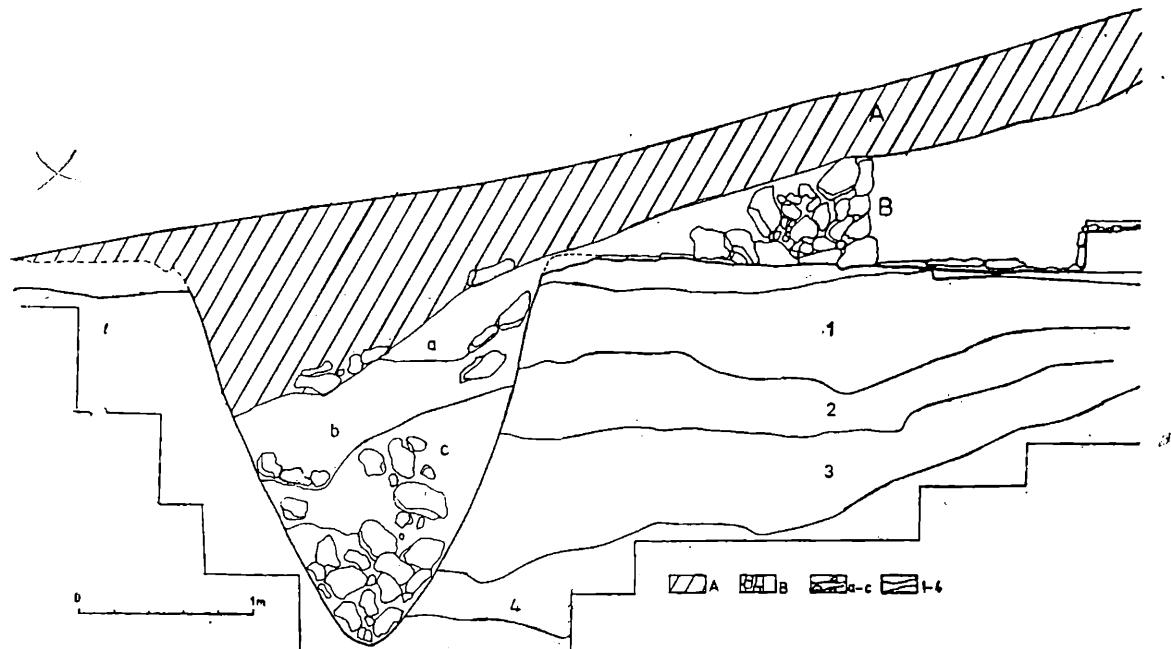

Fig. 3. — Minăstioara. Șanțul de apărare de la piciorul pantei de sud-est. A : Sol de amenajare depus în perioada geto-dacică ; B : Resturi din zidul de incintă al așezării Monteoro ; a-c : pămînt de umplutură din șanțul de apărare ; 1 : sol brun-gălbui cu resturi neolitice ; 2 : sol galben ; 3 : sol galben-clisos ; 4 : sol galben-nisipos. Sc. 1/20.

tioara reprezintă un caz unic în aria culturii Monteoro, prin aceste amenajări complexe, trebuie totuși să menționăm în mod deosebit faptul că la Sărata Monteoro, Ion Nestor și Eugenia Zaharia, au semnalat pentru prima oară, unele amenajări în terase făcute de către monteoreni, în cursul fazei I_{C4} ¹⁴. Mai recent, o situație similară dar nu aşa de complexă ca cea de la Minăstioara a fost consemnată și la Cindești, unde pantele celor două cetățui au fost amenajate în terase (în zona unde ele sunt foarte apropiate una de alta) ¹⁵.

Deosebit de interesant este și faptul că cercetările efectuate la Minăstioara în zona corespunzătoare terasei a două și a pantelor de sud-est au avut ca rezultat identificarea celor două elemente principale ale sistemului de fortificație Monteoro (șanțul și zidul adiacent). S-a putut astfel stabili că urmare a săpării secțiunilor L_1-L_3 , că șanțul avea formă tronconică, cu o deschidere de 4,70–5,10 m și adâncime de 4,70 m și fusese săpat de la baza nivelului corespunzător fazei I_{C3} , etapa I-a (fig. 3). Trebuie de asemenea să menționăm în mod deosebit că șanțul a interceptat și a distrus o locuință aparținând etapei corespunzătoare sfîrșitului fazei I_{C4} și începutului celei următoare, I_{C5} , adică din perioada cind comunitatea tribală monteoreană s-a stabilit la Minăstioara. Umplutura șanțului este relativ uniformă, ea fiind constituită din straturi de pămînt brun-cafeniu, amestecat la partea inferioară cu o mare cantitate de bolovani proveniți din alunecări ulterioare (năruirea zidului atunci cind așezarea a fost părăsită de către monteoreni). La partea superioară, șanțul a fost umplut de un sol de amenajare, depus aici, atunci cind geto-dacii și-au întemeiat așezarea (fig. 4). În aceeași

¹⁴ O situație similară a fost semnalată la Cindești, vezi mai sus nota 13, dar spre deosebire de Fitionești terasile sunt mult mai largi și neplăcate cu piatră. Totuși și aici aceste amenajări au fost făcute la începutul fazei I_{C2} și locuite pînă la sfîrșitul fazei IIb.

¹⁵ Este totuși important să recămîntăm că, inițial purtătorii culturii Monteoro nu și-au pus problema locuirii permanente pe cetățuia Coasta Nacului. Aici, începînd cu faza I_{C3} , au fost săpate mai ales în sectorul de sud-est numeroase gropi pentru a se scoate lut galben necesar construcțiilor și folosite apoi

pentru depozitarea resturilor menajere. În momentul cînd la începutul fazei I_{C2} , s-a considerat că nucleul central a așezăril trebuie mărit, atunci au început să efectueze lucrările de excarpare a pantelor celor două cetățui în vederea construirii de noi locuințe, dar sectorul de sud-est a rămas în continuare pentru depozitarea resturilor menajere, el fiind însă situat oarecum în afara limitelor noii așezări. În acest sens atragem atenția că potrivit rezultatelor obținute în 1979–1981 distanța dintre sectorul unde au fost săpate gropile menajere și ultima locuință este de 70 m.

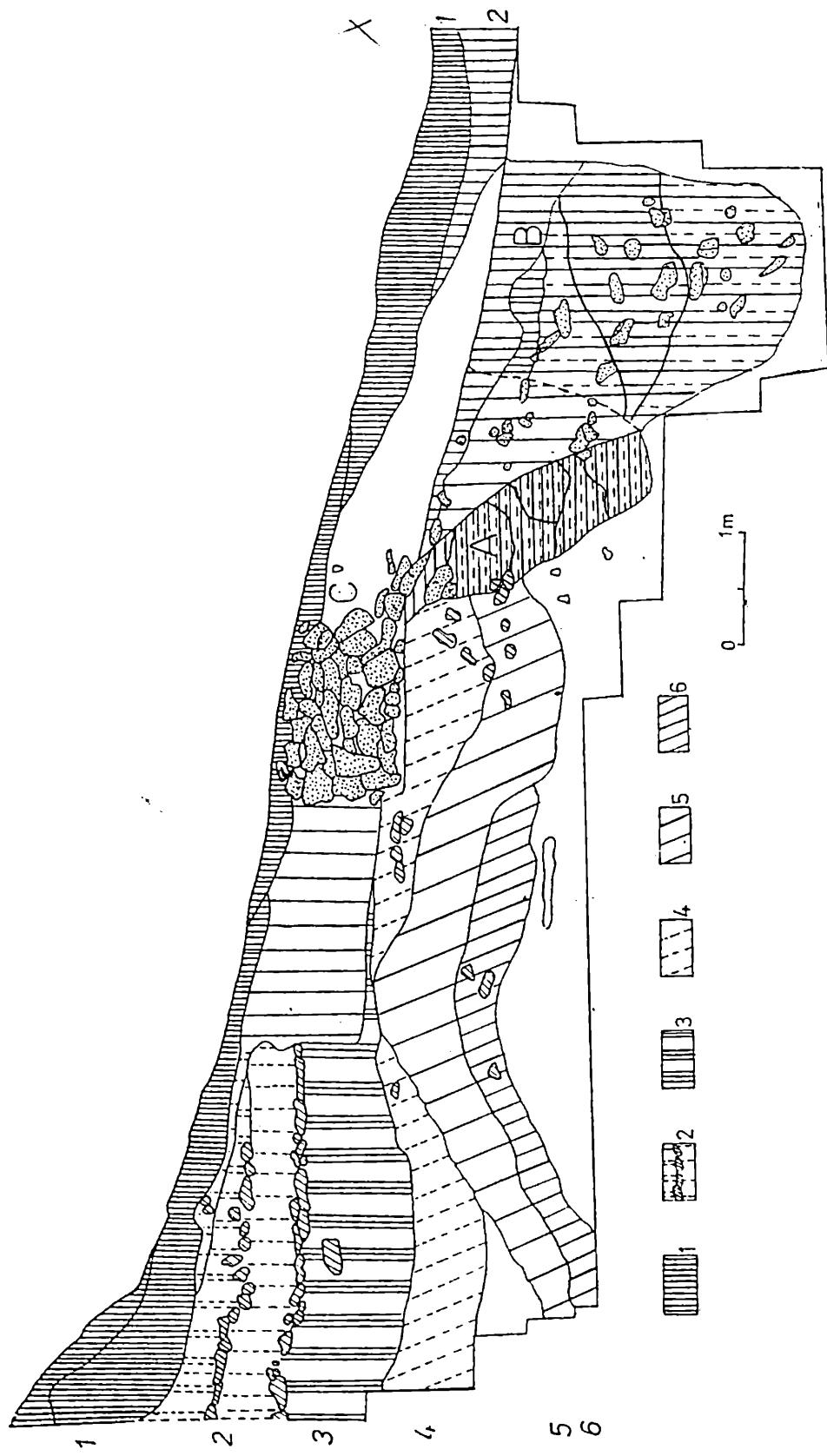

Fig. 4. — Mănăstioara. Cele două sănturi de apărare de la piciorul pantei de sud-est. A : sănt neolicic; B : săntul din epoca bronzului (Monteoru). 1 : sol arat și cu humus; 2 : amenajări din faza Monteoru I_a; 3 : sol brun-cenușiu; 4 : sol brun galben; 5 : sol galben cinsos; 6 : sol galben cu concrețiuni. Sc. 1/50.

ordine de idei, este necesar să mentionăm că în zona la care ne referim, șanțul din epoca bronzului a interceptat un altul mai vechi al cărui traseu era doar cu 4° mai spre vest și tăia marginea terasei de acces. Acest șanț fusese săpat de la baza celui de al doilea nivel de locuire neolic și în momentul întemeierii așezării monteorene, el era deja parțial astupat (fig. 5). În ceea ce privește șanțul de apărare montorean, trebuie să subliniem că el a constituit singurul element al sistemului defensiv, pînă în cea de a treia etapă a fazei I_{c3}, cînd i s-a adăugat zidul de incintă. În legătură cu acest

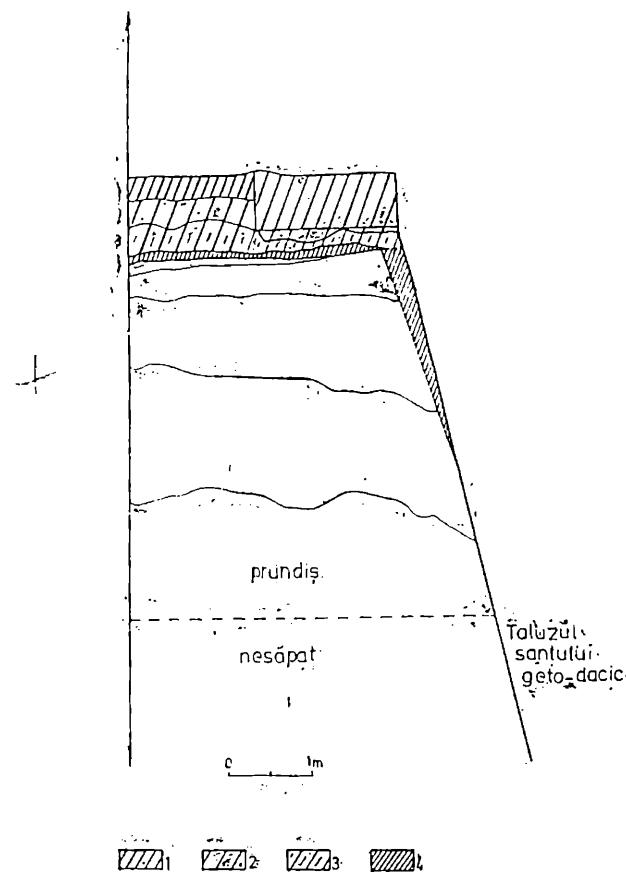

Fig. 5. — Minăstioara.
Taluzul șanțului de apărare
din zona de nord-vest a
cetății. 1-3 : niveluri de
locuire geto-dacice ; 4 : sol
cenușiu, cu resturi de locu-
ire din faza Monteioru Ia.
Sc. 1/50.

zid este necesar să precizăm că el nu este o construcție în accepțiunea actuală a noțiunii de zid, ci doar o îngîrmădire de bolovani așezăți totuși în ordine și legăți între ei cu pămînt galben-nisipos. Fundația sa, a fost amenajată peste urmele de locuire caracteristice nivelului de locuire din etapa a doua a fazei I_{c3} și la o depărtare de circa 1,70 m de platforma ce se găsea pe terasa inferioară. Prin urmare, această construcție, a fost făcută în așa fel încit să se creieze o a doua cale de acces între locuințele de pe terasele inferioare (în afară de scările placeate cu piatră dintre acestea) și în același timp să existe un spațiu suficient pentru ca în cazul unui eventual pericol să se poată concentra aici un număr mare de locuitori care să apere așezarea. De asemenea, s-a constatat că între marginea șanțului de apărare și baza zidului există un mic interspațiu (de 0,70–0,80 m) placat cu piatră, pentru a proteja marginea taluzului de eventualele martelări care ar fi putut la rîndul lor periclitata construcția de piatră. În același timp, prin amenajarea zidului la o oarecare depărtare de taluzul șanțului, montoreanii au găsit o metodă ingenioasă prin care au fost scutiți de a efectua unele lucrări ample în vederea asigurării stabilității fundației zidului. Astfel, în cazul în care zidul s-ar fi confundat cu marginea taluzului șanțului, atunci era necesar ca fundația să fie mai solidă și adineită mult în sol, eventual să se facă unele amenajări în trepte și în același timp să se dea o altă inclinare însăși taluzului șanțului de apărare. În ceea ce privește dimensiunile pe care le va fi avut zidul la care ne referim, din datele și observațiile obținute pînă în prezent, se pare că lățimea sa nu va fi depășit 2,50 m, așa cum reiese din zonele unde nu s-au produs modificări ulterioare făcute de geto-daci. În sfîrșit, în legătură cu zidul de incintă, problema cea mai dificilă era aceea de a stabili detaliile de construcție precum și înălțimea sa probabilă. În acest sens, cu prilejul săpării secțiunii L₃ s-a observat că la baza „zidului”, au fost depuse straturi succesive de pietre mari de rîu, alese cu deosebită grijă, în așa fel încit, prin așezarea lor unele lingă altele, să nu rămină decît foarte puțin spațiu liber. Ca liant, a fost folosit lut galben-nisipos amestecat cu apă și transformat într-o lipitură compactă. Fața interioară și cea exterioară a construcției de piatră, a fost de asemenea făcută din bolovani de

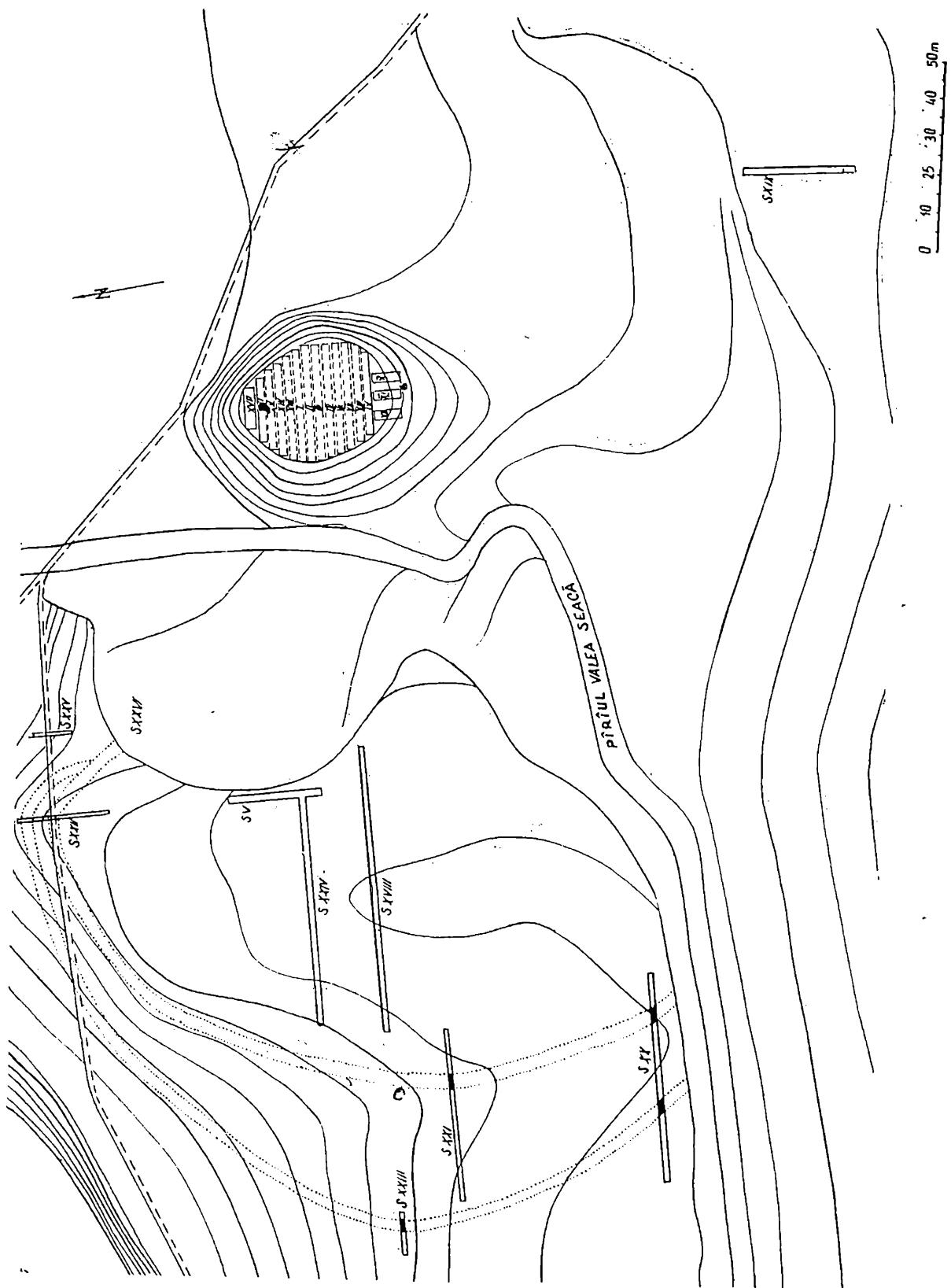

Fig. 6. — Mindrișca. Planul cetății cu traseul șanțului de apărare (după Gh. Bichir).

dimensiuni mari, având oarecum forme regulate, pentru a se putea îmbina și a nu lăsa decit un mic interspațiu care a fost apoi umplut cu lipitura din pămînt galben-nisipos. În interior, au fost depuse straturi de pietre mai mici, alternind se pare cu straturi de lipituri compacte, bine tasate. O a doua problemă (relativ dificilă) a fost aceea de a stabili cu aproximatie înălțimea zidului de incintă. Având însă în vedere, că în unele porțiuni el s-a putut păstra pe o înălțime de aproximativ 1–1,50 m (de la baza sa), și că șanțul adiacent a fost umplut în unele cazuri pînă la jumătate, adică 2–2,20 m de

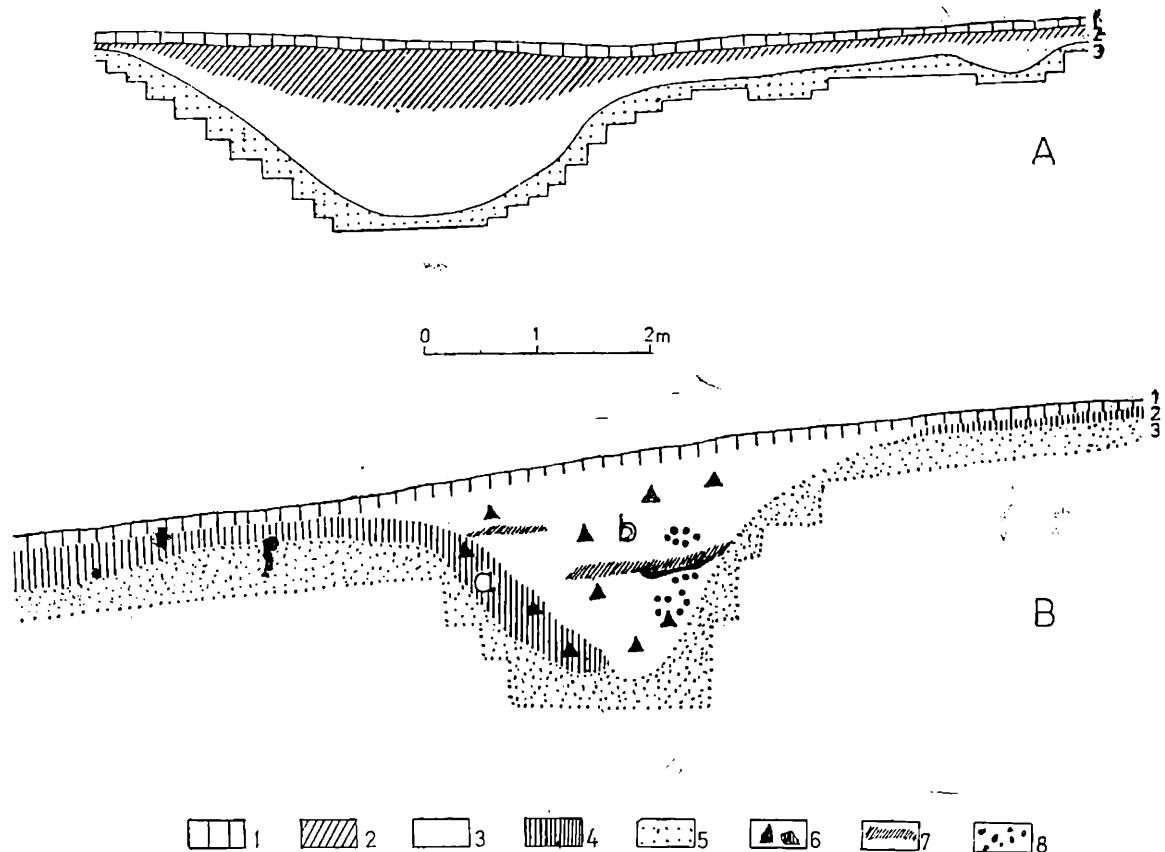

Fig. 7. — Minărișca. Șanțul de apărare (A) : Bogdănești. Cele două șanțuri de apărare din epoca bronzului: a : cultura Foltești II; b : fază Monteoru I_{C2} (B). Sc. 1/50.

la bază spre exterior, cu pietrele ce s-au prăbușit treptat în cursul perioadei care a trecut de cînd purtătorii culturii Monteoru au părăsit așezarea și pînă cînd geto-dacii s-au stabilit aici, rezultă că înălțimea sa aproximativă va fi atins cel puțin 3,50 m. În sfîrșit, ultima problemă care se cerea rezolvată se referea la durata funcționării sistemului defensiv creat de monteoreni la începutul fazei I_{C3}, adică dacă el s-a putut menține pînă la începutul fazei IIb sau dacă el a fost anihilat pe parcurs. În acest sens, sunt interesante cîteva observații făcute cu prilejul cercetării zonei corespunzătoare teraselor inferioare reamenajate în cursul fazei IIa. Astfel, s-a constatat că aici terasa a fost reamenajată și mărită suprafața platformei, prin împingerea peretelui vertical al terasei cu 2 m spre interiorul pantei. De asemenea, la începutul fazei IIb pe platformă s-a făcut o nivelare și s-a construit o nouă locuință. Prin urmare, în cazul în care sistemul defensiv nu ar mai fi fost folosit ca atare în fazele tirzii ale culturii Monteoru, atunci ar fi fost mult mai lese să se măreasă platforma, prin utilizarea culoarului situat între marginea terasei și zid și care prin umplere cu pietre putea fi adus ușor la nivelul platformei, decit să se recurgă la modificarea peretelui vertical ceea ce necesita o lucrare mai dificilă și oarecum de durată. Așadar, observațiile obținute cu prilejul săpării secțiunilor L₁–L₃, ne-au permis să stabilim că sistemul defensiv complex de la Minăstioara amenajat în cursul fazei I_{C3} a fost folosit permanent pînă cînd monteorenii au părăsit zona în care s-au stabilit la început.

Ne-am oprit, firește, la prezentarea mai amplă a sistemului de apărare de la Minăstioara-Fitionești, întrucât el constituie un caz unic în aria culturii Monteoru, deși sisteme de fortificație complexe au fost semnalate și cu prilejul cercetării altor stațiuni ca de exemplu la Sărata Monteoru, Cindești, Bradu sau Răcătău¹⁶.

¹⁶ Vezi mai sus notele 2–3.

Dar, în legătură cu problema procedeelor folosite de către purtătorii culturii Monteoro pentru apărarea nucleului central al stațiunii-cetățuia — și în unele cazuri și a așezărilor ce gravitează în jurul ei, este necesar să menționăm și alte date relevante de cercetările efectuate în ultimii ani în Moldova.

Astfel, conform observațiilor lui Gh. Bichir, așezarea de la Mindrișca, jud. Bacău, întemeiată de purtătorii culturii Monteoro la începutul fazei I_{C3}, a fost fortificată cu două șanțuri de apărare

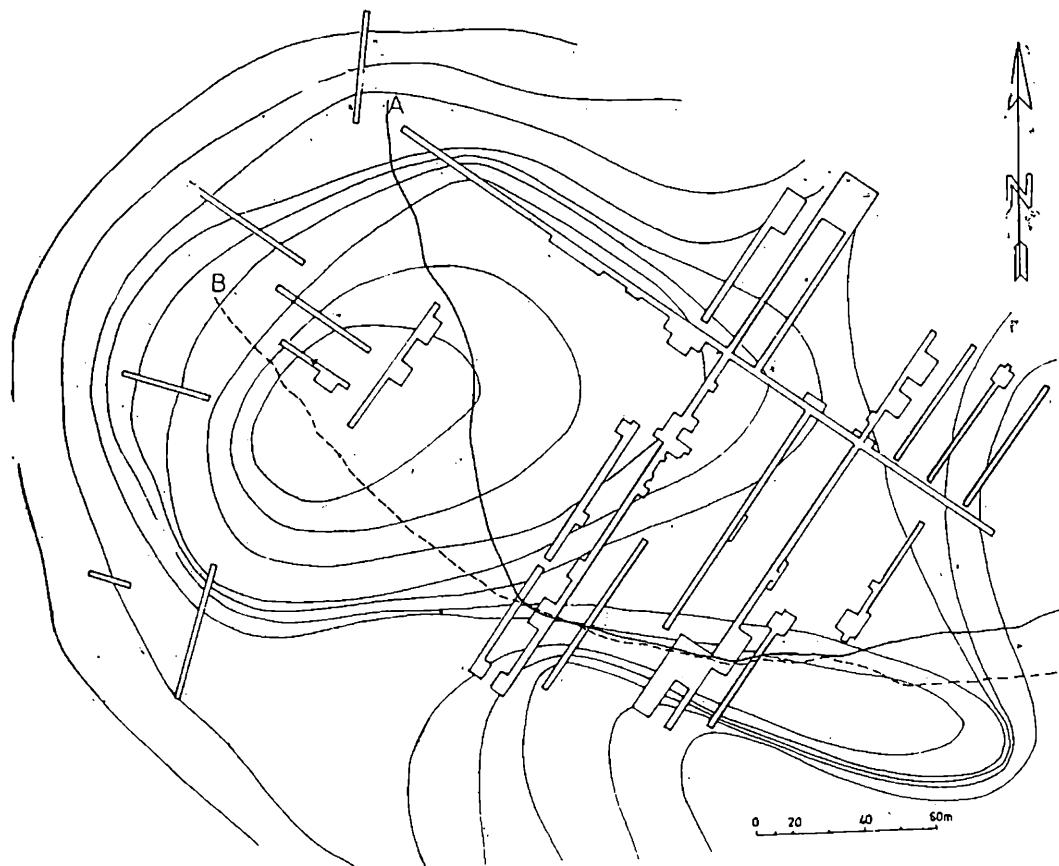

Fig. 8. — Planul cetățuiei cu traseul șanțului de apărare. A : Faza Monteoro I_{C3}; B : cultura Foltești II, de la Bogdănești.

situate la o distanță ce nu depășește 32 m, unul de altul (fig. 6). Șanțul interior avea o lățime de 10 m și o adâncime de 3 m și a fost săpat de monteoreni la începutul fazei I_{C3}. De asemenea, Gh. Bichir a constatat, că la sfîrșitul fazei I_{C3}, sistemul de apărare a trebuit să fie amplificat și atunci i s-a adăugat primului șanț, cel de al doilea, situat la 32 m distanță de primul¹⁷ (fig. 7/A). Situația consemnată de Gh. Bichir la Mindrișca, este oarecum similară cu aceea de la Bogdănești, unde s-a observat că în cursul fazei I_{C2}, așezarea a fost fortificată cu un șanț de apărare¹⁸.

În ceea ce privește așezarea de la Răcăciuni¹⁹, întemeiată la începutul fazei I_{C3} și care a durat pînă la sfîrșitul fazei I_{C2} ea a fost apărăta, conform observațiilor lui Al. Vulpe, de un șanț enorm, săpat de locuitorii din epoca bronzului și care avea o deschidere de aproximativ 50 m și o adâncime de aproape 10 m. Întrucînt, aici, nu au fost făcute cercetări decît pe platoul cetățuiei, este de la sine înțeles, că nu a putut fi stabilit cînd a fost amenajat sistemul de fortificație și nici nu au putut fi făcute observații cu privire la modalitățile folosite la săparea acestui șanț enorm²⁰.

O situație oarecum deosebită ne-a fost oferită de rezultatele săpăturilor de la Bogdănești, județul Bacău²¹ (fig. 8). Aici, așezarea care a fost întemeiată în etapa I-a a fazei I_{C3} a fost fortificată cu un singur șanț, de abia la începutul fazei I_{C2}. S-a constatat astfel că, șanțul de apărare a traversat și tăiat complexele de locuire *in situ* corespunzătoare celor trei nivele de locuire ale fazei I_{C3}.

¹⁷ Gh. Bichir (încoacebi cu precizările făcute în *Materiale*, IX, 1970, p. 119—130, fig. 1).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Al. Vulpe, *ArhMold*, I, 1961, p. 69—75..

²⁰ Tot aici a fost făcut un sondaj de către Viorel Căpitanu,

care a scos la lumină un bogat material aparținind fazelor I_{C3} — I_{C2}, dar care nu a cercetat și sistemul de fortificație.

²¹ Marilena Florescu și C. Budugan, *Materiale*, VIII, p. 104—113; idem, *ArhMold*, VII, 1972, p. 57—101; Marilena Florescu, *ArhMold*, IV, 1966, p. 106—113.

Aceste observații ne-au permis să considerăm că fortificarea așezării de la Bogdănești a fost făcută la incepul fazei I_{c2}, datorită unor evenimente care au impus comunității tribale de aici amenajarea acestui simplu sistem defensiv ²² (fig. 7/B).

Nu putem omite în cadrul acestei discuții referitoare la sistemul de fortificație folosit de purtătorii culturii Monteoro datele consemnate cu privire la așezările de la Bradu și Răcătău, jud. Bacău ²³. Din informațiile și unele precizări făcute de V. Ursachi și V. Căpitanu, rezultă că așezarea

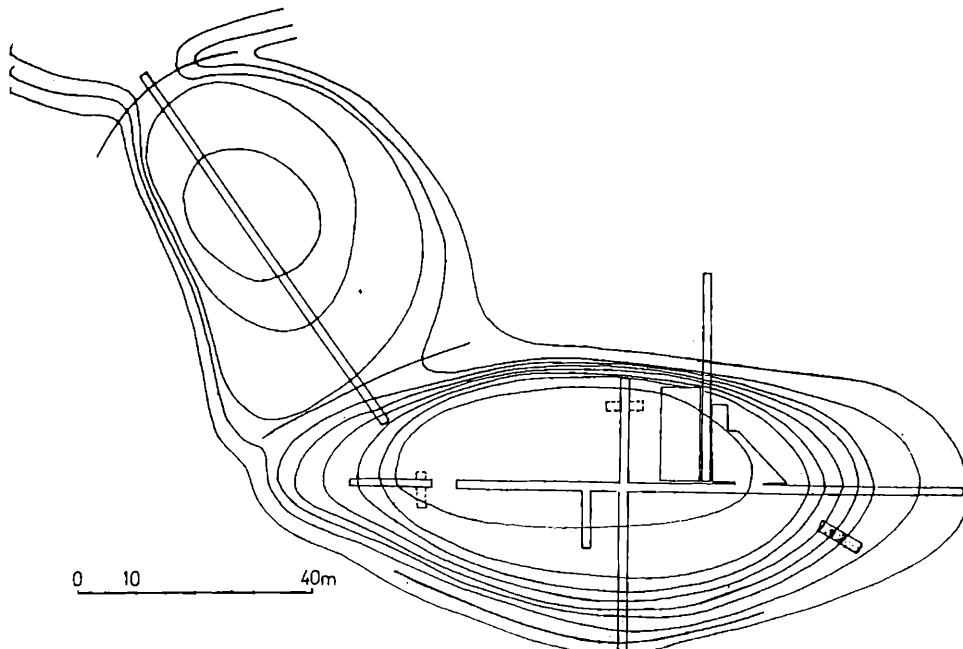

Fig. 9. — Costișa. Planul cetății cu traseul celor trei sănțuri de apărare (după Al. Vulpe și M. Zămoșteanu).

întemeiată la inceputul fazei I_{c3} și care a durat pînă la sfîrșitul fazei Ia, a fost fortificată cu un sănț enorm, căruia i s-a adăugat un val și palisadă. Potrivit acelorași precizări, mai rezultă că datorită amenajărilor făcute de geto-daci, nu a putut fi stabilit de la ce nivel de locuire Monteoro a fost săpat sănțul și s-a construit valul cu palisadă. În ceea ce ne privește, considerăm că trebuie să avem oarecare rezerve, în legătură cu atribuirea acestui sistem de fortificație, așezării Monteoro. Este mai verosimil după părerea noastră, ca la Bradu și Răcătău, sistemul complex de fortificație, constituit din val cu palisadă și sănț adiacent, să aparțină așezării Hallstattiene de aici, avînd în vedere faptul că, din cercetările de pînă acum, rezultă că toate obiectivele Hallstattiene au un sistem de apărare similar. Evident, noi nu excludem faptul că sistemul defensiv Hallstattian, va fi fost construit probabil peste o fortificație mai veche din epoca bronzului pe care a distrus-o în cea mai mare parte sau a înglobat-o în noul sistem defensiv creat acum ²⁴.

În sfîrșit, trebuie să mai menționăm și sistemul de fortificație semnalat de Al. Vulpe, cu prilejul săpăturilor de la Costișa, județul Neamț ²⁵ (fig. 9). Aici, au fost identificate trei sănțuri de apărare, din care două erau săpate în zona unde panta cetății cobora înăuntru și se făcea legătura cu traseele din jur, iar cel de al treilea se găsea în marginea de nord a platoului cetății. Conform observațiilor lui Al. Vulpe, în zona unde fusese amplasate cele două sănțuri, primul, cel interior, era săpat chiar în marginea terasei, iar cel de al doilea, exterior, la piciorul pantei, astfel încît ele creiau un obstacol greu de trecut. Apărarea acestei zone a cetății a fost amplificată și prin acrosarea la sănțul interior, a unei palisade de lemn. În ceea ce privește zona de nord a cetății, care de asemenea trebuia apărată, s-a constatat că aici s-a săpat un sănț de mari dimensiuni, similar intrucitiv celor semnalate la Bradu, Răcătău sau Răcăciuni. Astfel, adîncimea sănțului la care ne referim atingea 7,80 m și o lățime la partea superioară de 30 m. Ne apare astfel evident că pentru apărarea așezării de la Costișa s-a folosit un sistem de fortificație complex, foarte eficace. Avind însă în vedere că la Costișa au fost descoperite atât urmele bogatei așezării apartinând purtătorilor culturii Costișa cît și aceea corespunzătoare culturii Monteoro, întemeiată la sfîrșitul fazei I_{c3} și locuită pînă în faza Ia, inclusiv ²⁶,

²² M. Florescu, *ArhMold*, IV, 1966, p. 106–113. Ipoteza noastră a fost discutată de Al. Oancea și V. Drîmbocianu, *SCIVA*, 28, 1977, 2, p. 307–330; Al. Oancea, *Dacia*, N.S., XXV, 1981, p. 183–186.

²³ Întrucit pînă acum nu au fost publicate date referitoare la așezările Monteoro de la Bradu și Răcătău, ne-am permis să exprimăm cu prudență un alt punct de vedere decât acela al autorilor săpăturilor.

²⁴ Pe baza unor observații făcute de Adrian Florescu cu privire la sistemul de fortificație hallstattian, ne-am permis să sugerăm ipoteza că sistemele defensive de la Bradu și Răcătău, constînd din sănț cu val adiacent, vor fi aparținut așezărilor hallstattiene.

²⁵ Al. Vulpe și M. Zămoșteanu, *Materiale*, VIII, p.100–103.

²⁶ Al. Vulpe, *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 105–121.

una din problemele cele mai dificile era aceea de a stabili căreia din cele două stațiuni îi va fi aparținut sistemul defensiv. Inițial, Al. Vulpe a considerat că cele trei sănțuri este posibil să fi fost săpate de montoreni, pentru ca mai recent ele să fie atribuite așezării Costișa²⁷. Este posibil ca viitoarele cercetări să scoată la lumină alte date mai edificate care.

Un alt obiectiv important cercetat în ultimele două decenii, este cel de la Cindești, județul Vrancea. Aici, purtătorii culturii Monteoru au întemeiat așezarea la începutul fazei I_{c3}, pe cetățuia Nacu și apoi pe cetățuia Coasta Nacului. În același timp, ei au rezervat marea terasă denumită Coasta Banului, pentru a fi folosită ca necropolă. În cursul fazei I_{c3}, ținind seama de faptul că platoul cetății Nacu era mult prea mic pentru a asigura spațiul pentru populații relativ numeroase, au început să fie construite locuințe pe promontoriul din apropiere, Coasta Nacului. Acestea, avea de asemenei o suprafață relativ restrinsă, dar evident mult mai mare decât a primului nucleu (Nacu). Pentru a asigura legătura dintre cele două cetăți în zona de nord, începând cu etapa a treia a fazei I_{c3}, s-au amenajat pantele celor două cetăți prin terasare și creare de platforme ca și la Mănăstioara, pe care apoi au fost construite locuințe. Aceste platforme au fost folosite pînă la sfîrșitul fazei IIb, așa cum ne-o dovedesc resturile „in situ” identificate pe platforma superioară a cetății Nacu și cea medie a Coastei Nacului. În stadiul actual al cercetărilor este însă foarte greu să se precizeze dacă între aceste două cetăți va fi fost săpat la piciorul pantelor un sănț, care să fie folosit ca sistem defensiv, așa cum s-a procedat la Mănăstioara. Acest fapt se datorează modificărilor ulterioare făcute de geto-daci în timpul lui Burebista, cînd cetățuia Nacu a fost fortificată cu un sănț enorm, care are actualmente deschiderea la gură de 70 de metri și adâncimea de 15 m. Din observațiile făcute recent, rezultă că taluzurile acestui sănț au tăiat terasările făcute și au înglobat pe acelea ale eventualului sănț ce va fi existat în epoca bronzului la piciorul pantelor celor două cetăți. Așadar, în cazul stațiunii de la Cindești, care evident va fi avut un sistem defensiv complex, este greu să se facă în momentul de față precizări²⁸. În orice caz, ambele cetăți (Nacu și Coasta Nacului) au fost înconjurate cu un sănț cu deschiderea de 30 m și adâncimea actuală de 10 m, dar urmează pe viitor să se obțină observații stratigrafice care să ne permită să stabilim momentul cînd purtătorii culturii Monteoru au amenajat acest sistem defensiv. În legătură cu sistemele de fortificație folosite de purtătorii culturii Monteoru din Moldova trebuie să mai adăugăm, că în afara de stațiunea de la Bradu nu avem date certe care să ne permită să facem afirmația că și așezările ce gravita în jurul cetății vor fi fost prevăzute cu un sistem defensiv simplu sau complex. Desigur, faptul nu ar fi neobișnuit, dacă ținem seama de observațiile de la Sărata Monteoru, unde așa cum am anințat mai sus, așezarea Poiana Scorușului de lîngă cetățuie fusese fortificată. Nu excludem posibilitatea existenței sistemului de fortificație și la așezările satelite, cel puțin la acelea locuite intens din faza I_{c3} și pînă la sfîrșitul fazei IIb cu care se încheie evoluția culturii Monteoru. Dar ținind seama de faptul că nu s-au făcut cercetări ample, iar datele care le avem nu sunt întotdeauna consistente, este mai bine ca această problemă să rămînă doar ca o ipoteză și un deziderat pentru cercetările viitoare.

Prin urmare, din datele și observațiile obținute prin cercetările efectuate în Moldova rezultă că sistemul defensiv simplu sau complex a fost folosit de purtătorii culturii Monteoru simultan la începutul fazei I_{c3}, diversitatea tipurilor și a procedeeelor fiind condiționate în primul rînd de caracteristicile topografice ale promontoriilor care constituiau nucleul central al stațiunii. În același timp, sistemul de apărare era creat și în funcție de durata așezărilor montorene, în sensul că se ținea seama dacă pe locul respectiv vor viețui timp îndelungat din faza I_{c3} pînă la sfîrșitul fazei IIb, sau numai pentru o perioadă limitată, corespunzătoare fazelor I_{c3} – I_{c2}, Ia sau eventual IIa – IIb. Nu trebuie, de asemenea, să omitem și faptul că existau probabil pentru anumite comunități tribale condiții cu totul deosebite care îi obligau să ia unele măsuri de întărire și protejare a nucleului central sau a ansamblului de așezări în care locuiau timp îndelungat. Stațiuni fortificate, de tipul celor semnalate în aria culturii Monteoru din Moldova, nu constituie un fenomen singular în perioada mijlocie a epocii bronzului în spațiul carpato-dunărean, pentru comunitățile tribale, crearea unor centre fortificate, constituia o problemă de maximă importanță și aceasta viza nu numai condițiile geomorfologice a locului unde și intemeiau așezarea sau anumite momente mai dificile, ci însăși organizarea internă a comunității tribale și a vieții ei sociale și materiale. Dar evident, modalitățile de fortificare a așezărilor diferă de la o zonă la alta și de la o cultură la alta, așa cum vom avea prilejul să subliniem în continuare.

Astfel, purtătorii culturii Otomani, au preferat să-și întărească așezările cu sănțuri de dimensiuni mari, a căror adâncime atingea 4,20 și respectiv 7,20 m și lățime la gură de 20 sau 21 m, flancate de unul sau două valuri, așa cum ne-o dovedesc rezultatele săpăturilor de la Sălacea și Otomanî²⁹.

²⁷ Al. Vulpe, *Dicționarul de istorie veche a României*, afirmă că așezarea eponimă aparțină purtătorilor culturii Costișa a fost fortificată cu trei sănțuri. Ori acest fapt devine derulant, incit în momentul de față este greu să mai facem vreo asemjune cu privire la sistemul defensiv de tip Costișa și Monteoru, de la Costișa (vezi, *Dicționar*, 1976, p. 189).

²⁸ Noi am formulat ipotezele de mai sus ținind seama de faptul, că autorul săpăturii va fi făcut într-o tempă unele

verificări și noi observații care să-i permită să facă o departajare între sistemul de fortificație montorean și cel aparținând purtătorilor Costișa.

²⁹ Vezi mai sus notele 12–15.

³⁰ Iván Ordentlich, *RevMuz*, 6, 1966, p. 102–116; idem, *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 457–475; idem, *Studii și comunicări Baia Mare*, 1972, p. 63–171; idem, *Crisia*, 1974, p. 135–153.

În alte cazuri, ca de exemplu la Barča, valul era prevăzut și cu o palisadă din lemn lutuită cu pămînt galben nisipos, refăcută de cîteva ori, aşa cum rezultă din observațiile făcute cu prilejul cercetării sistemului de fortificații. În aria culturii Otomani, a fost semnalat și un alt procedeu, anume acela de a fortifica nucleul central cu zid și sănț adiacent, aşa cum este cazul la Spiski Stvrtók³¹.

Aceeași preferință o au și purtătorii culturii Wietenberg, așezările lor fiind întărite cu sănț și val sau numai cu sănțuri, cum este cazul cu obiectivele de la Coldău și stațiunea eponimă³².

Mai puțin complicat, se pare că a fost sistemul defensiv al purtătorilor culturii Verbicioara, care au folosit de predilecție sănțurile tronconice, nu prea adinci, fără alte construcții adiacente, care au apărut cetățuile specifice lor³³.

În ceea ce privește cultura Tei, cercetările destul de ample efectuate pînă în prezent, nu ne oferă nici un fel de date referitoare la sistemul de fortificație al așezărilor. Dealtfel, V. Leahu și Al. Vulpe au subliniat că purtătorii acestei culturi și-au întemeiat de obicei așezările pe locuri deschise, dar care puteau fi ușor apărate în caz de nevoie, ele fiind înconjurate de apă sau de anumite talveguri adînci ale unor pîrăe secate între timp. Prin urmare, aceste așezări, întemeiate pe grinduri sau boturi de terasă, puteau fi ușor apărate de către purtătorii culturii Tei³⁴.

În sfîrșit, purtătorii culturii Costișa, care și-au întemeiat într-o etapă inițială așezările pe terasele joase din apropierea albiei majore a rîurilor, nu au socotit necesar să fortifice aceste obiective locuite de altfel doar puțin timp. În cea de a doua etapă, ei au părăsit aceste așezări deschise și și-au întemeiat altele, pe promontorii de tip cetățui, ca și acelea Monteoru, cum este cazul la Costișa, Deleni etc.³⁵. În ceea ce privește stațiunea eponimă, Costișa, Al. Vulpe a precizat recent că sănțurile atribuite inițial așezării Monteoru ar apartine culturii Costișa. Dar, aşa cum am specificat mai sus, pînă la alte considerații și observații, credem că este posibil ca așezarea Costișa să fi avut într-adevăr un sistem defensiv, reamenajat ulterior de purtătorii culturii Montelor, care i-au dat amploare³⁶.

Tinând seama de datele menționate mai sus, se desprind cîteva observații interesante. Astfel, dacă ne referim la purtătorii culturilor Wietenberg sau Otomani, constatăm că pentru fortificarea așezărilor au fost adoptate și adaptate unele procedee folosite deja în zona Dunării Mijlocii și est-central europene încă de la începutul epocii bronzului. În această ordine de idei, menționăm că sistemul defensiv constituit din sănț și val adiacent, la care se adăuga adesea și palisada din lemn, era în mare măsură generalizat încă din perioada corespunzătoare culturilor Baden-Pečel sau Vučedol-Zok, fiind apoi utilizat și de purtătorii culturilor Hatvan, Madarovče, Aunetitz sau Veteřov³⁷. Este de asemenea important să menționăm că și în aria purtătorilor culturii tumulare sau Lausitz, se folosește de predilecție sistemul de fortificație complex, palisada din lemn, fiind înlocuită într-o perioadă mai tîrzie cu zidul de piatră, construit după procedee mult mai complicate. Dintre numeroasele procedee utilizate și cunoscute în acea vreme pentru fortificarea așezărilor, purtătorii culturilor bronzului mijlociu din zonele vestice ale României, ca Otomani sau Wietenberg, au adoptat și adaptat specificului lor fortificațiile constituite din val și sănț adiacent pe care le-au folosit de predilecție. În ceea ce privește cultura Montelor, constatăm, aşa cum am prezentat mai sus, frecvența sănțurilor de apărare, cărora li se adaugă după caz fie un zid adiacent, fie val și palisadă.

Din cele prezentate pînă aici, se constată că rezultatele cercetărilor efectuate în așezările din aria culturii Montelor, conexate cu acelea pe care ni le-au oferit săpăturile din stațiunile Wietenberg, Otomani sau Verbicioara, dovedesc pe de-o parte o deplină unitate în ceea ce privește conceptul de cetățuie fortificată, care este specifică purtătorilor culturilor perioadei mijlocii a epocii bronzului, dar, în același timp, relevă o diversitate de procedee care variază nu numai de la o zonă la alta, ci uneori chiar de la o așezare la alta în cadrul aceleiași culturi. Toate aceste date însă, subliniază nu numai ingeniozitatea și înaltul grad de civilizație a comunităților tribale din epoca bronzului din spațiul carpato-dunărean ci ne dezvăluie, în același timp, aspecte complexe ale vieții lor materiale și spirituale. Prin urmare, cercetarea și prezentarea sistemului de fortificație folosit de comunitățile tribale montorene din Moldova, ne relevă complexitatea vieții lor materiale și spirituale.

Astfel, trebuie să subliniem că fără a minimaliza rezultatele obținute prin cercetările efectuate în așezările aparținînd culturilor contemporane culturii Montelor, trebuie totuși să subliniem că în

³¹ I. Kabát, *ArchRozhl*, VII, 5, 1955, p. 594–614; idem, *ArchRozhl*, VII, 6, 1975, p. 745–746; mai recent, J. Vládar, *International Congress für Slawische Archäologie*, III, 1976 (extras), p. 7–14, a subliniat că la Spišky Stvrtók, așezarea Otomani a fost fortificată cu un zid asemînător cu cel de la Micene. După părerea noastră este însă vorba de un val cu armătûră de zid așa cum se întîlnescă în aria culturii Lausitz.

³² K. Horedt, *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 107–137; N. Vlasa, *Acta MN*, VI, 1967, p. 76.

³³ D. Berciu, *SCIV*, V, 1954, 3–4, p. 343–360; idem, *SCIV*, XII, 1961, 1–2, p. 123–161; idem, *Die Werbicioara-kultur, în Dacia*, N.S., V, 1961, p. 123–161; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, 1966, p. 375–405.

³⁴ V. Leahu, *Cultura Tei*, 1971; Al. Vulpe, *Dacia*, N.S., VII, 1968, p. 73.

³⁵ Pentru etapa timpurie a culturii Costișa, vezi Marilena Florescu, *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 31–81; pentru cultura Costișa și primele precizări asupra poziției stratigrafice față de cultura Montelor, precum și incadrarea cronologică în contextul culturilor epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean, vezi Al. Vulpe, *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 105–121.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ G. Bánki, *Beiträge zu den Siedlungfragen der frühen und mittleren Bronzezeit in mittleren Donauraum*, JMT, 1962–1963, p. 103–109; J. Bánner, *Die Pécelerkultur*, 1956, p. 37; J. Bánner, I. Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Zócos*, 1974, p. 11–82; I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungars und ihre süd-östlichen Beziehungen*, 1975, p. 13–298; R. Schmidt, *Der Burg Vučedol*.

aria acesteia din urmă, s-a semnalat o mai mare diversitate de procedee folosite pentru fortificarea nucleului central al stațiunii, nucleu care se găsea întotdeauna pe un promontoriu cu pante foarte abrupte, o adevarată cetățuie naturală și uneori chiar și a așezărilor satelite acesteia. Chiar dacă noile rezultate sunt edificatoare credem totuși, că în stadiul actual al cercetărilor este încă prematur să incercăm o clasificare a diferitelor sisteme de fortificație semnalate, care să corespundă riguros și cu etapele de evoluție ale culturii Monteoru. Cu toate acestea unele observații ne incită să formulăm cîteva ipoteze de lucru. În acest sens, prezența încă de la începutul fazei I_{c3} a unor așezări, al căror sistem defensiv se limitează la săparea unui sănț în zona accesibilă cetățuiei ale cărui dimensiuni sunt variabile în funcție de caracteristicile locale specifice fiecărui obiectiv în parte, procedeu ce va fi folosit și în cursul fazei I_{c2} sau Ia și IIa-IIb astăzi cum ne-o dovedesc cert sistemele defensive de la Mindrișca, Răcăciuni, Bogdănești, Costișa sau Sărata Monteoru, constituie un indiciu sigur, căcă subliniază preferința purtătorilor culturii Monteoru pentru acest sistem de fortificație. Dacă la aceasta se mai adaugă și faptul că în unele stațiuni, cum este cazul la Mindrișca sau Costișa în cursul fazei I_{c2}, se mai adaugă un alt doilea și respectiv al treilea sănț de apărare, atunci putem să credem că metoda cea mai eficientă și mai des folosită o constituiau sănțurile de dimensiuni variabile care apărau stațiunile Montelor.

Cu toate acestea, dacă ținem seama de bogăția resturilor de locuire că și de condițiile prielnice pe care le oferea o anumită microzonă geografică putem să întreținem și alte modalități prin care comunitățile tribale montorene efectuau lucrări ample și de lungă durată. În orice caz, se detașează în primul rînd observația, că din momentul constituirii lor în comunități specifice cu o cultură proprie, purtătorii culturii Montelor, aveau un volum bogat de cunoștințe cu privire la diferitele elemente defensive și la combinarea lor pe care le puteau folosi atunci cind doreau să sporească eficiența fortificațiilor cetățuiei. Dar în același timp, mai trebuie să subliniem că ele nu au fost întotdeauna folosite în combinație, fiind preferate, astăzi cum a reieșit mai sus, sănțurile de dimensiuni variabile. Am scos în evidență aceste date, pentru a releva că utilizarea de predilecție a sănțurilor nu trebuie totuși să constituie un argument pentru a considera că stadiul de dezvoltare a purtătorilor culturii Montelor era inferior celorlalte comunități contemporane lor și care foloseau mai ales sisteme combinate. Nu ar fi exclus, ca predilecția purtătorilor culturii Montelor pentru fortificarea așezărilor cu sănț sau sănțuri multiple, să constituie o perpetuare în această zonă a unor vechi tradiții. Este astfel bine cunoscut că aișă încă din neolic se folosea adesea procedeu ca sistemul defensiv să fie alcătuit numai din sănțuri, deși, firește, se folosea și sistemul combinat. Este de asemenea documentat și faptul că același procedeu a fost utilizat și mai tîrziu în perioada de profunde transformări care au avut ca rezultat crearea culturii epocii bronzului astăzi cum ne-o dovedesc cercetările de la Foltești³⁸. În sfîrșit, mai trebuie să adăugăm că, în etapa corespunzătoare celei mai vechi etape ale epocii bronzului, așezările erau fortificate tot cu sănțuri, astăzi cum este cazul lui Bogdănești și unde mai tîrziu purtătorii culturii Montelor și-au intemeiat o nouă așezare pe care au apărat-o săpînd la începutul fazei I_{c2} un sănț care avea exact același traseu cu fortificația culturii Foltești II pe care a interceptat-o³⁹. Reamintind aceste date, nu încercăm să formulăm ipoteza potrivit căreia folosirea în zona de maximă concentrare a stațiunilor Montelor, a unor procedee de fortificare cunoscute de peste aproape un mileniu, reprezintă o continuare directă, mecanică, numai în virtutea unor vechi tradiții. Este de la sine înțeles că perpetuarea metodei ca atare, nu înseamnă și perpetuarea „sensului” pe care îl va fi avut atunci, ci dimpotrivă, în noul context el a căpătat noi valori.

Dar cum era și firesc, problema, care ne-a reținut în mod deosebit atenția, s-a referit la așezările cu un sistem defensiv complex, pentru că ele ne relevă unele aspecte cu privire la modul de organizare internă a comunităților tribale montorene. Înainte de a formula unele ipoteze de lucru în legătură cu această problemă, este necesar să subliniem cîteva din observațiile prilejuite de studierea a peste 260 de obiective semnalate pînă în prezent în Moldova (fig. 10). În acest sens, ținând seama de faptul că cercetările s-au desfășurat în toate microzonele geografice cuprinse în aria de disperziune a culturii Montelor care au imbrățișat toate fazele sale de evoluție (chiar dacă pentru unele sunt date ceva mai puține), ne sunt relevante numeroase caracteristici ce reflectă însuși modul de viață și explică și unele trăsături de organizare internă a comunităților tribale ce s-au constituit la un moment dat. Astfel, adoptind și imbinind armonios cele două activități de bază (agricultura și creșterea animalelor), purtătorii culturii Montelor și-au intemeiat așezări numai acolo unde li se oferă cele mai bune condiții pentru practicarea lor. În momentul în care unele microzone geografice nu aveau resursele dorite, ele sunt părăsite. Dacă avem astfel în vedere caracteristicile solurilor din zona depresionară Onești și cea situată de-o parte și de alta a Bistriței, este explicabil de ce la sfîrșitul fazei I_{c2} și Ia aproape toate așezările își incetează astăzi existența⁴⁰. Aceasta s-a făcut, nu pentru că regiunile respective erau secătuite sau comunitățile tribale montorene incapabile să adopte un alt mod de viață, ci dimpotrivă, tocmai acest din urmă factor (modul de viață) a determinat dezvoltarea

³⁸ M. Petrescu-Dimbovița, I. Casan, C. Mateescu, *Săpăturile arheologice de la Foltești, R. Tîrgu Bujor, regiunea Galați*, SCIV, II, 1951, p. 249-266.

³⁹ Al. Vulpe, *ArhMold*, I, 1961, p. 69-75.

⁴⁰ Ocupindu-ne de repartizarea teritorială a diferitelor așezări aparținând culturii Montelor am precizat că resturile de locuire din această zonă nu depășesc faza I_{c2}. Vezi *ArhMold*, IV, 1966, p. 107-120.

lor unitară și fără diferențieri⁴¹. Nu este exagerat să subliniem că echilibrul creat de la început și menținut cu unele oscilații a avut drept consecință și faptul că în aria culturii Monteori nu s-au produs departajări în grupe locale cu o evoluție deosebită⁴². Anumite elemente semnalate în ceramică, preferința pentru unele forme de vase sau motive decorative, nu constituie factorul esențial care să faciliteze apariția unor facies-uri culturale cu preocupări diferite (activitate economică)⁴³. Această observație care reflectă dezvoltarea unitară sudată pe parcurs, chiar dacă au apărut noi forme,

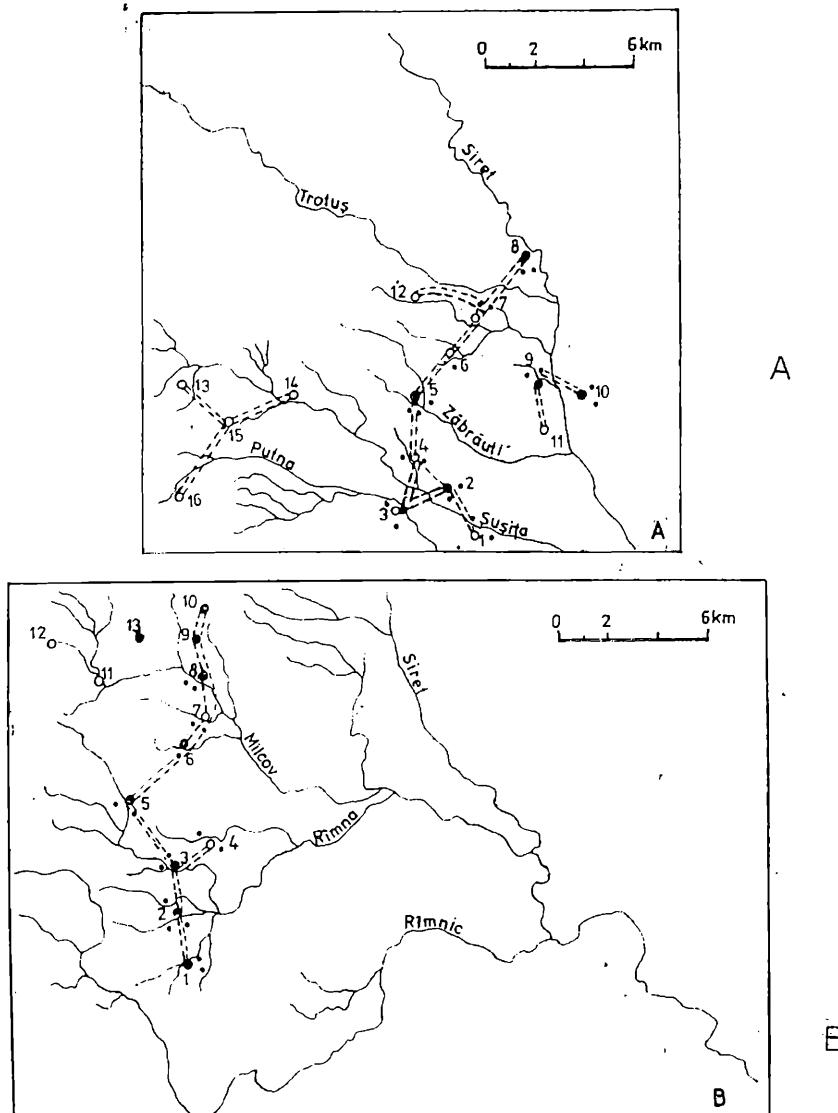

Fig. 10. — Repartiția teritorială a principalelor așezări de tip Monteori din zonele dintre Trotus și Putna (A); Milcov și Rimnic (B). A : 1 – Satu Nou; 2 – Panciu; 3 – Clipicesti; 4 – Străoane; 5 – Minăstioara; 6 – Păunești; 7 – Ruginești; 8 – Adjud; 9 – Domnești-Sat; 10 – Poiana; 11 – Pufești; 12 – Anghelăști; 13 – Birsești; 14 – Răcoasa; 15 – Livezile; 16 – Bolotești. B.1 – Slobozia Bradului; 2 – Cindești; 3 – Terchești; 4 – Urechesti; 5 – Odobești; 6 – Faraoanele; 7 – Clipicesti; 8 – Panciu; 9 – Străoane; 10 – Păunești; 11 – Varnița; 12 – Livezile; 13 – Minăstioara.

explică de ce în contextul istoric care a declanșat fenomenul Noua, purtătorii culturii Monteori au avut un rol precumpărător⁴⁴. De altfel, din cercetarea celor 260 de obiective și studierea dispersiunii teritoriale a așezărilor caracteristice culturii Monteori, modul de viață specific în care rolul precumpărător il are imbinarea dintre agricultură și păstorit, a determinat fie pendularcea de la o zonă la alta, fie adoptarea unui tip de așezare și a unui sistem de fortificare. În acest sens, nu este exagerat să consemnăm aici, că de la început, adică din faza I_{C3}, locul preferat pentru a întemeia o așezare stabilă trebuia să înrumească anumite condiții: un promontoriu cu pante abrupte, cu suprafață redusă, dar înconjurat de terase cu platouri imense. În 90% din cazuri, locul ales pentru așezare

⁴¹ Marilena Florescu, *ArhMold*, IV, 1966, p. 107–120; M. Florescu, C. Buzdugan, *ArhMold*, VII, 1972, p. 57–101.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ De altfel, observațiile făcute pînă în prezent se referă la ceramică și nu la alte aspecte ale culturii materiale. În legătură cu această problemă, trebuie totuși să menționăm

că Al. Vulpe a formulat o altă ipoteză potrivit căreia se va fi constituit un facies moldovenesc al culturii Monteori, corespunzător fazelor I_{C3} – Ia (vezi Al. Vulpe, *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 105–121).

⁴⁴ Adrian Florescu, *ArhMold*, II–III, 1964, p. 89–103; idem, *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 30–74.

se găsește la confluență a două pîriuri sau riuri, astfel încit resursele de apă și izvoarele din apropiere să asigure condiții pentru o locuire îndelungată. Acest tip de aşezare cu un nucleu central, în jurul căruia gravitează așezări satelite, este adoptat de la începutul fazei I_{c3} și menținut cu foarte rare excepții pînă la sfîrșitul fazei IIb. În zonele unde configurația terenului nu oferea astfel de forme de relief, atunci aşezarea era întemeiată pe 1–3 terase cu platouri variabile ca suprafață, dar foarte apropiate unele de altele, astfel încit comunitatea tribală să nu fie fărâmătată în grupuri care să locuiască prea departe unele de altele. În aceeași ordine de idei, mai subliniem și faptul că studierea unor obiective Monteoru situate în zona de curbură a Carpaților Râsăriteni a permis chiar să se stabilească și teritoriul ce gravita în jurul unei stațiuni și distanță aproximativă dintre două așezări. Astfel, aici obiectivele se găsesc la circa 10–15 Km depărtare unele de altele și mai mult chiar, ele fiind astfel plasate încit să existe și căi rapide de comunicare între ele. Un exemplu în acest sens, ni-l oferă grupul de așezări masate pe cursul mijlociu al Rîmnei și Milcovului, la zona de interferență cu cîmpia. Aici, în afară de faptul că sunt condiții facile de viață, există numeroase posibilități de a se ajunge repede de la o aşezare la alta, ceea mai directă cale, fiind aceea străbătută de cursul inferior al Milcovului și Rîmnei. O situație similară se poate observa și la așezările situate de-o parte și de alta a Siretului. Astfel în zonele unde sunt lunci inundabile, ele sunt plasate pe cursul micilor pîraie care se varsă în Siret, astfel încit traversarea și comunicarea dintre ele să se poată face ușor printre terasele medii ale Siretului, pe la punctul de contact cu lunca inundabilă⁴⁵. Firește, nu trebuie să se înțeleagă că existau atunci „drumuri” sau căi de acces create anume, dar modul în care sunt dispersate așezările ne sugerează și ne fac să credem că „ideea” unei comunicări rapide între diferitele comunități tribale se infiripase deja și căpătase un contur precis. De altfel, nici nu s-ar putea înțelege unitatea unei culturi dacă s-ar admite că în aria ei de dispersiune trăiau comunități izolate, fără legătură între ele. Un aspect deosebit de interesant, referitor la modul de organizare a comunităților tribale montorene ne este în acest sens relevat și de sistemul defensiv. În acest sens, aşa cum am subliniat mai sus, prin cercetările efectuate pînă acum, toate așezările au fost fortificate, cu excepția celor semnalate în zonele colinare ale Moldovei, pe cursul Zeletinului și Berheciului⁴⁶. Observațiile făcute cu prilejul studierii sistemului defensiv subliniază faptul că el este mai simplu sau complex în funcție de durata locuirii în zona respectivă, aşa cum arătam de altfel mai sus. Reamintim astfel că la Mindrișca și Minăstioara, în primele etape ale fazei I_{c3}, fortificarea nucleului central era asigurată numai de sănțul adinc în zona unde se puteau face contactul cu terasele adiacente. În momentul cînd au considerat că există condiții propice pentru a-și continua viața pe același loc vechiul sistem este amplificat și astfel la Mindrișca s-a săpat un al doilea sănț de apărare, care a funcționat în cursul fazei I_{c2}. La Bogdănești, așezarea nefortificată din faza I_{c3} va fi apoi apărată de un sănț adinc de 2,20 m săpat la începutul fazei I_{c2}. Constatăm însă, că în cazul altor așezări, ca de exemplu Costișa, Brad, Răcătău, locuite intens de la sfîrșitul fazei I_{c3} pînă în faza Ia inclusiv, sistemul defensiv este mult mai complex. Astfel, aşa cum arătam mai sus, la Costișa s-au semnalat trei sănțuri săpate în două etape, din care unul avea aeroșată și o palisadă, iar la Brad și Răcătău, cetățuia se spune că era apărată de un val cu un sănț adiacent, executindu-se și unele lucrări de fortificație și în zona așezărilor satelite. De asemenea, avînd în vedere faptul că la Brad și Răcătău comunitatea tribală montoreană era dispersată mai mult în așezările satelite decit pe cetățuie, era poate firesc ca așezările satelite să fie și ele fortificate. Tot aici mai amintim că la Măgura Luizi două sănțuri foarte adinci apărau nucleul central – cetățuia – și numai un sănț apăra două din așezările adiacente. Această mare stațiune a fost fortificată atît de intens pentru că ea a fost locuită din faza I_{c3} pînă la sfîrșitul fazei IIb și în același timp a concentrat o populație foarte numerosă care firește trebuia apărată în caz de nevoie⁴⁷. În sfîrșit, un sistem defensiv complex a fost semnalat la Minăstioara și la Cindești, aşa cum de altfel am specificat anterior, sistem care a transformat cetățuia într-un nucleu inexpugnabil, iar așezările satelite au fost apărate probabil numai cu un sănț. Ca și în cazul stațiunii de la Măgura Luizi, trebuie să atragem atenția în mod deosebit că aceste două obiective au fost locuite de la începutul fazei I_{c3} pînă la sfîrșitul fazei IIb. Toate aceste date ne oferă o imagine veridică a modului de organizare a comunităților tribale și ne sugerează în același timp unele din cauzele care au determinat părăsirea la un moment dat a unor așezări. În acest sens, reamintim că așezările situate în depresiunea Onești sunt părăsite la sfîrșitul fazei I_{c2}. Aceeași situație o constatăm și cu stațiunile de la vest de Siret, Mindrișca, Răcăciuni etc., locuite doar pînă la începutul fazei Ia. În toate cazurile sistemul defensiv se limita la unul sau două sănțuri de apărare, în timp ce în așezările de la Bradu, Răcătău, Costișa, Măgura Luizi, Minăstioara sau Cindești care își vor încheia existența la sfîrșitul fazei Ia sau IIb, fortificarea s-a făcut prin îmbinarea mai multor elemente (val, palisadă, sănț, dublu sănț, sănț și zid adiacent etc.), scopul final fiind acela de a transforma cetățuia într-un nucleu inexpugnabil. Prin urmare, toate aceste observații prilejuite de cercetarea sistemului defensiv, permit înțelegerea unor aspecte ale organizării comunităților tribale. Astfel, într-o perioadă corespunzătoare

⁴⁵ Conform observațiilor făcute pe teren pentru 158 de obiective studiate cu acest prilej.

⁴⁶ Vezi mai sus nota 5.

⁴⁷ La așezările cercetate trebuie să mai adăugăm și datele

obținute prin cercetările de la Măgura-Luizi, unde s-a efectuat un sondaj în anul 1970, studiindu-se cu acel prilej și caracteristicile topografice ale obiectivului respectiv.

fazei I_{C3} a avut loc o regrupare a comunităților tribale, ca fiind cauzată în primul rînd de necesitatea părăsirii unor zone care nu asigurau condiții prielnice pentru practicarea celor două activități de bază și mai ales pentru agricultură (de exemplu depresiunea Onești și microregiunea de la est de Siret cu lunci inundabile). În al doilea rînd, se simțea nevoie unei concentrări la un loc a unei populații mai numeroase, creindu-se astfel comunități tribale cu un puternic potențial uman și economic. De altfel, intensificarea schimburilor cu centrele metalurgice transilvănene și acelea răsăritene, dovedește deja o creștere a potențialului lor economic. De asemenea, mai remarcăm și faptul că la sfîrșitul fazei Ia s-a produs o nouă regrupare, fiind părăsite de astă dată doar unele așezări de la est de Siret, ca de exemplu Bradu și Răcătău sau cele de pe cursul Bistriței, ca de exemplu Costișa, dar numărul lor este incomparabil mai mic decit acelea caracteristice fazei I_{C2}. Așadar, într-o perioadă cînd sunt complet eliminate elementele bronzului timpuriu, are loc în aria Monteoro o reorganizare care implică în primul rînd concentrarea micilor comunități tribale în așezări cu un potențial economic sporit de efectivul uman. Această reorganizare, de la sfîrșitul fazei I_{C2}, a fost atît de profundă, încît în cursul fazei Ia, puține obiective și-au încheiat existența pentru a mări alte centre. Este foarte important să mai subliniem și faptul că, din analiza tuturor materialelor provenind din obiectivele cercetate, rezultă că la începutul fazei Ia nu au fost intemeiate noi așezări, ori aceasta înseamnă că cei ce au părăsit zonele la sfîrșitul fazei I_{C2} au intrat în compoziția altor comunități tribale mai apropiate, dar firește este greu de stabilit modalitățile adoptate de purtătorii culturii Monteoro în asemenea situații. În aceeași ordine de idei, trebuie să remarcăm că așezările ce-si vor încheia existența la sfîrșitul fazei IIb au fost, fără excepție, locuite din momentul constituuirii comunităților tribale cu o cultură specifică, adică de la începutul fazei I_{C3}. Dacă analizăm dispersiunea teritorială a acestor stațiuni constatăm că ele sunt ceva mai rare pe valea Siretelui (Măgura Luizi, Cleja, Corbasca etc.), iar de la vârsarea Trotușului în Siret încep să se grupeze la distanțe mai mici unele de altele, ca de exemplu Adjud, Ruginesti, Domnești, Poiana etc., pentru că, în sfîrșit în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni numărul lor să fie sporit. Este astfel posibil, ca de la bun început, purtătorii culturii Monteoro să se fixeze în zonele cele mai propice desfășurării activității lor economice, în obiective care urmău să polarizeze în jurul lor un număr cît mai mare de așezări și să asimileze apoi pe cei care la un moment dat erau obligați să părăsească teritoriul cu resurse neconvenabile. În cazul acesta, s-ar putea explica de ce la începutul fazei Ia nu constatăm apariția de noi așezări. În schimb, așezări ca Măgura, Cleja, Adjud, Poiana, Odobești, Cindești etc., care sunt intemeiate la începutul fazei I_{C3}, durează fără intrerupere pînă la sfîrșitul fazei IIb. Si este semnificativ faptul că tocmai aceste obiective au un sistem de fortificație complex, aşa cum am arătat mai sus. Toate aceste date subliniază pe de-o parte că există o anumită coeziune între comunitățile tribale, determinată în primul rînd de activitatea economică complexă și care a avut drept consecință necesitatea grupării unui număr sporit de indivizi în mari așezări puternic fortificate. În al doilea rînd, concentrarea populației în comunități tribale mari impunea de la sine o organizare internă riguroasă, bazată în primul rînd pe imbinarea și concordanța tuturor activităților economice diversificate, încît să poată fi asigurate toate condițiile pentru o locuire îndelungată. Nu este exagerat să considerăm că față de perioada anterioară (bronzul timpuriu) este înregistrat un progres substanțial, dar în același timp el va fi o frînă la un moment dat, cînd fiecare familie sau grup de familii va fi acumulat anumite bunuri care îi va permite sau le va permite să ducă o viață mai independentă. Acest din urmă fenomen poate fi sesizat mai bine către sfîrșitul bronzului mijlociu, cînd începînd cu faza IIa se va produce o nouă dispersare a populației, prin creerea de noi așezări în care se va semnală și gruparea locuințelor după alte criterii ⁴⁸.

În sfîrșit, în legătură cu organizarea internă tribală nu putem să trecem cu vederea unele observații făcute cu prilejul cercetării așezărilor mari, care reflectă grija deosebită pentru fortificarea nucleului central cît și pentru aspectul „edilitar” al acestuia. Astfel, atît la Fitionești cît și la Cindești constatăm că cetățuia principală are locuințe mari, foarte ingrijit construite, iar gropile cu resturi menajere se găsesc în afara terasei, astfel încît interspațiul dintre colibe, care de altfel era foarte mic, să poată fi pietruit, cum e cazul la Cindești ⁴⁹. În așezările adiacente, deși locuințele sunt la fel de mari și solide și cu un inventar la fel de bogat, totuși, ca aspect edilitar, acestea sunt net inferioare. Așa de exemplu, la Cindești, deși piatra se găsea la indemînă, interspațiul dintre locuințele de pe Coasta Banului nu era pavat ci doar avea depus un strat de prundiș. De asemenea, la Minăstioara, cele cîteva locuințe semnalate pe Măriuța Petrei sunt ceva mai mici, iar interspațiul dintre ele nu era pavat așa cum s-a observat pe platoul cetățuiei și pe terasele tăiate în pantă de sud-est, despărțite de alei pietruite. Ori, toate aceste date subliniază faptul că purtătorii culturii Monteoro dădeau o atenție deosebită nucleului central al stațiunii : cetățuia. Este posibil și verosimil ca pe cetățuie să-și fi concentrat locuințele cei ce aveau un rol important în desfășurarea activității comunității tribale, unde se concentrău și locurile de cult și se oficiau practic ritualuri la care participau toți. Prin urmare, este firesc să credem că cetățuia polariza întreaga activitate a comunității tribale respective și că trebuia să se deosebească de așezările satelite. Or, cum nu se produse înca o diferențiere pregnantă în ceea ce privește acumularea de bunuri, cei care aveau conducerea treburilor obștești și religioase se situau pe o treaptă superioară față de ceilalți, locuind separat într-o așezare cu aspect edilitar deo-

⁴⁸ Vezi mai sus nota 40.

⁴⁹ Vezi mai sus nota 15.

sebeșit. În același timp, fortificarea nucleului central avea ca scop nu numai cucerirea unui loc inexpugnabil, unde se puteau refugia cei ce locuiau în așezările din jur în caz de primejdie, ci și de a-l separa prin aceasta de celealte obiective ce gravita în preajma lui. Dar, firește, este încă dificil să se formuleze unele concluzii; am socotit totuși necesar ca datele obținute pînă acum să fie subliniate și să stea permanent în atenția noastră. Nu poate fi admisă ideea că o comunitate tribală din epoca bronzului, era o masă amorfă de indivizi fără nici un fel de organizare. Sîi cu toate că nu se produsese o diferențiere socială, printre-o acumulare de bunuri, se conturează totuși o diferențiere prin rolul pe care-l aveau anumite familii și indivizi în conducerea treburilor obștești și religioase, fapt care este bine subliniat atunci cind sunt cercetate necropolele unde se poate observa ușor cum mormintele bogate sunt plasate într-un loc anume, oarecum separat de celealte la care inventarul se reduce doar la vasul de ofrandă. Ori, a admite că importanța era mare și subliniată prin concentrarea locuințelor lor în cadrul nucleului central bine fortificat și cu un aspect edilitar deosebit, nu este o exagerare. Dealtfel, în sprijinul ipotezei formulate de noi pot fi aduse numeroase argumente obținute prin cercetarea amplă a unor mari stațiuni ca Minăstioara sau Cindești, cit și prin cercetarea necropolei adiacente de la Cindești. Toate aceste date ne dă posibilitatea de a surprinde și de a întrezări principalele forme de manifestare ale vieții materiale ale unei comunități tribale monteorene și ale complexei sale structuri interne, în care deși nu apare pregnant diferențierea socială, se conturează totuși noile forme de departajare ale unor familii și indivizi cu un anumit rol în conducerea treburilor obștești.

Oprindu-ne cu insistență asupra unor aspecte care ne relevă viața și organizarea internă a comunităților tribale monteorene, nu înseamnă că am dat o valoare exagerată datelor obținute prin cercetările de pînă acum. În același timp nu credem că le putem omite, cu atât mai mult cu cît în cazul unor cercetări de mare amploare se detăcează pregnant și sint confirmate și de observațiile făcute asupra celor 260 de obiective semnalate în prezent. Iată de ce am socotit necesar să subliniem în primul rînd că folosirea unor procedee mai simple sau complexe de fortificare a așezărilor este nu numai în legătură dar aceasta decurge din însăși modul de viață și implicit de organizarea internă a comunităților tribale monteorene. Nu înseamnă însă că nu au existat și alte cauze care au obligat și au determinat pe monteoreni să-și fortifice sau să amplifice sistemele defensive folosite deja mai înainte. În acest sens ar fi greșit să nu avem în vedere și faptul că puteau exista anumite momente care să-i oblige pe cei ce locuiau într-o anumită zonă a marii arii de dispersiune monteoreană să ia măsuri de apărare sau chiar să părăsească pentru un timp teritoriul respectiv⁵⁰. Sîi din acest motiv, se impune să revenim asupra unor ipoteze formulate cu privire la unele din cauzele care au determinat fortificarea așezărilor monteorene. Astfel, referindu-se la sistemul defensiv al stațiunii eponime, Ion Nestor consideră că săparea sănătului de apărare la sfîrșitul fazei Ia a fost determinat de unele evenimente, unele încreșări între comunitățile tribale sau eventual de pătrunderea altor grupe de populație în aria de dispersiune monteoreană. În sprijinul acestei ipoteze se subliniază printre altele faptul că spre deosebire de fazele anterioare, eci ieșîți din viață sint acum înhumăți în imediata apropiere a locuințelor, fapt care nu putea fi cauzat decit de un pericol imminent⁵¹. Firește, observațiile făcute de Ion Nestor la Sărata Monteoru nu pot fi contestate întrucât ele reflectă o realitate obiectivă. De asemenea, referindu-ne la fortificarea așezării de la Bogdănești survenită deabia la începutul fazei Ic₂, desă ea fusese intemeiată în faza Ic₃, considerăm că era posibil ca monteorenii să fi luat unele măsuri de apărare datorită faptului că în imediata lor apropiere se constituiseă grupurile compacte de comunități tribale, Costișă⁵². Această ipoteză devinea și mai verosimilă datorită observațiilor lui Gh. Biehir potrivit căror sistemul defensiv al așezării de la Mindrișca a fost amplificat la începutul fazei Ic₂ prin săparea celui de al doilea sănăt de apărare. În sfîrșit, mai recent, Al. Oancea, consideră inițial că fortificarea unor așezări Monteoru din Moldova în faza Ic₂ nu putea fi datorată constituirii grupului cultural Costișă, întrucât deja din faza Ic₃ existau obiective fortificate⁵³. Ulterior, au fost făcute noi precizări în sensul că purtătorii culturii Monteoru au părăsit teritoriul corespunzător zonelor colinare ale Moldovei, de exemplu, datorită imixtiunii insistente și repetitive și apoi massive a unor elemente răsăritene care au obligat pe monteoreni începînd din faza Ic₂ să-și restrângă treptat aria de dispersiune și chiar să le cedeze unele așezări. Mai mult chiar decit atât se consideră că concomitent cu dislocarea monteorenilor și împingerea lor către zonele cele mai ferite ale Carpaților răsăriteni, avea loc constituirea unei culturi de tip nou, Racovițeni-Petrișoru, avînd la bază elemente de tip Catacombe, Srubi, Sabatinovca, etc.⁵⁴. Iată, aşadar, că s-au formulat mai multe ipoteze referitoare la cauzele „de ordin

⁵⁰ Vezi mai sus nota 22.

⁵¹ Pentru alte precizări, vezi nota 2.

⁵² M. Florescu, *ArhMold.*, IV, 1966, p. 107–113; VII, 1972, p. 57–101.

⁵³ Al. Oancea și V. Drîmbocianu, *SCIVA*, 28, 1977, 2, p. 307–330; idem, *Dacia*, N.S., XXV, 1981, p. 183–186.

⁵⁴ Al. Oancea, *Dacia*, N.S., XXV, 1981, p. 185–186. Pentru a sublinia „crearea” care facem, atîțibînd fortificarea unor așezări monteorene eventualului pericol pe care l-ar reprezenta purtătorii culturii Costișă și nu imixtiunii elementelor răsăritene, autorul atrage atenția că nu am șinut seama de unele descoperiri ca de exemplu toporul de la Osăbiți (tipic răsăritean). Este ciudat însă că Al. Oancea, nu cunoaște

că deja cu aproape 2 decenii în urmă (vezi *ArhMold.*, IV, 1966, p. 107–113), formulam ipoteza potrivit căreia în zona dintre Siret și Prut se va fi constituit un grup local avînd la bază printre altele și elemente răsăritene. Tîntă însă seamă de faptul că acesta nu avea un potențial economic și uman similar comunităților Costișă, ar fi fost neverosimil să admitem că părăsirea de către purtătorii acestei culturi a unei zone relativ mari s-ar fi datorat unor grupuri răsăritene și mai puțin organizate decât aceleia Costișă. Este de asemenea ciudat și faptul că autorul nu a ținut seamă de unele observații ale noastre referitoare la necropola de la Cindești. În acest sens, am insistat asupra faptului că grupul de morminte cu ciotlon precum și unele podoabe din bronz sau cochilii sunt

extern” - pătrundere a unor populații străine, care au determinat fortificarea unor așezări montorene. Din acest motiv, este necesar să revenim asupra unor date care pot să confirme sau să infirme ipotezele menționate mai sus. Astfel, reamintim că dacă se urmărește dispersiunea teritorială a așezărilor Monteior din Moldova se constată că la sfîrșitul fazei I_{c2}, a fost părăsit nu numai teritoriul corespunzător zonelor colinare unde Al. Oancea a presupus că s-ar fi produs o imixtiune masivă de elemente răsăritene⁵⁵, ci și zona depresionară Onești, mult mai ferită și care nu era în calea noilor veniți. Conecționat, este părăsită aproape total și zona situată de o parte și de alta a Bistriței, care de asemenea, nu era în calea celor ce se infiltrau din răsărit, întrucât, aceștia căutau să se stabilească mai ales în regiunile situate în sud-estul spațiului carpato-dunărean, așa cum de altfel ne-o dovedesc descoperișii mai vechi și mai noi care atestă prezența lor aici (nu însă atât de masivă cum erede Al. Oancea)⁵⁶. În legătură cu această problemă, trebuie să mai avem în vedere și alte observații. Astfel, datorită cercetărilor de teren efectuate în zona dintre Siret și Prut au fost semnalate urmele sporadice ale unor așezări locuite de grupuri restrinse de populație. Din materialul arheologic cules cu prilejul cercetărilor de suprafață se detasează în ceea ce privește ceramica, cîteva elemente deosebit de interesante. În acest sens, se remarcă prezența unor fragmente tipice ca pastă și decor fazelor I_{c3} – I_{c2} – IIa, alături de fragmente decorate cu motive „inspirate” după acelea montorene. Împreună cu acestea, s-au identificat fragmente care prin pastă și decor atestă continuarea în forme evolute a repertoriului ceramic specific culturii bronzului timpuriu din Moldova (Foltesti II). În sfîrșit, au mai fost semnalate și cîteva fragmente ceramice care sunt asemănătoare acelor caracteristice culturii Catacombe⁵⁷. În aceeași ordine de idei, mai menționăm că tot în zona respectivă au fost descoperite și unele piese din metal sau piatră (topoare și „sceptre”), specifice centrelor metalurgice răsăritene⁵⁸. Cu toate că aici, nu au fost făcute săpături în așezările semnalate, în vederea obținerii unor date concluzioane (eu excepția unui mic sondaj la Vinători)⁵⁹, putem totuși presupune că din fondul local, în bronzul timpuriu a început să se încheje unele mici comunități tribale cu o cultură proprie influențată (mai ales în ceea ce privește ceramica de aceea montoreană) și mai puțin de elementele răsăritene cu care au venit în contact. Cu un alt prilej, am presupus chiar că aceste grupuri locale vor fi contribuitorii stabilirea unor contacte mai strinse între grupurile răsăritene și purtătorii culturii Monteioru⁶⁰. Prin urmare, chiar și în această zonă a Moldovei (dintre Siret și Prut) nu poate fi vorba de o imixtiune masivă (chiar dacă ea a existat totuși), în perioada corespunzătoare fazei I_{c2}, întrucât, aici deja se înfiripase o cultură locală și care în mod inevitabil crea o barieră între cei ce încercau să se infiltreze dinspre răsărit și marile comunități tribale Monteioru. Tinind seama de toate aceste date, ar fi un fapt de-a dreptul desuet să admitem că firavele grupuri locale infiripate în vecinătatea ariei montorene, cît și unele elemente răsăritene care încercau să pătrundă adinc în interiorul spațiului carpato-dunărean, puteau constitui pentru purtătorii culturii Monteioru un pericol atât de mare încît aceștia să fie obligați să părăsească unele teritorii⁶¹. Dimpotrivă, grupul Costișa, cu un potențial economic uman similar celui montorean, care își intemeiaseră așezări mari, fortificate, menite să fie locuite timp îndelungat, puteau constitui pentru cei din imediata lor vecinătate, un eventual pericol. Așa s-ar explica poate mai bine, mai logic, de ce unele așezări situate în imediata apropiere a spațiului de dispersiune a grupului Costișa să fie fortificate (Bogdănesti – faza I_{c2}), sau să li se amplifice sistemul defensiv, cum este cazul la Mindrișca, unde apărarea a fost intensificată prin adăugarea celui de al doilea sănt, săpat la începutul fazei I_{c2}. De asemenea, dacă mai avem în vedere că obiectivele menționate se găsesc în zonele ce vor fi părăsite la sfîrșitul fazei I_{c2} (depresiunea Onești și regiunea cu lunci inundabile ale Siretului), devine verosimil faptul că în momentul cînd grupul Costișa și-a intemeiat așezări mari, menite să fie locuite mult timp, el a constituit în mod inevitabil un pericol pentru comunitățile tribale Monteioru, situate în imediata vecinătate a acestuia. De altfel, nici nu ar putea fi explicat logic, efortul depus de purtătorii Monteioru de a-și întări unele așezări (pe care le socoteau mai vulnerabile) tocmai în zonele ce urmau să le părăsească peste puțin timp, definitiv (eu excepția doar a cîtorva locuite pînă la sfîrșitul fazei Ia). Firește, nu avem nici o dovadă că au existat încreșteri între grupele Costișa și Monteioru, dar faptul că teritoriul situat de o parte și de alta a Bistriței (acolo unde se masau așezările Costișa) a fost ocupat efectiv de purtătorii Monteioru, ne îndreptățește să presupunem că devenise necesară excluderea din vecinătatea lor a comunităților tribale Costișa. Și este semnificativ în acest sens faptul că în multe cazuri pe locul unde existaseră așezări mari Costișa, purtătorii Monteioru și-au intemeiat altele noi, ce vor dura pînă la sfîrșitul fazei Ia (un exemplu concludent ni-l oferă chiar obiectivul de la Costișa)⁶². Așadar, tinind seama de toate datele expuse mai

tipice culturilor răsăritene și că aceste elemente dovedesc unele infiltrări în aria montoreană (vezi *Carpica*, X, 1978, p. 97–122).

⁵⁵ Vezi observațiile de la nota anterioară.

⁵⁶ Ni se pare neverosimil că unele comunități tribale de tip Monteior să cedeze noilor veniți propriile lor așezări și să se stabilească în imediata lor apropiere?!. Pentru a se admite o asemenea ipoteză ar fi trebuit să se prezinte noile așezări cu întregul lor inventar și care să fie tipic purtătorilor culturilor Catacombe, Scrabi, Sabatinovca etc., ori din acest punct de vedere argumentele aduse de Al. Oancea în sprînjinul așerînăilor sale sănătate sunt neconvincătoare.

⁵⁷ Cf. unor observații făcute de noi și consemnate în lucrarea *Bronzul mijlociu în Moldova* (ms.).

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Săpăturile au fost efectuate de noi împreună cu M. Nicu de la Muzeul din Tecuci. Urmează să fie publicate în curind.

⁶⁰ În legătură cu formarea unui grup local în vecinătatea ariei Monteior vezi nota 6 precum și unele precizări în *Carpica*, X, 1978, p. 98–122.

⁶¹ Cf. unor observații consemnate de noi, vezi nota 57.

⁶² Cf. precizările lui Al. Vulpe, vezi notele 25–27.

sus, nu este greșit să admitem că pentru preîntîmpinarea eventualului pericol survenit la un moment dat în preajma unor zone din cadrul marii arii de dispersiune a culturii Monteioru, a fost necesară fortificarea aşezărilor din regiunile socotite mai vulnerabile. Aceste „evenimente” cu caracter oarecum local nu puteau însă să declanșeze o reacție atât de profundă încit să determine fortificarea simultană a tuturor aşezărilor aparținând purtătorilor culturii Monteioru (de pe întreg spațiul său de dispersiune).

În ceea ce privește datele consimilate de către I. Nestor, referitoare la întărirea apărării stațiunii de la Sărata Monteioru, prin săparea sănțului de fortificație în faza Ia, credem că acestea trebuie analizate în contextul evenimentelor desfășurate în etapa finală a perioadei mijlocii a epocii bronzului, evenimente cu implicații adânci care au determinat nu numai regruparea teritorială către sfîrșitul epocii respective ci și adoptarea unor noi forme de organizare internă a comunităților tribale. În acest sens se constată în primul rînd prezența în inventarul aşezărilor și necropolelor Monteioru, începînd cu faza IIa, a numeroase piese din metal provenind din centrele metalurgice vestice, ca urmare a schimbului intens stabilit de purtătorii Monteioru, direct, sau prin intermediul mai ales a grupului Wietemberg. Cu același prilej au pătruns în aria Monteioru și unele elemente specifice civilizației miceniene, preluate și vehiculate mai de departe de către purtătorii culturilor situate de o parte și de alta a bazinului Dunării mijlocii și a regiunilor ei aferente, prelucrate apoi de către comunitățile monteorene într-o manieră proprie⁶³. Dar, concomitent se constată că la începutul fazei IIa (mai ales) apar și elemente răsăritene (piese din metal, podoabe etc.). În legătură însă cu prezența elementelor răsăritene este necesar să facem unele precizări, cu atît mai mult cu cît influența lor este atît de exagerată încit se consideră că aportul acestora subliniat de stabilirea lor efectivă în unele zone ale spațiului carpațo-dunărean va fi determinat mutații demografice și alungarea populației locale către zonele ferite ale Subcarpațiilor⁶⁴. În acest sens, trebuie să reamintim că în cursul fazei Ic₃, fuseseră semnalate numeroase prototipuri de piese din metal, vehiculate de către purtătorii culturii Catacombe, din centrele răsăritene pînă în aria Monteioru⁶⁵. Tot acum sunt prezente mai ales în inventarul mormintelor din faza Ic₃, numeroase podoabe din cochilii, os, etc. lucrate după modelele folosite de către purtătorie culturilor răsăritene. În sfîrșit, trebuie să mai adăugăm că tot în faza Ic₃, s-au semnalat relativ numeroase morminte cu colton caracteristice de asemenea grupurilor răsăritene⁶⁶. Toate acestea însă nu vor influența evoluția ulterioară a culturii Monteioru. Dimpotrivă, se va constata că începînd cu faza Ic₂, elementele enumerate mai sus, vor fi eliminate și înlocuite cu altele locale sau de proveniență vestică (avem aici în vedere mai ales topoarele cu creastă, inelele de buclă din bronz și aur, etc.)⁶⁷. În cursul fazei Ia, elementele răsăritene sunt cu totul nesemnificative în comparație cu acelea provenite din alte centre. În schimb, la începutul fazei IIa și mai ales IIb, reapar în inventarul aşezărilor și mormintelor, unele categorii de unelte (cosoare cu lama lată, unelte din os), podoabe lucrate din cochilii, amulete din colții de mistreț etc., unele forme ceramice (de obicei borcate lucrate din pastă grosolană decorate cu striuri sau cu briu crestăt cu sfoara) caracteristice după cum se știe grupului Srubi. Este de asemenea foarte important să subliniem aici că toate elementele menționate mai sus au fost semnalate în inventarul centrelor tribale, indiferent de zona geografică în care ele s-au constituit la sfîrșitul fazei Ic₂ sau definitivat în faza Ia. Astfel, fie că ne referim la obiectivele de la Măgura-Luizi, Adjud, Poiana, Terchesti, Cindești, Minăstioara, Sărata Monteioru, etc. ele vor fi prezente în toate categoriile de inventar (din fazele IIa-IIb), fără a-l modifica structural (trăsăturile lui, esențiale – rămînind acelele definitivate la sfîrșitul fazei Ic₂). Am insistat asupra acestor date întrucît în ultima vreme se încearcă să se pună în prim plan ipoteza potrivit căreia infiltrarea și apoi stabilirea noilor veniți în zonele situate la periferia ariei monteorene (respectiv regiunile de N-E a Munteniei și de S-E a Moldovei) vor imprima o coloratură aparte culturii materiale și se va constitui într-un grup de sine stătător denumit Racovițeni-Petrișoru, cultură în cimpuri de gropi ? ! (ce se va intinde și în Transilvania) și în sfîrșit grupul Sihleanu (ce va contribui la formarea culturii Babadag) cunoscut după cum se știe după cele cîteva fragmente găsite într-o groapă de nisip împreună cu altele din epoci diferite ? !⁶⁸.

⁶³ Pentru unele observații vezi în *Carpica*, XI, 1979, p. 130–133.

⁶⁴ Vezi mai sus notele 53–54.

⁶⁵ Tinind seama de caracteristicile grupului de morminte cu colton, precum și de piesele la care ne-am referit, presupunem că n-ar fi exclus ca eventual să fi fost adus în aria Monteioru un mic grup, cunoșător al prelucrării metalelor, topit apoi în marea masă a populației locale (vezi *Carpica*, X, 1978, p. 98–122).

⁶⁶ *Idem*.

⁶⁷ Preponderența acestor piese atât de bine cunoscute și studiate în ultima vreme este evidentă în inventarul tuturor aşezărilor și necropolelor Monteioru cercetate pînă acum.

⁶⁸ Pentru unele observații referitoare la grupurile amintite cit și la fragilitatea ipotezelor formulate, vezi Marilena Florescu și Adrian Florescu, în AMM, IV (sub tipar). În acest sens, menționăm că analizind resturile de locuire aparținând culturii Nouă de la Cindești scotem în evidență unele erori făcute cu privire la incadrarea grupului Racovițeni. De asemenea noțiunea de „cimpuri de gropi” a fost introdusă

după opinia noastră doar pe baza materialului rezultat din săparea unei mici porțiuni a zonei marginale a stațiunii de la Cîrlomănești unde într-adevăr au fost semnalate gropile cu resturi menajere. O situație similară a fost consimătată și la Cindești, unde zona marginală a celei de a doua cetății a fost folosită aproape în exclusivitate pentru depozitarea resturilor menajere, fapt de altfel explicabil dacă știm seama că interspațiul dintre locuințe era foarte redus. Avind în vedere observațiile de la Cindești, ne-am permis să atragem atenția că noțiunea de „cimpuri de gropi” nu se bazează pe cercetarea exhaustivă a unei aşezări și nu poate corespunde realității. În ceea ce privește încercarea lui N. Hartlache de a introduce în literatura de specialitate noțiunea de aspect „Sihleanu” și preluată de către M. Brudiu (SCIVA, 4, 1981, p. 529–531), ne-am permis să subliniem faptul că fără a cunoaște trăsăturile esențiale, definitorii (tip de aşezare, inventar etc.) nu poate fi acceptată denumirea de „grup” sau „aspect cultural”. Tot în legătură cu acesta, ne-am permis să atragem atenția că formele și motivele decorative ale ceramicii descoperită la Sihleanu se întîlnesc și la Simonești (Transilvania) precum și

Tot în această ordine de idei, mai trebuie să insistăm și asupra faptului că cercetările efectuate în unele mari obiective ca de exemplu : Cindești, Minăstioara, Terchești, atestă prezența unor așezări bogate cu cîte 2—3 niveluri de locuire în care se găsesc numeroase piese din bronz sau aur (unelte, podoabe, etc.), numeroase vase în inventarul mormintelor și în așezare. Locuințele sunt solide, mari, chiar și cu unele decorații interioare, locurile de cult sunt ingenios amenajate și în general se observă o găzduitate grijă pentru aspectul edilitar al așezării, cum este cazul la Cindești unde s-au identificat aleile pietruite dintr-o locuință. Am menționat aceste descoperiri, întrucât ele dovedesc că intervalul de timp în care s-a desfășurat evoluția fazelor IIa—IIb corespunde (în întreaga sa arie) unei perioade de stabilitate, de relativă liniște și de bunăstare, ceea ce nu s-ar fi putut constata în cazul în care la periferia spațiului de dispersiune montorean (eventual chiar pe teritoriul său) s-ar fi petrecut mutații demografice cu implicații etnice ca urmare a stabilirii aici a grupurilor Catacombe, Srubi, Sabatinovca etc. Ni se pare deci că este exagerată assertiunea potrivit căreia majoritatea comunităților tribale montorene au fost obligate să se retragă către zonele ferite ale Subcarpaților răsăritene (unele din ele cu resurse limitate pentru a asigura hrana unei populații numeroase). Tot atât de neverosimilă ni se pare și afirmația că în unele cazuri așezări locuite de către purtătorii Monteoru timp îndelungat, vor fi fost cedate noilor veniți, iar ei își vor fi întemeiat altfel în imediata lor apropiere (fără să se țină seama că conviețuirea a două grupuri de populație diferită cu o orientare preferențială către o anumită activitate economică, este aproape imposibilă în condițiile specifice epocii respective). Firește, atrăgind atenția cu insistență asupra acestor probleme, pentru a căror rezolvare s-au formulat după părerea noastră ipoteze foarte „fragile” și ale căror premise nu rezistă la o analiză nici de *facto*, nu înseamnă a nega total eșecul produs de infiltrarea în spațiul carpato-dunărean la sfîrșitul bronzului mijlociu a elementelor răsăritene. Într-adevăr, ele au grăbit aici declanșarea unui fenomen cu implicații foarte adinei al căruia rezultat a fost regruparea teritorială și unificarea culturală ca urmare a anihilării micilor diferențieri etnice ce mai puteau exista datorită probabil a compartimentării foarte riguroase a spațiului din cadrul culturilor bronzului mijlociu, aşa cum de altfel a fost demonstrat de către A. C. Florescu cu prilejul analizei trăsăturilor esențiale ale culturii Noua (de la sfîrșitul bronzului tîrziu)⁷⁰. Menționând aceste date, nu s-a incercat o îndepărtare de la problema care ne preocupa aici (aceea a sistemului de fortificație), ci pentru a căuta să găsim o explicație veridică a faptului că la sfîrșitul fazei Ia au putut interveni evenimente care să oblige unele comunități tribale montorene să ia măsuri în vederea preîmpinării unui eventual pericol⁷¹. Prin urmare, fortificarea stațiunii eponime și probabil întărireapărării sectorului de N-V al așezării de la Minăstioara, în faza Ia, au fost determinate de primele infiltrări estice în zonele situate la periferia ariei Monteoru⁷². Ca și în cazul analizat anterior, referitor la fortificarea obiectivelor situate în vecinătatea grupului Costișa, acum datorită instabilității create în regiunea de S-E a arici Montelor, a devenit necesară amplificarea sistemului defensiv al unor centre tribale mai importante. Firește, sint greu de deslușit cauzele și de sesizat evenimentele desfășurate în vremea respectivă, evenimente ce au determinat comunitățile tribale să ia unele măsuri de întărire a apărării așezărilor lor (mai ales a celor locuite de ei timp îndelungat). Cu toate acestea, diversele descoperiri prezентate mai sus dezvăluie că protejarea simplă sau complexă a centrelor tribale era determinată de modul de viață reflectat în organizarea internă a fiecărei așezări și a întregului grup de comunități tribale specifice culturii Montelor. Așadar, unele observații referitoare la sistemul de fortificație al așezărilor Montelor din Moldova și formularea unor noi ipoteze cu privire la cauzele care au determinat înșăși amenajarea sau amplificarea elementelor sale constitutive se impune și să facă pentru a împlini cunoașterea culturii materiale și a celor ce au creat-o de-a lungul întregii etape corespunzătoare bronzului mijlociu din spațiul carpato-dunărean.

QUELQUES DONNÉES CONCERNANT LA CONNAISSANCE DU SYSTÈME DE FORTIFICATION DES ÉTABLISSEMENTS MONTEORU DE LA MOLDAVIE

(RÉSUMÉ)

Les recherches archéologiques intenses pratiquées dans les établissements de Montelor de Moldavie ont accordé, entre autres, une attention particulière à leur système de défense. Les premières observations ont été mises en évidence par les fouilles pratiquées à Sărata Montelor. Il faut aussi

la Corlăteni, Trușești, Lichitișeni, Gîrbovăț și Cindești în plină arie Nouă sau în mediul Coslogenii așa cum observa și S. Morintz (unele precizări au fost consimilate de noi și în volumul dedicat memoricii prof. N. Gostar, Iași, 1983).

⁷⁰ Referindu-se la implicațiile pe care le-a avut pătrunderea în spațiul carpato-dunărean a elementelor răsăritene, autorul a avut la vedere că acestea se făceau eșecul unor mișcări de populație ce a cuprins un teritoriu foarte vast, care inevitabil a determinat o reacție în lanț și au grăbit procesul de restructurare convergentă a culturilor bronzului mijlociu și având drept consecință crearea unei culturi unitare. Desigur, că în cadrul acestei noi culturi pot fi sesizate aspecte regionale

în care elementele vechilor culturi sunt preponderente sau mai estompeate în funcție de anumite condiții date (vezi A. C. Florescu, *ArhMold*, II—III, 1964, p. 49—110; idem, *Dacia*, N.S., XI, p. 49—83). Nu putem de asemenea trece cu vedere la faptul că făcând o analiză minuțioasă a culturii Coslogenii, S. Morintz subliniază că prin trăsăturile ei fundamentale, ea trebuie să fie inclusă într-un complex unic — Noua-Coslogenii —, dar în același timp el scoate în evidență și caracteristicile sale particulare.

⁷¹ Vezi mai sus nota 2.

⁷² Vezi notele 11—12 și precizările din text.

noter que I. Nestor a relevé des éléments complexes du système de défense de Monteoru (le mur, le fossé etc.).

En général le système de fortification rencontré dans la civilisation de Monteoru de Moldavie a comme élément de base un fossé au profil en forme d'entonnoir, dont le tracé est déterminé par la configuration du terrain.

Le plus souvent à quelques rares exceptions (les collines de Toutova par exemple), les établissements sont situés sur les hauteurs dominant les alentours, souvent sur des éperons de terrasses dont trois côtés se continuent par des pentes parfois assez abruptes. C'est sur le quatrième côté, dont le relief habituellement très doux facilitait l'accès à l'établissement, que se réncontrent les travaux de fortification dont il s'agit.

La variante la plus simple connue jusqu'à ce jour est celle que l'on rencontre à Minăstioara, Mindrișca et Bogdănești au cours de la phase Monteoru I_{c3} et I_{c2}.

Elle consiste d'un fossé, qui coupe transversalement la pente la plus accessible menant à l'établissement. Au commencement de la phase I_{c2}, quelques stations ont été fortifiées non pas seulement par un fossé, mais, au contraire, on a ajouté un ou deux fossés. Ainsi, les établissements de Mindrișca et Costișa ont un système plus complexe constitué par deux et trois fossés. Mais le caractère des fortifications des stations Monteoru ne devient plus complexe que dans le cas où celles-ci sont habitées plus longtemps, respectivement du commencement de la phase I_{c3}, jusqu'à la fin de la phase IIb. On a ainsi constaté l'aménagement du mur adjacent du fossé et d'un grand fossé, au côté Nord de la citadelle, comme, par exemple, à Minăstioara, d'un grand fossé à Cindești, du vallum adjacent du fossé à Bradu et Răcătău, etc. Malheureusement, à l'heure actuelle il est impossible de préciser, pour toutes les étapes d'évolution de la culture Monteoru, le système de défense caractéristique, vu que les particularités de chaque zone de l'aire de diffusion (de la culture Monteoru) ont imposé l'adoption des variantes simples ou complexes (du système de défense).

Les circonstances qui ont amené la fortification des établissements de Monteoru constituent un problème que l'état actuel des recherches ne permet pas d'éclaircir de façon définitive.

Il est peu possible que la fortification ait été déterminée exclusivement par des luttes intertribales, ou contre des populations étrangères, mais, au contraire, elle reflète la structure interne des communautés tribales de Monteoru.

LÉGENDES DES FIGURES

Fig. 1. — Minăstioara. La citadelle et le tracé approximatif du fossé de défense.

Fig. 2. — Minăstioara. Les aménagements en terrasse. Reconstitution.

Fig. 3. — Minăstioara. Coupe du fossé de défense (1/20).

Fig. 4. — Minăstioara-Fitionești. Les deux fossés de défense (A : néolithique ; B, bronze — culture de Monteoru) et le mur adjacent du fossé de défense de l'établissement de Monteoru (C) (1/50).

Fig. 5. — Mănăstioara. Le talus du fossé de défense (zone de N—O de la citadelle) (1/50).

Fig. 6. — Mindrișca. Plan de la citadelle et le tracé des fossés de défense.

Fig. 7. — Mindrișca. Le fossé de défense (A); Les deux fossés de défense — Foltești II et Monteoru de Bogdănești (B) (1/50).

Fig. 8. — Bogdănești. Plan de la citadelle et le tracé du fossé de défense.

Fig. 9. — Costișa. Plan de la citadelle et le tracé des fossés de défense.

Fig. 10. — Les établissements Monteoru situés dans les zones de Trotuș et Putna (A) et de Milcov et Rimnic (B).

IMPORTANTE DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN PERIOADA DE FORMARE A POPORULUI ROMÂN ÎN AŞEZAREA DE LA IAŞI—NICOLINA

ION IONITĂ

Situată la limita contactului dintre Podișul Central Moldovenesc, la sud, și Cîmpia Moldovei (Jijiei), la nord, valea pîrîului Nicolina a fost dintotdeauna o cale directă de legătură între cele două regiuni, fapt ce a determinat o intensă locuire a ei din antichitate. Caracteristicile de relief și de climă ale văii Nicolina, deosebit de favorabile așezărilor umane și diferitelor activități economice, au fost permanent valorificate de om de-a lungul istoriei. Prin poziția geografică a așezărilor, locitorii de aici au putut beneficia de posibilitățile oferite atât de regiunea platoului mai înalt, de la sud, cât și de zona de silvostepă, de la nord. Ei au avut la îndemână bogate resurse de apă, loturi foarte bune pentru practicarea agriculturii, terenuri întinse pentru pășunat și, de asemenea, mari suprafețe de păduri, care au constituit zone largi de vinătoare și totodată rezerve îndestulătoare de material lemnos folosit la construcții și pentru foc.

Lucărările arheologice de teren întreprinse în bazinul pîrîului Nicolina, la sud de Iași, desfășurate pe șanțierele de la Hlincea (1952—1954, 1964)¹ și Lunca Ciurei (1954)², ca și cercetările de suprafață în zonă³, au stabilit că locuirea din a doua epocă a fierului (secolele III—II î.e.n.) și din secolele VIII—XVIII a fost deosebit de intensă. De asemenea, prin aceleasi cercetări au fost semnalate și alte resturi de locuire din paleolitic, neolitic, epoca bronzului, prima epocă a fierului și secolul IV e.n.

În perioada 1975—1978 au fost efectuate ample săpături de salvare în marginea de sud a orașului Iași (cartierul Nicolina), în zona în care se construiește Combinatul de utilaj greu, prin care au fost descoperite numeroase complexe arheologice din secolele IV—VI e.n., între care 32 locuințe (17 adințite în sol și 15 construite la suprafață), 4 vître din piatră și lut, 2 cuptoare din piatră, 23 gropi cu resturi menajere și 5 ateliere de olărie⁴.

Așezarea era situată pe marginea terasei inferioare a pîrîului Nicolina și se întindea pe o distanță de circa 1600 m, fiind împărțită în mod natural, în trei sectoare, prin două mici răvenări (sectorul A la nord, sectorul B la sud și sectorul C în centru). Întrucît dezvelirea în întregime a așezării nu era posibilă, s-a recurs la cercetarea parțială a fiecăruia din cele trei sectoare. În sectoarele B și C (de la sud și din centrul) au fost executate secțiuni perpendiculare pe marginea terasei, la distanță de 1 m, care au tăiat de-a latul întreaga așezare. Numai secțiunile săpate în sectorul A (de nord) au fost la distanțe mai mari, de circa 18—20 m (fig. 1).

Cele 32 de locuințe aparțin de două categorii distincte. Din prima categorie fac parte locuințele adințite în sol (bordeie și semibordeie), iar din cea de a doua locuințele construite la suprafață solului. În cuprinsul ambelor categorii de locuințe se pot remarca deosebiri evidente în ceea ce privește orientarea, suprafața și dotarea cu vître sau cuptoare pentru foc. De asemenea, la locuințele îngropate în sol pot fi sesizate diferențieri și în ceea ce privește adințimea pînă la care au fost îngropate, iar la locuințele de suprafață modul în care spațiul lor a fost compartimentat (una sau două încăperi).

¹ C. Papp, Contribution à la bryogeographie des environs de Jassy, *Annales Scientifiques de l'Université de Jassy*, 16, 1930—1931, p. 555—561; idem, Contribuții geobotanice asupra vâlci pîrîului Nicolina, *Buletinul Societății române de geografie*, 53, 1934, p. 317—334.

² M. Petrescu-Dimboviță și colab., *Santierul Hlincea-Iași*, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 312—334; 5, 1954, 1—2, p. 233—246; 6, 1955, 3—4, p. 687—701; Stela Cheptea, *Săpăturile de la Hlincea-Iași din anul 1961*, *Cercetăst*, 1970, p. 77—90.

³ M. Petrescu-Dimboviță și colab., *Santierul arheologic Tuzesci, IV — Lunca Ciurci*, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 183—187.

⁴ Ibidem, 4, 1953, 1—2, p. 312; 5, 1954, 1—2, p. 233—246; N. Zaharia, Recunoașteri arheologice executate de colectivul

Muzeului de Antichități din Iași, în anul 1953, în cuprinsul Moldovei, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 292; idem, *Cercetările de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1953*, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 898, 899, 903, 904; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimboviță și Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, SCISlaș, 7, 1956, 2, p. 36—40; idem, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 174—179, 195—196, 202—206.

⁵ De asemenea, în aceeași zonă au mai fost semnalate 5 locuințe neolitice aparținând culturii Cucuteni (faza A), 7 morminte (de ineinerație și de înhumare) izolate din diverse perioade, precum și resturi sporadice de locuire din epoca bronzului și din prima epocă a fierului.

Folosind datele referitoare la cele 17 locuințe îngropate în sol, conform criteriilor deja menționate, s-a alcătuit tabelul 1, în care pot fi sesizate trei variante:

Varianta 1 cuprinde șapte locuințe (A_5 , B_4 , B_5 , B_6 , C_1 , C_2 , C_{10})⁶ orientate cu fața spre est. Adințimea lor este în general mai mică, ajungând pînă la 0,60 m (fig. 2, a). Suprafața celor mai multe dintre ele este destul de redusă (5–6,40 m²). Nici una nu are vatră sau cuptor pentru foc. Numai în locuința C_{10} au fost observate urme de arsură pe podea.

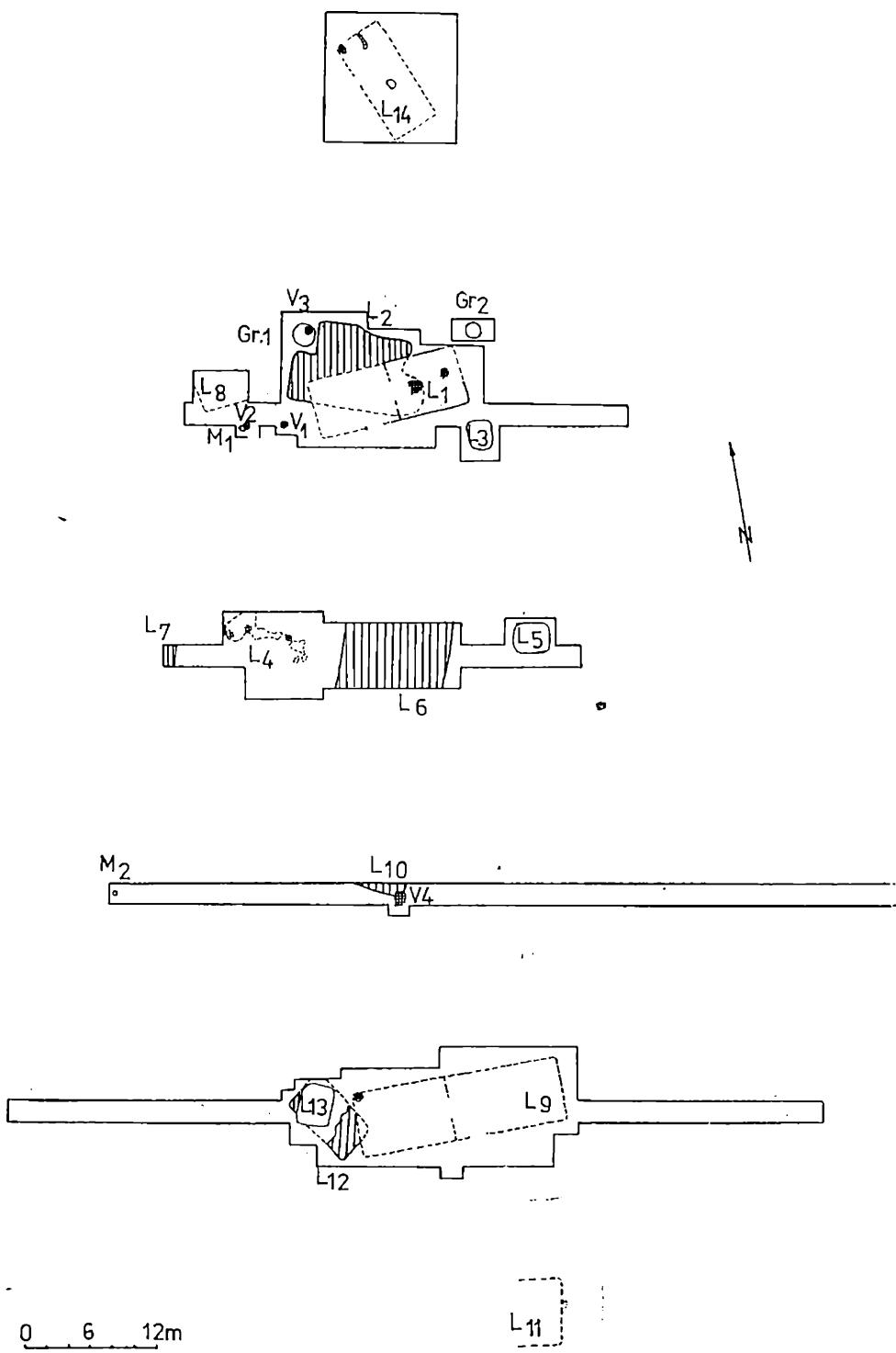

Fig. 1. — Planul săpăturilor din sectorul A : L — locuințe (cele hașurate aparțin culturii Cucuteni); V — vatră; Gr — gropă; M — morărire.

⁶ Literele mari indică sectorul de așezare, iar cifrele

reprezintă numerele locuințelor.

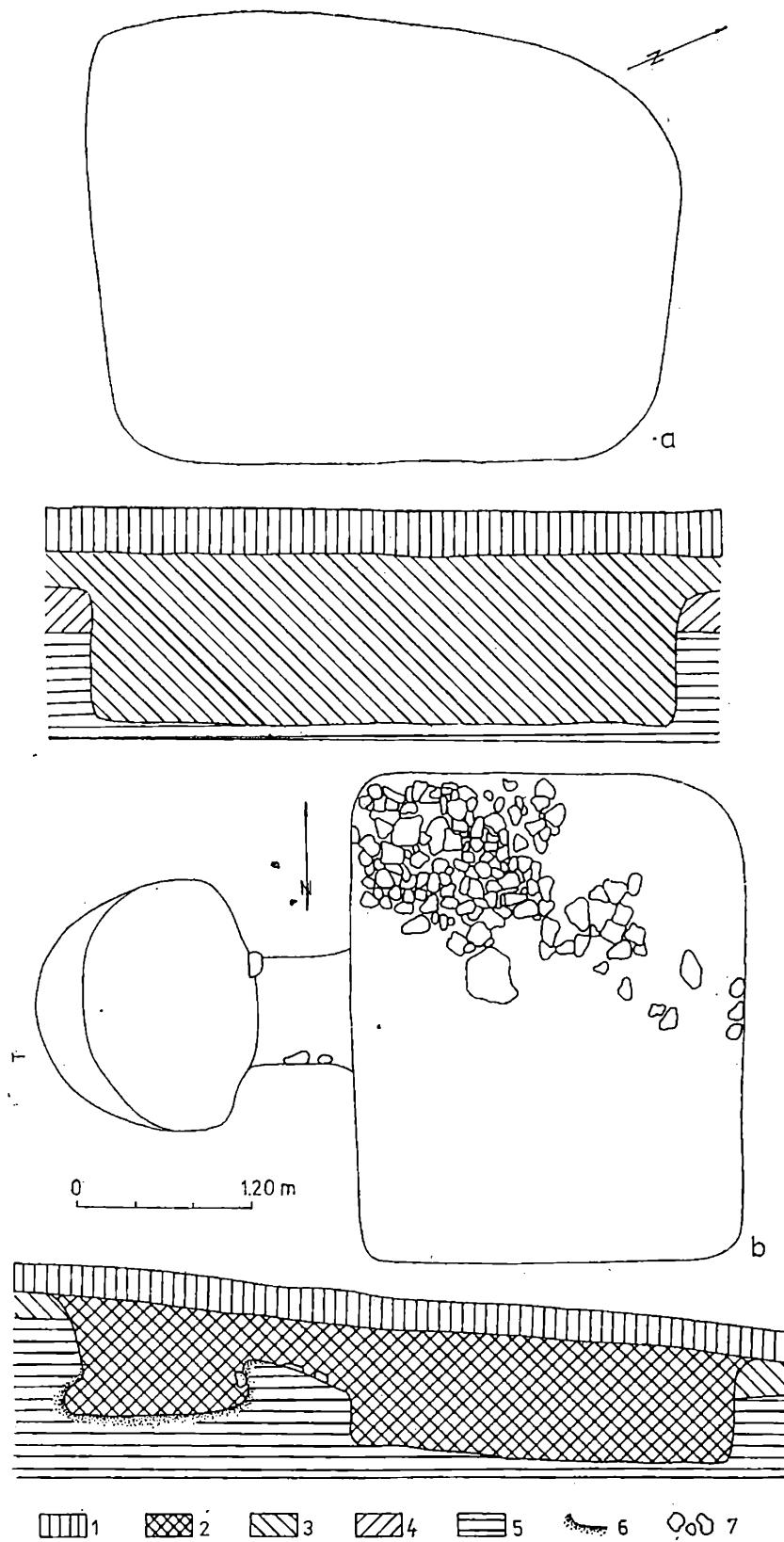
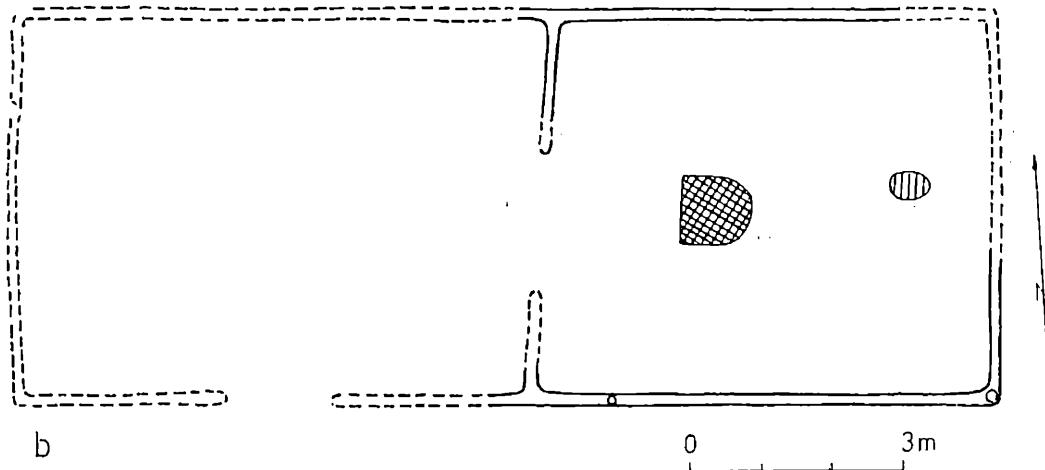
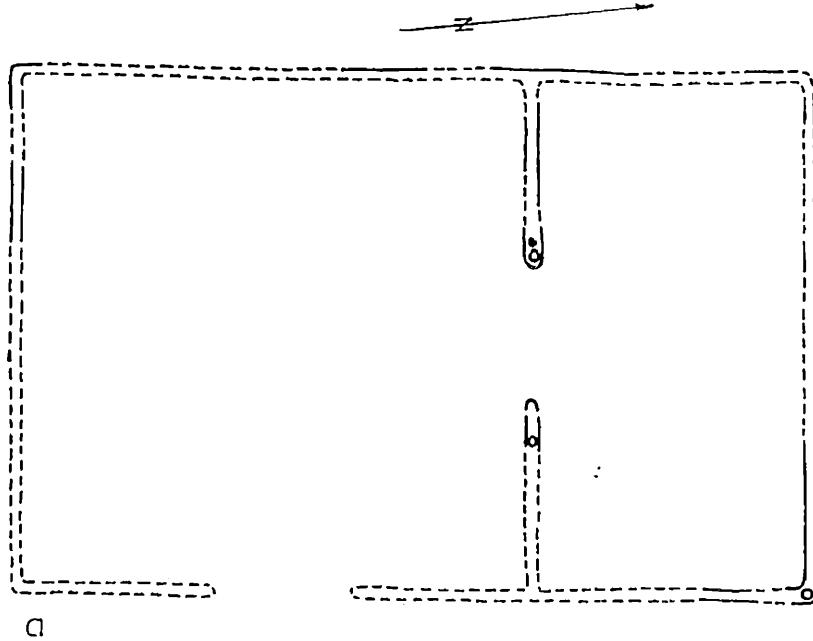

Fig. 2. — Locuințele îngropate în sol A_b (a) și C_b (b). 1 — sol vegetal; 2 — sol negricios; 3 — sol cenușos; 4 — sol cafeniu; 5 — sol galben; 6 — vatra cuporului; 7 — pietre.

1 2 3 4 5 6

Fig. 3. — Locuințele de suprafață C₆ (a) și A₁ (b). 1 — vatră din pietre și lut; 2 — vatră din lut; 3 — resturi de pereti păstrați în poziție verticală; 4 — traseu de perete reconstituit; 5 — groapă de stîlp; 6 — stîlp carbonizat.

Varianta 2 cuprinde șase locuințe (A_3 , A_{13} , C_3 , C_4 , C_9 , C_{16}) orientate cu față spre sud. Ele au adîncimea mai mare (0,70-1 m) și sunt de asemenea lipsite de vatră sau cuptor. În două cazuri au fost sesizate urme de arsură pe podea. Cele mai multe locuințe din această grupă au suprafața de 8-12 m², deci mai mare decât în cazul acelora din prima variantă.

Tabelul 1

Locuințe adîncite	Adîncime pînă la 0,60 m	Orientare spre est	Suprafață 5–6,40 m ²	Fără cupor de piatră	Vatră pe sol	Suprafață 8–12 m ²	Adîncime 0,70–1 m	Orientare spre sud	Suprafață 14,75–17,80 m ²	Cupor de piatră	Variante
B_4	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	1
B_5	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	1
C_1	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	1
C_{10}	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	1
A_5	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	1
B_6	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	1
C_2	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	1
A_3	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	2
C_9	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	2
A_{13}	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	2
C_3	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	2
C_{16}	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	2
C_4	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	2
C_{11}	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3
C_8	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3
C_{13}	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3
C_{12}	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3

În așezarea de la Iași-Nicolina au fost descoperite cinci cupoare de olărie, dintre care patru erau de tipul cu două camere suprapuse. Acestea din urmă prezintau evidente deosebiri tipologice în ceea ce privește orientarea, grosimea și diametrul grătarului, sistemul de susținere a grătarului, forma și dimensiunile camerei de foc, precum și dimensiunile galeriei de foc.

Tabelul 3, în care sunt incluse toate datele care au putut fi înregistrate despre cupoarele de olărie cu două camere suprapuse, permite sesizarea a trei variante:

Varianta A cuprinde cupoarele de olărie C_1 și C_4 , orientate cu gura spre SE. Aceste cupoare de olărie, cu grătarul susținut de un stilp central, aveau galeria de foc, camera de foc și grătarul de dimensiuni mari (fig. 4).

Varianta B cuprinde doar cuporul de olărie C_3 (distrus în cea mai mare parte). El era orientat cu gura spre est și avea galeria de foc și camera de foc tot de dimensiuni mari. Cuporul de olărie C_3 se deosebește însă de aceleia din prima variantă prin susținerea grătarului de către un perete median.

Varianta C este reprezentată de cuporul de olărie C_2 , orientat cu față spre sud (fig. 4). Dimensiunile galeriei de foc, a camerei de foc și a grătarului, susținut de un stilp central, sunt de dimensiuni mai mici față de toate celelalte cupoare de olărie.

Ultimul cupor de olărie, considerat ca varianta D, era constituit dintr-o singură cameră, fiind adosat la locuința C_8 . El avea vatra construită din fragmente ceramice și lut (fig. 2, b).

Inventarul așezării cuprinde o mare cantitate de ceramică, precum și numeroase obiecte de argint, bronz, fier, sticlă, lut, os și piatră. Între acestea din urmă se remarcă diferite categorii de unelte (coasă, rișniță, topor, dăltă, burghiu, dorn, fusaiole, greutăți conice, piramide și sferoidale, cuțite, împungătoare, pietre de asecuțit), obiecte de uz casnic (amnar, lacăt, patine), accesorii vestimentare (fibule, cataramă) (fig. 11, 2–3), obiecte de toaletă (pieptene), obiecte de podoabă (mărgele, brățări) (fig. 11, 1) și pahare de sticlă (fig. 11, 4–7). Armele sunt rare, descoperindu-se doar o sabie

Varianta 3 cuprinde patru locuințe (C_8 , C_{11} , C_{12} , C_{13}), orientate cu față tot spre sud, dar prevăzute cu unul sau chiar două cupoare de piatră pentru foc. Adîncimea locuințelor este variabilă, dar suprafața lor este mai mare (fig. 2, b).

Mărimea locuințelor din cele trei variante este diferită. Dacă se face o medie pentru fiecare variantă, se obține următoarea situație: 7,20 m² pentru locuințele din varianta 1; 9,90 m² pentru locuințele din varianta 2; 11,70 m² pentru locuințele din varianta 3.

Lociunțele de suprafață au fost distruse într-o proporție mai mare și datele asupra lor sunt mai puține. În tabelul 2 au putut fi incluse doar 10 locuințe (din totalul de 15), care pot fi grupate în două variante (4 și 5).

Varianta 4 cuprinde patru locuințe (B_1 , B_7 , C_6 , C_7) orientate cu față spre est. Cu unele excepții (locuința C_6 ; fig. 3, a), suprafața lor este mai mică. Unele dintre ele au cîte o singură cameră, iar altele cîte două. Vetrele din piatră și lut sunt rare, iar cele construite numai din lut lipsesc.

Varianta 5 cuprinde șase locuințe (A_1 , A_4 , A_9 , A_{14} , B_3 , C_5) orientate cu față spre sud (fig. 3, b). Doar locuința A_{14} , al cărei contur a fost trasat cu multă incertitudine, ar putea să aibă o altă orientare, evident spre VSV. Patru dintre cele șase locuințe aveau cîte două vetre, dintre care una din lut, iar a doua din piatră și lut. Ultimele două locuințe aveau și ele cîte o vatră. Numai locuința B_3 din această grupă avea o singură încăpere, celelalte fiind împărtite, în mod sigur (A_1 , A_9 , C_5) sau cu multă probabilitate (A_4 , A_{14}), în cîte două camere.

Tabelul 2

Locuințe de suprafață	Orientare spre est	Una cameră	Suprafață pînă la 45 m ²	Suprafață 77–111 m ²	Două camere	Vatră din piatră și lut	Vatră de lut	Orientare spre sud	Variante
B_1	●	●	●	●	●	●	●	●	4
B_7	●	●	●	●	●	●	●	●	4
C_6	●	●	●	●	●	●	●	●	4
C_7	●	●	●	●	●	●	●	●	4
B_3	●	●	●	●	●	●	●	●	5
C_5	●	●	●	●	●	●	●	●	5
A_{14}	●	●	●	●	●	●	●	●	5
A_1	●	●	●	●	●	●	●	●	5
A_9	●	●	●	●	●	●	●	●	5
A_4	●	●	●	●	●	●	●	●	5

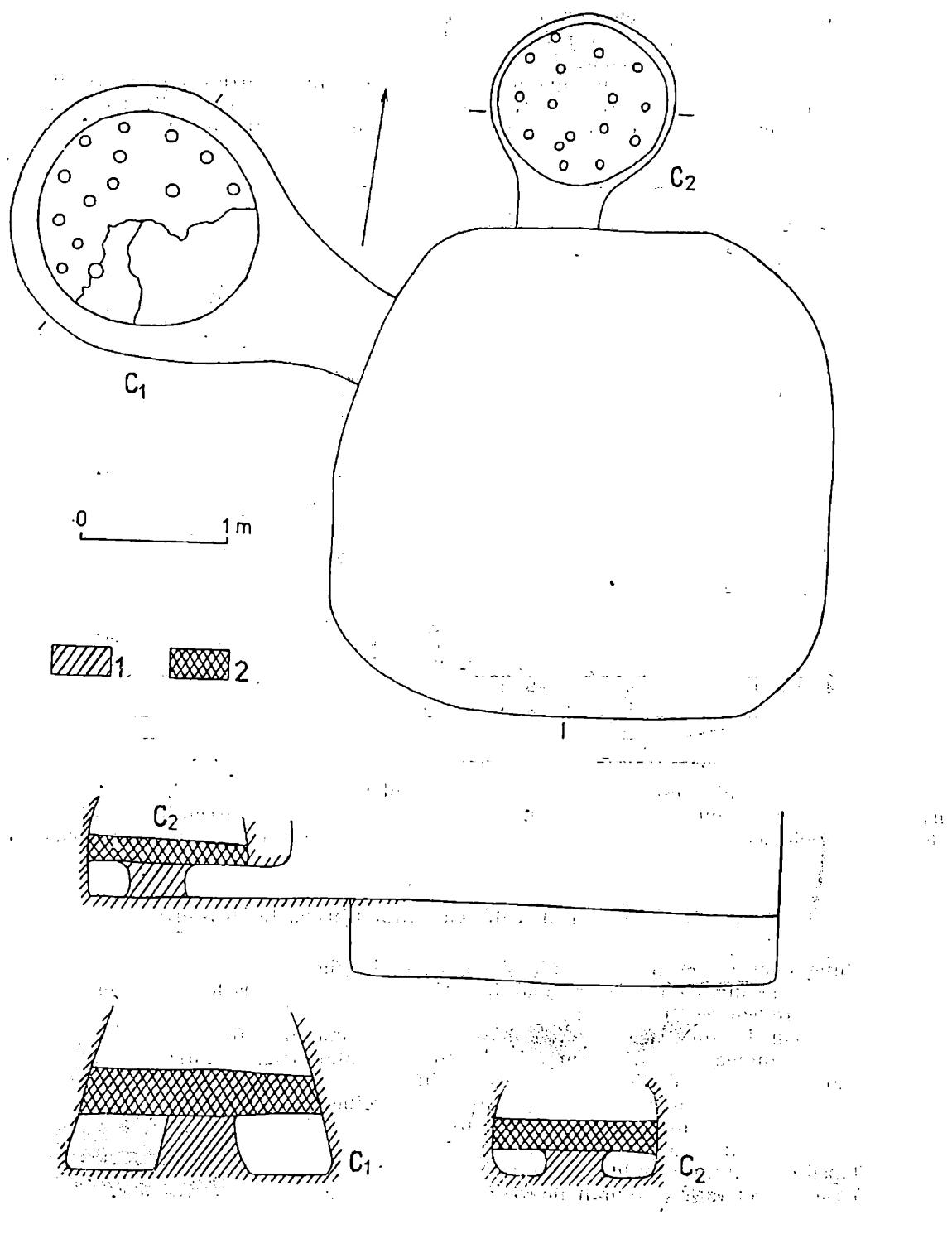

Fig. 4. — Cuptoarele de olărie C₁ și C₂. 1 — pămînt ars; 2 — grătar.

și un virf de lance (fig. 12). Cele două monede romane de argint, una de la Hadrianus și la Antoninus Pius, datează dintr-o perioadă mult mai veche decât locuințele în care au și nu pot servi la stabilirea cronologiei.

Ceramica, materialul cel mai numeros din așezare, cuprinde patru categorii principale: 1 — ceramică lucrată cu mîna din pastă grosieră; 2 — ceramică lucrată la roată din pastă zgrădiță; 3 — ceramică lucrată la roată din pastă fină; 4 — ceramică română de import.

Tabelul 3

Tipologia ceramicii este foarte variată și spațiul limitat al acestei lucrări preliminare îngăduie să o prezintăm în totalitatea ei. Aici vor fi prezentate, pe categorii ceramice, unele elemente tipologice (forme și ornamente) pe care le-am folosit la stabilirea cronologică.

1. Ceramica lucrată cu mâna din pastă grosieră

- Cupe (capace ?) cu peretei arcuiți și fundul masiv (fig. 5, 2);
 - Castroane mici tronconice, cu marginea răsfrîntă, imitînd vasele lucrate la roată
 - Cești tronconice (fig. 5, 3);
 - Castroane bitronconice, de dimensiuni mai mari și mai mici (fig. 5, 9);
 - Oale de dimensiuni mici cu marginea răsfrîntă în afară (fig. 5, 4, 5);
 - Oale de dimensiuni mici cu marginea arcuită spre interior (fig. 5, 10);
 - Oale de dimensiuni mari, cu peretei subțiri și marginea răsfrîntă în afară (fig. 5, 12)
 - Tipsii de forma unor discuri (fig. 5, 6);
 - Tipsii cu marginea puțin înălțată (fig. 5, 7);
 - Tipsii cu marginea mult înălțată (fig. 5, 8);
 - Vase a căror fund este mult îngrosat fată de pereti.

2. Ceramica luerată la roată din pastă zgrunțuroasă

- Castroane de diferite forme și dimensiuni (fig. 6);
 - Oale decorate cu brâu în relief pe umăr (fig. 7, 2);
 - Oale decorate pe umăr cu caneluri, praguri sau linii adâncite (fig. 7, 1, 3, 4, 6, 7);
 - Oale cu marginea săntuită la interior (fig. 7, 5, 7);
 - Oale cu marginea puternic profilată (fig. 7, 4);
 - Oale a căror fund este mai gros decit peretii;

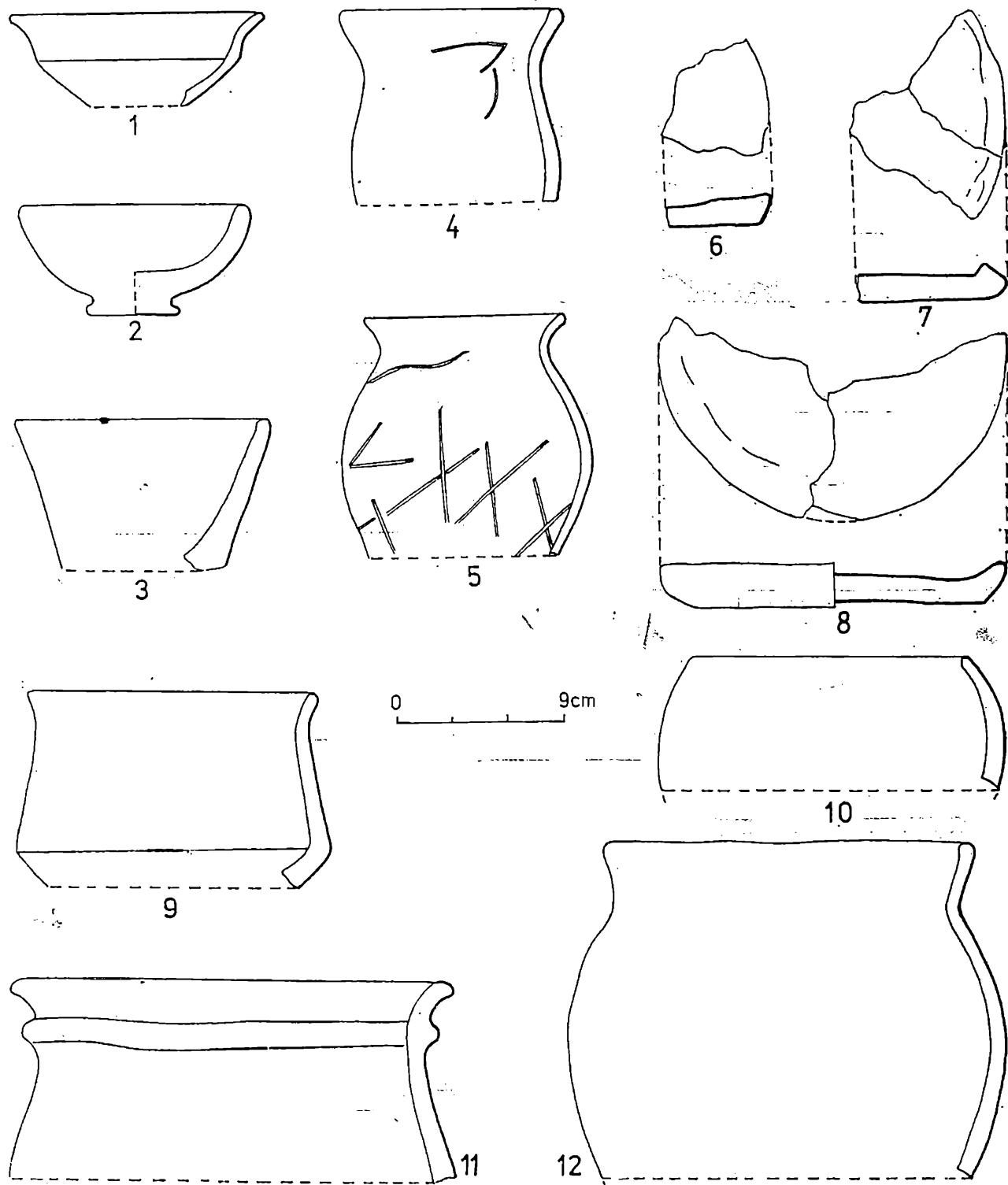

Fig. 5. — Ceramică lucrată cu mîna. 1, 2 — locuința A₁₄; 3 — groapa C₁₆; 4 — cuporul de olărie C₂; 5 — locuința A₁; 6 — groapa C₁₁; 7 — groapa C₁₃; 8 — groapa G₃; 9 — locuința C₁₃; 10 — strat, sectorul B; 11 — locuința C₇; 12 — strat, seCTORUL C.

- Vase de provizie (fig. 8, 3, 4);
- Vase de provizie decorate cu benzi de linii drepte și în val;
- Vase de provizie decorate cu linii drepte și în val (fig. 8, 4).

3. Ceramică lucrată la roată din pastă fină

- Castroane bitronconice nedecorate (fig. 9, 9);

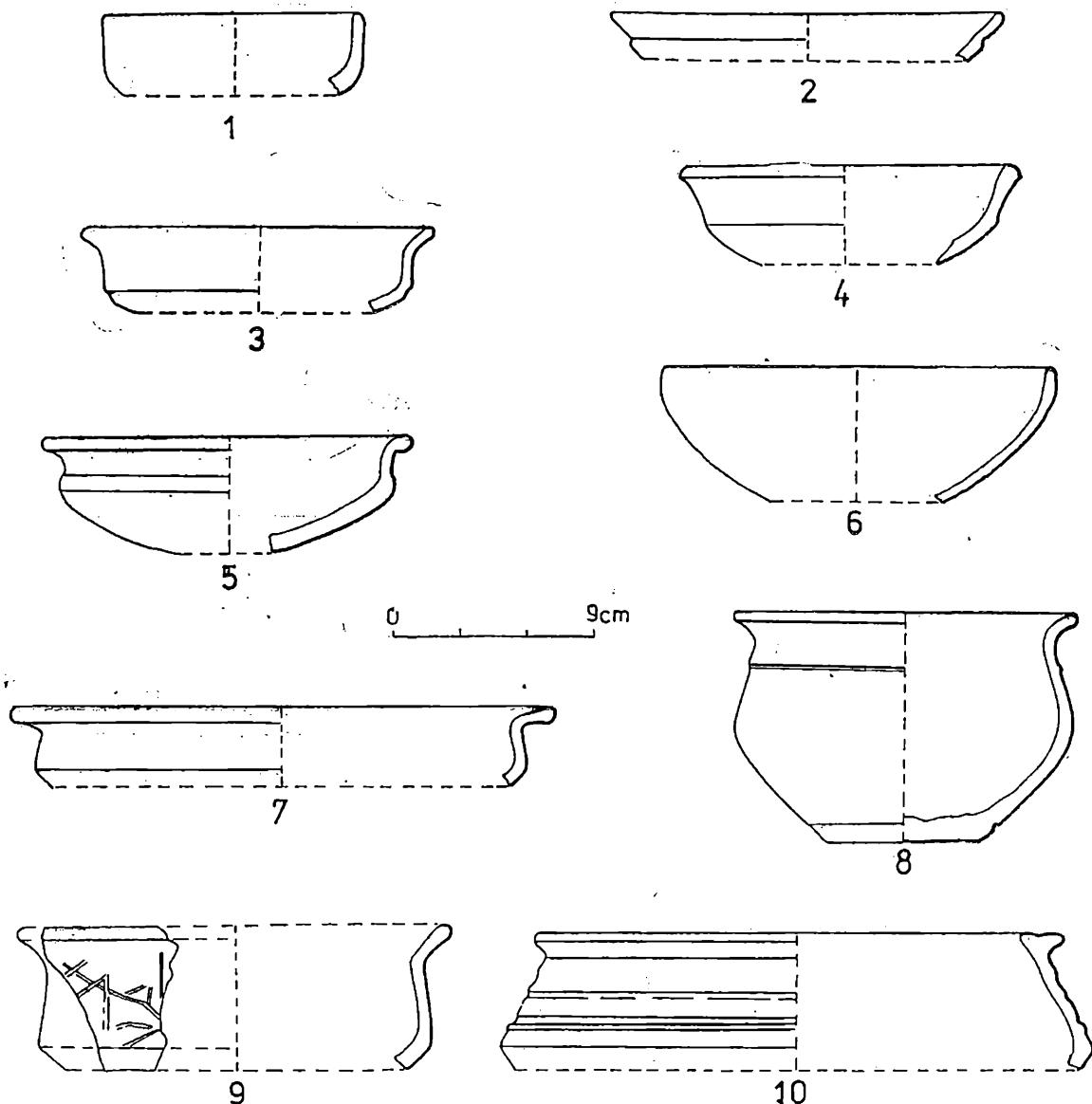

Fig. 6. — Ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă. 1, 10 — locuința C₄; 2 — locuința A₄; 3 — cuptorul de olărie C₂; 4 — strat, sectorul B; 5 — locuința A₃; 6 — locuința B₅; 7 — locuința A₁; 8 — strat, sectorul A; 9 — locuința C₁₂.

- Castroane bitronconice decorate cu briu în relief (fig. 9, 5, 10—12);
- Vase decorate cu prag pe umăr (fig. 9, 8; 10, 6, 8);
- Vase decorate cu caneluri oblice pe umăr (fig. 9, 4, 11);
- Vase decorate cu fațete lenticulare pe umăr (fig. 9, 10);
- Vase decorate cu fațete verticale (fig. 9, 2);
- Vase cu ornamente ștanțate (fig. 9, 1, 4);

- Vase decorate cu linii lustruite în val (fig. 9, 3);
- Vase decorate cu motive romboïdale lustruite;
- Vase decorate cu linii în rețea, lustruite (fig. 9, 5; 10, 3).

În afară de elementele menționate, ceramica din așezarea de la Iași-Nicolina cuprinde un

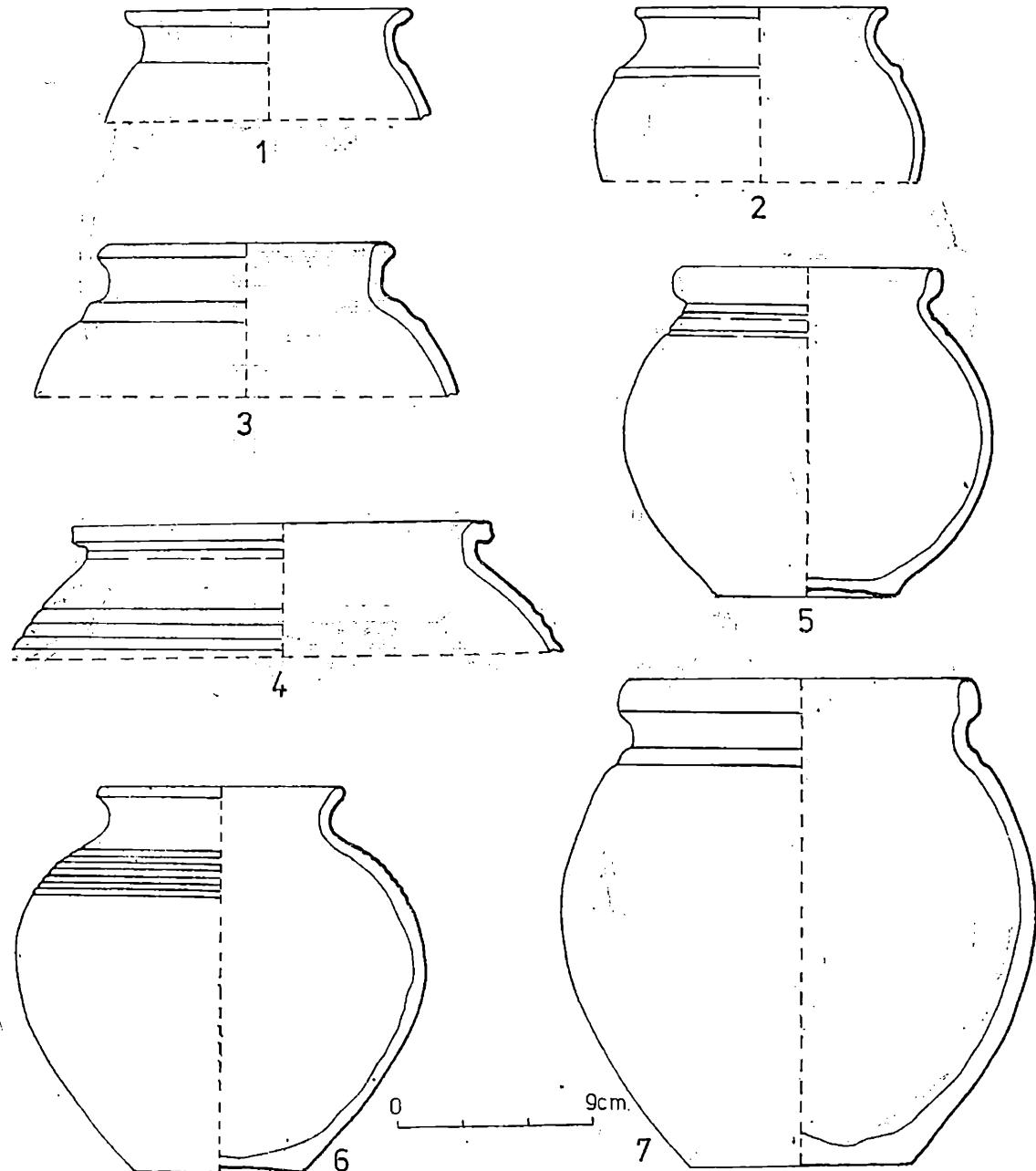

Fig. 7. — Ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă. 1, 2 — locuința C₄; 3, 4 — cuptorul de olărie C₄; 5—7 — locuința A₁.

repertoriu de forme și ornamente mult mai bogat (fig. 5, 11; 9, 7; 10, 1—2, 4—5, 7, 9). De asemenea, sunt de notat variante tipuri de amfore și căni romane, ca și imitații după acestea (fig. 8, 1—2).

*

Așezarea de la Iași-Nicolina oferă un bogat volum de informații, pe baza cărora se pot face interesante observații cu privire la încadrarea ei culturală și cronologică. Majoritatea complexelor "de locuire (locuințe și ateliere de olărie) aparțin unui orizont cultural care își găsește numeroase analogii în cultura Sintana de Mureș. Astfel, locuințele îngropate de tipul bordielor și semibordeielor, fără vatră sau cuptor pentru foc, sunt prezente în toate așezările acestei culturi. De asemenea, locuin-

țele construite la suprafață solului sunt prezente în toate așezările culturii Sintana de Mureș⁷. Cu toate acestea, reținem că nici o așezare de tip Sintana de Mureș nu a fost cercetată mai insistent pînă în prezent, pentru a urmări în cele mai mici detalii evoluția tipurilor de locuințe. Această situație este de natură să impună o anume prudență în atribuirea globală a tuturor complexelor de la Iași-Nicolina culturii Sintana de Mureș.

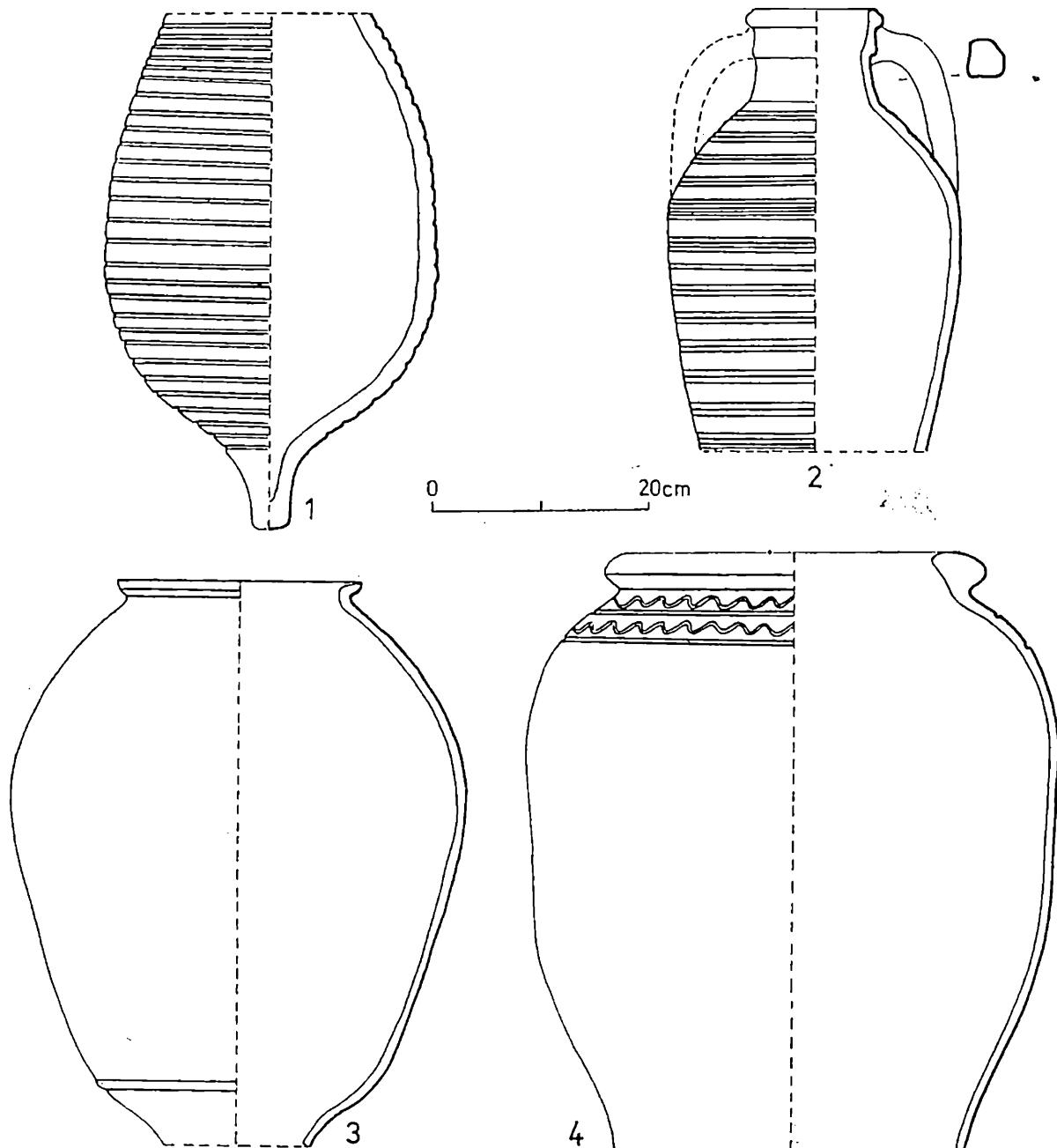

Fig. 8. — Amfore și vase de provizie. 1 — amforă romană din locuința C₅; 2 — inițașie de amforă romană din locuința A₆; 3, 4 — vase de provizie din locuințele A₁₄ (3) și A₉ (4).

Locuințele de suprafață au fost descoperite aproape în toate așezările culturii Sintana de Mureș în care s-au făcut săpături de mai mare amploare. Chiar acolo unde ele n-au fost descoperite, s-au găsit totuși resturi de lipituri, care atestă prezența lor și în aceste așezări. Ceea ce ne atrage atenția în așezarea de la Iași-Nicolina este prezența locuințelor de dimensiuni mari și foarte mari, compartințate printr-un perete median în cîte două încăperi. Existența unor locuințe de mari dimensiuni, ajungind pînă la 120 m² și cuprinzînd cîte două încăperi, a mai fost semnalată pînă acum și în alte

⁷ I. Ioniță, *Contribușii cu privire la cultura Sintana de Mureș — Cernăahov pe teritoriul R. S. România, ArhMold*, 4, 1966, p. 192—198, 210—217.

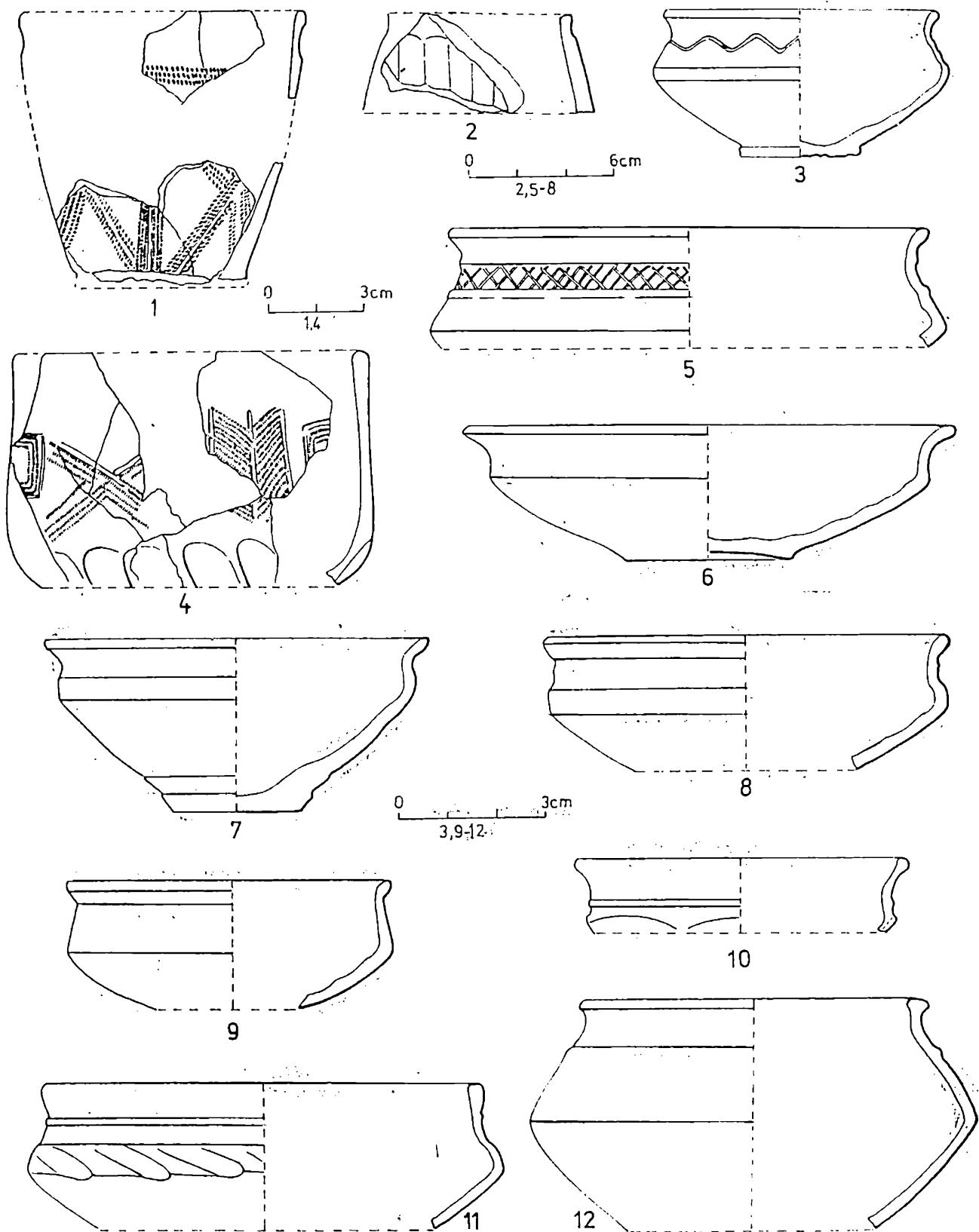

Fig. 9. — Ceramică din pastă fină lucrată la roată. 1 — strat, sector G; 2 — groapa C₁₆; 3 — locuința B₄; 4 — locuința A₁₁; 5 — locuința B₂; 6, 9 — locuința C₇; 7 — locuința C₁₆; 8, 10, 11 — cuptorul de olărie C₄; 12 — locuința A₆.

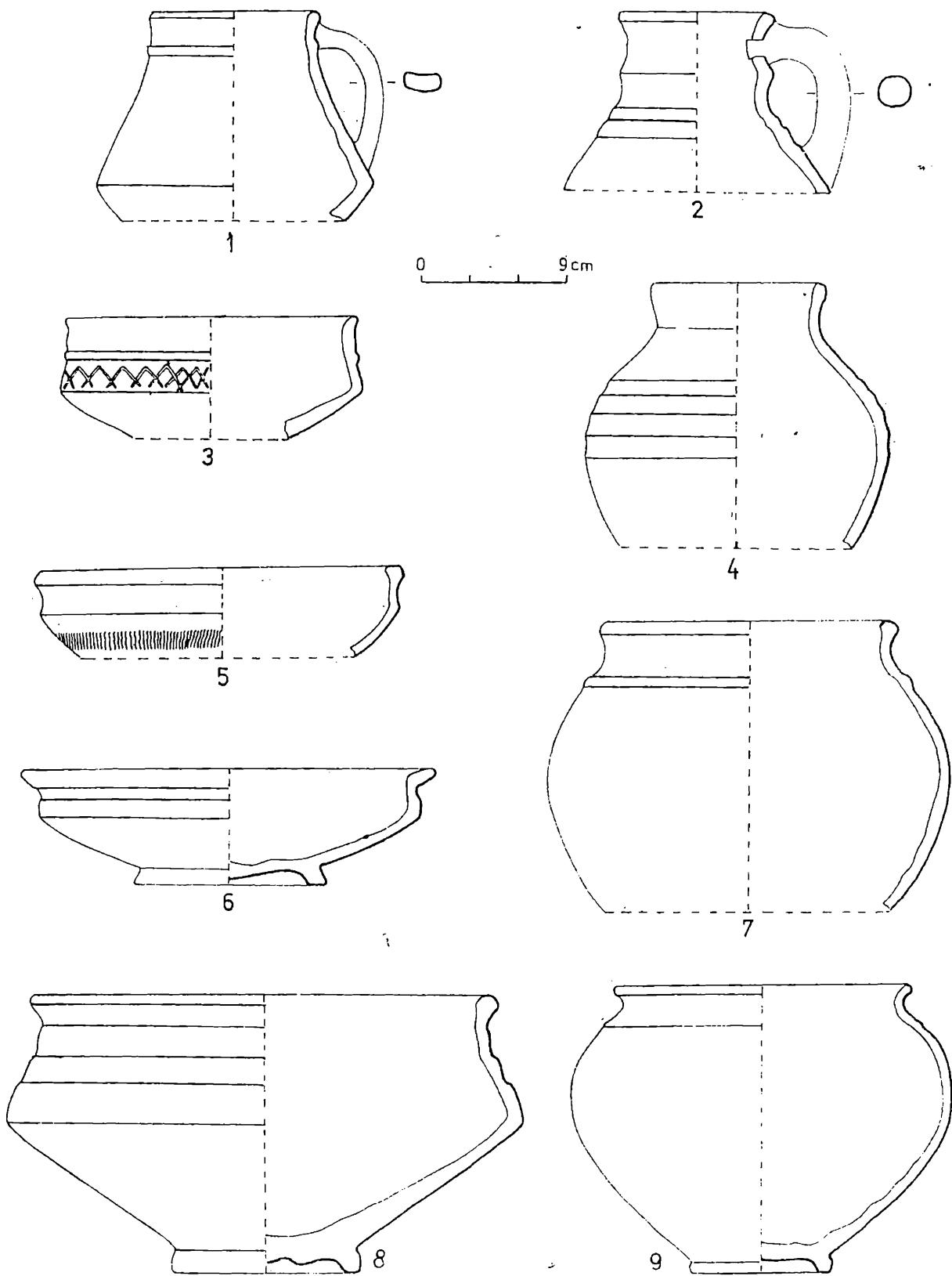

Fig. 10. — Ceramică lucrată la roată din pastă fină. 1, 2, 4 — locuința A₉; 3, 6, 7, 9 — locuința C₁₆; 5 — locuința A₁₄; 8 — strat, sectorul C.

regiuni. Astfel, asemenea locuințe au fost dezvelite în așezările de la Sobari⁸, Budești⁹, Zagajkany¹⁰, Delakeu¹¹, Komrat¹², Vikniny Velikie¹³, Lepesovka¹⁴, Suchostav¹⁵, Jagnjatin¹⁶ și Les'ki¹⁷. Re-

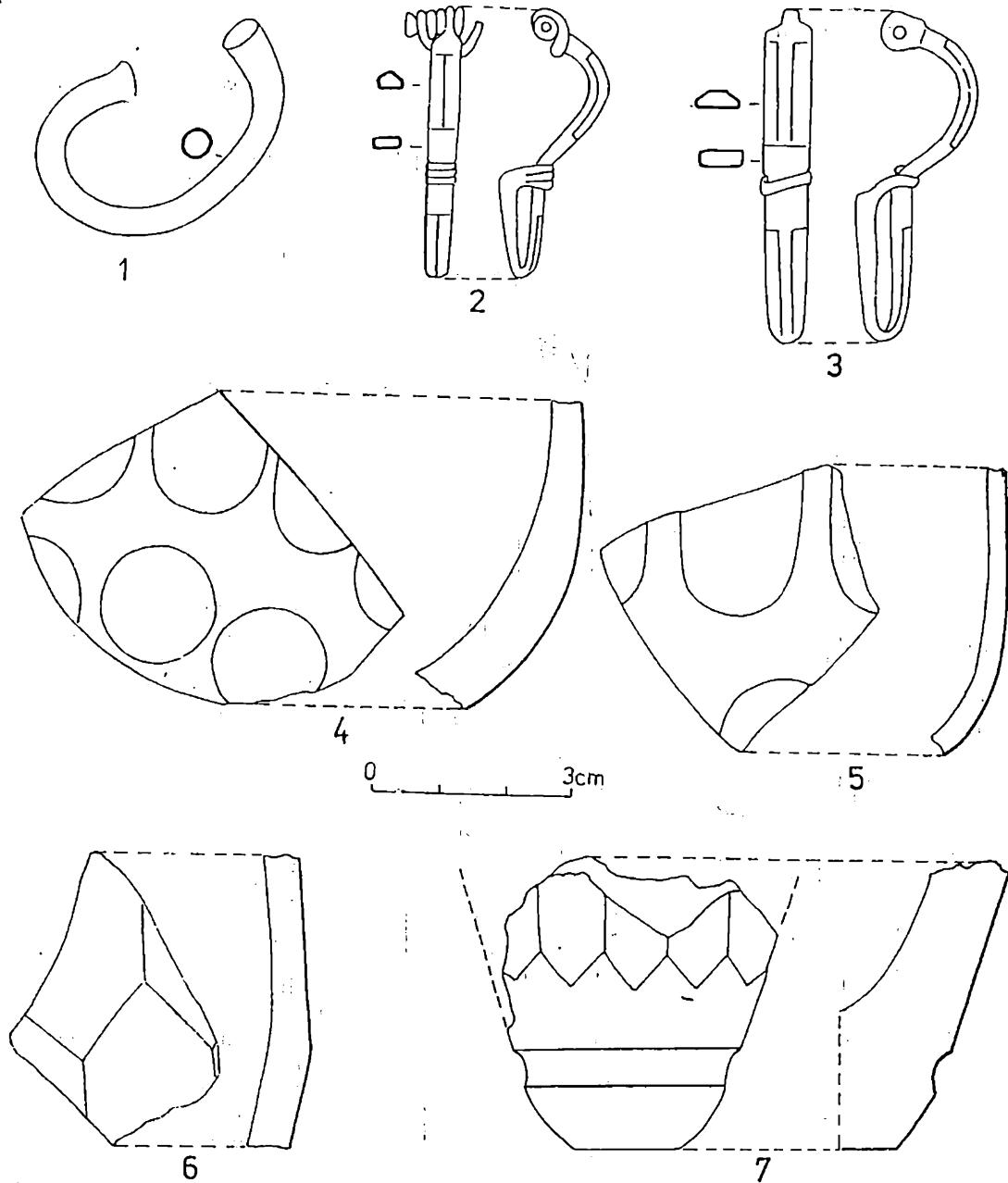

Fig. 11. — Brățară de argint (1 — locuință C₉), fibule de bronz (2 — locuință A₅; 3 — construcția de mici dimensiuni B₁) și fragmente de pâharc de sticlă din locuințele A₉ (4—5), A₁₄ (6) și B₃ (7).

⁸ E. A. Rikman, *Poselenie pervykh stoletij našej ery Sobar' v Moldavii (o svyazjakh černjachovev s antičnym mirom)*, SA, 1970, 2, p. 180—197.

⁹ Idem, *K voprosu o „bol'sich domach” na seliščach černjachovskogo tipa*, Sovetskaja Etnographija, 1962, 3, p. 121—138; idem, *Etničeskaja istorija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja v pervykh vekach našej ery*, Moscova, 1975, p. 88—112 (in continuare se va cită *Etničeskaja istorija*).

¹⁰ E. A. Rikman, Sovetskaja Etnographija, 1962, 3, fig. 1; 3, 1; idem, *Etničeskaja istorija*, fig. 13, 1 (menționată greșit în explicația figurii ca fiind de la Budești).

¹¹ Idem, *Černjachovskoe selišče Delakeu (Moldavija)*, în *Istoriya i archeologija jugo-zapadnych oblastej SSSR*, Moscova, 1967, p. 165—196.

¹² Idem, *Etničeskaja istorija*, p. 94, 100.

¹³ M. I. Smiško, *Selišče dobi poliv pochovan' u Vikninach*

Velikich, în *Archeologija*, 1, 1947, p. 111, 115; E. A. Rikman, op. cit., Sovetskaja Etnographija, 1962, 3, p. 130—131, fig. 5; idem, *Etničeskaja istorija*, p. 95—97, 100.

¹⁴ M. A. Tichanova, *Raskopki poselenija s. Lepesovka (K voprosu o proischoščenii černjachovskoj kul'tury)*, în *Actes du 7e Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques (Prague, 21—27 august 1966)*, 2, Praga, 1971, p. 1 061—1 062; E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 93, 98, 104—105.

¹⁵ Ibidem, p. 97, 100.

¹⁶ E. V. Machno, *Jagnjatins'ka archeoložična ekspedicija*, ArhPam, 3, 1952, p. 154—164; E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 98—100.

¹⁷ A. T. Brajčevskaja, M. I. Brajčevskij, *Raskopki v s. Les'ki bliz Čerkass, KS*, 8, 1959, p. 48—50; E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 99—100.

constituirea făcută pentru unele din aceste locuințe, mai ales în ceea ce privește amplasarea intrărilor, nu poate fi totdeauna acceptată. La Zagajkany, spre exemplu, intrarea din exterior a fost pusă față în față cu intrarea în cea de a doua cameră¹⁸. De asemenea, pentru o locuință de la Jagnjatin s-au presupus două intrări din exterior, pentru fiecare cameră cîte una, la care s-a adăugat și o a treia între cele două camere¹⁹.

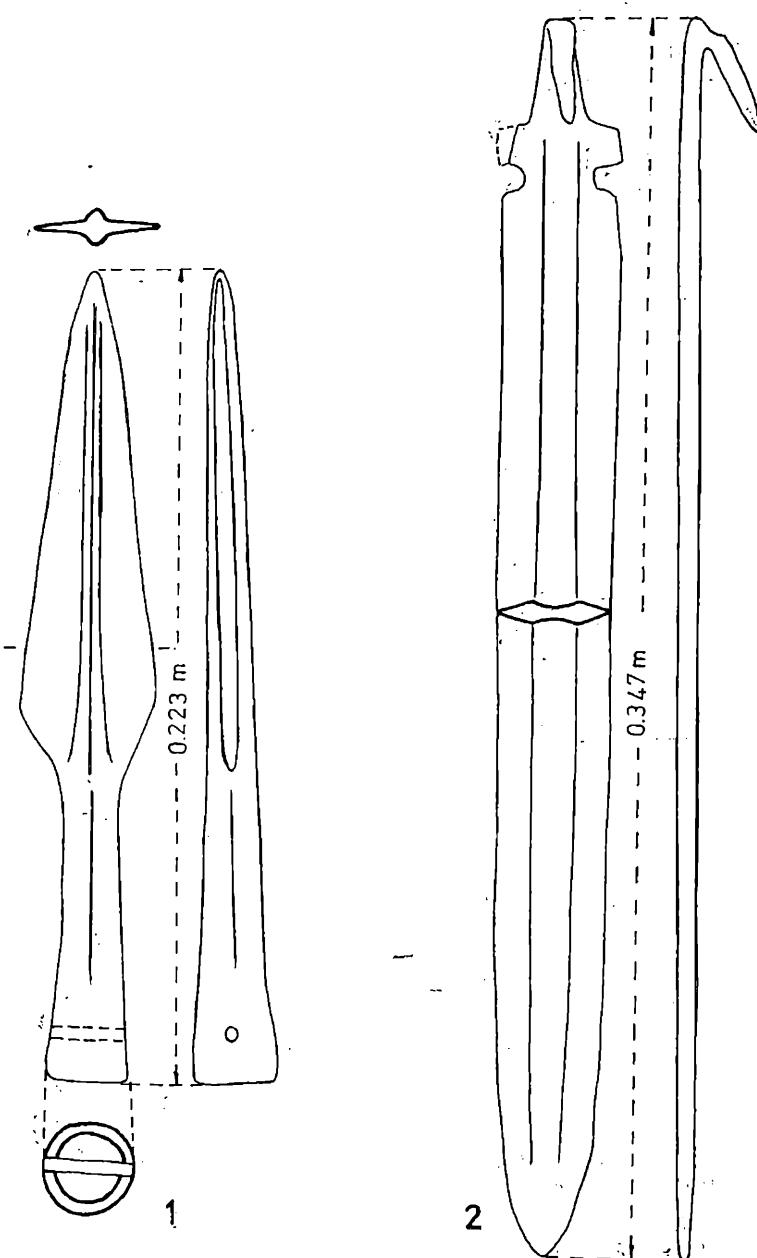

Fig. 12. — Arme de fier. 1 — virf de lance din locuință A₁₄; 2 — sabie din strat răscolit, sectorul C.

cuprinsul locuințelor. Ca o dovedă este menționată starea fragmentară a ceramiciei din fiecare așezare, care numai într-o proporție redusă poate fi reconstituită. Afirmația, deși în parte susținută de starea

¹⁸ Vezi nota 10.

¹⁹ E. A. Rikman, *op. cit.*, Sovetskaja Etnographija, 1962, 3, fig. 3, 5; idem, *Etñièeskaja istorija*, fig. 13, 5.

²⁰ Vezi notele 9 și 14.

²¹ K. A. Racvski, *Nazemnye sooruzhenija zemledel'cev međudređ ja Dnepra-Dnestra v I tysjačeljii n. c.*, SA, 23, 1955, p. 269 și urm.

Despre originea acestor locuințe de dimensiuni mari s-a exprimat opinia că ele trebuie considerate exclusiv ca elemente culturale aparținind triburilor germanice intrate în componența culturii Sintana de Mureș²⁰. O analiză mai atentă a locuințelor mari din cultura Sintana de Mureș—Černjachov și acele construcții de dimensiuni mari din Silezia și din Schleswig—Holstein, cu care au fost comparate, arată însă că cele două grupe de complexe nu sunt chiar atât de asemănătoare. Dimpotrivă, în afara unor trăsături comune, datorate destinației lor identice, ele se deosebesc destul de mult unele de altele.

Originea locuințelor de dimensiuni mari, cu cîte două sau chiar mai multe încăperi în cultura Sintana de Mureș—Černjachov, ne este sugerată cu claritate de grupa de așezări cu locuințe mari, împărțite în mai multe încăperi și avînd temelii de piatră, descoperite în regiunea litoralului de nord al Mării Negre, în care s-a găsit *ceramică de factură Černjachov*²¹. Construcții identice ca plan, clădite din piatră, se găsesc și în zona dunăreană a Imperiului roman și ele sprijină ideea că originea locuințelor de dimensiuni mari cu cîte două încăperi din cuprinsul culturii Sintana de Mureș—Černjachov trebuie căutată în luma romană. Aceste locuințe reprezentă, aşadar, o replică locală a construcțiilor romane din piatră, un rezultat al influențelor arhitecturii romane. În ceea ce privește eventualele influențe venite și din lumea germanică, trebuie arătat că ele sunt greu de apreciat numai pe baza comparațiilor sumare făcute pînă acum.

În mod obișnuit se spune că datarea așezărilor nu poate fi făcută cu exactitate, întrucît materialele nu se găsesc grupate în complexe închise, ci sunt amestecate, atât în stratul arheologic, cât și în

de conservare și de situația materialelor descoperite în așezări, nu justifică, după părerea noastră, scepticismul generalizat. Bazindu-ne pe unele serii de elemente tipologice menționate mai sus la descrierea ceramicii, am întocmit o diagramă cu prezența acestora în locuințe, în ateliere de olărie și în gropi, iar rezultatul ni se pare a fi edificator (Tabelul 4).

Tabelul 4

F - vase lucrate la roată din pastă fină
Z - vase lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă
M - vase lucrate cu mîna

Diagrama întocmită ne permite să constatăm prezența a două grupe principale de complexe, care corespund la două faze cronologice.

Prima grupă (I) cuprinde locuințe, ateliere de olărie și gropi dintr-o fază mai veche, în care predomină în mod cu totul evident seriile tipologice ale ceramicii lucrate la roată, din pastă fină și din pastă zgrunțuroasă. În schimb, seriile tipologice ale ceramicii lucrate cu mîna sunt mult mai puține.

În cea de-a doua grupă (II), cu locuințe, ateliere de olărie și gropi dintr-o fază mai nouă, prezența seriilor tipologice este total schimbată, în sensul că predomină aceleia ale ceramicii lucrate cu mîna.

Separarea netă care se poate face între cele două grupe arată că amestecul de materiale în cuprinsul așezărilor nu este atât de mare încât să nu permită realizarea unei cronologii relative. De altfel, în afara unor excepții (locuințele C₃ și C₁₂; groapa C₁₀), surprinde chiar că de puțin au fost antrenate materialele mai vechi în complexele mai noi.

Referitor la raportul cronologic dintre cele două grupe disponem și de o situație stratigrafică foarte clară, întrucât locuința C₃ din grupa (faza) II se află parțial peste cuporul de olărie C₂ din grupa I.

În ceea ce privește grupa I, deși apare în general cu serii tipologice destul de compacte, ea ar putea fi despărțită în două subgrupe (I a și I b). Astfel, se observă că unele elemente tipologice se întâlnesc numai (vase de provizii decorate cu briu în relief; vase din pastă fină ornamenteate cu motive romboidale lustruite sau decor lenticular pe umăr) sau sunt mai frecvente (vase din pastă fină cu prag pe umăr) în subgrupa I a, în timp ce altele se întâlnesc numai (oale mici lucrate cu mină, cu marginea râsfrință sau arcuită spre interior; oale de dimensiuni mari lucrate cu mină, având peretei subțiri; căni din pastă fină, cu fațete verticale pe umăr; castroneane tronconice cu marginea evazată, lucrate cu mină; pahare de sticlă cu fațete ovale alungite) ori sunt mai frecvente (vase din pastă zgrunțuroasă cu fundul gros, lucrate la roată; vase de provizii, decorate cu linii drepte și în val; vase din pastă fină, lucrate la roată, cu decor lustruit în rețea sau linii în val; vase din pastă fină, lucrate la roată, cu fundul plat; vase lucrate cu mină având fundul gros; castronașe lucrate cu mină, cu marginea arcuită) în subgrupe I b). De asemenea, merită seos în evidență faptul că în etapa I b, deși ceramica lucrată la roată continuă să fie la fel de numeroasă și de variată ca în etapa precedentă (I a), se înregistrează o diversificare vizibilă a ceramicii lucrată cu mină și o tendință clară de a imita forme de vase lucrate la roată. Cu toate că elementele tipologice deosebitoare între cele două subgrupe (I a și I b) nu sunt încă suficient de bine precizate, sesizarea și individualizarea lor necesitând o prelucrare în continuare a materialelor, separarea lor se impune. De altfel, situația stratigrafică a cuptoarelor de olărie C₁ și C₂, în care ultimul suprapunea parțial pe primul, ne-ar întări această opinie, întrucât cuporul de olărie C₁ este situat cronologic în etapa I a, iar cuporul de olărie C₂ în etapa I b.

Raportate la diagrama serilor tipologice, și deci la etapele cronologice, observăm că unele variante de locuințe și de cuptoare de olărie sunt caracteristice anumitor faze. Astfel, varianta 1 de locuințe se întâlnesc cu preponderență în etapa I a; doar o singură locuință (B₄) apare în etapa următoare I b. De asemenea, locuințele din varianta 3 se întâlnesc numai în fază II, iar locuințele din varianta 5 exclusiv în etapa I b. Locuințele din varianta 2 se întâlnesc în toate fazele, iar locuințele din varianta 4 în etapele I a și I b.

Cuptoarele de olărie apar și ele diferențiat. Cele din varianta A se întâlnesc în etapa I a, cel din varianta C în etapa I b, iar cel din varianta D în fază II.

Interesantă este și repartitia locuințelor în planul așezării, pe etape cronologice.

Cele 20 locuințe incluse în diagramă, care au putut fi deci raportate la fazele și etapele așezării, se repartizează astfel:

- în etapa I a (faza I), 3 locuințe sunt din sectorul B (sud), 3 locuințe din sectorul C (centru) și 2 locuințe din sectorul A (nord);
- în etapa I b (faza II), 1 locuință este din sectorul B, 3 locuințe sunt din sectorul C și 4 locuințe din sectorul A;
- în fază II, toate cele 4 locuințe sunt situate în sectorul C.

Prin urmare, s-ar putea aprecia că intensitatea de locuire a fost în prima etapă (I a) aproxi-mativ uniformă în toate cele trei sectoare (A, B și C) ale așezării. În cea de a doua etapă (I b), ea s-a concentrat în sectoarele A și C, iar în ultima fază (II) numai în sectorul C. Tot în sectorul C pare să fi funcționat exclusiv de-a lungul celor două faze (I a—I b, II) și atelierele de olărie.

Cele două variante de cuptoare cu stilp central (Tabelul 3) par a indica o departajare în timp, în sensul că atelierul de dimensiuni mai mici din varianta B (cuporul de olărie C₂) se datează într-o fază mai tîrzie a așezării de la Iași-Nicolina. Spre această concluzie ne conduce analiza ceramicii din cuptoare. Totodată, s-ar putea trage unele concluzii mai generale cu privire la evoluția cuptoarelor de olărie și la dezvoltarea producției de ceramică lucrată cu roata. Capacitatea mai mică a cuptoarelor trebuie legată și de tendința vizibilă de micșorare a vaselor către sfîrșitul secolului al IV-lea e.n. și începutul celui următor. De asemenea, în aceeași perioadă se observă o creștere procentuală și o diversificare a ceramicii lucrate cu mină, în dauna acelora lucrate la roată, ceea ce s-ar explica prin capacitatea mai mică de producție a atelierelor de olărie perfecționate. Fenomenul este observabil în toate regiunile Imperiului roman de la Dunărea mijlocie și pînă în zona pontică, în care marile centre de producție de olărie dispar sau își diminuează mult producția. O situație similară se constată și în alte domenii ale activității de producție din Imperiul roman.

Cuptoarele de ars oale cu două camere suprapuse și cu grătarul susținut de un stilp central (sau perete median) sunt cunoscute pe teritoriul Moldovei încă din secolul I e.n. Dintre descoperirile mai timpurii poate fi amintit cuporul de ars oale cu grătarul susținut de un stilp central de la Piatra Neamț-Bitca Doamnei ²². Atelierele de acest tip sunt foarte răspândite în secolele II—IV e.n. ²³. Un studiu foarte cuprinzător despre cuptoarele de olărie din regiunea Dunării mijlocii și inferioare oferă

²² C. Mătăsă, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Pietra Neamț, Materiale*, 7, 1961, p. 340.

²³ Gh. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Vîrteșcoiu-Poienești. Un atelier de olărie descoperit*

la Butnărești, SCIV, 17, 1966, p. 489—509; idem, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 52—62; I. Ioniță, *ArhMold*, 4, 1966, p. 198—199.

informații și concluzii interesante cu privire la zonele de răspindire a acestora, pe etape cronologice, precum și dovezi concludente asupra faptului că redimensionarea cuptoarelor (micșorarea lor) este strict legată de natura producției de olărie în Imperiul roman și în regiunile învecinate de la nordul Dunării de jos²⁴.

Din diagrama privind cronologia internă a așezării de la Iași-Nicolina (Tabelul 4) rezultă foarte clar că între etapele I a și I b nu poate fi decât o continuitate de locuire, întrucât majoritatea clementelor tipologice din etapa I a apar în și etapa I b. Trebuie reținut însă că în etapa I b schimbările tipologice (diversificare, imitații după vase la roată) intervin aproape în totalitate în domeniul ceramicii luate cu mîna și nu în acela al ceramicii luate la roată, ceea ce arată o stagnare evidentă în activitatea atelierelor de olărie perfecționate. De altfel, la acest nivel cronologic, la produsele realizate în atelierele perfecționate se vede adesea o pregătire mai neglijentă a pastei folosite pentru modelarea vaselor.

De asemenea, tehnica este mai puțin îngrijită, multe vase apărând cu greșeli de execuție, inclusiv în ceea ce privește decorul. Semnificativ este și faptul că diversificarea se face având ca model forme luate la roată. Aceasta este începutul timid al unui proces care se va generaliza după sfîrșitul etapei I b, cind produsele la roată au devenit mult mai rare și se recurge la folosirea pe scară largă a vaselor luate cu mîna. Prin urmare, cauza principală ce a determinat înlocuirea vaselor modelate la roată cu aceleia luate cu mîna trebuie căutată în încetarea activității de producție din atelierele perfecționate. Această constatare vine tocmai să explice de ce în faza II a așezării de la Iași-Nicolina marea majoritate a ceramicii este luate cu mîna. Apariția unor forme ceramice în etapa I b, cum sunt tipurile fără margină ridicată sau cu margină puțin înălțată, care devin frecvente în faza II, arată că între cele două faze sunt legături directe, fără a se interpune un hiatus. Prin urmare, păstrarea unor caracteristici ale ceramicii luate la roată în producția vaselor luate cu mîna reprezintă tocmai elementele de continuitate, iar deosebirile tipologice în ceramica din etapa I b și faza II nu trebuie raportate la o întrerupere a locuirii, ci doar la o schimbare importantă în ceea ce privește activitatea de producție a olăriei. Fenomenul este de o mare complexitate și poate fi urmărit pe spații mai largi și, de asemenea, coroborat cu schimbări foarte importante și de același gen din alte comportamente ale vieții economice²⁵.

În concluzie, în evoluția așezării de la Iași-Nicolina au putut fi stabilite două faze (I și II), prima dintre ele fiind divizată în două etape (I a și I b).

Etapa I a este caracterizată prin locuințe îngropate în sol și prin locuințe de suprafață cu orientarea spre est și prin cuptoare de olărie cu două camere suprapuse de dimensiuni mai mari, care își găsesc analogii în așezările culturii Sintana de Mureș. Important de reținut este faptul că ceramica descooperată în complexele din această etapă are cele mai apropiate analogii în complexele tîrzii ale acestei culturi. De altfel, brățara de argint cu capetele deschise și ușor îngroșate (fig. 11, 1), care se datează în general în prima jumătate a secolului al V-lea e.n., poate fi un indiciu semnificativ. Tinând seama de această piesă, de tehnica și de forma vaselor, ca și de celealte elemente tipologice, din care amintim fibula de bronz din locuința A₅ (fig. 11, 2), se poate formula opinia că grupa de complexe din etapa I a ar putea fi datată în a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n. și în prima jumătate a secolului al V-lea.

Grupa complexelor din etapa I b se caracterizează prin locuințe îngropate și de suprafață orientate cu precădere spre sud și prin cuptoare de olărie cu două camere suprapuse de dimensiuni mai mici. Repertoriul de forme ceramice și ornamente este mai bogat; apar unele forme noi de vase luate cu mîna, între care și tipurile. Importurile de ceramică română, ca și de alte produse, sunt înlocuite acum cu imitații locale. Datarea complexelor din această grupă, pe baza tipurilor ceramice și a palahelor de sticla cu fațete ovale alungite sau cu fațete hexagonale (fig. 11, 4–6), ar putea fi făcută aproximativ la mijlocul și în cea de a doua jumătate a secolului al V-lea e.n. Aceleiași etape îi aparține virful de lance de fier din locuința A₁₄ (fig. 12, 1) și fragmentul de pahar de sticla cu pereti groși și fațete hexagonale (fig. 11, 7) din construcția anexă B₃. Sabia de fier găsită întimplător prin lucrările de excavație în sectorul C (fig. 12, 2) aparține mai curînd etapei I a decit I b.

În sfîrșit, complexele din faza II se caracterizează numai prin locuințe îngropate orientate cu față spre sud (ca și acele din etapa I b), prevăzute cu cuptoare de piatră pentru foc. Cuptorul de olărie adosat la locuința C₈ este de tipul cu o singură cameră. Ceramica se deosebește destul de mult de aceea din fazele anterioare. Pasta este mai prost frâmîntată. Totuși, dacă avem în vedere că tipurile au apărut încă din etapa I b, că vasele de provizie luate cu mîna imită și preiau elemente de la vasele de provizie luate la roată, atunci se poate trage concluzia că formele ceramice din faza II își au originea în ceramică luate la roata din faza I. Tocmai această situație ne face să presupunem că

²⁴ J. Henning, *Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im 1. Jahrtausend n. Z.*, *ZfA*, 11, 1977, p. 181–206.

²⁵ Vezi pentru aceasta și luerarea lui D. Claude, *Die Handwerker der Merowingerzeit nach den erzählenden und urkundlichen Quellen. Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, 1 (*Historische und rechts historische Beiträge*

und Untersuchungen zur Frühgeschichte der Gilde) (Irg. H. Jahnkuhn, W. Janssen, R. Schmidt-Wiegand, H. Tiefenbach), *Bericht über die Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas in den Jahren 1977 bis 1980*, Göttingen, 1981, p. 204 și urm., cu o bibliografie selectivă.

faza a II-a a aşezării trebuie situată imediat în continuarea etapei I b din faza I, adică la sfârșitul secolului al V-lea și în prima jumătate a secolului al VI-lea. Schimbările care au loc în producția de olărie, și anume trecerea relativ rapidă de la ceramica lucrată la roată spre ceramica lucrată cu mină, nu pot fi puse pe seama aşezării slavilor în aceste regiuni, cum se încearcă uneori să se acrediteze; ele sunt determinate de fenomenele de criză prin care au trecut Imperiul roman și regiunile aflate în sfera lui de influență, în perioada de tranziție de la antichitatea târzie către evul mediu, și care se manifestă aici încă înainte de venirea slavilor.

WICHTIGE ARCHÄOLOGISCHE FUNDE AUS DER ENTSTEHUNGSZEIT DES RUMÄNISCHEN VOLKES IN DER SIEDLUNG IAȘI-NICOLINA

ZUSAMMENFASSUNG

Im Wohnviertel Nicolina von Iași im Nordosten Rumäniens wurden in den Jahren 1975 bis 1978 umfassende Rettungsgrabungen durchgeführt. Dabei wurde eine ganze Anzahl von Fundkomplexen der Jüngeren Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit ausgegraben, insgesamt zweiunddreissig Häuser, vier Feuerstellen aus Stein und Lehm, zwei Öfen aus Stein, dreiundzwanzig Gruben und fünf Töpferöfen. Außerdem wurden auf demselben Gelände fünf neolithische Häuser der Cucuteni-Kultur (Häuser Nr. 2, 6, 7, 10 und 12), sieben Brand- und Körperbestattungen aus verschiedenen Epochen, sowie vereinzelte Siedlungsreste der Bronze- und Hallstattzeit freigelegt.

Die Siedlung Nicolina liegt an der unteren Terrasse des Nicolina-Baches und hat eine Länge von mehr als 1 000 m. Sie war ursprünglich durch natürliche Sümpfe in drei Teile geteilt: Teil A im Norden (Abb. 1), Teil B im Süden und Teil C in der Mitte.

Die 32 Häuser gehören zwei verschiedenen Kategorien an. Zur ersten gehören die Grubenhäuser und zur zweiten Häuser deren Fußboden auf der Höhe des umliegenden Geländes lag. Die siebzehn Grubenhäuser sind nicht gleich tief in der Erde. Sie sind nicht gleichmäßig orientiert, sind verschieden gross und unterscheiden sich in der Art der Feuerstellen (Abb. 2). Drei Varianten (1–3) sind zu erfassen (Tabelle 1). Die Häuser der zweiten Kategorie weisen deutliche Unterschiede der Orientierung, Größe und Einrichtungen für Feuerstellen und Öfen auf. Sie sind ein- oder zweiräumig (Abb. 3). Zwei Varianten (4–5) sind feststellbar (Tabelle 2).

In der Siedlung Nicolina wurden fünf Töpferöfen entdeckt, von denen vier zum Typ des Zweikammerofens gehören. In der Orientierung, im Durchmesser, in der Dicke der Rostplatte, in der Form und Größe der Brennkammer, sowie in den Ausmassen des Heizkanals weisen sie deutliche Unterschiede auf (Abb. 4). Es sind insgesamt drei Varianten (A, B und C) zu unterscheiden (Tabelle 3). Ein letzter Töpferofen gehört zu einer vierten Variante D. Er hat einen einzigen Raum und war an das Haus C₈ angebaut. Die Feuerstelle bestand aus Bruchstücken von Keramik und Lehm (Abb. 2, b).

Die Funde aus der Siedlung Nicolina bestehen aus viel Keramik (Abb. 5–10) und etlichen Gegenständen aus Silber, Bronze, Eisen, Glas, Ton, Bein und Stein. Bemerkenswert sind verschiedene Arten von Werkzeugen, Toilettegegenständen, Schmucksachen und Glasbechern (Abb. 11). Waffen sind – wie zu erwarten – selten. Es gibt nur ein Schwert und eine Lanzenspitze (Abb. 12). Zwei Münzen von Hadrian und Antoninus Pius die aus einer viel älteren Zeit stammen können nicht für die Datierung der Fundstelle verwendet werden.

Es ist genug schwer Siedlungsmaterial genauer zu datieren, da es zum Unterschied von Gräberfeldern meist keine geschlossenen Funde enthält. Trotzdem scheint es, daß sich für eine chronologische Gliederung in Nicolina Möglichkeiten bieten. Von den erwähnten Keramikkarten und von den Merkmalen der Häuser, Töpferöfen und Gruben ausgehend, habe ich ein Diagramm (Tabelle 4) aufgestellt, das zwei Hauptgruppen von Merkmalen aufweist, die als chronologische Phasen aufgefasst werden müssen. Die erste Gruppe umfaßt Häuser, Töpferwerkstätten und Gruben einer älteren Phase, in der ganz offensichtlich die Drehscheibenware aus feinem und aus gemagertem Ton vorherrscht. Die Formen der handgemachten Keramik sind hier viel seltener. In der zweiten Gruppe mit Häusern, Töpferwerkstätten und Gruben einer jüngeren Phase herrscht handgemachte Tonware deutlich vor. Die typologisch begründete chronologische Abfolge der beiden Gruppen lässt sich auch stratigraphisch beweisen. Das Haus C₃ der zweiten, jüngeren Gruppe liegt teilweise über dem Töpferofen C₂ der ersten, älteren Gruppe. Es sieht so aus, als sei die Gruppe I noch weiter in die Stufen I a und I b zu unterteilen. In der ersten fehlen einige typologische Merkmale und andere sind seltener als in der Stufe I b. Andere Merkmale fehlen in der Stufe I b oder sind hier selten. Die unterscheidenden Merkmale wären vielleicht nicht ausreichend genug, wenn nicht der Töpferofen C₂, den man zur Stufe I b rechnen muss, teilweise über dem Töpferofen C₁ läge, der zur Stufe I a gehören dürfte.

Die Tabelle 4 zeigt, dass Häuser der Variante 1 vorwiegend auf der Stufe I a vorkommen, ausgenommen das Haus B₄, welches zur Stufe I b gehört. Häuser der Variante 5 kommen nur in der Stufe I b und die der Variante 3 nur in der Stufe II vor. Häuser der Variante 4 sind in den Stufen I a und I b und nur die der Variante 2 in allen Stufen vertreten. Auch die Töpferöfen sind verschieden verteilt. Die der Variante A sind in der Stufe I a, die der Variante C in der Stufe I b und die der Variante D in der Stufe II vertreten.

Was die Chronologie betrifft, könnte die Stufe I a in der zweiten Hälfte des 4. Jhrs. und in der ersten Hälfte des 5. Jhrs., die Stufe I b ungefähr um die Mitte und in der zweiten Hälfte des 5. Jhrs. und die Stufe II am Ende des 5. und am Anfang des 6. Jhr. angesiedelt werden. Die Ersetzung der Drehscheibenkeramik durch die handgemachte Keramik verläuft vor der Ansiedlung der Slawen in dieser Gegend und wird von der Krise des Römischen Reiches (einschliesslich der unter seinem Einfluss stehenden Gebiete) in der Übergangsperiode von der Antike zum Mittelalter bestimmt.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. — Plan der Grabungsfläche A : L — Häuser (die senkrecht schraffierten Häuser gehören zur Cucuteni-Kultur); V — Herdstelle; Gr — Grube; M — Grab.

Abb. 2. — Grubenhäuser A₅ (a) und C₈ (b). 1 — Humus; 2 — schwarze Erde; 3 — graue Erde; 4 — braune Erde; 5 — Lehm; 6 — Herdstelle des Töpferofens; 7 — Steine.

Abb. 3. — Häuser C₈ (a) und A₁ (b). 1 — Herd aus Stein und Lehm; 2 — Herd aus Lehm; 3 — erhaltene Wandteile; 4 — angenommener Wandverlauf; 5 — Pfostenloch; 6 — verkohelter Pfosten.

Abb. 4. — Töpferöfen C₁ und C₂. 1 — verbrannte Erde; 2 — Rostplatte.

Abb. 5. — Handgearbeitete Keramik. 1, 2 — Haus A₁₄; 3 — Grube C₁₀; 4 — Töpferofen C₂; 5 — Haus A₁; 6 — Grube C₁₁; 7 — Grube C₁₃; 8 — Grube C₃; 9 — Haus C₁₃; 10 — Schicht, Fläche B; 11 — Haus C₇; 12 — Schicht, Fläche C.

Abb. 6. — Drehscheibenkeramik aus gemagertem Ton. 1, 10 — Haus C₄; 2 — Haus A₄; 3 — Töpferofen C₂; 4 — Schicht, Fläche B; 5 — Haus A₃; 6 — Haus B₅; 7 — Haus A₁; 8 — Schicht, Fläche A; 9 — Haus C₁₂.

Abb. 7. — Drehscheibenkeramik aus gemagertem Ton. 1, 2 — Haus C₄; 3, 4 — Töpferofen C₄; 5—7 — Haus A₁.

Abb. 8. — Amphoren und Krausengefässer. 1 — römische Amphora aus Haus C₅; 2 — Nachahmung einer römischen Amphora aus Haus A₉; 3, 4 — Krausengefässer aus Haus A₁₄ (3) und A₉ (4).

Abb. 9. — Drehscheibenkeramik aus feinem Ton. 1 — Schicht, Fläche C; 2 — Grube C₁₆; 3 — Haus B₄; 4 — Haus A₁₄; 5 — Haus B₇; 6, 9 — Haus C₇; 7 — Haus C₁₆; 8, 10, 11 — Töpferofen C₄; 12 — Haus A₉.

Abb. 10. — Drehscheibenkeramik aus feinem Ton. 1, 2, 4 — Haus A₉; 3, 6, 7, 9 — Haus C₁₆; 5 — Haus A₁₄; 8 — Schicht, Fläche C.

Abb. 11. — Silberner Armband (1 — Haus C₆), bronzenes Fibeln (2 — Haus A₅; 3 — kleiner Bau B₁) und Glasbecherfragmente (4, 5 — Haus A₉; 6 — Haus A₁₄; 7 — Haus B₃). Fläche C.

Abb. 12. — Eisenwaffen. 1 — Lanzespitze aus Haus A₁₄; 2 — Schwert aus aufgescharpter Schicht, Fläche C.

AUTOHTONI ȘI MIGRATORI LA EST DE CARPAȚI ÎN SECOLELE VI—X E.N.

DAN GH. TEODOR

În cursul primului mileniu al e.n. în teritoriile de la nordul Dunării de Jos, ca de altfel în toate regiunile Europei de sud-est, au pătruns numeroase populații migratoare a căror prezență pe aceste meleaguri, fie chiar și temporară, a avut după cum se știe îndelungate și profunde implicații în evoluția societății locale. Importanța acestei perioade a marilor migrații este în plus subliniată și de faptul că în răstimpul ei a avut loc și procesul de formare a poporului și a limbii române.

În acest context încercările din ultimul timp de a preciza, prin intermediul cercetărilor arheologice, natura și consecințele raporturilor dintre populația autohtonă și migratorii pătrunși aici, au avut menirea de a contribui esențial la elucidarea trăsăturilor principale care caracterizează cultura materială și spirituală din teritoriile carpato-dunărene, în general și al Moldovei, în special, punindu-se astfel un accent deosebit pe cercetarea perioadei celei de a doua jumătăți a mileniului I al e.n.¹.

În directă legătură cu aspectele amintite mai sus, pentru regiunile extracarpatiche ale României îndeosebi, trebuie mai întii seos în evidență rolul aparte pe care, într-o anumită măsură și pentru un anume timp, l-au avut aici slavii, cei mai numeroși dintre populațiile migratoare pătrunse pe aceste meleaguri și singurii din rindul cărora, după trecerea celei mai mari părți a lor în Imperiu după anul 602, au rămas să viețuiască la nordul Dunării de Jos destul de multe grupuri. De accea, cercetarea atentă a raporturilor stabilite între autohtonii din aceste regiuni și slavii pătrunși aici, îndeosebi a consecințelor care au decurs din ele, prezintă o importanță particulară, mai ales în ceea ce privește elucidarea unor aspecte de ordin social-economic și cultural. În acest sens, după cum s-a arătat în chip repetat în literatura arheologică românească², numeroase și valoroase contribuții au adus în primul rînd cercetările arheologice întreprinse mai cu seamă în ultimele două decenii în teritoriile de la est de Carpați, prin intermediul cărora (la fel ca și în restul țării), s-a reușit să se cunoască mai bine, atât elementele fundamentale ale civilizației autohtone, cît și acelea care definesc în ansamblu lor cultura materială și spirituală a slavilor, în general, în teritoriile de la nordul Dunării de Jos, în secolele VI—VII, precum și transformările radicale, pe care în ansamblu acești migratori le înregistrează în contactul cu civilizația romanică³.

În ceea ce privește populația autohtonă din Moldova, ca urmare a cercetărilor arheologice întreprinse la Șipot-Suceava⁴, Botoșani⁵, Rușii Minăstioara⁶, Udești⁷ și Dolhasca-Suceava⁸, Cucorâni⁹ și Nichiteni-Botoșani¹⁰, Ciřniceni¹¹, Crucea lui Ferentz¹² și Nicolina-Iași¹³, Dodești¹⁴ și Fe-

¹ Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania, București, 1975, p. 67—240; C. C. Giurescu, România în mileniul migrației. Considerații asupra unor aspecte, în Discursuri de recepție la Academia Română, București, 1980, p. 343—351.

² Istoria României, vol. I, București, 1960, p. 579—808; C. C. Giurescu, Formarea poporului român, Craiova, 1973; O. Toropu, Romanitatea fizică și strămoșii în Dacia Traiană sud-carpatică, Craiova, 1976; D. Gh. Teodor, Teritoriul est-carpatic în secolele V—XI. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român, Iași, 1978; L. Bârzu, Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Daciei, București, 1979; N. Stoicescu, Continuitatea românilor, București, 1980.

³ I. Nestor, L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes, Dacia, N.S., V, 1961, p. 429—448; D. Gh. Teodor, op. cit., p. 34—56.

⁴ M. D. Matei, Santierul arheologic Suceava, Materiale, VIII, 1962, p. 741—745; D. Gh. Teodor, Descoperirile arheologice de la Șipot-Suceava, Materiale, IX, 1970, p. 375—382.

⁵ D. Gh. Teodor, Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșani-Suceava, București, 1984.

⁶ M. Ignat, Santierul arheologic de la Rușii-Minăstioara, Anuar Suceava, I, 1973, p. 250—254.

⁷ M. D. Matei și Al. Rădulescu, Santierul arheologic Udești (jud. Suceava), Anuar Suceava, III, 1973, p. 265—279.

⁸ S. Teodor, Săpăturile arheologice de la Budeni, comuna Dolhasca (Suceava), Anuar Suceava, V, 1978, p. 146—147.

⁹ S. Teodor, Săpăturile de la Cucorâni, ArhMold, VIII, 1975, p. 151—155.

¹⁰ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, Așezările din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea, București, 1970, p. 254.

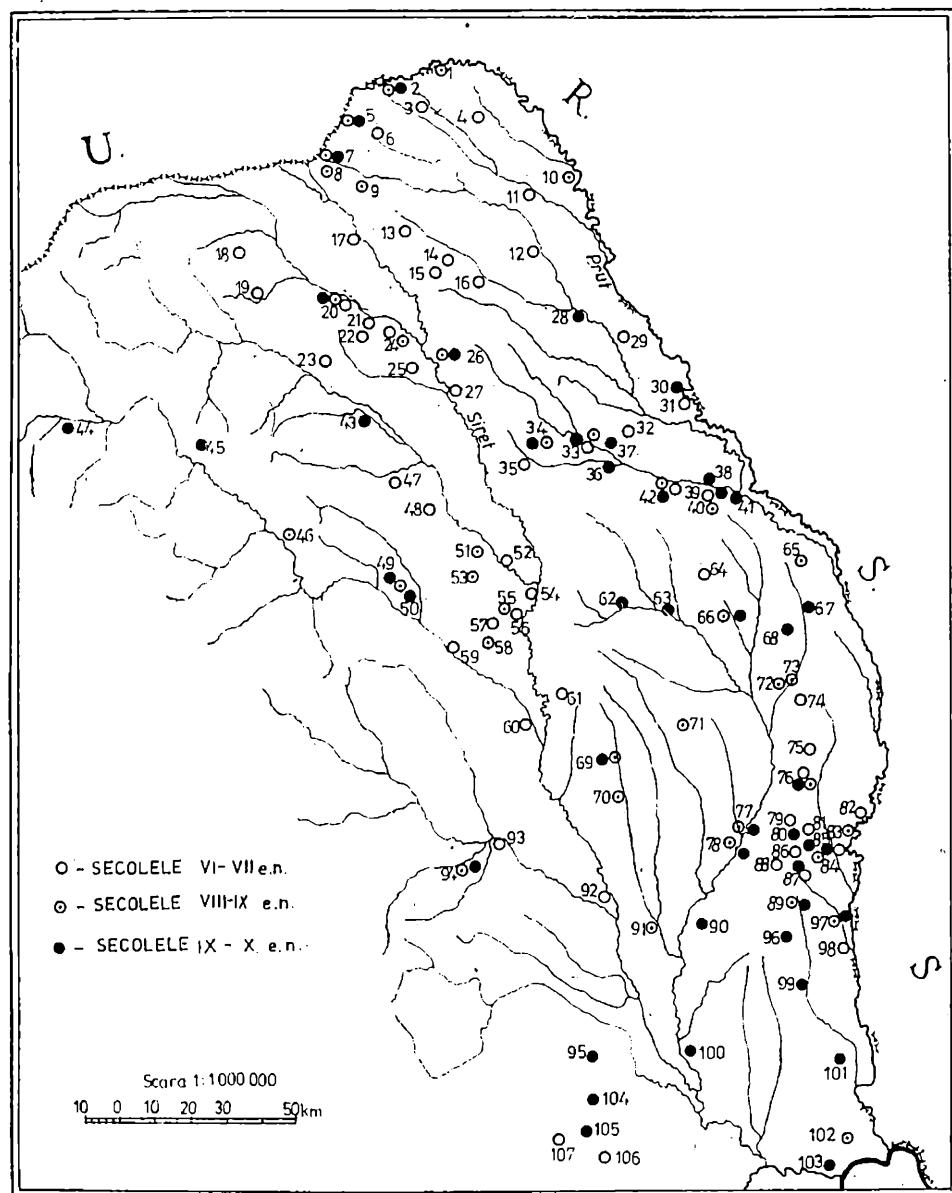
¹¹ Ibidem, p. 271—272.

¹² D. Gh. Teodor, Descoperirile prefeudale de la Iași, Crucea lui Ferentz, Cercet. I, II, 1971, p. 118—128.

¹³ I. Ionita, Eine Siedlung der Jüngeren Römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Iași-Nicolina (Rumänien). Ein Beispiel für die Möglichkeiten chronologischer Gliederung von Siedlungsmaterial, in Berichte des Symposiums in Westberlin, 1979.

¹⁴ D. Gh. Teodor, Continuitatea la est de Carpați în secolele V—X e.n. Așezările suprapuse de la Dodești-Vaslui, Iași, 1984.

dești-Vaslui¹⁵, Costișa¹⁶ și Davideni-Neamț¹⁷, Bacău¹⁸ și Ștefan cel Mare – Bacău¹⁹, Adjudu Vechi²⁰ și Oreavu-Vrancea²¹ etc., s-a putut preciza că autohtonilor din aceste regiuni ale țării le este caracteristica civilizația de aspect *Costișa-Botoșana*²², din secolele V–VII e.n., răspândită în toate forme de relief și pe întreg cuprinsul spațiului de la est de Carpați. După cum s-a mai arătat²³, pentru conținutul acestei civilizații sunt specifice aș-

¹⁵ Gh. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al judeștui Vaslui*, București, 1980, p. 234.

¹⁶ D. Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, *Cercetările arheologice de la Mănăoia-Costișa și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale din secolele V–VI e.n. din Moldova*, Carpica, I, 1968, p. 233–247.

¹⁷ I. Mitrea, *Contribuția cercetărilor arheologice de la Curtea Domnească din Bacău și Davideni Neamț la cunoașterea epocii secolelor VI–VII e.n. din Moldova*, Studii și Cercetări Științifice, Bacău, 1972, p. 15–20.

¹⁸ I. Mitrea și Al. Arțimon, *Descoperirile preseudale de la Bacău-Curtea Domnească*, Carpica, IV, Bacău, 1971, p. 225–251.

¹⁹ I. Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI–IX e.n.*, Carpica, XII, Bacău, 1980, p. 135–136.

²⁰ Ibidem, p. 120.

²¹ I. Mitrea, *Cercetări arheologice privind secolele IV–XI în judeșt. Vrancea*, Studii și Comunicări, I, Focșani, 1978, p. 45–50.

²² D. Gh. Teodor, *La population autochtone dans la région Est-Carpatische de la Roumanie, pendant les Ve–Xe siècles de n.è.*, în Actes du VIIe Congrès International de Sciences Préhistoriques et Protohistoriques – Praga, 1966, vol. II, Praga, 1971, p. 1117–1118.

²³ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în perioadele V–XI...*, p. 40.

Fig. 1. – Harta descoperirilor arheologice din Moldova din secolele VI–Xe.n. (Săpături sistematice și descoperiri întâmplătoare mai importante): 1 Horodiște, 2 Baranca, 3 Concesti, 4 Niciteni, 5 Fundu Herții, 6 Ibănești, 7 Deasca, 8 Lozna, 9 Cobila, 10 Ripești, 11 Hănești, 12 Albesti, 13 Cucorani, 14 Botoșani, 15 Curtești, 16 Drăxini, 17 Zvorăște, 18 Volovăț, 19 Botoșana, 20 Suceava, 21 Rușii-Mănăstioara, 22 Bosanci, 23 Rotopănești, 24 Udești, 25 Dolhești Mari, 26 Tudora, 27 Dolhasca, 28 Todireni, 29 Buhăeni, 30 Probotă, 31 Cîrniceni, 32 Românești, 33 Spinoasa, 34 Bălceni, 35 Costești, 36 Podu Ilăiei, 37 Erbiceni, 38 Șorogari, 39 Iași, 40 Ilănești, 41 Chișinești, 42 Miroslava, 43 Boroeni, 44 Coșna, 45 Cotrigaș, 46 Hangu, 47 Tirpești, 48 Davidești, 49 Izvoare, 50 Brășăuți, 51 Văleni, 52 Săbăoani, 53 Poiana-Dulcești, 54 Roman, 55 Secuieni, 56 Aldești, 57 Moldoveni, 58 Izvoare-Balna, 59 Costișa, 60 Bacău, 61 Traian, 62 Dumesti Vechi, 63 Negrești, 64 Boroșești, 65 Răducaneni, 66 Dănești, 67 Arsura, 68 Averești, 69 Oncești, 70 Lichițeni, 71 Voinești, 72 Tanaeu, 73 Vinești, 74 Budești, 75 Vutcani, 76 Dodești, 77 Zorleni, 78 Birlad, 79 Sulicea, 80 Fedelești, 81 Horga, 83 Fălcu, 84 Bogdănești, 84 Murgeni, 85 Vădeni, 86 Epureni, 87 Bîrlădești, 88 Vinderei, 89 Berești, 90 Girbovăț, 91 Toslea, 92 Adjudu Vechi, 93 Gh. Gheorghiu-Dej, 94 Oituz, 95 Cîmpineanca, 96 Jorâști, 97 Cavădinești, 98 Suceveni, 99 Tîrgu Bujor, 100 Umbrărești, 101 Stoicanî, 102 Galați, 103 Șendreni, 104 Budești, 105 Dumbrăveni, 106 Oreavu, 107 Cindești.

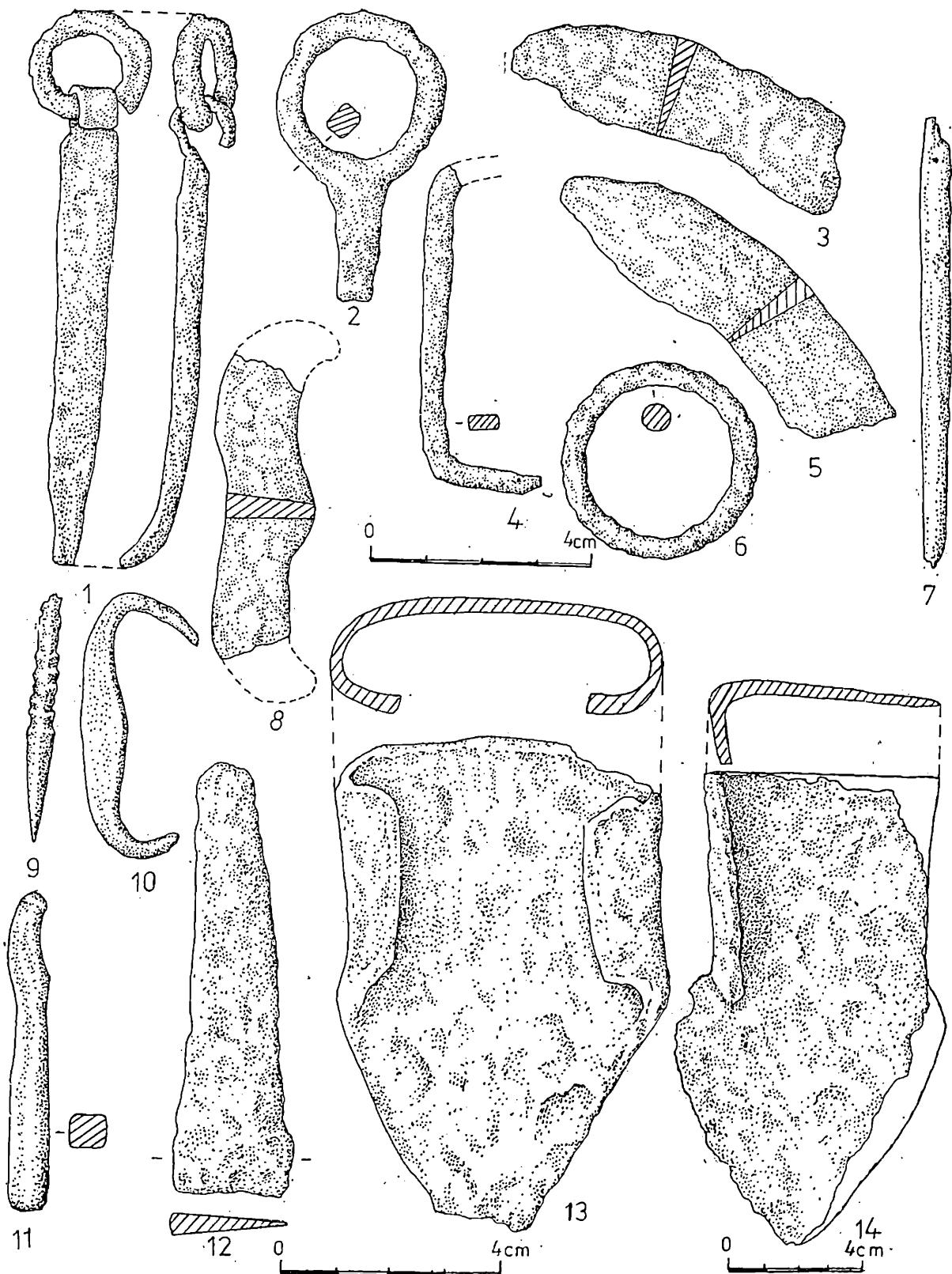

Fig. 2. — Uinelte din secolele V—VII e.n. 1, 4, 7, 9—13, Dodești ; 2—3, 6, 8, Botoșana ; 5, Davideni ; 14, Buțuluc.

zările neintărite, compuse de obicei din 40–50 de locuințe de tip bordei sau construite la suprafața solului, avind în interior vete de lut simple sau înconjurate cu pietre, precum și cupoare circulare de lut prevăzute cu boltă, folosite pentru copt piineacă, de tipul celor întrebuițate constant în lumea romană. Adesea, în cadrul așezărilor, locuințele sunt dispuse în șiruri formind ulițe, iar în cadrul acestora grupate cîte trei-patru, după anumite criterii familiale. Inventarul locuințelor este compus din unelte din fier, agricole și meșteșugărești, diferite alte unelte casnice din metal, sticlă, os, lut și piatră, podoabe de factură locală și romano-bizantine de import (fibule, aplice, brățări, cercei, pandantive etc.), numeroase monede de bronz bizantine, obiecte de cult creștin și altele. La acestea, se adaugă o bogată producție de obiecte ceramice lucrate cu roata și cu mîna. Ceramica lucrată cu roata continuă tradiția de factură romană, pe cînd aceea modelată cu mină perpetuează elemente de tehnică, forme și decor, cunoscute încă în ceramică dacică. În cadrul ceramicii, în general, se remarcă vasele de tipul borcanului, de mărimi diferite, avind buza răsfrîntă, umerii proeminți, corpul zvelt și fundul ingust, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă cu nisip și microprundișuri în compoziție, arsă de obicei neoxidant, în cupoare speciale. Striuri simple sau grupate, caneluri inguste, precum și linia ondulată simplă situată de obicei pe umărul vasului sunt ornamentele cele mai frecvent întlnite. Adesea fundurile vaselor sunt tăiate cu sfârșita, iar unele exemplare în interior prezintă „coaste” de la producerea lor pe roată. Se întlnesc și variante lucrate la roata înceată, din pastă cu cioburi pisate în compoziție. Alături de borcani sunt documentate castroanele, capacele, străchinile, ulcioarele și cănițele. Ceramică lucrată cu mină este mai puțin variată în ceea ce privește forma. Sunt atestate doar vasele-borcan cu corpul piriform și buza bine conturată, cu fundul ingust și ingrosat, ornamentate adesea pe buze cu alveole sau crestături, precum și cănițe mici, de formă aproape cilindrică și tigăișe cu marginea scundă. În mareea majoritate a cazurilor, ceramică lucrată cu mină folosește pasta cu cioburi pisate în compoziție, dar sunt și exemplare care au fost modelate din pastă de lut în amestec cu nisip și microprundișuri. Alături de produsele ceramice lucrate de meșterii locali se întlnesc, destul de frecvent și olăria bizantină de import, precum amfore, oale, capace, țigle etc., constituind adesea modele pe care le-au imitat cu măiestrie și meșterii autohtoni.

Pe baza descoperirilor cunoscute pînă acum, se poate aprecia că în cursul secolelor V–VII e.n. pe întreg teritoriul de la est de Carpați, la fel ca și în restul regiunilor vechii Daciei, se formase și se consolidase o întinsă aria de cultură materială și spirituală romanică, avînd strînsse, multiple și continui legături cu civilizația romano-bizantină de la Dunărea de Jos²⁴.

În cadrul acestei arii românești, în cursul secolului al VI-lea pătrund, împreună cu alte populații migratoare, slavii.

După cum este cunoscut, informațiile izvoarelor istorice bizantine vorbesc despre așezarea slavilor la nordul Dunării de Jos, încă de pe la începutul secolului al VI-lea cînd, sub domnia împăraților Justin și mai ales Justinian I, Imperiul Bizantin este aproape necontenit atacat de acești noi migratori. Localizarea în acest teritoriu destul de întins, a anților și sclavinilor, cele două principale ramuri slave, pe care ne-o transmite istoricul bizantin Jordanes din secolul al VI-lea, a dat naștere unor numeroase discuții²⁵, de aceea nu este încă sigură și trebuie să fie analizată numai în legătură cu descoperirile de factură slavă certă. Pe baza acestor descoperiri, credem că „limita sudică” trasată de Jordanes pentru teritoriul sclavinilor se află în vremea lui undeva prin Moldova de sud și eventual în nord-estul Cimpiei Munteniei, unde cei mai mulți istorici localizează lacul Mursian și cetatea Noviodunensis²⁶. Această „graniță” a fost probabil reală doar pentru grupurile de slavi care începuseră deja să se deplaseze înspre regiunile de la vest de Nistru și Prut, marca majoritatea a anților și sclavinilor aflându-se încă în teritoriile vest-ucrainene. Unele din concluziile menționate mai sus au fost emise și ca urmare a faptului că, pînă în prezent, cu toate cercetările arheologice întreprinse pe teritoriul României, ea și în alte regiuni ale Europei de sud-est, nu au fost descoperite încă urme slave care să dateze cu certitudine din prima jumătate a secolului al VI-lea, deși informațiile izvoarelor scrise, aşa cum am arătat, îi amintesc totuși pe slavi aici în vremea respectivă.

După cum au dovedit săpăturile arheologice efectuate în Moldova, ca de altfel și din alte regiuni românești, alături de elementele culturale autohtone daco-romane, au fost atestate și vestigii slave timpurii, care se datează de regulă cu începere din a doua jumătate a secolului al VI-lea și îndeosebi din ultimul său sfert. De aceea, este tot mai mult acceptată teza potrivit căreia deplasarea în masă a slavilor în regiunile de la nordul Dunării de Jos și Mijlocii, s-a desfășurat în toată amplearea ei de abia în a doua jumătate a veacului al VI-lea, în această migrație un rol considerabil revenindu-le avarilor care, prin deplasarea lor aici și prin structura organizației lor politice, au deschis cu adevărat calea unei pătrunderi masive și pe un front mult mai larg a slavilor. Situația

²⁴ D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele V–XI e.n.*, SCIV, 21, 1970, 1, p. 97–114.
²⁵ I. Mitrea, *Influențe bizantine în cultura materială și spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în secolele VI–IX e.n.*; SCIVA, 30, 1979, 2, p. 145–161; D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI*, Iași, 1981,

p. 11–58.

²⁶ Istoria României, vol. I, 1960, p. 729–730; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI...*, p. 35,
²⁷ I. Nestor, op. cit., *Dacia, N.S.*, V, 1961, p. 430–433, precum și opiniiile prezentate în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 729–730.

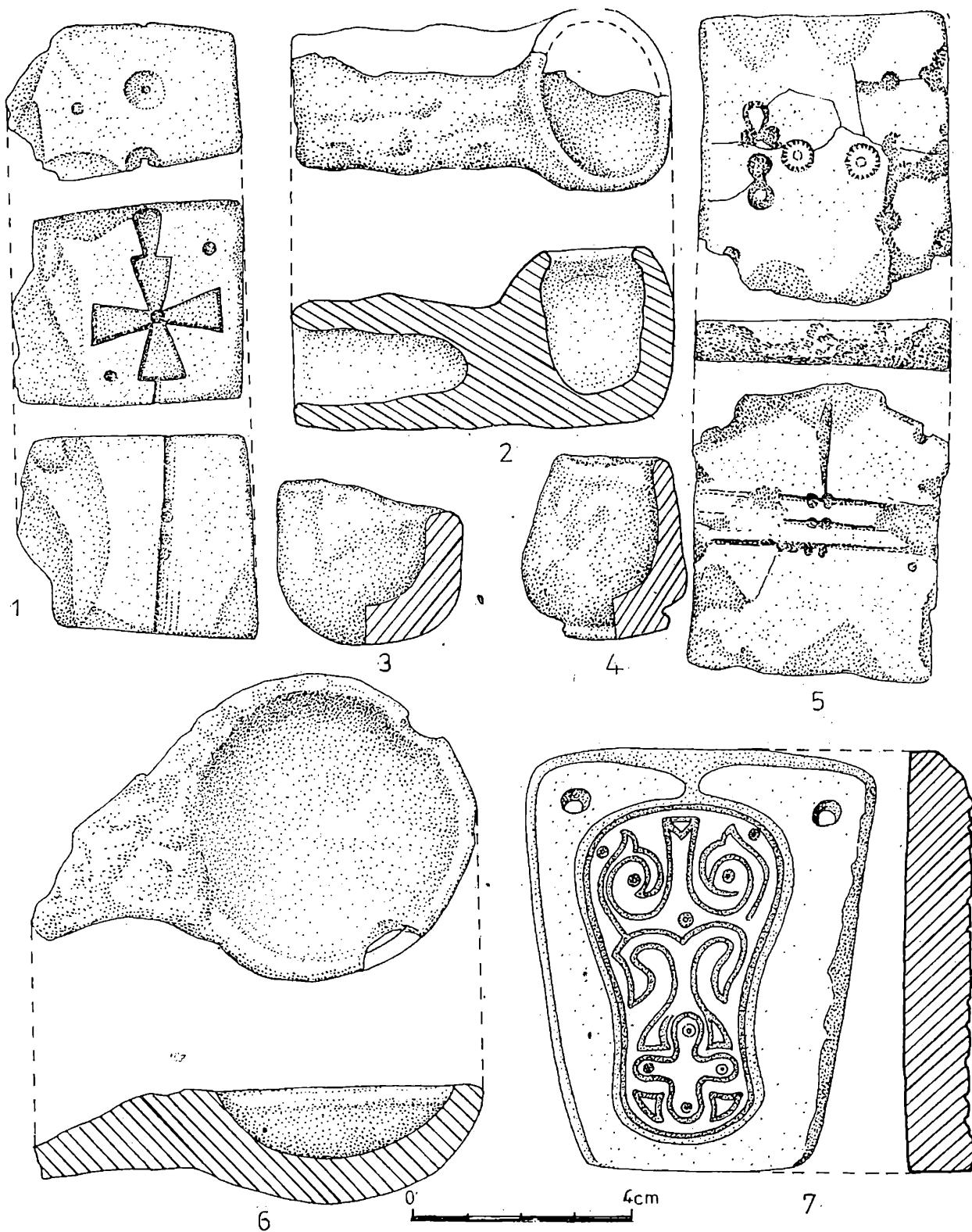

Fig. 3. — Tipare și obiecte de turnat din secolele V–VII e.n. 1–4, Botoșana ; 5. Ștefan cel Mare ; 6, Dodești ; 7, Traian.

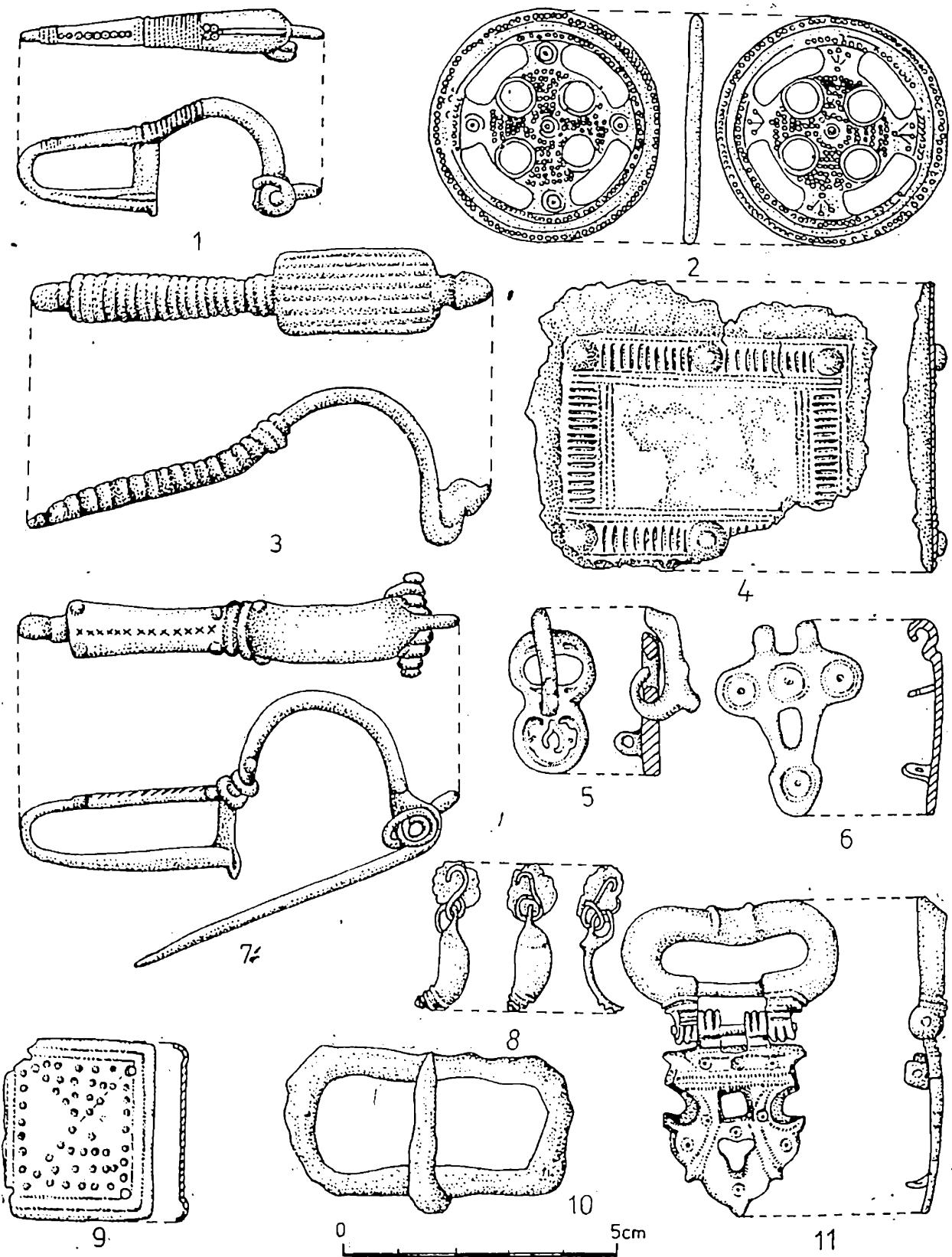

Fig. 4. — Obiecte de podeabă din secolele V—VII e.n. 1, 8, Suceava; 2, Ratesul Cuzei; 3, 10, Davidești; 4, 5, 9, Botoșana; 6, Dodești; 7, Moldoveni; 11, Săbăoani.

a fost dictată și de interesele imediate ale primului Caganat avaric care vizau în primul rind acțiuni militare comune cu slavii împotriva Bizanțului²⁷.

Din datele pe care le avem în stadiul actual al cercetărilor reiese că nu s-a păstrat nici un nume de trib slav care să fi locuit la est de Carpați sau în altă regiune a vechii Dacii, ceea ce înseamnă că slavii pătrunși în regiunile de la nordul Dunării de Jos reprezentau de fapt doar grupări mai mari sau mai mici desprinse în decursul timpului din triburile inițiale de la vest de Nipru Mijlociu și Superior²⁸. De asemenea, este aproape sigur că, în seara perioadă de vreme dintre aşezarea slavilor aici și deplasarea lor masivă în sudul Dunării după anul 602, precum și datorită condițiilor social-economice și politice deosebite, existente în spațiul carpato-dunărean, aceștia nu au avut nici timpul și nici posibilitatea de a se reorganiza în triburi teritoriale proprii, fapt care a contribuit într-o însemnată măsură la accelerarea procesului lor de asimilare etnică și culturală de către populația romanică locală²⁹.

Urmărind repartiția geografică și concentrarea descoperirilor slave timpurii în anumite regiuni ale țării noastre s-a putut preciza că deplasările anumitor grupuri mai mari de slavi, din teritoriile inițiale de migrație vest-ucrainene, către spațiul carpato-dunărean s-au produs de abia pe la mijlocul secolului al VI-lea, migrația slavilor afectând mai întâi nord-estul Moldovei, apoi culoarul Siretului și Cimpia Dunării. Alte grupuri de slavi s-au deplasat prin regiunile de sud ale Moldovei și Basarabiei către Muntenia și Oltenia. În legătură cu deplasările grupurilor de slavi pe valea Siretului trebuie puse și infiltrările unor cete de slavi prin pasurile Carpaților (Oituz, Trotuș, Bistrița), în sud-estul Transilvaniei. Din același grup initial, prin pasurile Ucrainei Subcarpatice s-au introdus probabil și alte grupuri mai mici în ținuturile Maramureșului.

Din punct de vedere cronologic, după cum s-a precizat în literatura arheologică românească, cele mai timpurii vestigii slave din regiunile amintite mai sus, se datează cu începere de pe la mijlocul secolului al VI-lea, vreme cînd și informațiile scrise bizantine vorbesc despre intensitatea acțiunilor militare ale slavilor la Dunărea de Jos³⁰. De asemenea, ca urmare a cercetărilor întreprinse în ultimii ani s-a constatat că de-a lungul micilor văi adiacente marilor riuri, ca și în jurul vadurilor de pe cursurile mijlocii și inferioare ale Nistrului, Prutului, Siretului, Jijiei sau Bîrladului, ca și a celor de pe cursul inferior al Dunării, se concentreză cele mai multe vestigii slave timpurii, gruparea lor aici fiind probabil rezultatul stabilirii, vreme mai îndelungată în aceste locuri, determinată de rațiuni de ordin politic și militar, poate chiar și economic.

Totodată, repartiția geografică a descoperirilor slave timpurii din spațiul carpato-dunărean și precizarea limitelor lor cronologice, oferă multe temeuri pentru a se presupune că în unele regiuni, cum sunt de exemplu valea Moldovei, valea Trotușului, Cimpia Jijiei, regiunile montane și submontane ale Moldovei, unele grupe de slavi vor pătrunde de abia în cursul primei jumătăți a veacului al VII-lea, probabil după slăbirea dominației avare în spațiul carpato-dunărean, dar în orice caz, în număr incomparabil mai mic decât în Cimpia Dunării sau în alte regiuni ale țării.

Cercetarea vestigilor slave timpurii din secolele VI–VII e.n., scoase la iveală prin cercetările arheologice întreprinse în regiunile de la est de Carpați, arată că în această epocă la slavii pătrunși aici forțele de producție erau încă slab dezvoltate, cunoșteau puțin prelucrarea fierului și aveau o agricultură destul de puțin avansată³¹. S-a putut preciza că locuințele slavilor erau formate din bordeie parțial adincite în pămînt, prevăzute în unul din colțuri cu o vatră înconjurată cu pietre, construită diferit în comparație cu instalațiile de foc atestate în locuințele autohtonilor din această vreme. Uneltele folosite de slavi erau în general simple și destul de rare. Inventarul locuințelor lor este în general compus din diferite unelte și obiecte din metale, os, lut și piatră, unele obiecte de podoabă din bronz sau aramă, precum și din ceramică lucrată în exclusivitate cu mină. Pe seama slavilor timpurii au fost puse, de asemenea, și unele tipuri de cuțite, amhare și săgeți din fier, o serie de fibule digitate din bronz și cîteva tipuri de cercei. Fibulele digitate, îndeosebi cele miniaturale simple sau cele de tip „niprobian”, ornamentate, au fost preluate de slavi că urmare a contactului lor cu populațiile românești sau germane. În ceea ce privește ceramica slavă timpurie aceasta este de factură inferioară, lucrată numai cu mină, cu forme simple și, în general, fără ornamente. După tehnica de lucru și după formele ei, ceramica slavă poate fi pusă în legătură cu grupurile culturale slave arhaice de tip *Koreck*³² sau *Penkovka*³³.

Aceste vestigii slave timpurii, ca și unele tipuri de locuințe care prezintă un alt sistem de construcții, se diferențiază de descoperirile autohtone din această vreme, putindu-se astfel departaja mai clar elementele esențiale care definesc cultural cele două populații. Acest fapt prezintă o deosebită importanță, deoarece facilitează o mai bună încadrare cronologică și culturală, oferind totodată posibilitatea de a aprecia corect ponderea unuia sau altuia dintre elementele amintite în cadrul obiectivelor arheologice cercetate din secolele VI–VII e.n.

²⁷ I. Nestor, *Istoria poporului român* (sub redacția acad. A. Oțetea), București, 1970, p. 103–104.

²⁸ *Ibidem*, p. 104.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 37.

³¹ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI*, p. 49.

³² V. P. Petrov, *Pamyatniki korčaskogo tipa*; *MIA*, 108, 1963, p. 16–36; I. P. Rusanova, *Poselenie u s. Korčaskogo na reka Tetereve*, *MIA*, 108, p. 39–50.

³³ D. T. Berezovet, *Slavjanskie poselenie ulicei na r. Teasmîne*, *KSIA*, 8, Kiev, 1959, p. 37–45; idem, *Poselenie ulicei na r. Teasmîne*, *MIA*, 108, p. 145–208.

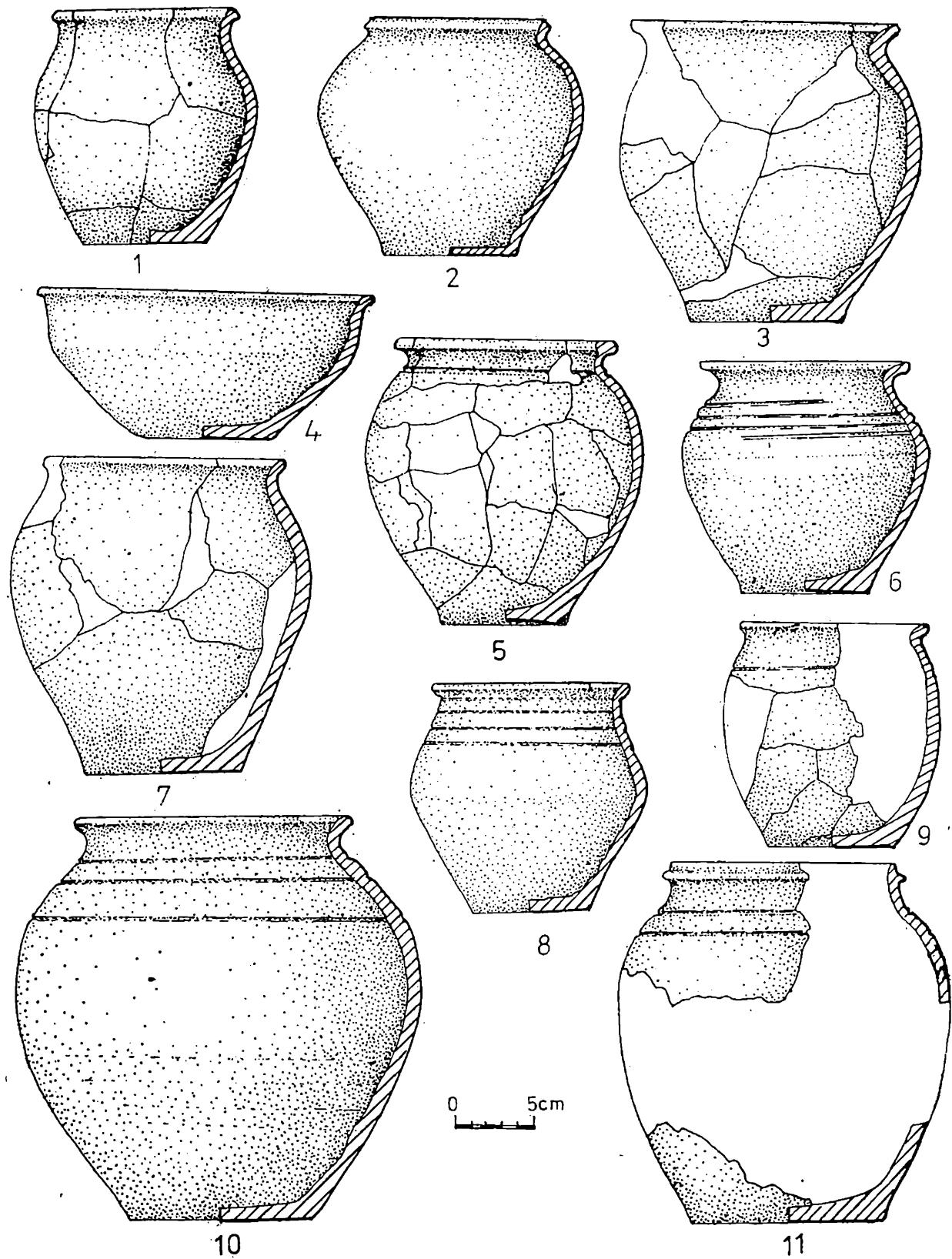

Fig. 5. — Ceramică din secolele V—VII e.n. lucrată cu roata. 1, Ștefan cel Mare; 2, Horga; 3, Dodești; 4, 10, Costișa; 5, Niciteni; 6, Cîrniceni; 7, 9, 11, Botoșana; 8, Bogdănești.

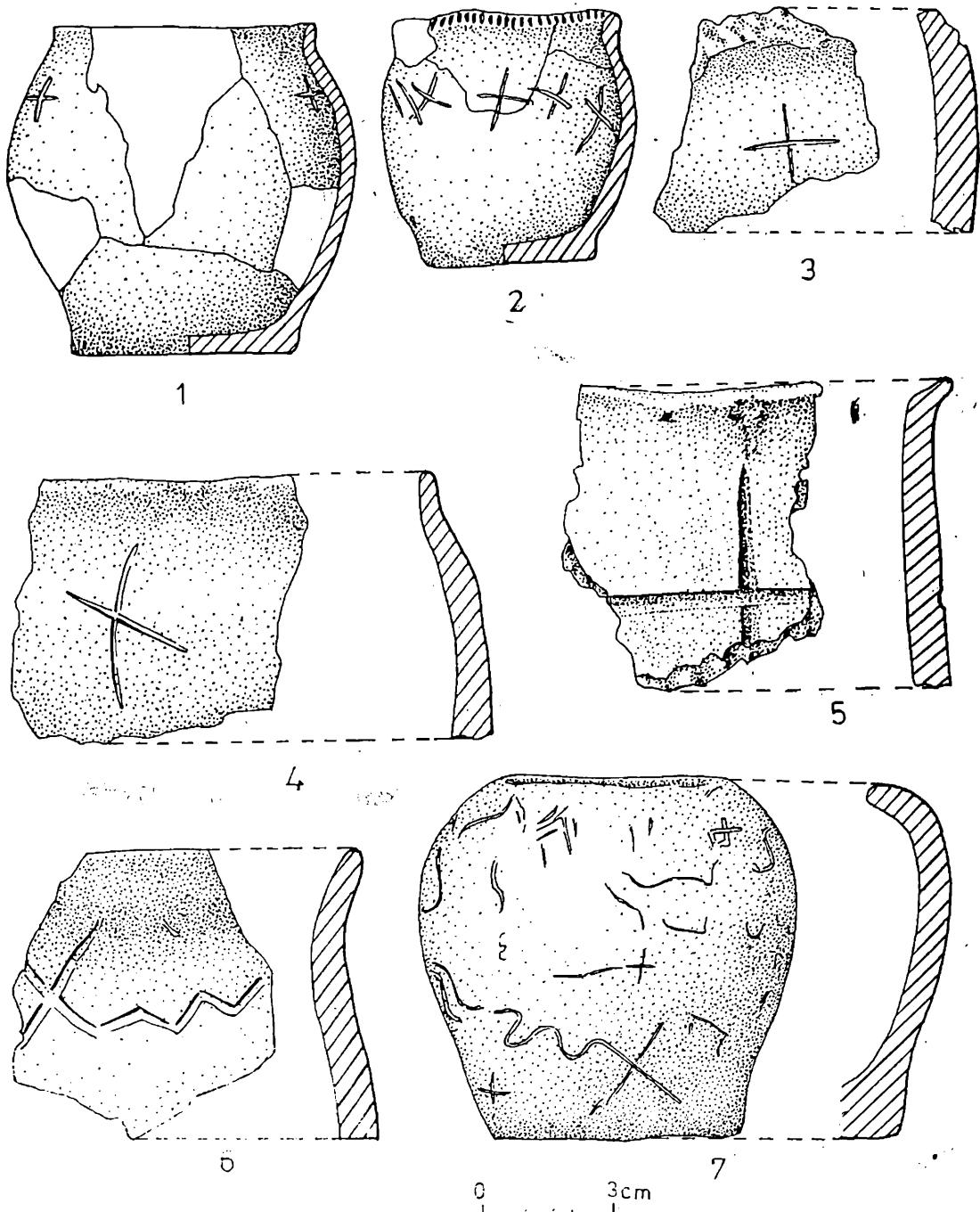

Fig. 6. — Ceramică din secolele VI—VII c.n. lucrată cu mîna și decorată cu semne creștine. 1, Horga; 2, 7, Botoșana; 3—4, Suceava; 5—6, Bacău.

După cum s-a mai menționat, pînă în prezent pe teritoriul Moldovei, ca de altfel și în restul României, nu s-au descoperit încă obiective slave timpurii necontaminate de elemente autohtone²⁴. Această situație pledează pentru o datare a lor de-abia în a doua jumătate a secolului al VI-lea, adică din vremea cind contactele dintre autohtoni și slavi au putut într-adevăr să se producă cu rezultate concrete.

În afară de așezări, rezultate deosebit de importante au oferit și cercetările arheologice întreprinse în necropolele datând din această vreme. Ca urmare a acestor cercetări s-a constatat că autoh-

²⁴ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 40.

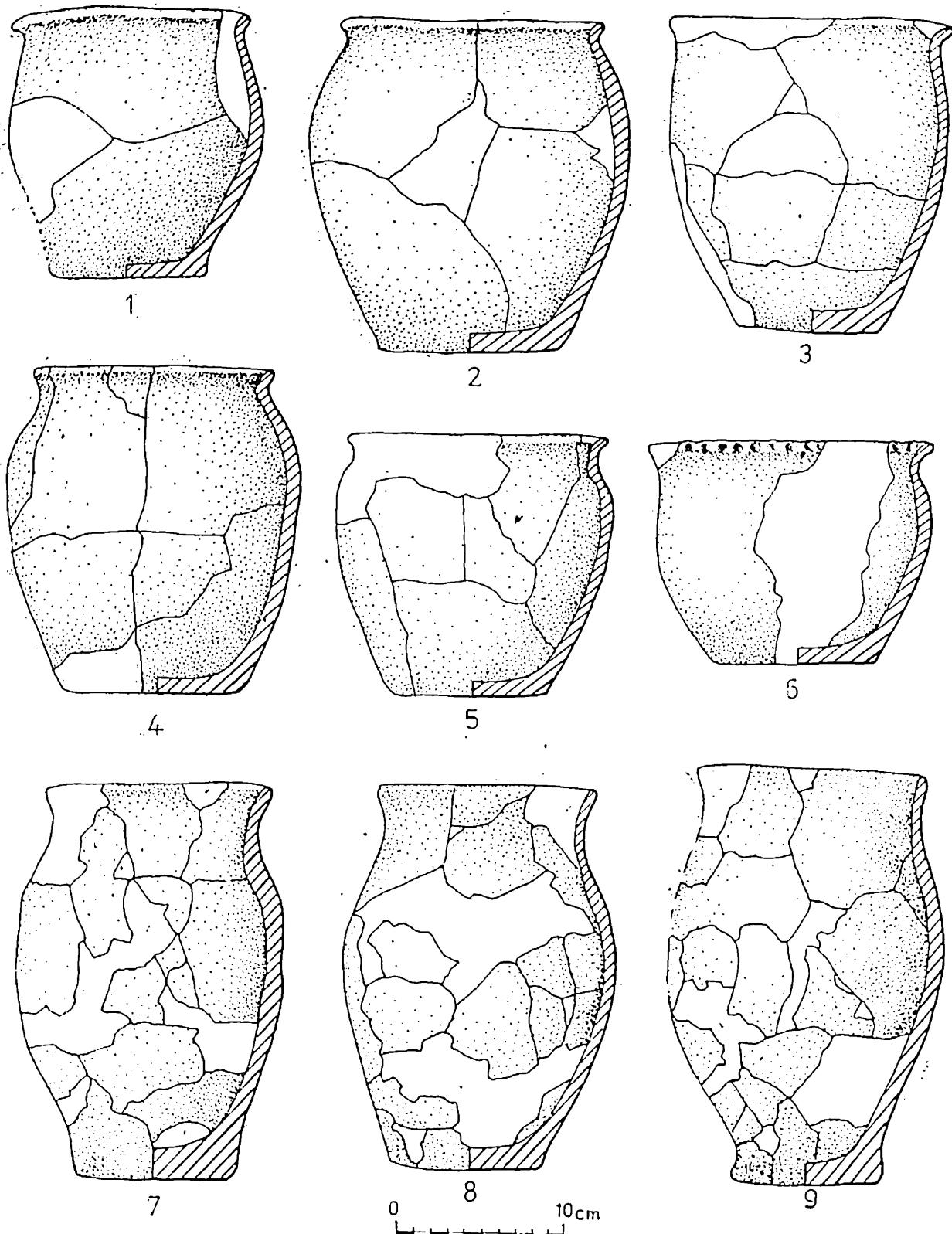

Fig. 7. — Ceramică din secolele VI—VII e.n. lucrată cu mîna. 1—6, Botoșana; 7—9, Bacău.

tonii, în mare parte creștinați în perioada secolelor VI—VII, foloseau ca rit de înmormântare inumăția, dar existau desigur destui care mai foloseau incineratia, cu ritualuri diferențiate net de acelea ale slavilor răsăriteni. În această din urmă categorie pot fi incluse mormintele de la Cindești-Vrancea³⁵, Nănești-Bacău³⁶ și Hansca, în R. S. S. Moldovenească³⁷. Se constată totuși că în spațiul de la est de Carpați necropolele slave lipsesc, ca de altfel și în restul teritoriului României, unde sunt atestate doar morminte izolate sau grupate, ca în cazul cimitirilor de la Sărata-Monteoru³⁸ și Balta Verde³⁹.

Analizindu-se atent rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse pînă acum, se poate admite că relațiile dintre autohtoni și slavi în prima jumătate a secolului al VI-lea nu au fost prea intense și evident nici pașnice. Contacte concrete și pe multiple planuri între aceste populații au fost posibile de-abia după un anume timp și în orice caz după așezarea definitivă a unor grupuri de slavi în teritoriile de la nordul Dunării de Jos. Desigur, la început relațiile dintre cele două populații au fost limitate doar la anumite activități privind procurarea de către slavi a unor bunuri produse de localnici, din categoria cărora trebuie reținute, în primul rînd, ca fiind mai importante alimentele și anumite tipuri de unele și arme din fier.

De asemenea, în precizarea naturii relațiilor dintre autohtoni și slavi o mare importanță o prezintă cunoașterea structurii social-economice a comunităților sătești apartinând celor două populații.

În legătură cu problema menționată mai sus este în parte cunoscut faptul că, obștea sătească locală, influențată permanent în evoluția ei de civilizația română și romano-bizantină, se afla în perioada secolelor V—VII într-un stadiu relativ superior de dezvoltare, în comparație cu formele de organizare a comunităților populațiilor migratoare, în general. În acest sens, s-a arătat de exemplu, că obștea sătească autohtonă era organizată pe principii teritoriale, avea pe lingă proprietatea comună și proprietatea privată, iar fiecare nou membru pătruns în ea trebuia să fie sau să devină autohton, trăsături esențiale care nu existau în cadrul comunităților sătești slave care, în această vreme erau alcătuite încă pe baza străvechilor relații gentilice⁴⁰.

Cu toate diferențierile existente între cele două comunități sătești, cu vremea, în urma intensificării contactelor dintre ele, se înțelege că și în cadrul structurilor interne au avut loc o serie de influențe reciproce, care au dus în cele din urmă la unele schimbări de ordin economic și social, influențând în primul rînd evoluția comunităților slave din perioada de timp următoare, sfîrșind prin inglobarea acestora în obștea teritorială românească din ultimul sfert al mileniului I al e.n.

În legătură cu aceste transformări este de subliniat că, pentru istoria veche a României, perioada ultimelor secole ale primului mileniu al e.n. reprezintă o etapă importantă din evoluția societății locale de la nordul Dunării de Jos, deoarece în răstimpul ei s-a încheiat și procesul de formare a poporului și a limbii române (secolele VIII—IX).

Izvoarele serise, dar mai ales cercetările arheologice întreprinse în ultimul sfert de veac, relevă faptul că în perioada secolelor VIII—X, în cadrul evoluției societății locale din teritoriile de la nordul Dunării de Jos, o serie de evenimente de ordin social-economic și politic, au determinat numeroase și adesea profunde transformări, cu consecințe importante pentru definitivarea structurii interne a comunităților umane, ca și pentru cristalizarea ulterioară a civilizației caracteristice spațiului carpato-dunăreano-pontic.

Este semnificativ de subliniat constatarea rezultată din cercetările întreprinse în Moldova că, trăsăturile de evident caracter romanic care definesc civilizația din această parte a țării, în cursul secolelor VIII—X e.n., documentează aici, fără îndoială, o numerosă populație românească deja constituită etnic și lingvistic. Existența ei pe teritoriul Moldovei este consecința firească a unui proces istoric complex, în care continuitatea elementului etnic daco-roman, trăsăturile esențial românești ale civilizației sale, formele de organizare social-economică și multiplele sale legături cu lumea bizantină au fost ciștiga din factorii principali ai desfășurării acestui proces istoric⁴¹.

Desigur, în cadrul evoluției societății de la est de Carpați, în perioada secolelor VIII—X, este necesar să se țină seama și de prezența temporară a unor populații migratoare dintre care o anumită importanță o mai prezintă resturile de slavi rămase să locuiască aici, precum și unele populații turanice pătrunse în aceste teritorii.

După cum se știe, către sfîrșitul veacului al VII-lea, ca urmare a tulburărilor petrecute în stepele dintre Volga, Don și Marea Caspică își fac apariția în regiunile extracarpatiche ale României grupurile migratoare ale protobulgarilor conduși de caganul Asparuh (Isperich). În urma luptelor victorioase purtate cu armatele bizantine la Dunăre, conduse de împăratul Constantin al IV-lea Pogonatul, în

³⁵ Săpături efectuate între anii 1977—1979 de către M. Forescu (inedite).

³⁶ Cercetări întreprinse de către I. Mitrea în 1969 (inedite).

³⁷ I. A. Rafalovici, *Poselenie VI—VII în c.s. Hansca, KSIA*, 113, 1968, p. 75—103.

³⁸ I. Nestor, *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata-Monteoru, Dacia, N.S.*, I, 1957, p. 289—296; I. Nestor și Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Sărata-Monteoru, Materiale*, IV, 1957, p. 187—193; idem, *Materiale*, V, 1959, p. 511—517; idem *Materiale*, VI, 1959, p. 509—513; idem, *Materiale*,

VII, 1961, p. 513—516.

³⁹ D. Berciu și Eug. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta-Verde și Gogoșu (1949—1950), Materiale*, II, 1956, p. 403—404.

⁴⁰ Eug. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977, p. 106—121.

⁴¹ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI c.n.*, Iași, 1978, p. 67—143.

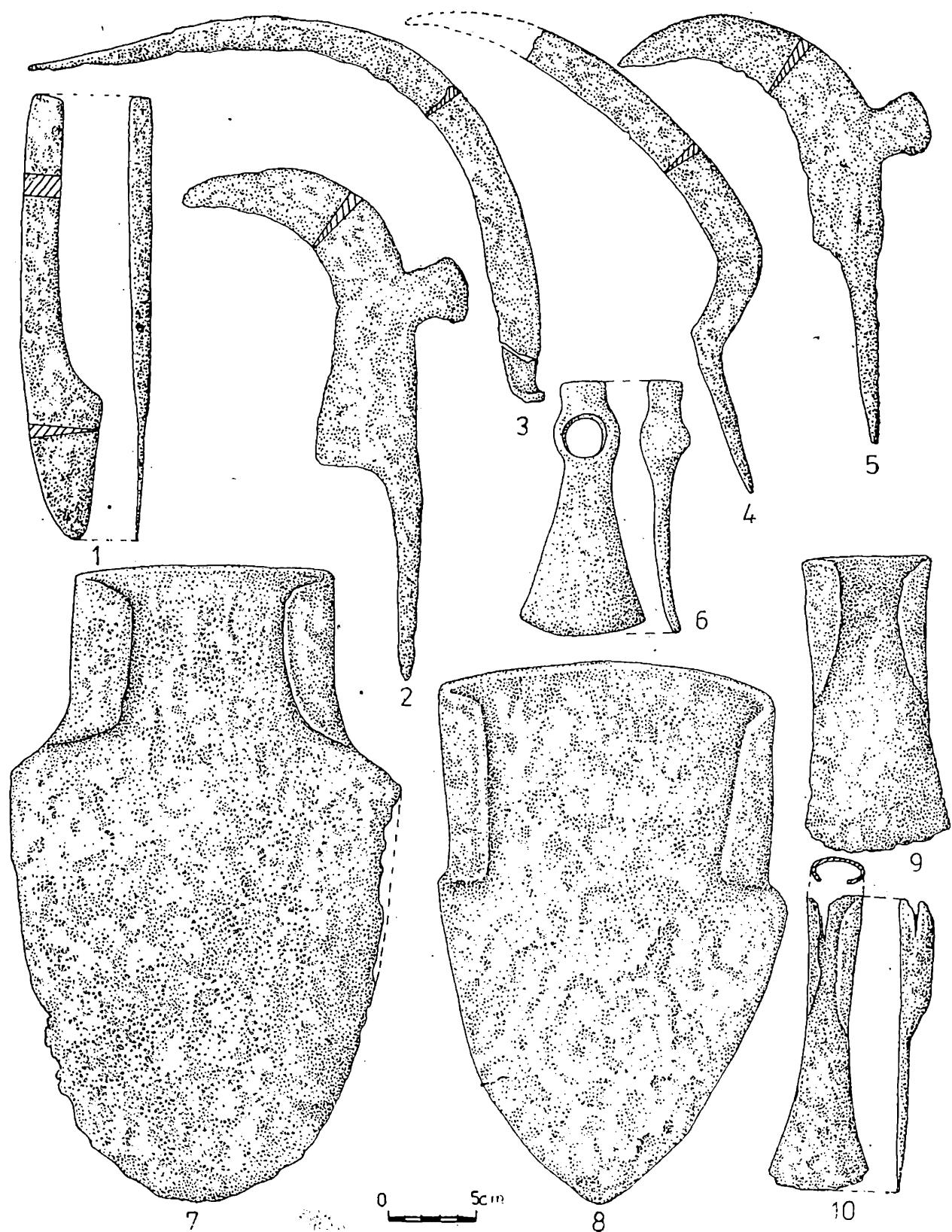

Fig. 8. — Uinelte din fier din secolele VIII—X c.n. 1, 6, Dragosloveni; 2, Dumeștii-Vechi; 3, Dodești; 4, 5, Coșna-Florești; 7, Grumezoaia; 8, Mănăstirea-Lișcov; 9, Birlădești; 10, Mălușteni.

anul 681, protobulgarii se vor deplasa în sudul Dunării ocupînd părțile de nord-est ale Bulgariei de astăzi. Pătrunderea acestui nou grup de populații migratoare va afecta direct doar regiunile din sudul Moldovei, din apropierea Dunării, și jumătatea estică a Cîmpiei dunărene, ocolind Dobrogea, după cum o indică, probabil, eșalonarea unor tezaure de monede bizantine îngropate ca urmare a acestor evenimente⁴².

Concomitent, din Asia, ca urmare a acelorași tulburări petrecute în stepele dintre Marea Caspică și Volga, se deplasează către Cîmpia Pannoniei, prin Carpații nordici, un nou grup de avari, care alăturindu-se celor aflați mai înainte acolo (din primul caganat) întăresc și reactivează formațiunea statală avară, constituind cel de al doilea caganat avari.

În Moldova dominația avară va fi, ca și mai înainte, deosebit de nominală și nu se va face similitudine decât prin faptul că facilitează, în cadrul unui plan general de organizare, infiltrarea citorva elemente culturale slave răsăritene, de tip *Romen-Borsevo*⁴³, antrenate aici de mișcările diferitelor detașamente de avari. Evident, aceste elemente culturale slave nu dovedesc pătrunderea aici a unui al doilea val de populații slave în cursul secolelor VII—VIII, aşa cum s-a presupus⁴⁴, căci nici cercetările arheologice și nici izvoarele serise ale vremii nu o atestă.

În noile imprejurări politice create la Dunărea de Jos, în Moldova, chiar cu începere de la sfîrșitul secolului al VII-lea și continuând în secolele VIII și IX, se poate vorbi desigur de o simbioză româno-slavă, înțelegindu-se prin aceasta și aici, la fel ca în restul teritoriului carpato-dunărean, dezvoltarea unui proces nou, de assimilare a elementelor etnice și lingvistice slave rămase să viețuiască în aceste zone, după anul 602. Această perioadă corespunde din punct de vedere cultural ultimelor faze tîrziu ale civilizației românești de tip *Lozna-Suceava-Drumul Național*⁴⁵, cu directe corespondențe în aspectele parțial contemporane și similare de tip *Ipotești-Cîndești*, tîrziu, din Muntenia și Oltenia sau cu acele de tip *Becid-Sălașuri-Comana*, din Transilvania.

Analiza vestigilor arheologice întreprinse îndeosebi în ultimul sfert de veac relevă faptul că, marea majoritate a așezărilor sunt neîntărîte și situate de obicei pe pantele liniștite sau terasele din apropierea rîurilor și lacurilor, în locuri propice practicării agriculturii și creșterii vitelor sau în apropierea unor resurse minerale, îndeosebi lingă masivele de sare sau în locuri din care se puteau extrage minereuri. Chiar dacă în unele părți se observă o anumită densitate, așezările sunt răspândite pe tot, atât în regiunile de cîmpie (ale rîurilor Jijia, Bahlu sau Elan-Horineea, de exemplu) și deal, cît și în acele de munte sau podiș, dovedind că românii au locuit din totdeauna toate zonele geografice ale Moldovei⁴⁶. În general, așezările constituie sub formă de cătune sau sate, nu sunt prea întinse, fiind de regulă formate din cîteva zeci de locuințe, ca de exemplu aceleia de la Dodești-Vaslui⁴⁷, Băiceni⁴⁸, Hlincea⁴⁹ și Spinoasa-Iași⁵⁰, Suceava-Drumul Național⁵¹, Lozna-Botoșani⁵², Bogdănești-Vaslui⁵³, Izvoare-Bahna⁵⁴ etc. În cadrul așezărilor, locuințele, ca și în perioada secolelor V—VII, sunt situate în siruri paralele, iar de-a lungul acestora grupate pe criterii familiale. Către sfîrșitul veacului al VIII-lea, dar mai cu seamă în cursul secolului următor, în anumite regiuni ale Moldovei încep să se ridice așezări întărîte cu valuri de pămînt și sănături de apărare, ca aceleia de la Fundu-Herții⁵⁵, Dersca⁵⁶, Tudora⁵⁷, Orofteană⁵⁸ și Poocreaca⁵⁹, precum și la Calfa⁶⁰, Iechimăuți⁶¹ și Lukašovka⁶² în R. S. S. Moldovencasă, fenomen pus în legătură, în primul rînd, cu transformările care

⁴² I. Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, SCN, I, 1957, p. 196—197.

⁴³ I. I. Leapushchin, *Mesto romensko-borševskikh pamjatnikov sredi slavjanских дrevnostej*, Vestnik Leningradskogo Universiteta, 20, 1956, 4, p. 45—60; idem, *Gordodisće Novotroitskoe*, Moscova, 1958.

⁴⁴ M. Comăs, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. în secolele VI—IX în lumina cercetărilor arheologice*, SCIV, X, 1959, 1, p. 67—69.

⁴⁵ D. Gh. Teodor, *Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român*, ArhMold, IX, 1980, p. 79.

⁴⁶ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, p. 68—72.

⁴⁷ D. Gh. Teodor op. cit., Iași, 1984, p. 49—73.

⁴⁸ I. Ionîță și V. Spinei, *Așezarea prefeudală tîrzie de la Băiceni-Siliște*, ArhMold, VII, 1972, p. 307—323; V. Spinei, *Săpăturile arheologice de la Băiceni-Dimbul lui Pleșoii în anii 1967—1968*, CercetIst., IX—X, Iași, 1978—1979, p. 261—271.

⁴⁹ M. Petrescu-Dimbovița, *Şantierul Hlincea-Iași*, SCIV, 1953, 1—2, p. 312—313; idem, SCIV, V, 1954, 1—2, p. 233—239; idem, SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 687—693.

⁵⁰ A. Nițu și D. Gh. Teodor, *Raport asupra sondajului din așezarea prefeudală de la Spinoasa*, Materiale, V, 1959, p. 485—491; A. Nițu, Em. Zaharia și D. Gh. Teodor, *Sondajul de la Spinoasa-Erbiceni*, Materiale, VI, 1959, p. 531—537; D. Gh. Teodor și Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni*, Materiale, VIII, 1962, p. 35—38.

⁵¹ Al. Alexandrescu și Șt. Olteanu, *Şantierul arheologic Suceava-Sectorul Oraș*, Materiale, IV, 1957, p. 253; Șt. Olteanu, *Şantierul arheologic Suceava-Sectorul Oraș*, Materiale, V, 1959, p. 607; T. Martinovici, și Șt. Olteanu, *Şantierul arheologic Suceava*, Materiale, VI, 1959, p. 687—692.

⁵² D. Gh. Teodor și I. Mitrea, *Cercetări arheologice în așezarea de la Lozna-Dorohoi*, ArhMold, IV, 1966, p. 279—290.

⁵³ N. Ciucă, V. Palade și Gh. Coman, *Bordje de tip protodridu de la Bogdănești-Fâlcu*, Mem.Antiq., III, 1971, p. 469—476.

⁵⁴ I. Mitrea, op. cit., Carpica, XII, 1980, p. 132.

⁵⁵ M. Petrescu-Dimbovița, D. Gh. Teodor și V. Spinei, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice din horodiștea de la Fundu-Herții (jud. Botoșani)*, Din trecutul județului Botoșani, I, Botoșani, 1974, p. 79—98.

⁵⁶ D. Gh. Teodor, *Les établissements fortifiés des régions Est-Carpatiennes de la Roumanie aux VIIIe—Xe siècles de notre ère*, SlovArch, XXVI, 1, 1978, p. 69—77.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Al. Odobescu, *Opere complete*, III, București, 1908, p. 126—127, 161; P. Verona, *Memoriu relativ la descoperirile arheologice și istorice făcute în regiunea Herței din județul Dorohoi*, RIR, 5/6, 1935—1936, p. 635.

⁵⁹ D. Gh. Teodor, op. cit., SlovArch, 1, 1978, p. 70

⁶⁰ G. F. Cebotarenko, *Kalfa-Gorodisče VIII—X în na Dnestre*, Chișinău, 1973.

⁶¹ G. B. Fedorov și F. G. Cebotarenko, *Pamjatniki drevnih slavjan (VI—XIII vv)*, Chișinău, 1974, p. 91—94.

⁶² Ibidem, p. 94—98.

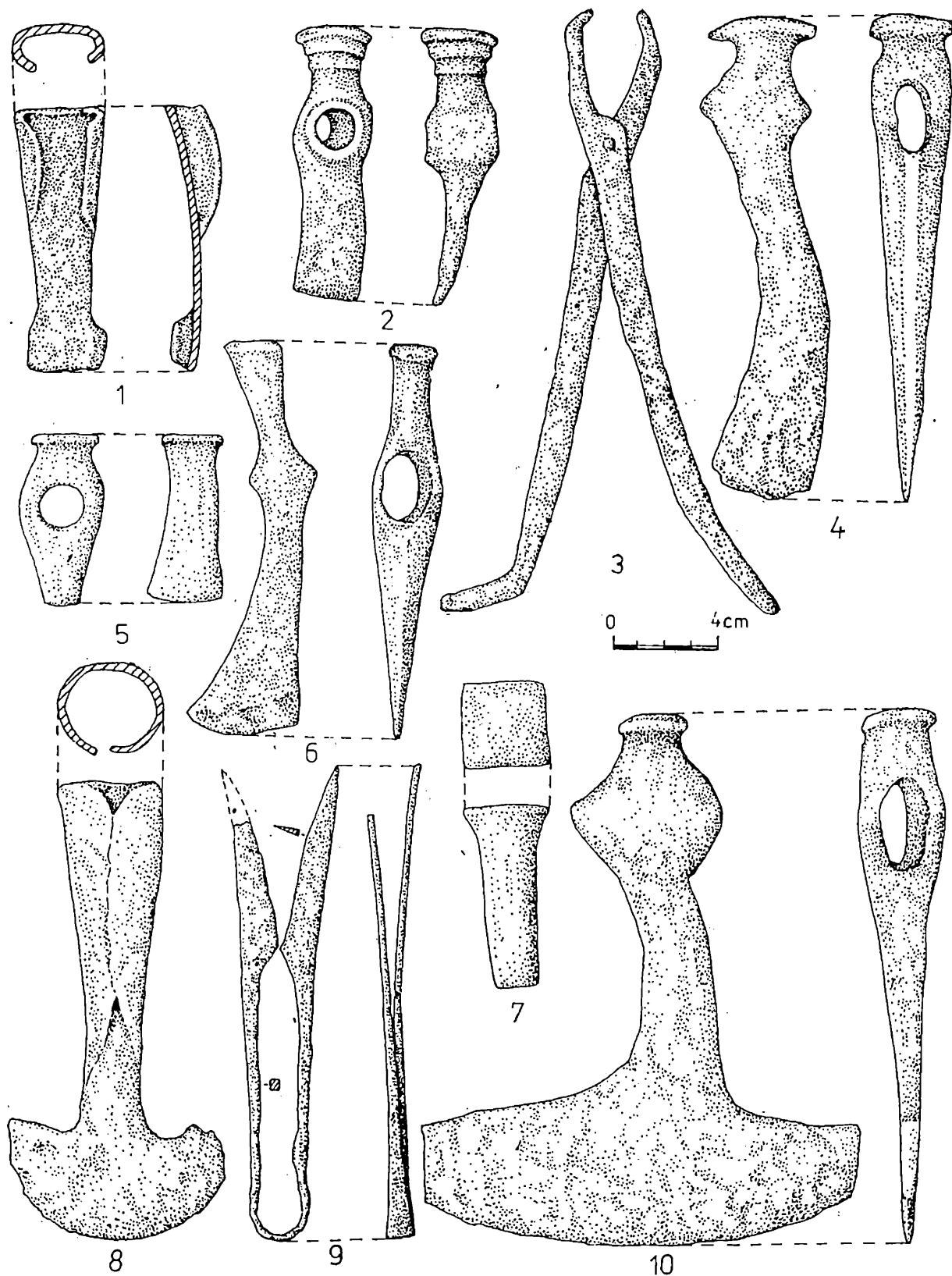

Fig. 9. — Uinelte din fier din secolele VIII—X e.n. 1, Fundu-Herții; 2, Mateeni; 3, Suletea; 4, Hangu; 5, 7, Dragosloveni; 6, Fedeaști; 8, Floreni; 9, Dodești; 10, Tăvădărești.

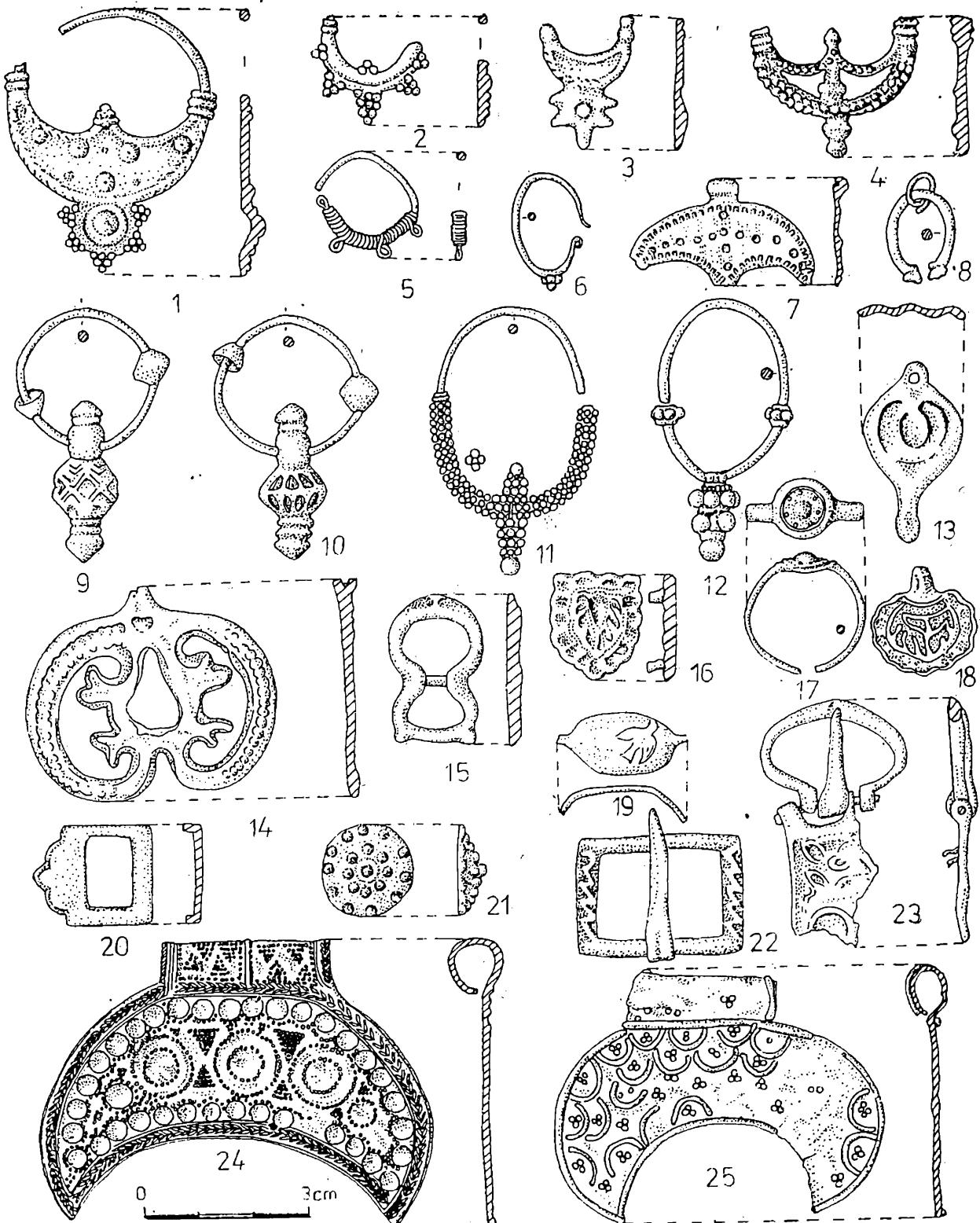

Fig. 10. — Obiecte de podoabă din secolele VIII—X e.n. 1, Izvoare-Bahna; 2, 8, Vădeni; 3, Horodiște; 4, 11, 12, 14, 16, 18, 23—25, Răducăneni; 5, Udești; 6, Stoican; 7, 15, Băiceni; 9, 10, 17, Arsura; 13, Dănești; 19, Brăilești; 20, Suceava; 21, Dodești; 22, Hlincea.

au avut loc în sinul obștilor sătești, precum și cu o serie de evenimente politice, dintre care deplasările ungurilor și pecenegilor în regiunile pruto-nistriene par a fi cele mai importante pentru această vreme, fapt pus în evidență și de existența unor importante tezaure monetare sau de obiecte de podoabă cu piese din aur și argint îngropate, probabil, cu acest prilej, ca acelea aflate la Dolhești⁶³ și Răducăneni-Iași⁶⁴, sau Cleja-Bacău⁶⁵. Astfel de cetăți, ridicate în primul rînd ca o consecință a unui anumit stadiu de stratificare social-economică în sinul obștilor sătești, arată că fenomenul de feudalizare a societății românești de la est de Carpați se desfășura cu aceeași intensitate ca și în restul spațiului carpato-dunărean. În general, aceste fortificații de pămînt și lemn reprezentau sediile unor seti locali și constituiau probabil centrul unor mici asociații de obștii, pe cale de a se transforma în formațiuni eneziale mai puternice.

În perioada secolelor VIII—X e.n. locuințele sunt de forme și dimensiuni diferite, parțial îngropate în pămînt sub formă de bordeie sau construite la suprafața solului, unele fiind destul de spațioase și având chiar două încăperi. În interior sunt prevăzute cu sobe elădite din piatră sau din lut, având uneori și cupoare de lut de tip vechi roman, folosite pentru coptul pînii. În unele locuințe s-au descoperit unelte din fier folosite în agricultură, cum sunt brăzdarea și oticurile de plug, seceri, coasse, săpăligi, cosoare sau altele, necesare prelucrării diferitelor obiecte casnice (clești, ciocane, nicovale, foarfeci etc.). De asemenea, în această vreme se cunosc și adevarărate depozite de unelte agricole și mes-tesugărești, cum sunt acelea de la Cimpineanca⁶⁶, Răstoaca⁶⁷ și Iugani-Vrancea⁶⁸, Girbovăț-Tecuci⁶⁹ etc., unele dintre ele reprezentând probabil proprietatea comună a unor familii sau a unor obștii sătești agricole, fiind ascunse după toate probabilitățile ca urmare a pătrunderii unor noi valuri de migratori (pecenegi indeosebi), fapt pus în evidență și de existența unor importante tezaure monetare sau de obiecte de podoabă îngropate cu acest prilej.

Ceramica din aceste locuințe este lucrată la roată și mai rar cu mină și prezintă forme și ornamente variate de veche origine daco-romană. Oalele, castroanele, ulcioarele sau cănile sunt lucrate la roată din pastă de lut de culoare roșie, brună sau cenușie și sunt ornamentate cu linii orizontale, vălurite sau oblice incizate, combinate în numeroase variante decorative. Vasele lucrate cu mină, din ce în ce mai rare în așezările acestei vremi, sunt în marea lor majoritate neornamentate (în afară de alveolele sau crestăturile de pe buză) și sunt mai neglijent fasonate.

În unele locuri de la est de Carpați, ca aceleia de la Dodești⁷⁰ și Fedesti-Vaslui⁷¹, Costești-Iași⁷², Epureni-Vaslui⁷³ sau Lozna-Botoșani⁷⁴ s-au descoperit adevarărate ateliere pentru prelucratul unor unelte sau obiecte de podoabă, precum și pentru reducerea minereului de fier. De asemenea, o astfel de activitate este peste tot atestată în Moldova prin cupoarele de redus minereul de fier și prin „lupele” de fier, creuzete pentru turnat metale, unelte specializate etc.

Acceași imagine a numeroaselor transformări care au avut loc la est de Carpați în perioada secolelor VIII—IX e.n. o oferă și necropolele din această vreme. Sporirea numărului de morminte de înhumare, de caracter creștin, aparținând în mareea lor majoritatei populației vechi românești, ca aceleia aflate la Stoicanî-Galați⁷⁵ sau Dumesti Vechi-Vaslui⁷⁶, reprezintă de fapt generalizarea unor practici rituale mai vechi menținute apoi constant și în veacurile X—XI, după cum o arată necropolele creștine din această vreme de la Arsura-Huși⁷⁷ și Șendreni-Galați⁷⁸.

Analiza descoperirilor arheologice cunoscute pînă acum dovedește indubabil că, în cursul secolelor VIII—IX, în întreaga aria de etnogeneză românească se constată un evident proces de uniformizare a culturii materiale și spirituale, civilizație care capătă tot mai mult un caracter propriu românesc, specific numai pentru teritoriile de la Dunărea de Jos. Unificarea culturală realizată pe baza tradițiilor daco-romane și cristalizarea unor trăsături fundamentale proprii unei civilizații vechi românești, constituită cu începere din veacul al VIII-lea și dezvoltată în secolele următoare, reflectă pe plan cultural și etnico-lingvistic încheierea unui proces istoric îndelungat și complex, desfășurat pe parcursul mai multor secole. Se poate afirma deci, pe temeiul unor indubitable dovezi arheologice și lingvistice că în cursul secolului al VIII-lea și în răstimpul celui următor se desăvîrșește în întreg spațiul vechii Daciei etnogeneza românească. Fără îndoială, în desfășurarea acestui proces istoric și în

⁶³ C. Moisil, *Monede și tezaure din România*, BSNR, 10, 1913, p. 63; idem, BSNR, 15, 1920, p. 78—79, nr. 20.

⁶⁴ D. Gh. Teodor, *Tezaurul de la Răducăneni-Iași*, SCIV, 31, 1980, 3, p. 81—98.

⁶⁵ I. Dimian, *op. cit.*, p. 198—199.

⁶⁶ M. Comșa și Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni (jud. Vrancea)*, SCIV, 20, 1969, 3, p. 425—435.

⁶⁷ A. Paragină, *Un nou depozit de arme și unelte din feudalismul timpuriu descoperit pe teritoriul județului Vrancea*, Studii și Comunicări-Focșani, I, 1978, p. 41—43.

⁶⁸ Informații A. Paragină, care pregătește publicarea descoperirii.

⁶⁹ Descoperit de A. G. Florescu prin săpături întreprinse în 1967 (inedit).

⁷⁰ Vezi nota nr. 14.

⁷¹ Gh. Coman, *op. cit.*, p. 234.

⁷² D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI—XI e.n.*, SCIV, 21, 1970, 1, p. 102, 106.

⁷³ D. Gh. Teodor și Gh. Coman, *Descoperirile arheologice de la Epureni-Vaslui*, Acta Moldaviae Meridionalis, III, Vaslui (sub tipar).

⁷⁴ D. Gh. Teodor, *Descoperirile arheologice de la Lozna-Botoșani. Materiale*, Tulcea, XII, 1980, p. 456—457.

⁷⁵ M. Petrescu-Dimbovița și M. Dinu, *Noi cercetări arheologice la Stoicanî (jud. Galați)*, SCIV, 25, 1974, 1, p. 91—95.

⁷⁶ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, SCIV, 21, 1970, 1, p. 114.

⁷⁷ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 107—108.

⁷⁸ N. Velichi, *Necropola și altarul votiv de la Serdaru (Şendreni) (jud. Covurlui)*, BCMI, 1912, V, p. 120—122.

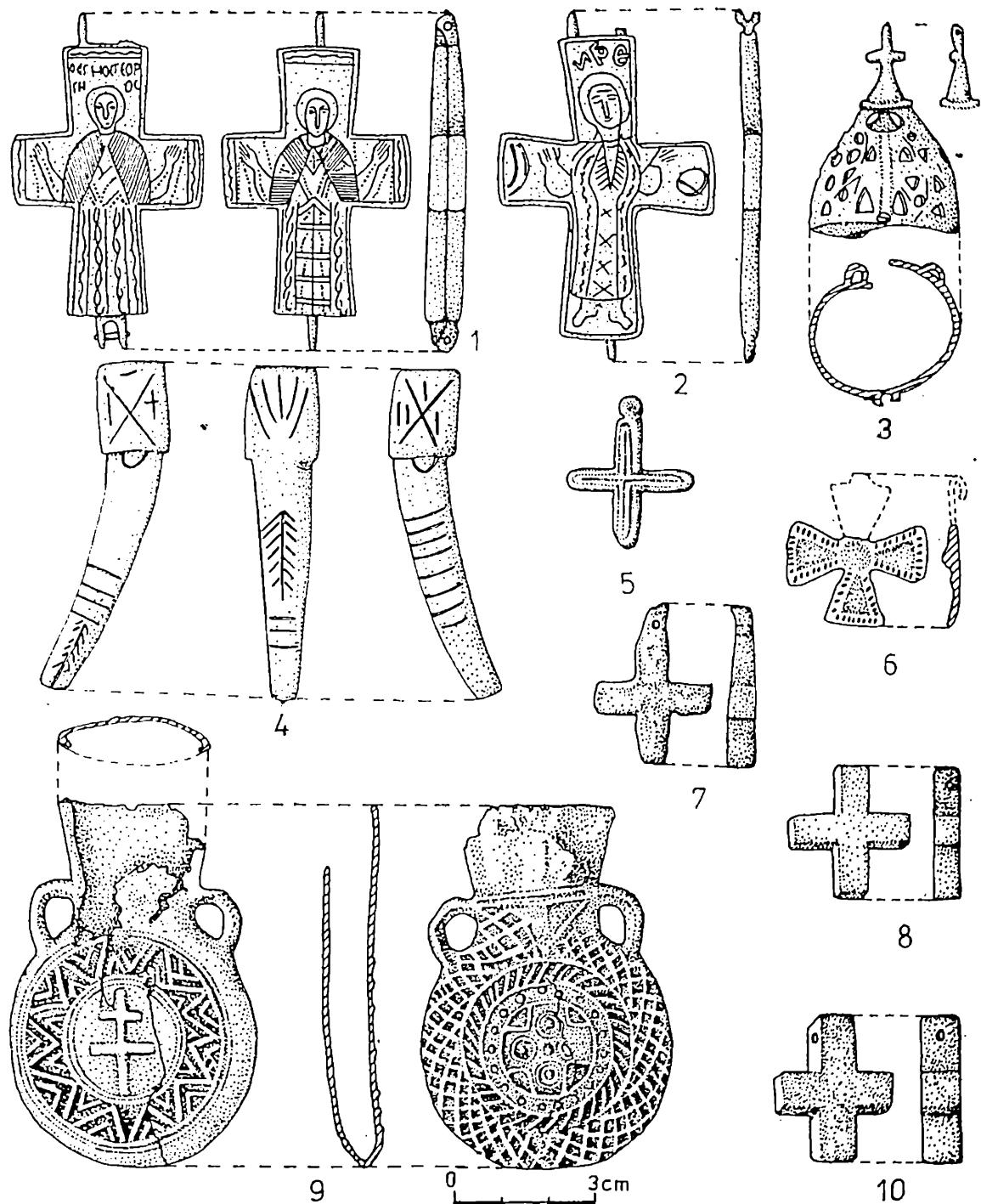

Fig. 11. – Obiecte de cult din secolele VII–X e.n. 1, Adjudul Vechi; 2, Dănești; 3, Coșna-Floreni; 4, 8, Dodești; 5, Echimăuți; 6, Davideni; 7, Hlincea; 9, Iași, 10, Murgeni.

evoluția evenimentelor care i-au urmat de-a lungul secolelor și pentru teritoriul Moldovei, așa cum s-a presupus⁷⁹, un rol deosebit l-a avut Imperiul Bizantin.

Cu toate că în perioada secolelor VIII—IX Imperiul Bizantin s-a aflat într-o accentuată criză economică, relațiile sale cu nordul Dunării de Jos, în general, deși stinjenite într-o anumită măsură de evenimentele politice petrecute aici, nu s-au întrerupt niciodată, fapt confirmat atât de existența unor numeroase importuri, cât și de o anumită circulație monetară bizantină. De asemenea, este cunoscut faptul că gurile Dunării și o porțiune din cursul inferior al fluviului s-au aflat permanent în stăpînirea bizantină, iar o parte din centrele orașenești de pe țărmul de vest al Mării Negre au continuat să fie bizantine și în această vreme, influențând considerabil îndeosebi regiunile vecine extracarpatiche. Ca și în etapele anterioare și apoi ulterioare secolelor VIII—IX, Bizanțul a avut un rol important prin influențele civilizației sale, mai ales în stabilirea unora din trăsăturile fundamentale care definesc conținutul civilizației vechi românești din Moldova, la fel ca și aceea identică din restul teritoriului carpato-dunărean.

Deoarece în cursul secolului al IX-lea și al X-lea nu se constată o dominație efectivă a statului bulgar la nordul Dunării, societatea locală se va dezvolta fără a fi stinjenită decât doar de evenimentele prilejuite de apariția ungurilor și apoi a pecenegilor în regiunile din imediata vecinătate de la est. Îndeosebi pecenegii vor fi activi înspre sfîrșitul secolului al X-lea, cind și prezența lor în Moldova poate fi presupusă efectiv, după cum o atestă unele descoperirii de morminte izolate sau unele piese aflate în cîteva din așezările din această vreme⁸⁰. Evident, raritatea urmelor pecenegilor și repartiția lor geografică în Moldova în această vreme, arată că nu poate fi vorba de existența unui număr prea mare dintre acești migratori care, potrivit îndeletnicirilor lor și scopului militar propus, ocupau mai ales zonele de ses ale Buceagului, urmărind în primul rînd atacuri împotriva Bizanțului din vecinătate.

Pînă la sfîrșitul mileniului I al e.n. însă, condițiile politice mai ales din perioada secolelor VIII—IX, de relativă liniște favorizează generalizarea procesului de asimilare a resturilor de slavi de către români. Desigur, ritmul acestui proces a variat de la regiune la regiune, în funcție de o serie de factori social-economici, politici, etnici și chiar geografici, nefiind întotdeauna posibilă elucidarea lor numai pe baze arheologice. În stadiul actual al cercetărilor, cu toate lacunele de informații existente, sintem totuși în măsură să putem preciza unele zone în care ritmul acestui proces de asimilare a fost deosebit de intens. Dintre acestea un loc aparte îl ocupă regiunile de dealuri, Podișul Central Moldovenesc și depresiunile extramontane din Vrancea, Neamț, Cimpulung, Tigheci sau ale văilor Elan-Horineea, Siretului, Moldovei, Bistriței și Trotușului, unde populația era deosebit de numerosă în această vreme, ocupîndu-se cu agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile. Evident și unele zone de cîmpie cu densitate de populație românească mare, cum este aceea a Făleciului sau a văilor Jijiei, Crasnei, Geîrului sau Zeletinului, au putut oferi condiții pentru desfășurarea rapidă a asimilării resturilor de populație slavă. Evoluția acestui proces, în general, își găsește corespondențe în transformările pe care le cunoaște în dezvoltarea ei civilizația veche românească, existența ei aici, la fel ca în tot teritoriul vechii Daciei, fiind nu numai o dovadă despre unitatea culturală a poporului român, ci și un argument esențial privind continuitatea milenară a elementului etnic și lingvistic daco-roman și apoi românesc pe aceste meleaguri.

Fără îndoială, pentru înțelegerea deplină a fenomenului de simbioză româno-slavă și a consecințelor care au decurs din ea, cunoașterea structurii interne a obștii sătești căt și a evoluției prezintă o mare importanță, indiferent dacă este vorba de obștea sătească românească, fie că ne referim la aceea slavă.

În ceea ce privește obștea românească, în sinul ei încep să apară transformări de ordin social-economic mai evidente de abia din secolul al VII-lea, ca urmare și a relațiilor noi care se înfiripă între autohtonii și slavii rămași să viețuiască aici după anul 602. Încă din cursul secolului al VII-lea, prin deplasarea celei mai mari părți ale slavilor pătrunși aici la sudul Dunării, precum și datorită faptului că în regiunile de la est de Carpați, ca și în alte părți ale țării, nu va mai pătrunde timp de aproape trei sferturi de veac nici un popor migrator, obștea sătească veche românească se întăreste din punct de vedere organizatoric și numeric, în schimb obștea gentilică slavă slăbește ca forță militară și, prin contactul cu organizarea superioară a românilor, cunoaște transformări profunde interne, care vor duce în cele din urmă la destrămarea ei, fiind cu timpul înglobată în aceea românească prin asimilarea membrilor ei. Astfel de fenomene au putut fi posibile și datorită stadiului superior de dezvoltare în care, în general, se află societatea românească, precum și ca urmare a consolidării noilor relații apărute în cadrul unui larg proces de feudalizare, ca o consecință a diferențierilor economice și sociale tot mai evidente în sinul obștilor sătești românești. Aceste diferențieri sunt de altfel destul de bine surprinse de cercetările arheologice întreprinse.

Astfel, în această vreme apar o serie de complexe meșteșugărești oarecum diferențiate în cadrul așezărilor cum ar fi, de exemplu, cele de la Dodesti, Fedesti și Murgeni-Vaslui sau Lozna-Boto-

⁷⁹ D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, p. 57—76.

⁸⁰ V. Spinei, *Découvertes de l'époque tardive des migrations à Todireni (Dép. de Botoșani), Dacia, N.S., XVII*, 1973, p. 277—292; idem, *Antichitățile nomazilor turanici din*

Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 389—414; idem, Les relations de la Moldavie avec le Byzance et la Russie au premier quart du IIe millénaire à la lumière des sources archéologiques, Dacia, N.S., XIX, 1975, p. 227—235.

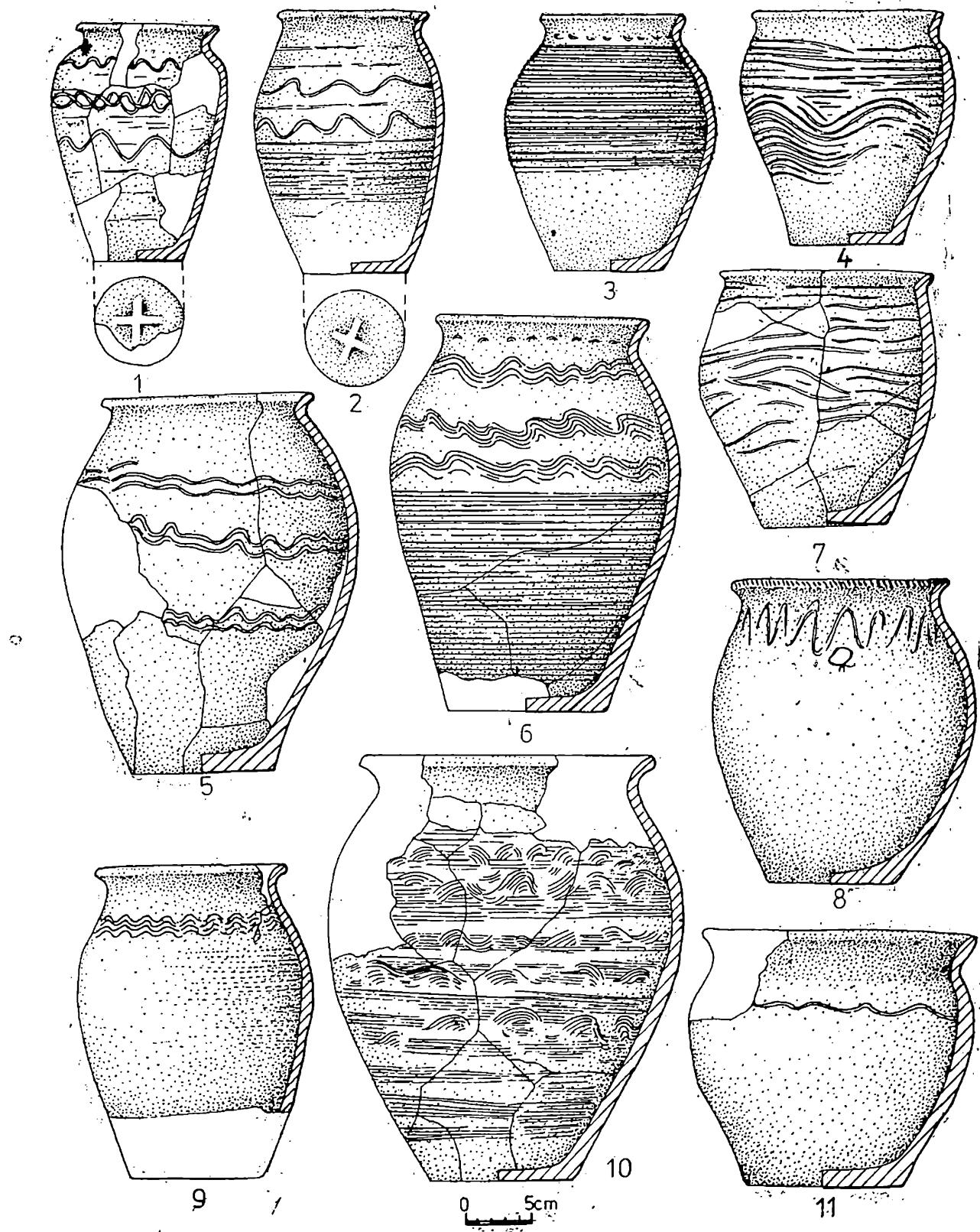

Fig. 12. — Ceramică din secolele VIII—X c.n. lucrată cu roata. 1—3, Fălcium; 4, Spinoasa; 5, 7, Dodești; 6, Oituz, 8, 9, Izvoare-Bahna; 10, Galați-Valea lui Tuluț; 11, Ripiceni.

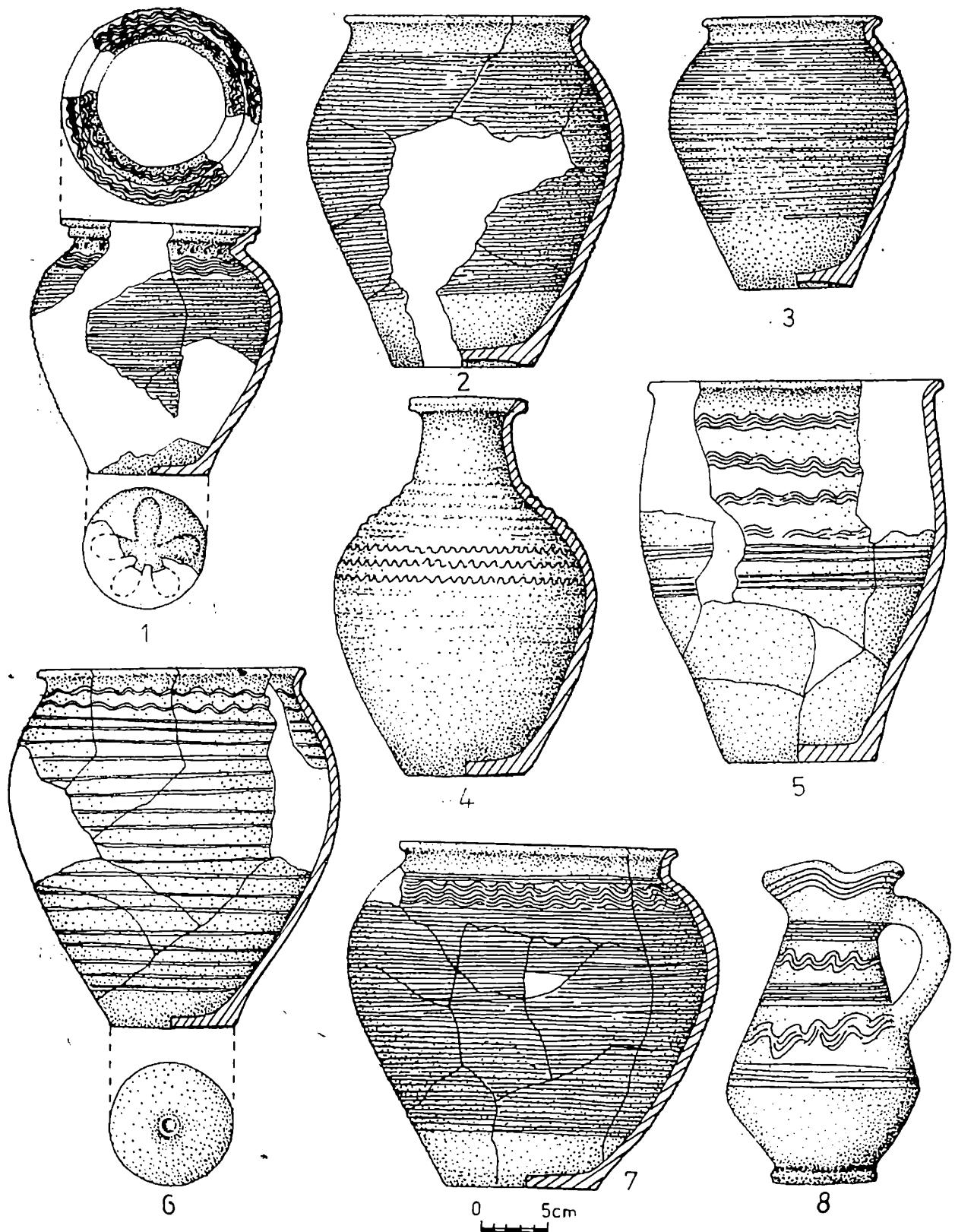

Fig. 13. — Ceramică din îsecul X î.e.n. lucrată cu ronță. 1, Bogdănești; 2, Dodești; 3, 7, Bălceni; 4, Izvoare-Bâna; 5, Lichițișeni; 6, Epureni; 8, Dumesti.

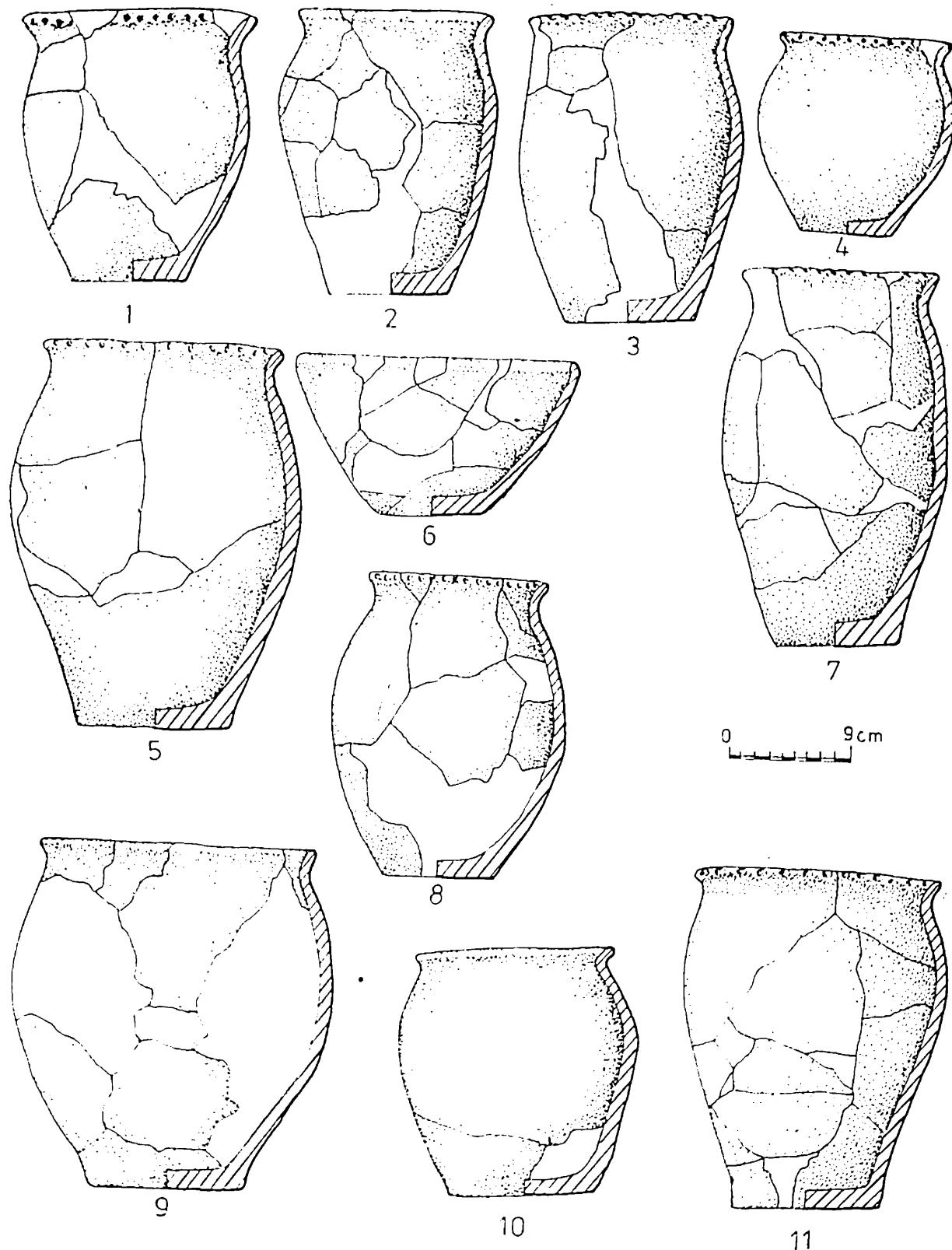

Fig. 14. – Ceramică din secolele VIII–X e.n. lucrată cu mîna. 1–5, 7–8, 10, Fundu-Herții; 6, Băiceni; 9, Spinoasa; 11, Fâlcu.

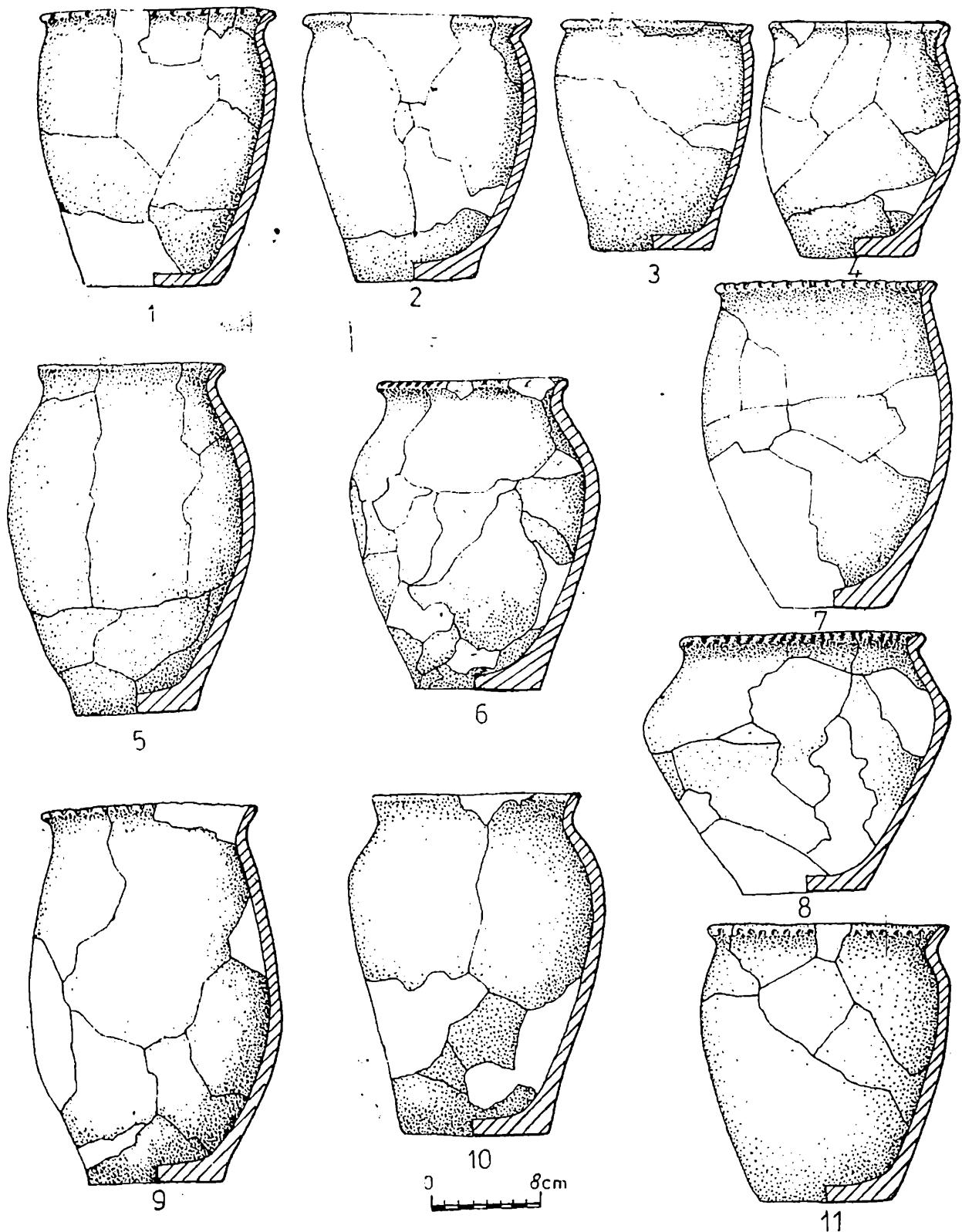

Fig. 15. — Ceramică din secolele VIII—X e.n. lucrată cu mină. 1, Dodești; 2, 4, 10, 11, Fundu-Herții; 3, Murgeni; 5, Toslea; 6, Izvoare-Bahna; 7, 9, Lozna-Străteni; 8, Pojorâni.

șani, unde au fost dezvelite ateliere specializate în prelucrarea fierului sau pentru diferite unelte și bijuterii. Aflarea unor ateliere specializate pentru prelucrarea unor bijuterii din metale prețioase, prezența unor tezaure mari constituite din monede de aur sau argint sau din obiecte de podoabă din metale prețioase, unele morminte cu un inventar bogat, o serie de locuințe mari având o construcție specială și altele, pot fi puse în legătură cu apariția unor categorii sociale suprapuse în cadrul obștilor sătești. Tot în legătură cu existența acestor categorii sociale diferențiate, așa cum aminteam mai sus, trebuie pusă și construirea unor așezări fortificate cu valuri de pămînt și sănături, ridicate cu evidente scopuri strategice, prin munca obligatorie și dirijată a membrilor unor obști sătești.

Desigur, în cadrul simbiozei româno-slave, așa cum s-a mai subliniat, au putut fi precizate prin investigațiile arheologice întreprinse și alte aspecte, îndeosebi de ordin cultural și cronologic, prezintind de asemenea, o anumită importanță.

În acest context general, este necesar însă să se sublinieze că din cursul secolelor VIII—IX începe să se constate o mai mare stabilitate a așezărilor și o sporire considerabilă a numărului lor, cu o maximă înflorire în secolele X—XI. Fenomenul menționat este fără indoială consecința unei mai dense dezvoltări a forțelor de producție, observându-se chiar o anume diversificare în domeniul agriculturii și meșteșugurilor. Se poate aprecia că ne aflăm într-o epocă de relativă stabilitate economică marcată și de prezența din nou la Dunăre a Bizantului, care a favorizat în mare măsură dezvoltarea societății românești și indirect procesul de asimilare totală a resturilor de slavi de către români. Aceasta subliniază în plus vechimea și îndeosebi superioritatea stadiului de dezvoltare al populației daco-romane și apoi românești, explicind limpede sensul evoluției raporturilor ei cu numeroși migratori pătrunși aici, într-o perioadă istorică complexă cu profunde și importante consecințe în definitivarea procesului de formare a poporului și a limbii române și, concomitent, de constituire a civilizației medievale românești.

NATIVES AND MIGRATORY PEOPLES EAST OF THE CARPATHIANS IN THE 6th—10th CENTURIES A.D.

SUMMARY

On the basis of archaeological researches the nature, duration and consequences of the relations between the natives and the migratory peoples east of the Carpathians during the 6th—10th centuries A.D. could be specified, e.g. the role played by the Slavs who came in the second half of the sixth century.

Archaeological discoveries shed light also on the essential features of the Daco-Roman civilisation in Moldavia, the *Costișa—Botoșana* type, in the 5th—7th centuries A.D. (types of settlements, dwellings and kilns, agricultural tools, or the tools used for handicrafts, ornaments, hand or wheel-made pottery). The Byzantine monetary circulation, the Byzantine influence in the 6th—7th centuries A.D. and the importance of further relations with the Roman-Byzantine world for strengthening and completing the process of Romanization, especially in Romania's extra-Carpathian regions, could also be assessed.

Beside autochthonous vestiges, traces from the Slavs east of the Carpathians dating from this period are discussed (ways of penetration, types of settlements, dwellings, tools, ornaments and pottery). A better distinction between these traces and the autochthonous finds is attempted and the higher stage or development of the Romanic society as compared to that of the migratory peoples is emphasized.

A detailed analysis is made of the process of assimilation of the remainders of the Slav population north of the Danube, after most of it had withdrawn south of the river (after 602). The paper insists on the features which define and at the same time separate the structure of the autochthonous territorial village community from the Slav tribal community.

The finds from the 8th—10th centuries A.D. contain elements indicative of the autochthonous and Romanic elements of the ancient Romanian civilisation of that time and of the late Slav material culture in some zones of this area; at the same time some vestiges were found belonging to the Petchenegs who came during the 10th century. The continuous process of assimilation of the ethnic allochthonous elements in the last centuries of the first millennium A. D. is discussed.

During the 8th—10th centuries A.D., a greater stability and a considerable increase in the number of settlements are recorded east of the Carpathians as well as in the whole Carpathian—Danubian space. They developed particularly during the 10th—11th centuries, their material culture having also an obvious standardized character, in consequence of the progress of productive forces and the growing diversification of agricultural and handicraft occupation. It may be appreciated that the period between the 8th and the 10th century was one of relative economic stability, marked by a new presence at the Danube, that of the Byzantine Empire, which directly favoured the development of

the old Romanian society, and indirectly the process of assimilation of the remainders of the allochthonous population by the Romanians. The antiquity and the higher stage of development of the autochthonous population clearly explain the way in which its relations with the migratory peoples evolved and the impact of these relations on the process of formation of the Romanian people and language.

FIGURE EXPLANATIONS

Fig. 1. — Map of the archaeological discoveries from Moldavia in the 6th—10th cc A.D. Systematic excavations and important accidental discoveries.

Fig. 2. — Tools from the 5th—7th cc A.D.

Fig. 3. — Moulds and objects from the 5th—7th cc A.D.

Fig. 4. — Ornaments from the 5th—7th cc A.D.

Fig. 5. — Wheel-made pottery from the 5th—7th cc A.D.

Fig. 6. — Hand-made pottery from the 6th—7th cc A.D., decorated with Christian signs.

Fig. 7. — Hand-made pottery from the 6th—7th cc A.D.

Fig. 8. — Iron tools from the 8th—10th cc A.D.

Fig. 9. — Iron tools from the 8th—10th cc A.D.

Fig. 10. — Ornaments from the 8th—10th cc A.D.

Fig. 11. — Religious objects from the 8th—10th cc A.D.

Fig. 12. — Wheel-made pottery from the 8th—10th cc A.D.

Fig. 13. — Wheel-made pottery from the 10th cc A.D.

Fig. 14. — Hand-made pottery from the 8th—10th cc A.D.

Fig. 15. — Hand-made pottery from the 8th—10th cc A.D.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN NECROPOLA MEDIEVALĂ DE LA HUDUM, JUD. BOTOȘANI

VICTOR SPINEI și RODICA POPOVICI

Resturile medievale de locuire de la Hudum (com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani) au fost semnalate prin cercetările de suprafață efectuate în anii 1954 și 1960¹, dar primele săpături au fost întreprinse de către prof. Neculai și Emilia Zaharia de-abia în 1968–1969, cind s-au descoperit cîteva bordeie și alte vestigii arheologice din secolele XIII–XIV². În anii 1970–1974 lucrările de șantier au fost coordonate de Institutul de istorie și arheologie din Iași, săpăturile beneficiind, ca și anterior, de colaborarea Muzeului de istorie din Botoșani. Investigațiile arheologice au avut în vedere dezvelirea resturilor provenind atât din așezarea, cît și din necropola medievală³. Întrucît cercetările din cuprinsul așezării au fost relativ restrinse, impunîndu-se a fi continuante în anii următori, ne vom limita, în cele ce urmează, la prezentarea principalelor rezultate obținute prin săpăturile întreprinse în anii 1970–1972 în sectorul cimitirului.

Necropola medievală de la Hudum este situată în extremitatea estică a localității, pe un bot de deal proeminent, denumit Dealul Hudumului, la circa 2 km SV de orașul Botoșani. Spre NV, V și SV pantele sale sunt abrupte, iar spre NE mai lente, în timp ce spre SE se leagă de un promontoriu intins, astăzi parțial împădurit. În apropiere, la N și NE, curge pîriul Drâsleuca, iar spre SV și V un afluent al acestuia.

Din extremitatea nord-vestică a Dealului Hudumului s-au trasat 11 secțiuni paralele, orientate (5300°/„ VNV – 2100°/„ ESE) aproximativ paralel cu axul său longitudinal. Cele mai lungi (S 11 și 1) aveau 478 m și, respectiv, 140 m lungime și 1,50 m lățime, celelalte oscilând între 17 (S 5 și 6) și 53 m (S 2, 3, 4, 7, 8, 9 și 10) lungime și 1 m lățime (fig. 1).

În cursul campaniilor de săpături din anii 1970–1972 au fost cercetate 132 de morminte. Lateral și între secțiunile săpate se află cu siguranță încă numeroase alte morminte. Deoarece laturile de NE și parțial cele de SV ale necropolei nu au fost delimitate, dimensiunile acesteia și numărul înhumărilor nu se pot estima deocamdată cu prea multă precizie. Avind în vedere și conformația terenului pe care este amplasată necropola, credem că ea ar putea să cuprindă un număr de peste 400 de morminte. O parte din ele, îndeosebi aceleia din partea sudică a cimitirului, au fost distruse în timpul lucrărilor agricole și a unor săpături moderne a căror destinație ne-a rămas necunoscută.

Săpăturile efectuate pînă în prezent pe Dealul Hudumului lasă să se întrevadă posibilitatea existenței a două necropole. Prima din ele se plasează în extremitatea de NV a promontoriului, întinzîndu-se spre SE aproximativ 55 m, după care, pe traseul a două secțiuni (S 1 și 11) nu mai apar morminte pe o distanță de peste 35 m. Urmează apoi cealaltă necropolă (nr. 2), care se întinde spre SE pe o distanță de 80 m. Din cadrul necropolei 1 au fost cercetate 88 de morminte (M 1–33, 48–102), iar din necropola 2 numai 44 (M 34–47, 103–132)⁴.

Înmormintările au fost făcute potrivit ritualului creștin, înhumății fiind orientați V–E, cu privirea spre răsărit și în poziție întinsă pe spate. Orientarea lor varia între 3800°/„ SSV – 600°/„ NNE și 5000°/„ VNV – 1800°/„ ESE, oscilațiile datorindu-se desigur perioadei din an în care a fost făcută înhumarea. Brațele erau îndoite din cot și așezate de cele mai multe ori pe piept (fig. 2/5, 9–10) sau abdomen

¹ N. Zaharia, *Cercetările de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, SCIV, VI, 1955, 3–4, p. 907; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimboviță și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 247.

² Rezultatele acestor săpături sunt în cea mai mare parte inedite. Mențiuni succinte asupra lor fac N. Zaharia și Em. Zaharia. Cf. *Contribuții privind rezultatele unor cercetări arheologice în Cîmpia Jijiei Superioră din județul Botoșani*, în vol. *Din trecutul județului Botoșani*, I, Botoșani, 1974, p. 144. În ceea ce privește cercelul de timpă de la Hudum, atribuit în vol. *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 141, secolelor X–XI, acesta este de

săpt din secolul al XIV-lea.

³ Un succint raport preliminar asupra acestor săpături a fost deja publicat. Cf. V. Spinei și R. Popovici-Baltă, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum-Botoșani din anii 1970–1972*, în vol. *Din trecutul județului Botoșani*, I, Botoșani, 1974, p. 115–134. Pentru buna desfășurare, a lucrărilor de pe șantier, un sprijin consistent ne-a fost acordat de Paul Șadurschi și Gabrielă Coroliuc de la Muzeul de istorie din Botoșani, cărora le adresăm mulțumiri și pe această cale.

⁴ Numerotarea mormintelor s-a făcut în ordinea descoperirii lor. S-au utilizat presecărările: M = mormînt; S = secțiune.

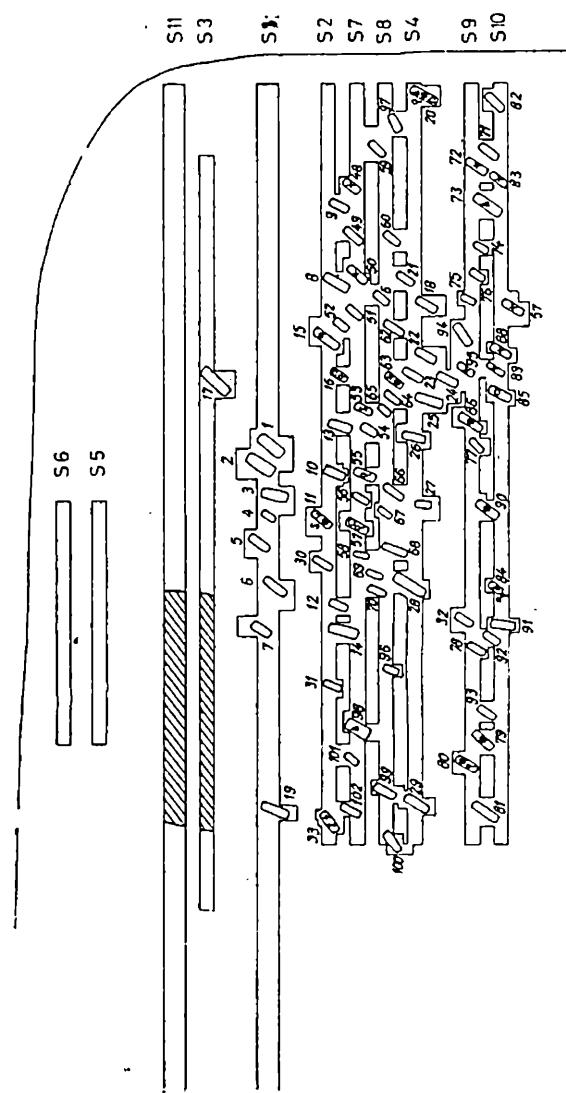
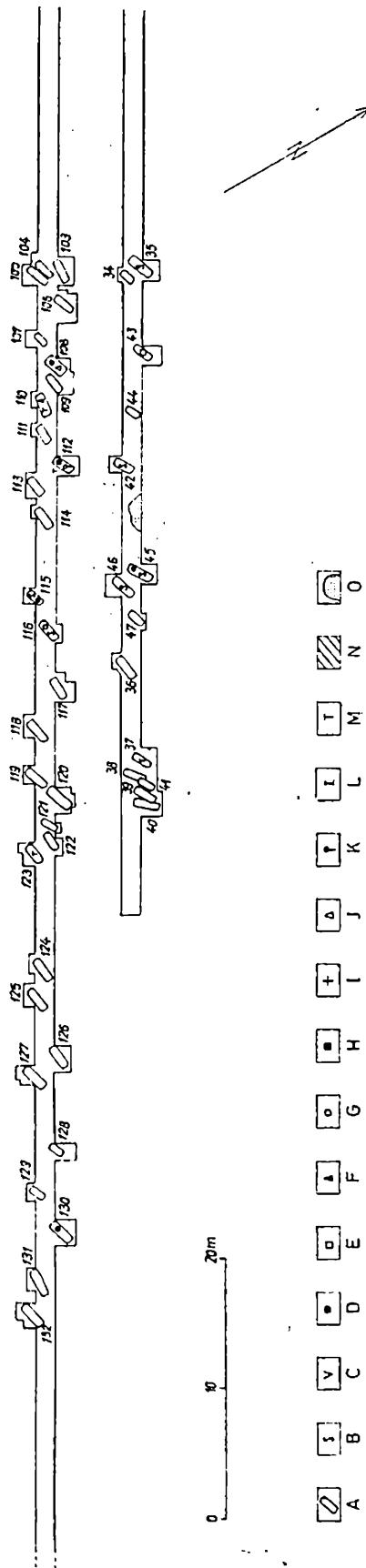

Fig. 1. — Planul general al săpăturilor efectuate în 1970-1972 în sectorul necropolii medievale de la Ilidum. A : conturul gropii mortuorului ; B : rămășițe de la sieriu ; C : vas ; D : monedă ; E : cered (verighă) de timplat ; F : cencel ; G : inel ; H : placute de diademă ; I : piesă de la centuri ; J : nasturi sternoidali ; K : mărgele prinse de veseșnute ; L : verighă din fier ; M : tinte de la încălțăminte ; N : deranjament modern ; O : arsură.

(fig. 2/1–4, 8, 11–12). Mai rar se întâlnesc înhumăți la care antebrațul era îndoit spre umăr. Uneori antebrațul drept era îndoit spre umăr, cel stîng fiind așezat pe piept sau abdomen. În alte cazuri brațul drept era așezat pe piept, iar celălalt pe abdomen. La patru morminte din necropola 1 apare o dispoziție diferită a membrelor superioare, acestea fiind întinse de-a lungul corpului (fig. 2/6–7). Deosebirile în ceea ce privește poziția brațelor se datorează probabil unor practici rituale diferite. Faptul că scheletele cu o anumită dispoziție a membrelor superioare nu se grupează numai în unele părți din cimitir, ci s-au găsit amestecat, exclude o semnificație cronologică a acestor dispoziții.

Adincimea la care s-au descoperit înhumății variază între 0,20 și 1,05 m, cele mai numeroase fiind găsite între 0,40 și 0,75 m față de nivelul actual de călcare al solului. Nu întotdeauna aceasta corespunde cu cea inițială, datorită proceselor de denudare, intensificate de lucrările agricole. Astfel se explică faptul că mormintele descoperite în capetele de NV ale S 1 și S 3 se aflau la o adâncime medie de numai 0,34 m. În general, scheletele de adulți s-au găsit la o adâncime mai mare decât aceleai de copii.

Gropile inormintelor erau dreptunghiulare, cu colțurile rotunjite, și nu depășeau cu mult dimensiunile scheletelor. În unele gropi au fost observate urme de sicri: resturi lemnăsoase (fig. 2/10) și cuie (M 115) (fig. 3/11).

Cîteva morminte conțineau mai mulți înhumăți; astfel, în M 11 se afla o femeie și un copil (fig. 2/8), în M 98 un bărbat și doi copii (fig. 2/9), iar în M 102 doi adulți.

Examinarea antropologică a scheletelor, întreprinsă de S. Antoniu și C. Obreja de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, indică o mortalitate extrem de ridicată în rîndul copiilor și adolescentilor, care reprezintă 57,43% din totalul seriei de schelete analizate. În realitate, procentajul menționat era cu mult mai ridicat, intrucât specialiștii care au efectuat studiul antropologic nu le-au parvenit unele schelete, aflate într-o stare precară de conservare. Între acestea se numărau îndeosebi scheletele de copii. Trăsăturile tipologice ale seriei de la Hudum corespund, în mare parte, cu acelea existente și în alte necropole medievale contemporane din spațiu est-carpatic. Astfel, s-a constatat că din punct de vedere al tipului antropologic predominau trăsăturile mediteranoide – preponderente la populațiile din regiunile carpato-dunărene din cele mai vechi timpuri – succedate de aceleai dinarice, esteuropeo-poide, nordice și, mai rar, alpine.

Inventarul mormintelor este, în general, sărac, aproximativ trei sferturi din ele neconținind nici un obiect.

Între obiectele a căror prezență în morminte se explică prin existența unor practici rituale menționăm un vas-borcan, cu partea superioară distrusă de lucrările agricole (fig. 6/2), așezat în stînga scheletului de femeie din M 11 (dublu), precum și patru monede, dintre care trei de argint, din vremea lui Petru I Mușat, depuse în palma înhumăților din M 45, 108 și 115, iar una din bilon, emisă de Alexandru cel Bun, găsită în gura înhumatului din M 130. În continuare facem descrierea monedelor descoperite:

- 1 *Gros* de la Petru I Mușat (M 45). AR, 15 mm, deteriorat. *Av.* Cap de bou, cu rozeta din cinci globule la stînga; legenda †(SI)M PETRI (WOIWO). *Rv.* Scut despicat, deasupra cu o cruce mică inclinată: în primul cartier se păstrează doar două fascii, în al doilea patru flori de crin (probabil au fostșapte); legenda † SI M(OLDAVIENS)IS (fig. 3/1).
- 2 *Gros* de la Petru I Mușat (M 108). AR, 19 mm, fragmentat și parțial sters. *Av.* Cap de bou, cu semiluna la stînga și rozeta din cinci globule la dreapta; legenda SIM (PETR)I WOIWOD. *Rv.* Scut despicat: în primul cartier trei fascii, în al doilea două flori de crin; legenda (†SI) MOLDAVIENS(IS) (fig. 3/2).
- 3 *Gros* probabil de la Petru I Mușat (M 115). Stare fragmentară.
- 4 *Dublu gros* de la Alexandru cel Bun (M 130). BI, 21 mm, uzat și parțial sters. *Av.* Cap de bou, la dreapta rozeta cu cinci globule, la stînga semiluna conturată; legenda †(MO)NE ·ALEXAN(DRI). *Rv.* Scut despicat: în primul cartier trei fascii, în al doilea șapte flori de crin; deasupra scutului un coif spre dreapta, iar de o parte și de alta a sa sigla T; legenda †(WD) ·MOLDAVIENSIS (fig. 3/3)⁵.

Între obiectele care provin de la îmbrăcăminte menționăm nasturii, piesele de la centură, verigile, mărgelele mici cusute pe haine și țintele de fier de la încălțăminte.

Nasturi sferoidali din cupru argintat, cu urechiușă de agățat în partea superioară, s-au descoperit în M 20 (fig. 4/1–2) și M 108 (fig. 4/3).

În zece morminte din necropola 1 s-au găsit fragmente mici de fier, provenind de la piese de centură, probabil de la catarame, după cit ne putem da seama din reconstituirea parțială a eitorva din ele și avind în vedere locul în care se aflau (fig. 3/4–11, 13).

Din M 33 provin două verigi rotunde din fier (fig. 5/8–9), a căror funcționalitate este dificil de precizat.

La picioarele unor înhumăți din necropola 2 s-au descoperit ținte din fier de la încălțăminte (fig. 3/14–17). Din fiecare mormint s-ar recuperat circa 10–16 bucăți, restul fiind distruse din cauza condițiilor proaste de conservare.

⁵ Pentru legendele și clasificarea monedelor emise de Petru I Mușat și Alexandru cel Bun, cf. O. Iliescu, *Despre legendele celor mai vechi monede moldoveniști*, AIAIAși,

III, 1966, p. 207–211; idem, *Moneda în România*, București, 1970, p. 25–27; G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 43–63.

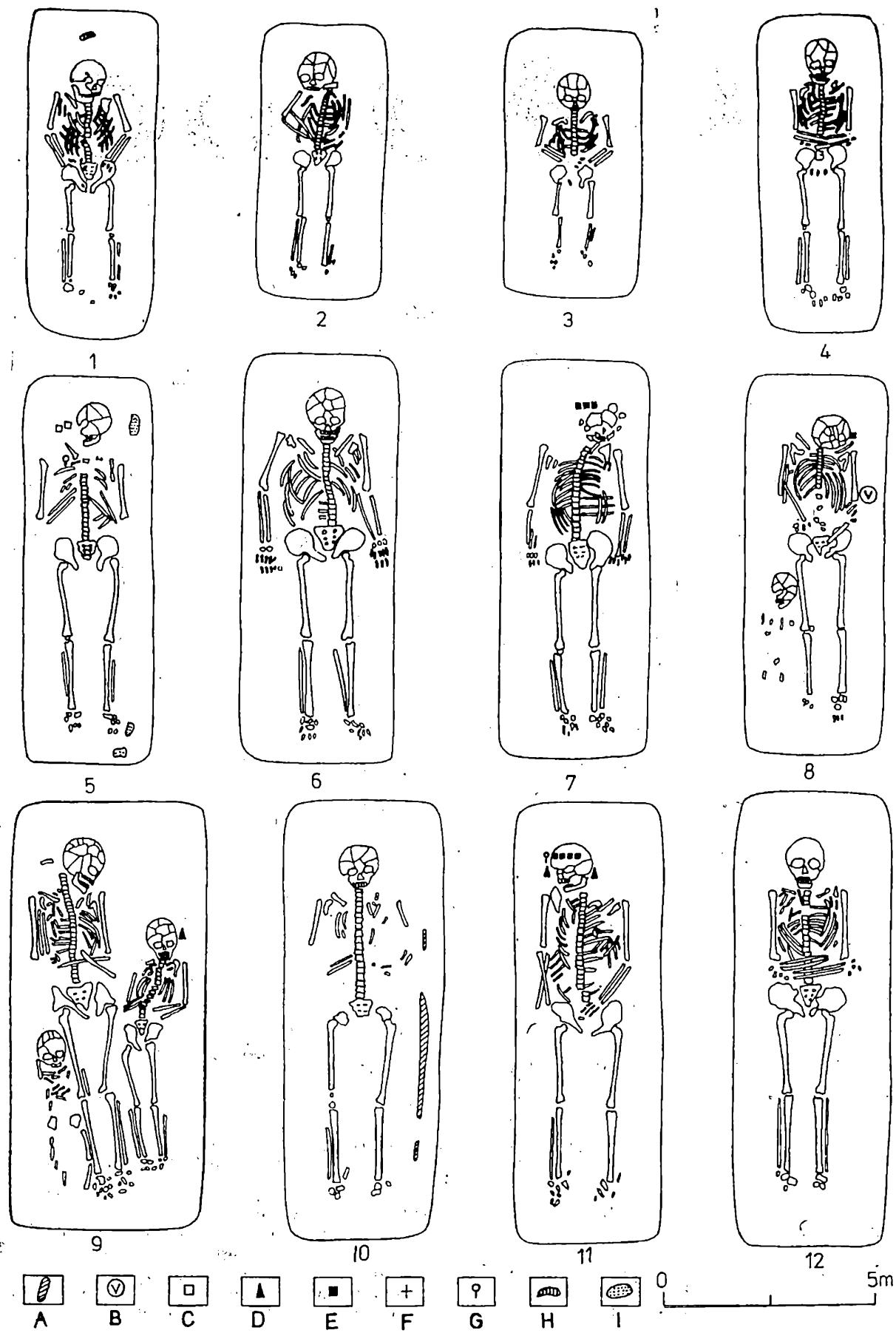

Fig. 2. — Planul mormintelor 18(1), 95(2), 60(3), 22(4), 57(5), 14(6), 15(7), 11(8), 98(9), 35(10), 20(11) și 28(12). A : rămasițe de la sieriu; B : vas; C : cercel (verigă) de timplă; D : cercel; E : plăcuțe de diademă; F : piesă de la centură; G : mărgele prinse de veșminte; H : fragmente ceramice; I : pietre.

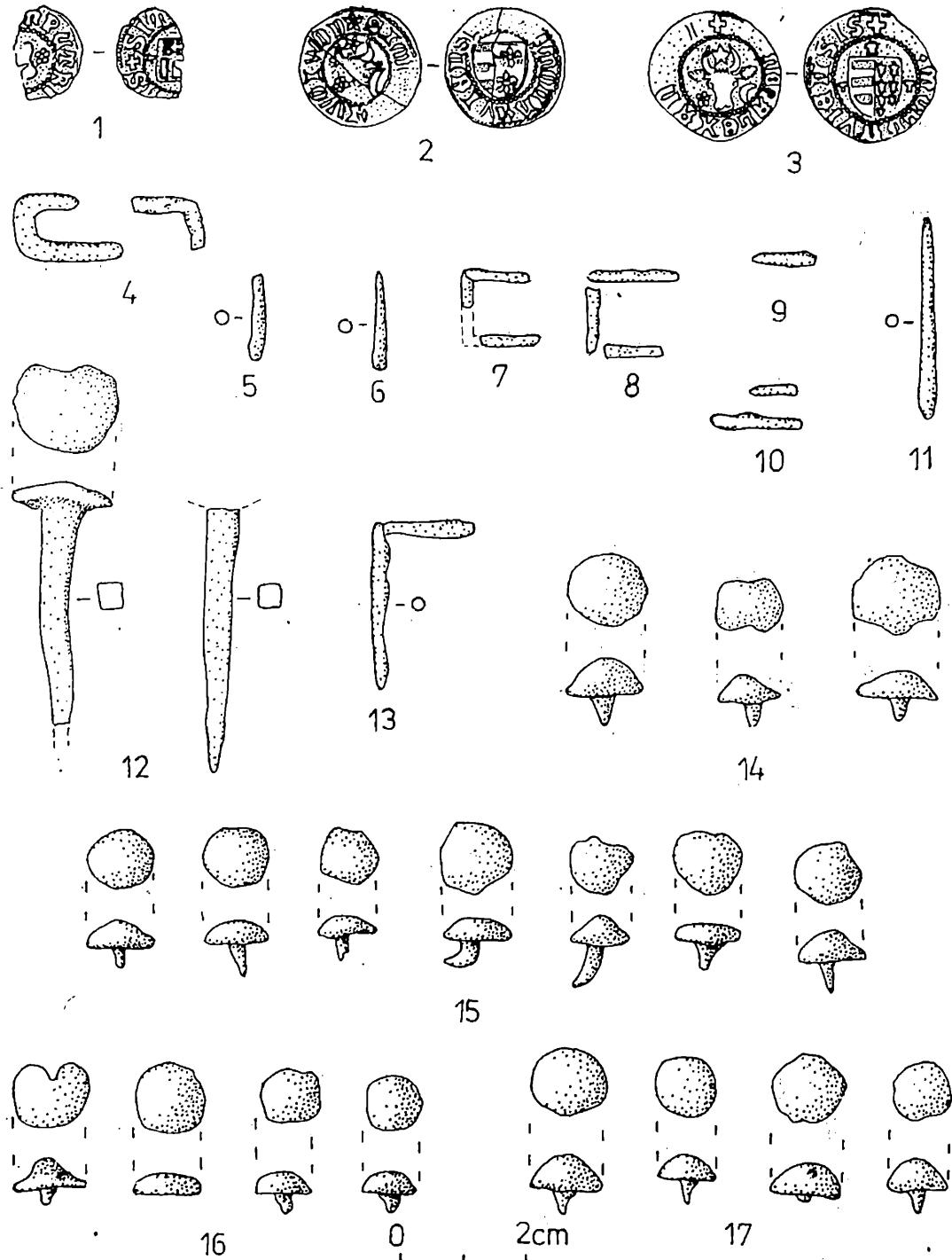

Fig. 3. — Monede (1–3), piese de centură (catarame?) (4–11,13), cuie (12), ţinte de la încaſtămîntare (14–17) descoperile în M 45(1), 108(2), 130(3), 33(4), 87(5), 83(6), 88(7), 63(8), 95(9), 89(10), 48(11), 115(12), 72(13), 112(14), 37(15), 123(16) și 110(17).

În mai multe morminte, lîngă capul sau umărul înhumatului se aflau mărgele mici din pastă sticioasă. Faptul că numărul lor era foarte redus și că s-au găsit izolați arată că nu erau purtate în coliere, ci se coseau pe diferite piese vestimentare. Se întlnesc, de asemenea, cazuri cind mărgelele erau cusute de banda pe care se prindeau plăcuțele de diademă (fig. 4/22). Pe lîngă mărgelele din pastă sticioasă (fig. 4/5–7, 9–11) mai apar în mod izolat mărgele dintr-o rocă roșietică (M 20) (fig. 4/8) sau cenușie-gălbuiie (M 55) (fig. 4/4). Unele mărgele din pastă sticioasă din M 20, 80 și 84 erau acoperite cu o glazură aurie (fig. 4/6, 9).

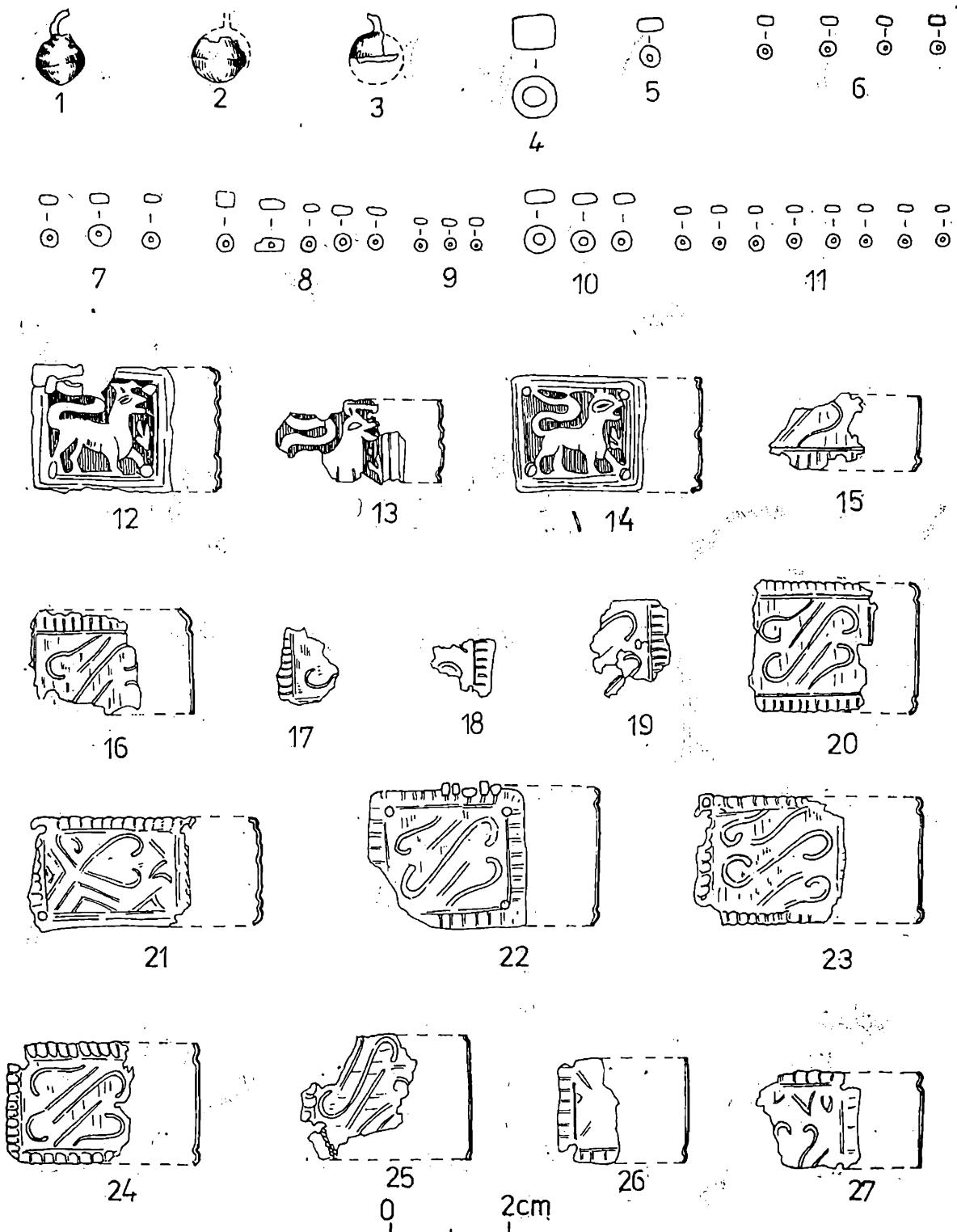

Fig. 4. — Nasturi sferoïdali (1—3), mărglele (4—11), plăcuțe de diademă (12—27) descoperite în M 20 (1—2, 8—9, 24—25), 108(3), 55(4), 16(5), 80(6, 22—23), 112(7, 12—14), 37(10), 90(11), 15(15—20) și 79(21, 26—27).

Dintre obiectele de podoaibă propriu-zise cel mai frecvent apar plăcuțele de diademă. Ele sunt de formă rectangulară și au în colțuri orificii pentru a fi prinse de o bandă de țesătură, care se punea pe frunte. Fragmente mici din această țesătură s-au păstrat în M 20, 80 și 86. Plăcuțele din M 90 se pare că erau atașate unei benzi din piele. În M 112 două din plăcuțe s-au descoperit în mod surprin-

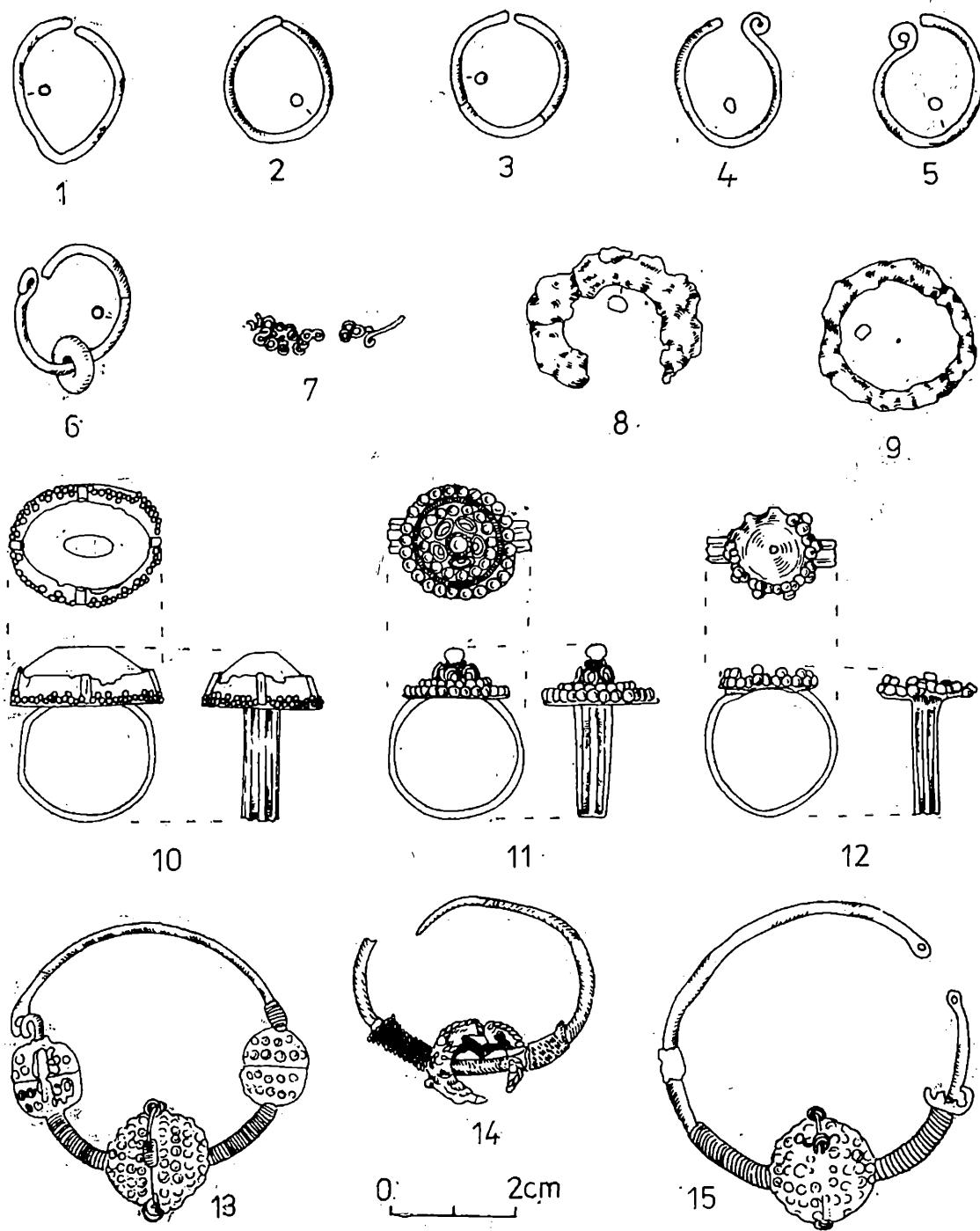

Fig. 5. — Cercei (1–7), verigi de fier (8–9), inele (10–12) și cercei (verigi) de templată (13–15) descoperite în M 84(1), 110(2–3), 20(4–5), 98(6), 73(7), 33(8–9), 16(10), 116(11), 85(12), 57(13, 15) și 43(14).

zător la picioarele înhumatului, alte două fiind găsite, ca și în celealte morminte, pe frunte. În unele morminte (M 15, 20, 80 și 112) se întâlnesc cîte patru plăcuțe de diademă, iar în altele (M 11, 63, 79, 84, 86 și 90) numai două, ceea ce nu exclude însă posibilitatea ca numărul lor să fi fost mai mare, dar, din cauza condițiilor precare de conservare, să nu se fi păstrat. Cele mai multe plăcuțe erau din cupru, acelea din M 63 și 112 din argint aurit, iar acelea din M 90 dintr-o foită extrem de subțire de aur. Decorarea lor s-a realizat prin tehnica imprimării. Plăcuțele din M 15, 20, 80 și 86 și, probabil,

din M 11 și 84 aveau ca ornamente în planul central o spirală în formă de S, flancată de două linii paralele și două spirale în formă de cîrlig, iar pe margine un chenar segmentat (fig. 4/15—20, 22—25). Un chenar identic au și plăcuțele din M 79, care prezintă, de asemenea, un decor geometric (fig. 4/21, 26—27). În celelalte morminte din necropola 1 plăcuțele de diademă s-au fragmentat în asemenea măsură, încit motivele ornamentale nu se mai pot reconstituî. În necropola 2 plăcuțe de diademă

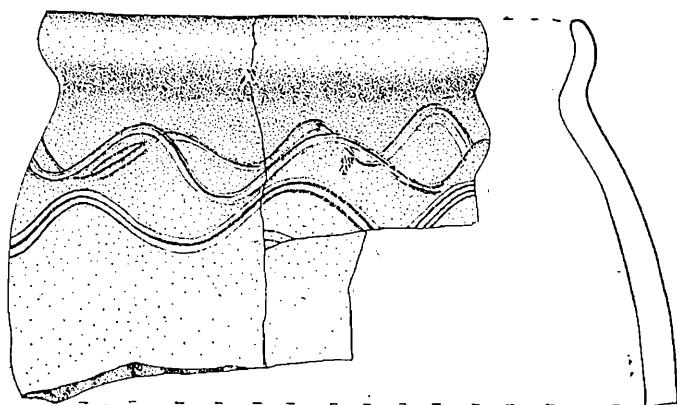
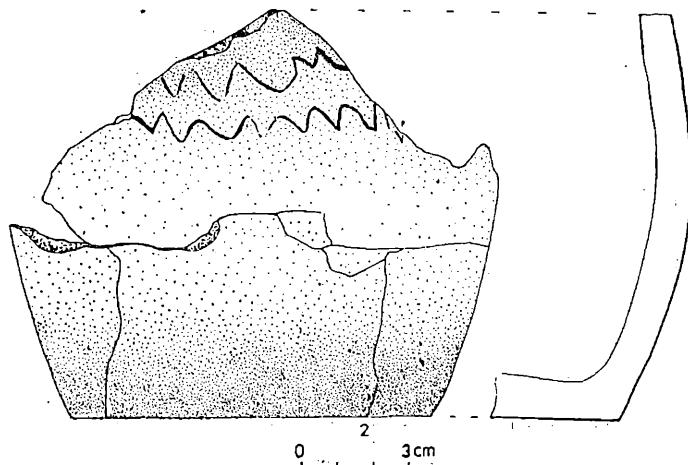

Fig. 6. — Fragment ceramic descoperit în zona necropolei 1(1); vas fragmentar din M 11(2).

s-au descoperit numai în M 112 dar, spre deosebire de acele din necropola 1, ornamentate numai cu motive geometrice, ele au ca decor un motiv zoomorf, imaginea reprezentînd un carnaval (fig. 4/12—14).

Dintre obiectele de podoabă de la Hudum fac parte și cîțiva cercei, modelați în cupru, aparținînd unor tipuri diferite. Cel mai simplu dintre ele, care apare în M 84 (un exemplar, fig. 5/1) și M 110 (două exemplare, fig. 5/2—3), este compus dintr-o verigă subțire, cu capetele nesudate. În parte asemănător cu piesele precedente este tipul de cercel avînd unul din capete infășurat în spirală, reprezentat prin două exemplare în M 20 (fig. 5/4—5) și unul singur în M 98, care are în plus o mărgică introdusă pe verigă (fig. 5/6). De un tip aparte este cercelul din M 73, deteriorat în mare parte, compus dintr-o verigă pe care erau infășurate fire incomplete în ochiuri dese (fig. 5/7).

În două morminte (M 43 și 57) s-au descoperit cercei (verigi) de tîmplă, din ultimul provenind două exemplare identice, cu trei sfere de argint pe verigă, dintre care una mai mare, centrală. La unul din cercei lipseau cele două sfere mai mici. Pe verigă, între sfere, era infășurată o sîrmă subțire (fig. 5/13, 15). Piesa din M 43, din argint aurit, are o sferă cu suprafața ajurată, cu decor în filigran și granule izolate (fig. 5/14).

Tot în categoria obiectelor de podoabă intră și inelele de argint (fig. 5/10—12), descoperite în trei morminte (M 16, 85 și 116). Ele sunt decorate în tehnica granulației, exemplarul din M 16 avînd și o piatră semiprețioasă, iar acela din M 85 loc de încastrare pentru piatră.

Pentru datarea necropolelor de la Hudum servesc caracteristicile ritualului funerar, piesele care compun inventarul mormintelor — îndeosebi obiectele de podoabă — la care se adaugă fragmentele ceramice antrenate în pămîntul de umplutură al gropilor mormintelor sau chiar aceleia de pe solul de călcare din perioada cimitirului, acestea din urmă, evident, într-o măsură mai redusă. Desigur că o dată cu extinderea cercetărilor în așezarea corespunzătoare vor apărea și alte repere cronologice pentru datarea necropolelor de la Hudum.

Tud el privind frunțile date asupra mormintelor din necropolele medievale de la Hălălm

NECROPOLE I : IN MORNINIE, IN IJHUMMEL

Rit si ritual de înmormântare	Pozitia omului	Piese provenind de la veselele și obiecte de podobă	Orientarea morământului (%)	
			Adulți	Adolescent
Rit scurt de la sicriu	F	4400 VSV-1200ENE	0,40	0,40
Brațul drept pe piept	I	4200 VSV-1000ENE	0,35	0,35
Ambele brațe pe piept	J	3750 SSV-650NNNE	0,30	0,30
Antebrațul drept spre umbăr, cel stîng pe abdomen	K	4350 VSV-1150ENE	0,20	0,20
Antebrațele îndoită spre umbăr	L	4300 VSV-1100ENE	0,30	0,30
Ambele brațe pe abdomen	M	4400 VSV-1200ENE	0,50	0,50
Brațul drept pe piept, cel stîng pe abdomen	N	4300 VSV-1150ENE	0,40	0,40
Antebrațul drept spre umbăr, cel stîng pe piept	O	4350 VSV-1100ENE	0,30	0,30
Ambele brațe de la împăra	P	4200 VSV-1000ENE	0,20	0,20
Vas	Q	4300 VSV-1150ENE	0,30	0,30
Amuncida	R	4350 VSV-1100ENE	0,30	0,30
Grecel	S	4200 VSV-1000ENE	0,20	0,20
Unci	T	4300 VSV-1150ENE	0,30	0,30
Plăcuțe de diademă	U	4350 VSV-1100ENE	0,30	0,30
Plăcuțe de la împăra (catalaramă?)	V	4200 VSV-1000ENE	0,20	0,20
Nasturi străduială	W	4300 VSV-1150ENE	0,30	0,30
Mărgele prețiose de vîsimile	X	4350 VSV-1100ENE	0,30	0,30
Vcrisă din fier	Y	4200 VSV-1000ENE	0,20	0,20
Triste de la încălțaminte	Z	4300 VSV-1150ENE	0,30	0,30
Pregătirea crăciunice în nimpătură împotriva morământului	A	4350 VSV-1100ENE	0,30	0,30

<https://biblioteca-digitala.ro>

Tabel (continuare)

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
21				●	0,30	4300 VSV-1100ENE																			
22				●●●	0,55	4100 VSV-900ENE																			2/4
23				●●●	0,45	4150 VSV-950ENE																			
24				●●●	0,45	4100 VSV-900ENE																			
25				●●●	0,65	4000 VSV-800ENE																			
26				●●●	0,65	3900 VSV-700NNE																			
27				●●●	0,70	3800 VSV-600NNE																			
28				●●●	0,60 - 0,70	4300 VSV-1100ENE																			
29				●●●	0,70 - 0,80	4300 VSV-1100ENE																			
30				●●●	0,60	4250 VSV-1050ENE																			
31				●●●	0,70 - 0,80	4100 VSV-900ENE																			
32				●●●	0,65	4300 VSV-1100ENE																			
33				●●●	0,60	4650 VSV-1450ENE																			
48				●●●	0,30	4400 VSV-1200ENE																			
49				●●●	0,50	4400 VSV-1200ENE																			
50				●●●	0,45	4450 VSV-1250ENE																			
51				●●●	0,40	4500 VSV-1300ENE																			
52				●●●	0,40	4500 VSV-1300ENE																			
53				●●●	0,50	4150 VSV-950ENE																			
54				●●●	0,40	4350 VSV-1150ENE																			
55				●●●	0,60	4100 VSV-900ENE																			
56				●●●	0,55	4250 VSV-1050ENE																			
57				●●●	0,70	4300 VSV-1100ENE																			
58				●●●	0,65	3850 VSV-650NNE																			
59				●●●	0,40	4600 VSV-1400ENE																			
60				●●●	0,35	4500 VSV-1300ENE																			
61				●●●	0,50	4500 VSV-1300ENE																			
62				●●●	0,55	4200 VSV-1000ENE																			
63				●●●	0,40	4500 VSV-1300ENE																			
64				●●●	0,60	4400 VSV-1200ENE																			
65				●●●	0,65	4450 VSV-1250ENE																			
66				●●●	0,55 - 0,70	4400 VSV-1200ENE																			
67				●●●	0,65	4350 VSV-1150ENE																			
68				●●●	0,70	4050 VSV-850ENE																			
69				●●●	0,50	4000 VSV-800NNE																			
70				●●●	0,75	4350 VSV-1150ENE																			
71				●●●	0,35	4400 VSV-1200ENE																			
72				●●●	0,45	4200 VSV-1000ENE																			
73				●●●	0,40	4300 VSV-1100ENE																			
74				●●●	0,40	4300 VSV-1100ENE																			
75				●●●	0,45	4250 VSV-1050ENE																			
76				●●●	0,45	4150 VSV-950ENE																			
77				●●●	0,50	4600 VSV-1400ENE																			
78				●●●	0,65 - 0,70	4250 VSV-1050ENE																			
79				●●●	0,65 - 0,70	4500 VSV-1300ENE																			
80				●●●	0,85 - 0,95	4200 VSV-1000ENE																			
81				●●●	0,85 - 0,90	4300 VSV-1100ENE																			
82				●●●	0,45	4600 VSV-1400ENE																			
83				●●●	0,35	4250 VSV-1050ENE																			
84				●●●	0,65	4350 VSV-1150ENE																			
85				●●●	0,65 - 0,85	4100 VSV-900ENE																			
86				●●●	0,65	4300 VSV-1100ENE																			
87				●●●	0,55	4300 VSV-1100ENE																			

Tabel (continuare)

Figura

Tabel (continuare)

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	Ş	T	U	V	W	X	Y	Z
37	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/15 ; 4/10
38	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	5/14
39	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/1
40	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/17 ; 5/2-3
41	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/14 ; 4/7 , 12-14
42	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/2 ; 4/3
43	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/17 ; 5/2-3
44	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/14 ; 4/7 , 12-14
45	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
46	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	5/11
47	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/16
103	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
104	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/1
105	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/3
106	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/3
107	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
108	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
109	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
110	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
111	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
112	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
113	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
114	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
115	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
116	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
117	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
118	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
119	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
120	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
121	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
122	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
123	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
124	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
125	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
126	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
127	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
128	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
129	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
130	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
131	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
132	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3/12
	24	7	14																							
	53,3	15,6	31,1																							
	12,6	26,6	15,5	13,3																						
	6	12	7	6																						
	13,6	26,6	15,5	13,3																						
	31,1	—	8,8	2,2																						
	4	14	—	—																						
	—	—	—	—																						
	1	2	2	2																						
	2,2	2,2	2,2	2,2																						
	4	—	—	—																						
	—	—	—	—																						
	8,8	11,3	—	—																						
	5	—	—	—																						
	4,4	—	—	—																						
	—	—	—	—																						
	5	—	—	—																						
	8,8	11,3	—	—																						
	Procentaj (%) *																									

* Pentru ambele necropole procentajul a fost calculat în funcție de numărul mormintelor pentru G și Y și în funcție de numărul înhumărilor pentru B-D, H-X.

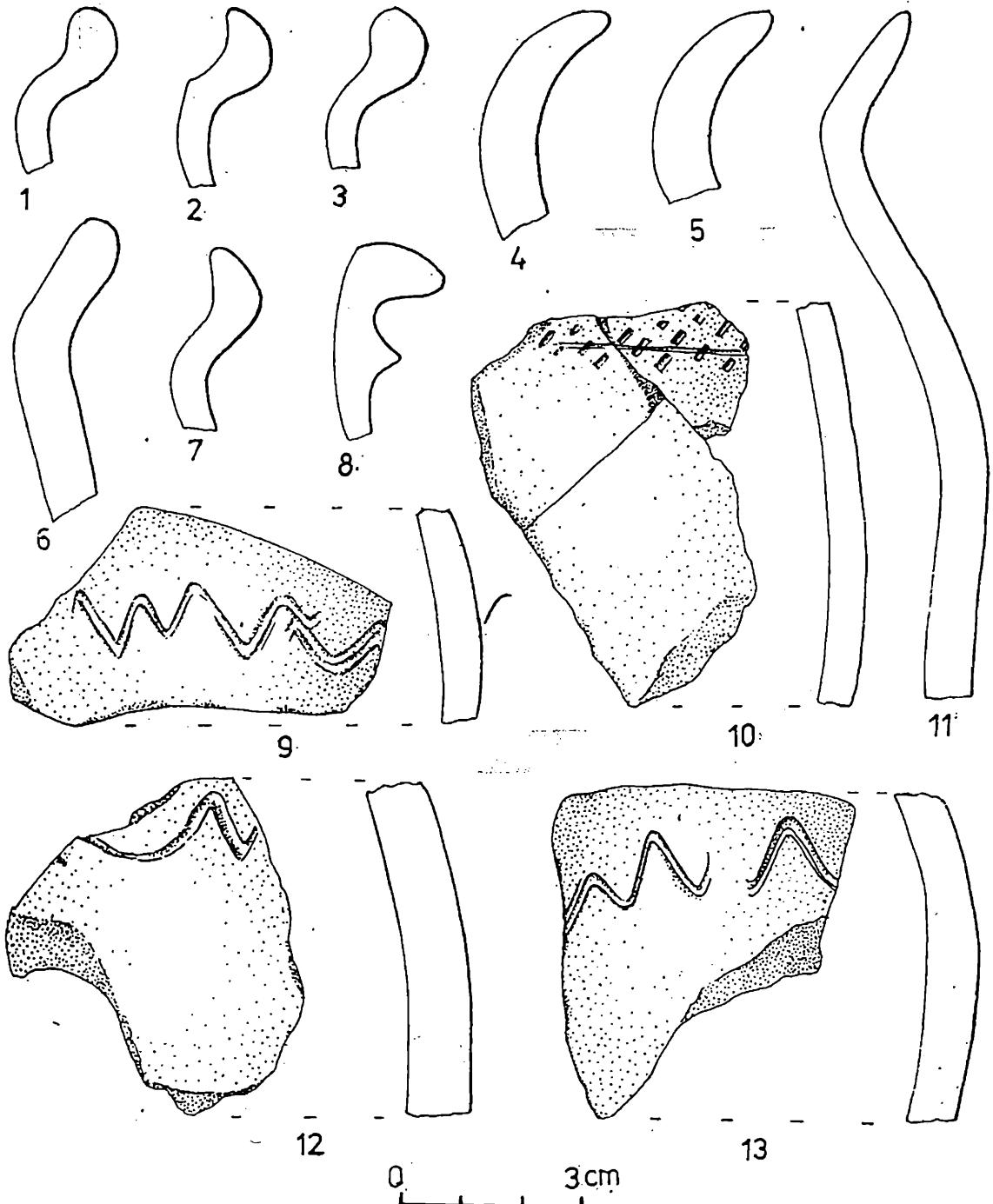

Fig. 7. — Fragmente ceramice descoperite în zona necropolei 1(4, 9, 13); fragmente ceramice din necropola 2 (1–3, 5–8, 10–12).

În mod logic trebuie să admitem că existența a două cimitire contemporane, situate la o distanță atât de mică unul de celălalt, nu își avea rostul în condițiile în care trăsăturile de rit și ritual funerar erau identice în aproape toate detaliile. Prin urmare, de la început am admis ipotetic că perioada lor de utilizare a fost diferită. Pentru această părere pledează unele particularități privind ritualul funerar, anumite deosebiri în portul înhumățiilor, precum și cîteva mici diferențieri tipologice existente între piesele din inventarul mormintelor. Astfel, înhumății cu brațele întinse de-a lungul corpului — în număr de patru — se întâlnesc numai în necropola 1. În ceea ce privește ritualul funerar, se observă că toate cele patru monede descoperite provin din morminte aparținând necropolei 2. Relativ la port, constatăm că piesele de la centură, care ar putea proveni de la catarame din fier, apar în zece mor-

minte din necropola 1, ele lipsind cu desăvîrsire din necropola 2. În schimb, țintele din fier de la încălăziminte, prezente în patru morminte din necropola 2, nu se întâlnesc deloc în necropola 1. Destul de disproportională este și repartiția plăcuțelor de diademă: în timp ce în necropola 1 ele se găsesc într-un număr de nouă morminte, în necropola 2 astfel de obiecte apar doar într-unul singur. Tot relativ la aceste piese de podoabă, atrage atenția și faptul că exemplarele din necropola 1 sunt ornamente cu motive geometrice, pe cind acelea din M 112 din necropola 2 au ca decor reprezentări zoomorfe.

Din cele relatate mai sus rezultă că în cadrul celor două necropole, cu toate similaritățile existente în ritul și ritualul funerar, există unele deosebiri care pledează pentru o cronologie diferită a lor. Mai veche pare a fi necropola 1, care este total lipsită de monede. Este cunoscut faptul că, înainte de domnia lui Petru I Mușat, Moldova nu a avut emisiuni monetare proprii, iar circulația monetară nu a fost deloc intensă, exceptând jumătatea sa meridională, intrată în componența Hoardei de Aur. Aceasta este desigur motivul principal pentru care în necropolele românești din perioada anterioară intemeierii statului feudal moldovenesc de-sine-stătător, cum ar fi acelea de la Trifești și Doina-Girov, nu au fost descoperite monede. În schimb, în cimitirele medievale mai tîrziu practica depunerii monedelor în mină sau gura înhumatului apare ca un fapt obișnuit. Astfel, monede se întâlnesc în aproape toate cimitirele din Moldova datând din secolele XIV – XVI (Suceava – Platoul din fața Cetății⁶, Suceava – Șipot⁷, Traian⁸, Cucova⁹, Piatra Neamț – Dărmănești¹⁰, Birlad¹¹, Poienesti¹², Liteni¹³ etc.).

Pentru vechimea mai mare a necropolei 1 ar pleda și vasul fragmentar depus în M 11, potrivit unei practici rituale arhaice, precum și fragmentele ceramice descoperite în pămîntul de umplutură al mormintelor și în aria cimitirului; vasele fragmentare amintite sunt modelate din pastă cu nisip și pietricele ca degresant, la roata cu turație medie, avind ca decor linii în val pe umăr, caracteristici care permit datarea lor în secolele XIII – XIV (fig. 6/1; 7/4, 9, 13). În schimb, în pămîntul de umplutură al mormintelor și în suprafața unde se întindea necropola 2 au fost descoperite fragmente ceramice izolate, atât de tipul acelora descrise mai sus (fig. 7/5 – 6, 10 – 12), cât și lucrate din pastă cenușie la roata cu turație rapidă, cu profilul buzei mai complicat, de tipul care s-a generalizat în ultimile decenii ale secolului al XIV-lea (fig. 7/1 – 3, 7 – 8).

În cadrul necropolei 2 partea ei mai veche pare a se fi grupat spre NV, unde s-au descoperit cele trei morminte conținând monede emise de Petru I Mușat, iar partea mai nouă spre extremitatea de SE, unde se află M 130, în care s-a găsit moneda pusă în circulație în vremea lui Alexandru cel Bun. Această necropolă a avut desigur o perioadă de folosire destul de indelungată, întrucât se cunosc cîteva cazuri de suprapunerile de inorminte (M 39 peste M 40 și M 41 peste M 38).

Rezumind constatăriile făcute mai sus, se poate admite că necropola 2 se datează în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și primul sfert al celui următor, iar necropola 1 la sfîrșitul secolului al XIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIV-lea. După cum indică ritul și inventarul funerar, ca și descoperirile din așezarea corespunzătoare, ambele necropole au aparținut populației românești. Drept argument în sprijinul acestei afirmații pot fi, de asemenea, invocate rezultatele analizelor antropologice, potrivit cărora la înhumării de la Hudum predominau trăsăturile mediteranoide.

ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN IN DER MITTELALTERLICHEN NEKROPOLE VON HUDUM, KREIS BOTOSANI

ZUSAMMENFASSUNG

In den Jahren 1968 – 1974 wurden in der mittelalterlichen Siedlung und Nekropole aus dem Dorf Hudum (Gemeinde Mihai Eminescu, Kreis Botosani) archäologische Ausgrabungen unternommen. Dieser Bericht stellt nur die Ergebnisse der 1970 – 1972 im Bereich des Gräberfeldes. Die Nekropole von Hudum liegt auf einer Anhöhe im Osten des erwähnten Dorfes und zwei Km süd-westlich von der Stadt Botosani entfernt.

Vorläufig wurden 132 Gräber untersucht, die sich in zwei verschiedene Sektoren gruppieren: der erste befindet sich in der nord-westlichen Extremität des Hügels und umfasst 88 Gräber mit 91

⁶ B. Mitrea, B. Cîmpina, Gh. Diaconu și colaboratori, *Şantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului (r. Suceava, reg. Suceava)*, SCIV, V, 1954, 1 – 2, p. 285.

⁷ B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. Matei și colaboratori, *Şantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, SCIV, VI, 1955, 3 – 4, p. 779.

⁸ H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian (1954) (r. Buhuși, reg. Bacău)*, SCIV, VI, 1955, 3 – 4, p. 471 – 472.

⁹ Gh. Bîchir și Eug. Dogan, *Săpături arheologice la Mîndrișca (r. Adjud, reg. Bacău)*, Materiale, VIII, 1962, p. 298.

¹⁰ V. Spinei, *Necropola medievală de la Piatra Neamț-Dărmănești*, MemAntq, I, 1969, p. 218 – 223; idem, *Cercetările arheologice de la Piatra Neamț-Dărmănești, Danubius*, VI – VII, 1972 – 1973, p. 23 – 24.

¹¹ Informația o datorăm Eugeniei Popușoi de la Muzeul „V. Pârvan” din Birlad.

¹² Informația o datorăm colegului I. Ionîță.

¹³ M. D. Matei, E. I. Emandi, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Liteni – 1976 (com. Moara, jud. Suceava)*, Anuar Suceava, V, 1978, p. 232.

Skeletten, und der zweite liegt etwa 35 M im Südosten und hat 44 Gräber mit 45 Skeletten, folglich gab es in Hudum zwei verschiedene Friedhöfe.

Bestattungssitten. Die Beerdigung wurde nach dem christlichen Ritual in Rückenlage und mit W (Kopf) — O (Beine) Orientierung vorgenommen. Die Arme waren vom Ellenbogen aus gebeugt und meistens auf den Bauch oder auf die Brust gelegt. Selten hatten die Verstorbenen die Vorderarme gegen die Schultern gebeugt oder entlang des Körpers ausgestreckt. Ausser den gewöhnlichen Gräbern, in denen normalerweise je ein Toter beigesetzt wurde, hat man nur zwei Doppelgräber und eines für drei Tote gefunden. In einigen Gräbern wurden auch Sargreste entdeckt.

Beigabensitten. In vier Gräbern der zweiten Nekropole wurden Münzen gefunden: drei von Petru I Mușat (1374—1391) und eine von Alexander dem Guten (1400—1432) und in einem Grab der ersten Nekropole Bruchstücke eines Gefäßes.

Trachtsitten. Zahlreicher sind die von der Bekleidung stammenden Gegenstände wie runde Knöpfe, Schnallen, Ringe, kleine an einigen Kleidungsstücken genähte Perlen, Eisennägel von Schuhen, sowie Schmuckstücke (Diademplättchen, Ohr-, Schläfen- und Fingerringe). Trotzdem sind die meisten Gräber beigabenlos.

Hinsichtlich der Bestattungs- und Beigabensitte sind die beiden Friedhöfe grösstenteils ähnlich. Doch kann trotz dieser Übereinstimmungen auf einige Unterschiede hingewiesen werden. Beispielsweise sind die mit den Armen entlang des Körpers ausgestreckten Skeletten nur in der ersten Nekropole gefunden worden. Die Gürtelstücke erscheinen auch nur in den Gräbern der ersten Nekropole, während die Münzen und die Schuhnägel sich nur in der zweiten Nekropole finden. Die Diademplättchen der ersten Nekropole sind mit geometrischen Motiven verziert, zum Unterschied von denen der zweiten Nekropole, die zoomorphe Repräsentationen zeigen. Diese Unterschiede sprechen für eine verschiedene Datierung der zwei Friedhöfe. Älter scheint die keine Münzen enthaltende erste Nekropole zu sein, die in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts und möglicherweise Ende des 13. Jahrhunderts datiert werden kann. Die zweite Nekropole kann — wie die Münzen zeigen — in die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts und in das erste Viertel des 15. Jahrhunderts chronologisch eingegliedert werden. Zur Datierung der beiden Nekropole dienen auch die Keramikreste, die zufällig mit der Graberde mitgenommen wurden. Die beiden Friedhöfe gehörten der rumänischen Bevölkerung.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. — Übersichtsplan der Ausgrabungen 1970—1972 der mittelalterlichen Nekropole von Hudum.
A Kontur der Grabgrube; B Sargreste; C Tongefäß; D Münze; E Schläfering; F Ohrring; G Fingerring; H Diademplättchen; I Riemstück; J kugelförmige Knöpfe; K an Kleider genähte Perlen; L Eisenkettenringe; M Schuhnägel; N moderne Störung; O Branderde.

Abb. 2. — Plan der Gräber 18(1); 95(2); 60(3); 22(4); 57(5); 14(6); 15(7); 11(8); 98(9); 35(10); 20(11) und 28(12). A Sargreste; B Tongefäß; C Schläfering; D Ohrring; E Diademplättchen; F Riemstück; G an Kleider genähte Perlen; H Scherben; I Steine.

Abb. 3. — Münze (1—3), Riemstücke (Schnallen ?) (4—11, 13), Sargnägel (12), Schuhnägel (14—17), gefunden in den Gr. 45(1), 108(2), 130(3), 33(4), 87(5), 83(6), 88(7), 63(8), 95(9), 89(10), 48(11), 115(12), 72(13), 112(14), 37(15), 123(16) und 110(17).

Abb. 4. — Kugelförmige Knöpfe (1—3), Perlen (4—11), Diademplättchen (12—27), gefunden in den Gr. 20 (1—2, 8—9, 24—25), 108(3), 55(4), 16(5), 80(6, 22—23), 112(7, 12—14), 37(10), 90(11), 15(15—20) und 79(21, 26—27).

Abb. 5. — Ohrringe (1—7), Eisenkettenringe (8—9), Fingerringe (10—12), Schläferinge (13—15) gefunden in den Gr. 84(1), 110(2—3), 20(4—5), 98(6), 73(7), 33(8—9), 16(10), 116(11), 85(12), 57(13, 15) und 43(14).

Abb. 6. — Scherbe gefunden in der Nekropole 1 — Fläche (1) und fragmentarisches Gefäß von Gr. 11(2).

Abb. 7. — Scherben gefunden in der Nekropole 1 (4, 9, 13) und Nekropole 2 — Fläche (1—3, 5—8, 10—12).

Tabelle mit den wichtigsten Daten über die Gräber der mittelalterlichen Nekropole von Hudum. A Grabnummer; B Erwachsener; C Jugendlicher; D Kinder; Bestattungssitten und Beigabensitten (E—Q): Grubentiefe; F Graborientierung; G Sargreste; Lage der Arme (H—O): H Beide Arme auf dem Bauch; I Beide Arme auf der Brust; J Rechter Arm auf der Brust, linker Arm auf dem Bauch; K Vorderarme gegen die Schultern gebeugt; L Rechter Vorderarm gegen die Schultern gebeugt, linker Vorderarm auf dem Bauch; M Rechter Vorderarm gegen die Schultern gebeugt, linker Vorderarm auf der Brust; N Beide Arme entlang des Körpers; O Lage der Arme unsicher (Störung); P Tongefäß; Q Münze; Trachtsitten (R—X): R Schläfering; S Ohrring; T Diademplättchen; U Riemstück (Schnalle ?); V kugelförmige Knöpfe; W an Kleider genähte Perlen; X Schuhnägel; Y Scherben zufällig in der Grabgrubenerde; Z Abbildung.

STUDIUL ANTROPOLOGIC AL SCHELETELOR MEDIEVALE DE LA HUDUM-BOTOȘANI DIN SECOLELE XIII-XV

SERAFINA ANTONIU și CARMENCITA OBREJA

Săpăturile arheologice de la Hudum-Botoșani, efectuate între anii 1970—1972, au scos la iveală o serie de schelete medievale aparținând secolelor XIII—XV, care ne-au fost puse la dispoziție de către ceteetătorii Victor Spinei și Rodica Popovici de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași. Pentru încredințarea, spre studiu, a scheletelor aducem autorilor săpăturii alese mulțumiri.

Materialul și metoda de lucru. În cele două sectoare ale cimitirului de la Hudum au fost descoperite 132 morminte care, din cauza stării defectuoase de conservare în sol, au furnizat doar 101 schelete.

Determinarea sexului și vîrstei fiecărui individ s-a făcut prin metodele și tehniciile antropologice clasice ale lui R. Martin și K. Saller, completate de cele ale lui G. Olivier. Diagnoza tipologică s-a bazat pe analizele antropologice ale lui E. von Eickstedt.

Paralel cu studiul metric toți subiecții au fost supuși unui studiu morfoscopic care aduce date edificatoare chiar și atunci cind scheletele sunt fragmentate și nu se pretează măsurătorilor antropologice.

Menționăm că, starea defectuoasă de conservare a unui număr mare de schelete nu ne-a permis un studiu statistic, astfel încit toate mediile inserise în text sunt cele aritmice.

Repartiția materialului după sex și vîrstă. Din numărul total de 101 schelete, vîrsta s-a putut stabili la 98 indivizi iar sexul la 40 dintre ei. Din celelalte 61 schelete la care sexul nu s-a putut aprecia, 58 schelete aparțin copiilor și adolescentilor, iar alte 3 schelete sunt reprezentate prin puține fragmente, nedificatoare nici în privința sexului și nici a vîrstei.

În tabelul de mai jos dăm repartiția procentuală a seriei de schelete de la Hudum, în funcție de sex și vîrstă.

Repartiția după sex și vîrstă a seriei de schelete de la Hudum-Botoșani

Vîrstă Sexual	Bărbați		Femei		Indeterminabil		Total	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Infans I (0—7 ani)	—	—	—	—	36	59,02	36	35,64
Infans II (7—14 ani)	—	—	—	—	9	14,75	9	8,91
Juvenis (14—20 ani)	—	—	—	—	13	21,31	13	12,87
Adultus (20—30 ani)	19	70,37	10	77,92	—	—	29	28,71
Maturus (30—60)	5	18,52	3	23,08	—	—	8	7,92
Senilis (60—x)	3	11,11	—	—	—	—	3	2,97
Indeterminabili	—	—	—	—	—	3	3	2,97

După cum reiese din tabel, mai mult de jumătate din populația de la Hudum (58 indivizi, reprezentind 57,43%) a murit la vîrstă infantilă și adolescentă. Dintre aceștia, mortalitatea cea mai ridicată o înregistrează prima copilărie 0—7 ani, în timp ce, cea de a doua copilărie prezintă o mortalitate

mult mai scăzută. Mortalitatea mai ridicată a indivizilor din prima copilărie poate fi pusă pe seama sensibilității înai mari a organismului în această perioadă de viață, putind fi incriminate, totodată, și condițiile igienice precare.

Un procent înalt al mortalității îl inscrie vîrstă adultă, remarcindu-se că decesele sunt sporite numeric la sexul feminin. Din întreaga serie, doar trei indivizi au atins vîrstă senilă.

Calculind vîrstă medie a morții pe ansamblul seriei adulte (adulți + maturi + senili) se constată că, la seria de la Hudum, ea era de 31,88 ani. Adăugind, în acest calcul copiii și adolescenții, vîrstă medie scade la 16,99 ani.

Caracteristicile antropologice ale seriei scheletice de la Hudum – Botoșani.

Neurocraniul. Indicele cefalic, pe ansamblul seriei, se caracterizează printr-o medie de tip mezocran (77,48).

Repartiția pe categorii a acestui indice, pe întreaga serie, prezintă o frecvență maximă în categoria dolicocrană, urmată de cea mezocrană, în timp ce categoriile brahierană și hiperbrahierană au o frecvență mai mică și paritară. Categoriile extreme sunt absente.

Acceași repartiție, considerată pe sexe, oferă însă o diferență în sensul că, grupul masculin, prezintă o concentrare maximă a frecvențelor în categoria dolicocrană. Mezocranii și hiperbrahieranii sunt reprezentați aici prin frecvențe egale. Grupul feminin nu prezintă nici un craniu dolicocran, în schimb el are o frecvență mare de crani mezo-crane, urmată de craniile brahierane.

Repartiția pe categorii a indicelui cefalic

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
Hiperdolicocran (0 – 64,9)	—	—	—	—	—	—
Dolicocran (70 – 74,9)	4	66,67	—	—	4	44,45
Mezocran (75 – 79,9)	1	16,67	2	66,67	3	33,33
Brahieran (80 – 84,9)	—	—	1	33,33	1	11,11
Hiperbrahieran (85 – 89,9)	1	16,66	—	—	1	11,11
Ultrabrahieran (90 – x)	—	—	—	—	—	—

Indicii de înălțime ai calotei craniene — *porio-bregmatic longitudinal* și *porio-bregmatic transversal* — prezintă o medie de tip hipsicran (64,39), primul, și de tip acrocran (84,28), al doilea.

Repartiția pe categorii a indicelui porio-bregmatic longitudinal, pe ansamblul seriei se caracterizează prin absența camecranilor și printr-o frecvență majoritară a hipsicranilor. Pe sexe, se remarcă unele mici diferențe în sensul că bărbații prezintă o frecvență maximă de hipsicrani, urmată de acrocrani, în timp ce femeile, au numai crani hipsicrane.

Indicele porio-bregmatic transversal, pe ansamblul seriei, prezintă o frecvență maximă în categoria acrocrană, urmată de cea metriocrană, cea tapeinocrană fiind mai puțin frecventă. Pe sexe se remarcă o diferență între grupul feminin și cel masculin, primul prezentând numai crani metriocrani, iar cel de al doilea avind, frecvent, crani acrocrane, urmate de cele tapeinocrane (categoria din urmă fiind absentă la femei).

Indicele fronto-parietal, care exprimă dezvoltarea în lărgime a frunții în raport cu diameetrul transversal al neurocraniului prezintă, pe întreaga serie, o repartiție a craniilor în toate cele trei categorii ale acestui indice. Se remarcă, însă, o frecvență maximă în categoria eurimetopă, urmată de cea metriometopă și, în mai mică măsură, de cea stenometopă.

Considerată, în parte, pentru fiecare sex, repartiția indicelui fronto-parietal se caracterizează printr-o frecvență mai mare a frunților eurimetope față de cele metriometope la bărbați, la femei situația fiind inversă. Frunțile stenometope sunt slab reprezentate la primii și absente la cele din urmă.

Repartiția indicelui porio-bregmatic longitudinal

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
Camecrană (x – 57,9)	—	—	—	—	—	—
Ortocrană (58 – 62,9)	1	25,00	—	—	1	16,67
Hipsicrană (63 – x)	3	75,00	2	100,00	5	83,33

Indicele frontal transversal, care exprimă forma frunții, oferă o concentrare maximă a frecvențelor, pentru întreaga serie, în categoria frunților ovale, urmată de frunțile sferice.

Repartiția indiceului porio-bregmatic transversal

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
Tapeinocrană ($x = 79,9$)	1	25,00	—	—	1	16,67
Metriocrană (80 – 85,9)	—	—	2	100,00	2	33,33
Acrocrană (86 – x)	3	75,00	—	—	3	50,00

Aceeași concentrare a frecvențelor acestui indice remarcăm și în cadrul repartiției sale pe sexe. În ambele situații se constată absența frunților cu margini paralele.

Repartiția indiceului fronto-parietal

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
Stenometopă ($x = 65,9$)	1	14,29	—	—	1	10,00
Metriometopă (66 – 68,9)	2	28,57	2	66,67	4	40,00
Eurimetopă (69 – x)	4	57,14	1	33,33	5	50,00

Indicele occipito-parietal care indică gradul de dezvoltare în lărgime a occipitatului în raport cu lărgimea maximă a neurocraniului oferă, pe ansamblul seriei, ca și pe sexe, numai occipitale de tip mijlociu și larg.

Repartiția indiceului frontal transversal

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
Frunte sferică (0 – 80)	2	40,00	1	50,00	3	42,86
Frunte ovală (80 – 100)	3	60,00	1	50,00	4	57,14
Frunte cu margini paralele (100 – x)	—	—	—	—	—	—

Forma generală a neurocraniului. În normă verticală craniul este, în mod frecvent, de formă ovoid-pentagonoidă și mai rar ovoid-alungit sau brisoid. Normă occipitală prezintă, predominant, formă de „bombă”, mai rar cea de „casă”.

Relieful neurocraniului este destul de moderat. Chiar la bărbați, relieful glabelar nu depășește gradul 3 de dezvoltare, iar la femei, el este și mai atenuat. Relieful supraorbital, ca și cel occipital, sunt destul de slab marcate (gr. 2 – 3 la bărbați și gr. 1 – 2 la femei).

Masivul facial. Indicele facial superior se caracterizează printr-o medie de tip mezen (52, .93).

Repartiția pe categorii a acestui indice, pe întreaga serie și pe sexe, înscrie frecvențe maxime în categoria mezenă. Fețele leptene sunt prezente numai la bărbați iar cele euriene lipsesc la ambele sexe.

Repartiția indiceului occipito-parietal

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
Occ. ingust ($x = 71,9$)	—	—	—	—	—	—
Occ. mijlociu (72 – 78,9)	5	83,33	2	66,67	7	77,78
Occ. larg (80 – x)	1	16,67	1	33,33	2	22,22

Repartiția indicelui facial superior

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
Euricenă (45 – 49,9)	—	—	—	—	—	—
Mezenă (50 – 54,9)	2	66,67	2	100,00	4	80,00
Leptenă (55 – 59,9)	1	33,33	—	—	1	20,00

Indicele orbitar. Considerind repartiția acestuia indice, pe ansamblul seriei, se constată o concentrare maximă a frecvențelor în categoria cameconică, ceea ce înseamnă că celelalte două categorii (mezoconică și hipsiconică) fiind reprezentate prin frecvențe paritare. Pe sexe, toate categoriile de indice sunt repartizate în mod egal la bărbați iar la femei, singurul subiect la care s-a putut calcula acest indice, prezintă orbite de tip cameconic.

Repartiția indicelui orbital

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
Cameconică ($x - 75,9$)	1	33,33	1	100,00	2	50,00
Mezoconică (76 – 84,9)	1	33,33	—	—	1	25,00
Hipsiconică (85 – x)	1	33,33	—	—	1	25,00

Indicele nazal se situează, prin procentajul maxim, în categoria leptonică, urmată de cea cameconică (pe ansamblul seriei). Considerat în funcție de sexe, la bărbați se remarcă numai indici nazali de categorie leptonică, iar la femei numai de categorie camerică.

Repartiția pe categorii a indicelui nazal

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
Leptonică ($x - 46,9$)	3	100,00	—	—	3	60,00
Mezorină (47 – 50,9)	—	—	—	—	—	—
Camerină (51 – x)	—	—	2	100,00	2	40,00

Caracterele morfoscopice ale masivului facial. Fosa canină este preponderent, mijlociu de profundă. Malarele au o poziție, frecvent, intermediară, rareori sunt ușor temporalizate. Înălțimea malarelor este mică, iar apertura piriformă este de tip antropin fiind uneori prevăzută cu o schiță de sănt prenazal. Profilarea verticală a feței este, totdeauna, de tip ortogonat. Mandibula este gracilă și destul de joasă la ambele sexe. Dintii sunt, în general, mărunți, molarele având în mod frecvent formula $M_1 > M_2 > M_3$. Abraziunea dentară este moderată.

Oasele lungi prezintă unele dispoziții de ordin funcțional corelate cu o anumită dezvoltare a musculaturii în raport cu modul și mediul de viață. Astfel, humerusul prezintă un „V deltidian” destul de pronunțat, femurul are, în majoritatea cazurilor, un pilastru bine dezvoltat (de tip platimer și hiperplatimer), precum și un relief subtrohanterian bine marcat (schiță de creastă subtrohanteriană sau, chiar, un trohanter III). Tibia este, majoritar, mezoenemică și euricnemică, mai rar platinemică.

Statura, stabilită pe baza a 3 metode (Manouvrier, Bach și Breitinger, Trotter-Gleser), oferă o medie de tip mijlociu pentru grupul masculin (165 cm), în timp ce, grupul feminin, prezintă o medie de tip supramijlociu (159 cm). Repartiția pe categorii a staturilor a fost făcută pe scară dimorfică.

Repartiția pe categorii a staturilor

Categorie	Bărbați		Femei		Total	
	N	%	N	%	N	%
F. mică	—	—	—	—	—	—
Mică	3	17,65	—	—	3	12,50
Subnjlocie	4	23,53	—	—	4	16,67
Mijlocie	3	17,65	2	28,57	5	20,83
Supramijlocie	5	29,41	3	42,86	8	33,33
Mare	2	11,76	2	28,57	4	16,67

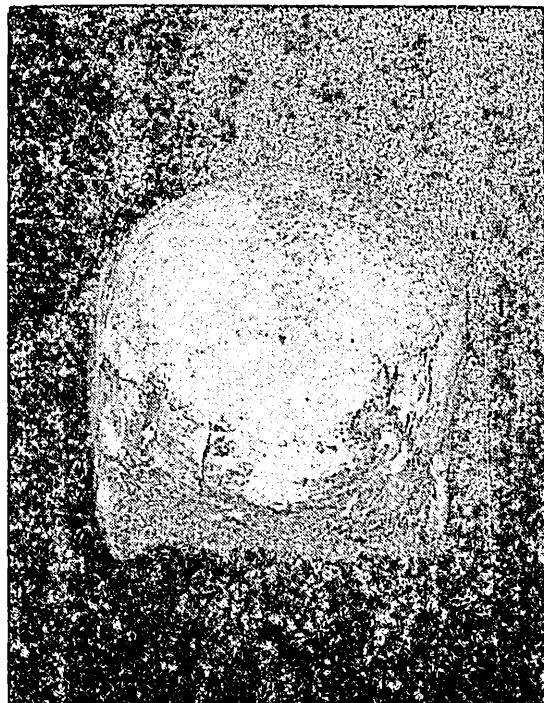
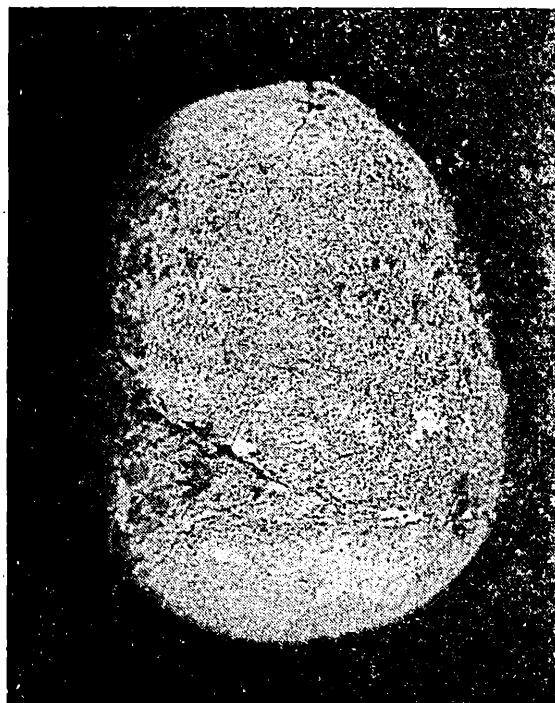
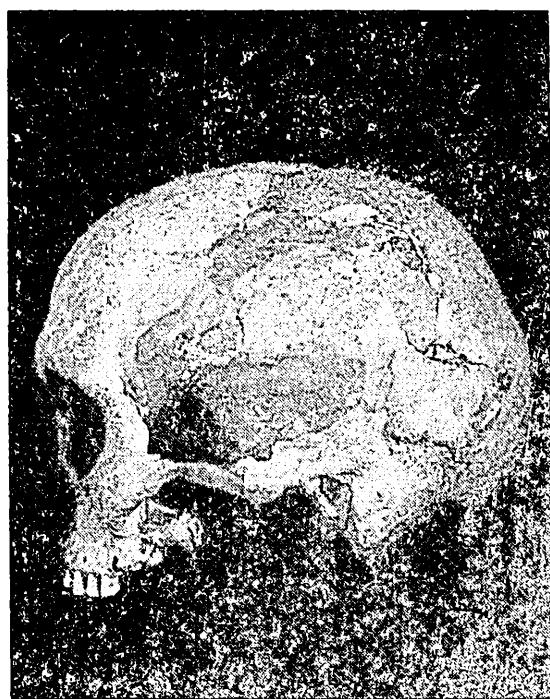
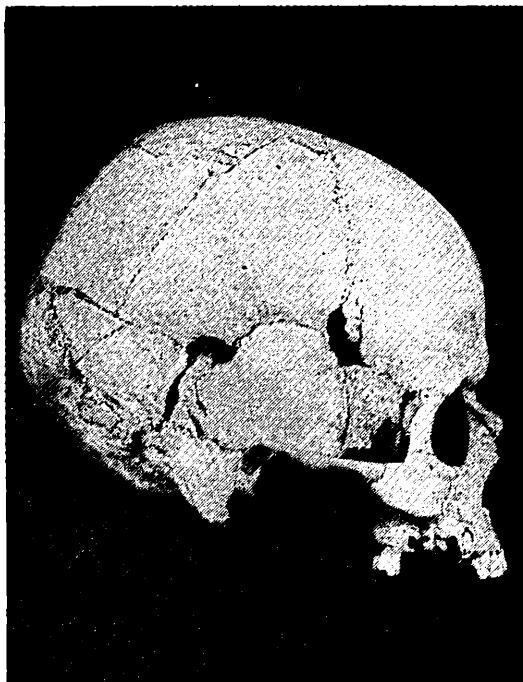

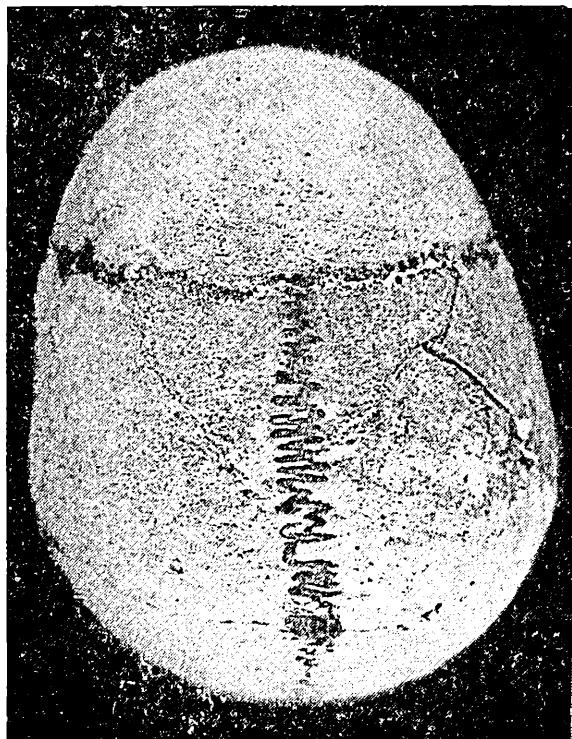
Fig. 1. — Craniul nr. 30 de la Hudum văzut în următoarele norme: 1 norma facială; 2 norma laterală; 3 norma verticală; 4 norma occipitală.

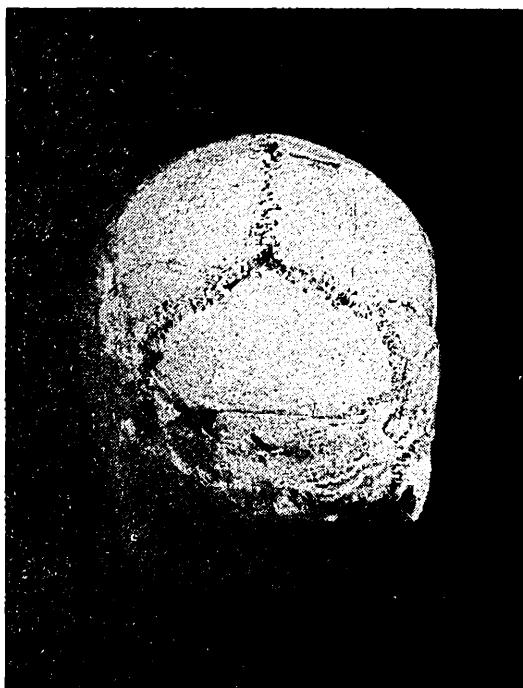
1

2

3

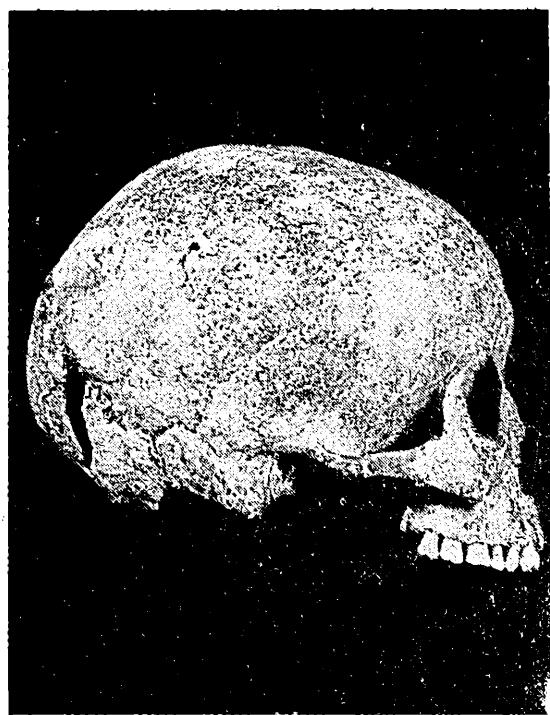

4

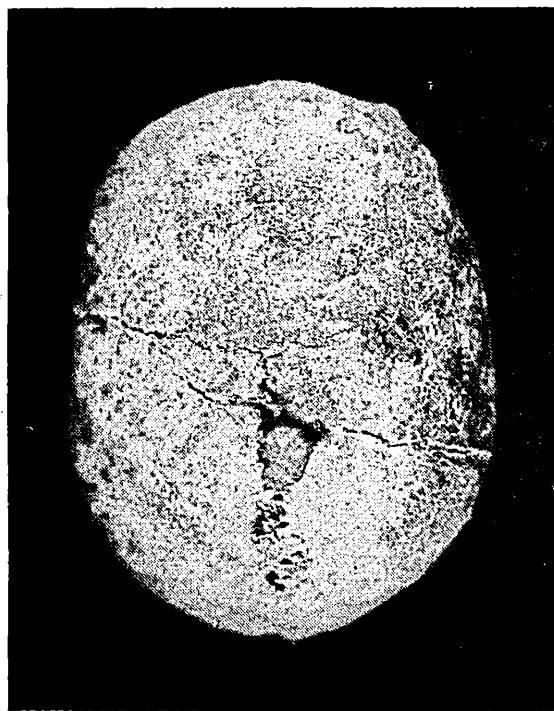
Fig. 2. — Craniul nr. 82 de la Hudum văzut în următoarele norme: 1 norma fațială; 2 norma laterală; 3 norma verticală; 4 norma occipitală.

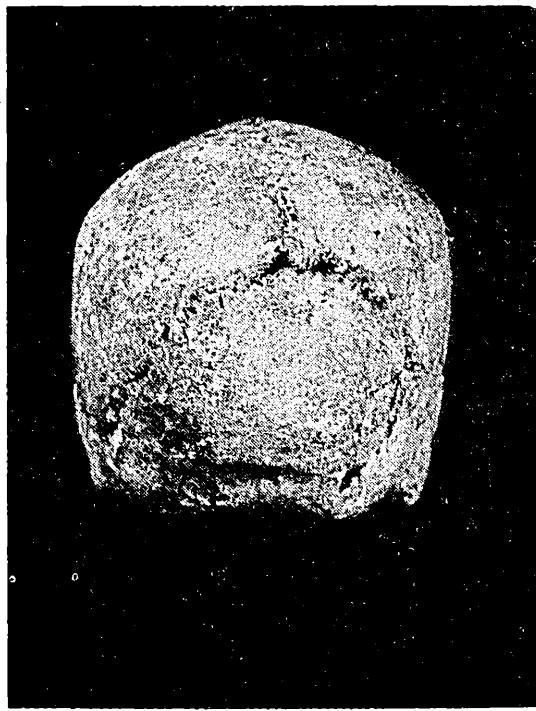
1

2

3

4

Fig. 3. — Craniul nr. 85 de la Hudum văzut în următoarele norme: 1 norma facială; 2 norma laterală; 3 norma verticală; 4 norma occipitală.

Tipul antropologic. Considerind particularităile fiecărui subiect, adult sau matur, precum și caracteristicile de ordin populational, putem conchide că populația de la Hudum se incadrează în contextul populațiilor medievale de pe teritoriul nostru. Astfel, în cadrul populației de la Hudum s-au remarcat combinații de trăsături dinarice, nordice, esteuropoide, mai rar alpine, adăugate pe un fond mediteranoid, în dozaj diferit pentru fiecare individ. Dealtfel, caracteristicile tipologice ale seriei de la Hudum corespund celor ale altor serii medievale din Moldova (studiate de O. Necrasov, D. Boțezatu și colaboratorii), remarcindu-se doar mici diferențe în dozajul tipurilor. Astfel, seria de la Hudum se apropie în mod pregnant de cea de la Bitca Doamnei, unde predomină trăsăturile mediteranoide urmate de cele dinarice, esteuropoide și nordice, în timp ce la Trifești și Doina există un procentaj mai înalt de dinarici în amestec cu trăsături mediteranoide, esteuropoide și nordice.

C O N C L U Z I I

— Tabloul antropologic al seriei de la Hudum cuprinde tipuri combinate, în doze diferite, ale trăsăturilor mediteranoide cu cele dinarice, esteuropoide, nordice și mai rar alpine.

— Seria medievală de la Hudum, ca și alte serii contemporane de pe teritoriul Moldovei și al întregii țări, evidențiază o continuitate tipologică a populației noastre, bazată pe un fond mediteranoid.

— Populația medievală, ca și cea actuală, prezintă unele particularități tipologice regionale ca rezultat al condițiilor de mediu în care au evoluat diversele comunități.

B I B L I O G R A F I E

1. Boțezatu D., Ștefănescu Gh., *Contribuții la studiul antropologic al scheletelor feudale timpurii din Moldova*, SCA, 7, 1, 1970, p. 13–18.
2. Boțezatu D., Ștefănescu Gh., *Caracterizarea antropologică a scheletelor din cimitirul feudal de la Cernica*, SCA, 7, 2, 1970, p. 181–191.
3. Martin R., Saller K., *Lehrbuch der Anthropologie*, G. Fischer, Stuttgart, 1950.
4. Necrasov, O., Boțezatu D., *Scheletele feudale timpurii de la Doina, sec. XIII–XVI*, SCA, 1, 2, 1964.
5. Olivier G., *Pratique anthropologique*, Paris, 1958.

L'ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE DES SQUELETTES MÉDIÉVAUX DATANT DES XIIIe–XVe SIÈCLES, TROUVÉS DANS LA NÉCROPOLE DE HUDUM-BOTOȘANI

RÉSUMÉ

Les auteurs étudient une série de 101 squelettes médiévaux découverts dans la nécropole de Hudum-Botoșani.

Cette série comprend 45 squelettes d'enfants, 13 d'adolescents, 29 d'adults, 8 de mûrs, 3 de sénils et 3 d'indéterminables. Le sexe a pu être déterminé pour 40 sujets dont 27 ont appartenu au sexe masculin et les autres 13 sujets à celui féminin.

L'étude du groupe des crânes met en évidence un indice céphalique mésocrâne, un indice facial de type mésène, un indice orbital mésocnque et un indice nasal de type leptorhinien.

La taille (calculée selon les méthodes Manouvrier, Bach et Breitinger, Trotter-Glese) est moyenne.

Au point de vue typologique la série de Hudum offre un mélange de caractères méditerranoides, dinariques, nordiques et esteuropoïdes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le crâne n° 30 de Hudum vu selon les normes ci-dessous : 1 norme faciale ; 2 norme latérale ; 3 norme verticale ; 4 norme occipitale.

Fig. 2. — Le crâne n° 82 de Hudum vu selon les normes ci-dessous : 1 norme faciale ; 2 norme latérale ; 3 norme verticale ; 4 norme occipitale.

Fig. 3. — Le crâne n° 85 de Hudum vu selon les normes ci-dessous : 1 norme faciale ; 2 norme latérale ; 3 norme verticale ; 4 norme occipitale.

O FIBULĂ DIGITATĂ DE LA PASCANI-FÎNTINELE

TRAIAN BITA

Cu prilejul unor cercetări de suprafață, din primăvara anului 1981, în cartierul orașului Pașcani, Fîntinele, la baza terasei superioare a Siretului a fost descoperită o fibulă digitată.

Locul exact în care s-a găsit fibula se află în partea de vest a platoului situat la circa 500 m de drumul județean Pașcani—Lespezi, la confluența dintre „Pîrul Vechi” și un alt pîrîu, apărut mai recent și care-și are obîrșia în zona satului Giștești. Pe acest platou, folosit ca teren agricol, au fost descoperite și alte vestigii arheologice, aparținînd neoliticului, Hallstattului și epocii migrațiilor (secolul al IV-lea).

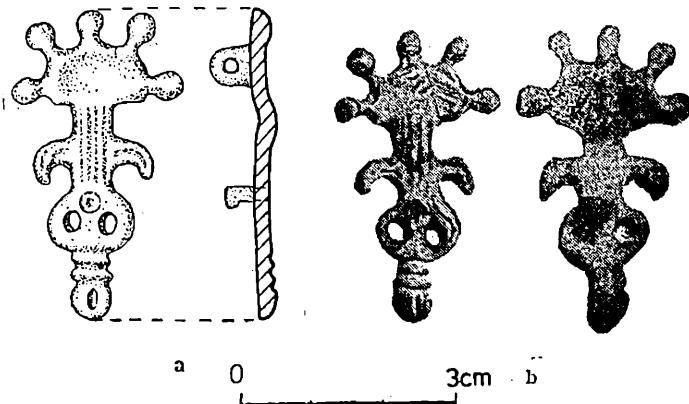
Fibula găsită, lucrată din bronz prin turnare și acoperită pe întreaga ei suprafață cu un strat subțire de oxid de culoare verde, s-a conservat destul de bine. Piesa, avînd 43 mm lungime și 24 mm lățimea plăcii semidiscoidale, se încadrează în seria fibulelor de tip miniatural.

Partea superioară a fibulei este formată dintr-o placă semidiscoidală prevăzută cu cinci butoni dispusi radial, iar placa inferioară a piciorului este în formă de liră cu arcade ajurate. Arcul de prindere al celor două plăci, foarte puțin curbat, este ornăt cu patru nervuri paralele în relief, ca și cele două proeminențe laterale reprezentate schematic sub formă de capete de pasare. Butonul terminal al plăcii piciorului prezintă, de asemenea, două nervuri orizontale și una verticală obținute tot prin turnare.

Arcul și acul de prindere au fost lucrate din fier, după cum arată resturile de oxizi de fier păstrate pe partea interioară a plăcii semidiscoidale.

Tot din fier, însă aplicat ulterior turnării fibulei, este cîrligul de prindere a acului. Dat fiind faptul că, la fibulele similare acest cîrlig este, de regulă, turnat din bronz odată cu piesa propriu-zisă, în acest caz avem de-a face, probabil, fie cu un defect de turnare remediat imediat prin aplicare (nituire) a unui nou cîrlig de fier, piesa fiind în acest scop perforată, fie cu o reparație executată după un anumit timp de utilizare.

Fig. 1. — Fibula de la Pașcani—Fîntinele : (a) desen ; (b) foto.

Turnarea fibulei a fost făcută probabil într-un tipar de lut, realizat după mulajul unei alte piese. După turnare, fibula a fost finisată prin pilire, după cum o dovedesc urmele de pe suprafață ei interioară.

După formă și dimensiuni, fibula de la Pașcani—Fîntinele, conform clasificării lui J. Werner, se încadrează în seria pieselor miniaturale cu piciorul în formă de liră, de tip I—C (tip Gimbaș—Per-gamon), datînd din secolul al VII-lea e.n.¹, precum și în tipul II al clasificării lui H. Kühn, cu analogii la Kellaren, Waplitz, Alt-Kossewen, Daumen etc.².

¹ J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, Reinecke Festschrift, Mainz, 1950, p. 153, pl. 29/18, 20, 22.

² H. Kühn, *Documenta Archaeologica*, 5, Bonn, 1956, p. 91, 93, pl. XXII/12—14, 17—18 și XXIII/27—29.

Pe teritoriul României exemplare asemănătoare, lucrate fie din bronz, fie din argint (uneori aurit) sunt cunoscute la Sărata Monteoru³, Poian — Covasna⁴ sau Louni—Teleorman⁵, toate atribuite cronologic secolului al VII-lea e.n.

Forma de liră a piciorului, ca și alte ornamente întlnite pe fibulele clasice, elemente de certă proveniență bizantină, fac plauzibilă ipoteza potrivit căreia astfel de piese au fost produse în atelierele imperiului din sudul Dunării⁶.

Tipul fibulei de la Pașcani—Fîntînele, reprezentând o variantă simplificată a pieselor clasice cunoscute, a apărut probabil, și s-a produs în serie, chiar în spațiul carpato-dunărean. Evident că erau folosite în principal de către populația autohtonă, receptivă constant la influențele artei bizantine din secolele VI—VII e.n.⁷.

Descoperirea fibulei digitate de la Pașcani—Fîntînele lărgeste aria de răspândire a acestor piese în spațiul carpato-dunărean, impunind o rediscutare a ipotezelor privind originea și apartenența lor etnică.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La fibule de Pașcani — Fîntînele : a) dessin ; b) cliché).

UNE FIBULE DIGITÉE DE PASCANI — FÎNTÎNELE

RÉSUMÉ

En 1981, dans la banlieue Fîntînele de la ville de Pașcani, département de Jassy, à l'occasion d'une recherche de surface, a été découverte une fibule miniature en bronze. La fibule a la plaque du pied en forme de lyre; elle est de type I—C, selon la classification de J. Werner, ou du IIe groupe de H. Kühn. La pièce mentionnée a de nombreuses analogies sur le territoire de la Roumanie ou bien de l'Europe et date du VIIe siècle de n.è.

³ I. Nestor și Eug. Zaharia, *Materiale*, V, 1959, p.516—517, fig. 3.

⁴ Z. Székely, *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 357, fig. 2/1.

⁵ I. Spiru, *RevMuz*, 6, 1970, p. 531, fig. 2.

⁶ A. Petre, *SCI* IV, 17, 1966, 2, p. 267—268, fig. 1/4—5.

⁷ D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și*

Bizanțul în veacurile V—XI e.n., Iași, 1981, p. 34—35.

UN CRANIU DE BERBEC CU POLICHERATIE DIN AŞEZAREA DACICĂ DE LA RĂCĂTĂU

SERGIU HAIMOVICI

În cadrul materialului paleofaunistic provenit din stațiunea dacică de la Răcătău—Bacău¹ (așezarea s-a dezvoltat între secolul III i.e.n. — secolul II e.n.) a fost găsit un fragment de craniu de *Ovis* mascul cu policheratie.

Restul osos, ce aparține unui individ adult dar nu bătrân (se cunoște relativ bine suturile), este format dintr-un fragment cuprinsind frontalele, care a fost secționat intenționat, atât anterior cepilor coarnelor cât și posterior acestora, cam peste sutura coronară.

Fragmentul, policheratic, prezintă patru cepi ai coarnelor retezăti și ei destul de aproape de baza lor, cel posterior stîng chiar de la bază, încît aproape că nu se distinge de la prima vedere (fig. 1—1 și 2).

Cepii anteriori, relativ masivi (circumferința bazei = 150 mm), sunt îndreptați înainte și lateral, puțin în sus, formând între ei un unghi cu o deschidere de aproximativ 80°. Secțiunea bazei lor apare de formă triunghiulară, cu muchiile ușor rotunjite, aşa cum este de altfel caracteristic pentru coarnele tipice de *Ovis* mascul.

Cepii posteriori, suplimentari, apar mai puțin masivi decât cei anteriori (circumferința la bază pentru cel stîng este de aproximativ 110 mm) și se îndreaptă lateral și ușor posterior, formând între ei un unghi deschis spre înapoi de circa 115°; există o usoară asymetrie, cornul stîng pornind de pe parietal cu puțin mai înapoi decât cel drept și îndreptindu-se de aceea ceva mai mult posterior. Secțiunea bazei lor apare ovoidală lungită, dind astfel acestor coarne suplimentare mai degrabă un aspect de caprin.

Ceea ce este caracteristic pentru fragmentul de craniu descris este faptul că cele trei baze ale cepilor existenți poartă pe ele cîte o mică gaură rotundă, cu diametrul de 5 mm puțin adâncă, făcută intenționat (fig. 1—1 și 3). Astfel, găsim asemenea găuri pe cepul anterior stîng, în dreptul muchiei mediale, cam la 5 mm de la baza sa, pe cel anterior drept, pe muchia laterală, la circa 15 mm de la bază și pe cel posterior stîng, pe mijlocul feței superioare, cam la 10 mm de la baza sa; este posibil că și pe cepul posterior drept să fi existat o asemenea gaură, întrucât pe linia rupturii, pe față sa superioară se găsește un mic intrind, care ar putea fi tocmai o margine de gaură.

Credem că aceste găuri au fost făcute pentru a fixa pe coarne niște obiecte, orificele respective străbătînd partea cornoasă și ajungînd pînă pe axul osos al cornului. Remarcăm că mijloacele de fixare folosite au fost rotunde și de același diametru.

Policheratia este o anomalie prezentă la cavigoranele domestice (ca ar apărea după unii autori ca o consecință a domesticirii)² fiind mai comună la ovine și caprine, dar extrem de rară la bovine (la Laboratorul de Morfologie animală a Universității din Iași se găsește un craniu de *Bos taurus* cu patru coarne, a cărui proveniență, din păcate, este necunoscută). La unele rase actuale de ovine, cum ar fi oaia cu coadă scurtă din Europa occidentală³, sau cea tibetană⁴, această anomalie apare chiar mai frecvent decât la alte forme. S-au descris totodată crani de *Ovis* cu patru coarne și în materialul paleofaunistic din diferite stațiuni arheologice europene, începînd chiar cu neoliticul⁵, treceind peste perioada celto-romană⁶ și ajungînd pînă în evul mediu timpuriu⁷.

¹ Mulțumim tov. V. Căpitanu și V. Ursachi, arheologii care au executat săpaturile și ne-au dat materialul paleofaunistic de la Răcătău.

² S. Bökony, *History of domestic mammals in central and eastern Europe*, Budapest, 1974, p. 161.

³ Op. cit., 2, p. 162.

⁴ F. E. Zeuner, *A history of domesticated animals*, London, 1963, p. 167.

⁵ H. Krysiak, *Fragmenci czaszki owej czterorogiej z neolitu, Wiat Weteryn.*, 201 1937, p. 129.

⁶ G. Glur, *Beiträge zur Fauna der Pfahlbauten*, Diss.

Bern., 1894, p. 32; J. Boessneck, *Zur Entwicklung vor- und frühgeschichtlicher Haus- und Wildtiere Bayerns im Rahmen der gleichzeitigen Tierwelt Mitteleuropas*, München, 1958, p. 112.

⁷ H. Requale, *Zur Geschichte der Haustiere Schleswig-Holsteins*, in Z. f. Agrargesch. u. Agrarsoziol., 4, 1956, p. 2; H. Bergquist, J. Lepiksaar, *Medieval animal bones found in Lund, Archaeology of Lund. Studies in the Lund excavation material*, 1, 1957, p. 11; K. Pollok, *Untersuchungen an Schädeln von Schafen und Ziegen aus der frühmittelalterlichen Siedlung Haithabu* Schriften aus der Archäologisch, in Zoologischen Arbeitsgruppe Schleswig-Kiel, 1, 1976, p. 74.

Se știe că, coarnele au fost folosite, din cele mai vechi timpuri de către om, drept materie primă pentru obiecte sau unelte (foarte mulți autori, printre care și semnatarul acestei note, au arătat-o de nenumărate ori). Chiar astăzi încă se execută din corn feluri și nasturi sau diverse obiecte artizanale.

Totuși fragmentul de craniu cu policheratice descris mai sus, pare să reprezinte o piesă aparte, care merită să fie semnalată. Animalul viu sau craniul acestuia, după moartea individului, a fost

Fig. 1. — Fragment de craniu de berbec cu policheratice: 1, văzut de sus; 2, văzut posterior; 3, văzut postero-superior.

folosit cu un anumit scop, noi credem că în vederea unui ritual religios, fixându-i-se pe coarne anumite obiecte, probabil podoabe, ce jucau un rol bine definit în cultul respectiv. Credem că individul, de la care provine restul de craniu susmentionat, a fost ales pentru a fi întrebuințat în scopuri magice și religioase, tocmai pentru că prezenta fenomenul de policheratice, anomalie totuși destul de rară și desigur neînteleasă de populațiile primitive, care o socoteau evident de origine supranaturală.

SUR UN CRÂNE DE BÉLIER AVEC LE PHÉNOMÈNE DE POLYKÉRATIE PROVENANT DE L'ÉTABLISSEMENT DACIQUE DE RĂCĂTĂU

RÉSUMÉ

Nous avons trouvé dans le matériel paléofaunistique provenant de la station dace de Răcătău (dép. de Bacău) un fragment de crâne de bétail avec 4 cornes (fig. 1). On doit mentionner que sur chaque corne il y a un petit trou rond (fig. 1—1 et 3), ce qui dénote qu'on avait fixé sur sa tête une parure quelconque et que l'animal ou sa tête furent probablement employées comme objets de culte.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragment de crâne de bétail avec polykératie: 1. vue d'en haut; 2. vue postérieure; 3. vue postéro-supérieure.

CERCETĂTORUL ANTON NIȚU LA 70 DE ANI

La împlinirea celor 7 decenii de viață și muncă neobosită în domeniul arheologiei, cercetătorul Anton Nițu constituie aceeași viață și activitate prezentă în viața științifică a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

Născut la 27.XI.1911 în orașul Roman, a urmat cursurile primare și gimnaziale la Liceul de Băieți, susținind examenul de bacalaureat în 1932. Din 1935 a fost student la Universitatea București, Facultatea de Filozofie și Litere, secția Istorie, cu specializare în preistorie. Pasiunea pentru arheologie i-a fost imprimată de profesorii I. Andrieșescu, Scarlat Lambrino și Gh. Murnu, dar nu pot fi trecuți cu vederea renumirii profesorii P. P. Panaiteșcu, C. C. Giurescu, precum și geniul istoriografiei românești, Nicolae Iorga.

După absolvirea Facultății, revine la cea mai veche Universitate a țării, ca asistent al profesorilor Radu Vulpe și Dumitru Tudor. Specializarea prin doctoratură și-o încheie în 1946, având ca subiect al tezei de doctorat „Încercare de interpretare asupra ornamentației ceramicii neo-eneolitice carpato-dunărene”. Timp de un deceniu (1941–1951) este asistent la Catedra de Arheologie a Facultății de Litere și Filozofie și apoi la Catedra de Istorie veche a Facultății de Istorie și Geografie, conducind seminarii și susținând cursuri de Istorie antică, Istoria coloniilor Pontului și Popoarele Europei în epoca fierului.

Din anul 1953 a funcționat ca muzeograf principal și șef de sector la Muzeul de istorie al Moldovei, iar din 1965, documentarist și apoi cercetător științific principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, pînă în iunie 1975 (cînd s-a pensionat).

Prin vasta sa cultură în domeniul arheologiei și istoriei antice, Anton Nițu a făcut dovada realelor sale calități de cercetător și om de știință, atât cu prilejul seminariilor și cursurilor amintite, cât și prin cele peste 40 de studii și articole, a căror problematică cuprinde o perioadă lungă de timp, din neolitic și pînă în perioada prefeudală.

Cercetările arheologice la care a participat sau pe care le-a condus, în obiective de o deosebită importanță pentru istoria veche a României (Poiana–Tecuci, Trușești și Ștefănești–Botoșani, Zimnicea, Poienești–Vaslui, Piatra Neamț, Lunca Ciurei, Spinoasa și Erbiceni–Iași, Dărmănești și Ghelăiești–Neamț), insumează nu mai puțin de 28 ani de investigații în „archivele” neserise ale locuirilor umane. Semnificativ este și faptul că Anton Nițu a adus contribuții esențiale și la valorificarea rezultatelor săpăturilor arheologice, chiar dacă acestea aparțineau preistoriei sau unor perioade ulterioare.

Anton Nițu s-a impus, însă, prin cercetările din domeniul neo-eneoliticului și îndeosebi al artei cucereniene. În acest sens putem afirma că arta preistorică, ajunsă la apogeu prin realizările și înalte măiestrie a purtătorilor culturii Cucuteni, a avut în Anton Nițu unul din cei mai autentici interpreți. Studiile sale speciale, referitoare la reprezentările zoomorfe și ornitomorfe, sau cu privire la plastica antropomorfă, constituie tot atîtea reale și valoroase contribuții științifice. Fin și subtil interpret al artei cucereniene, Anton Nițu a reușit să elaboreze, pe temele date, valoroase lucrări care l-au impus printre preistoricienii perioadei, din țară și de peste hotare.

Pentru cunoașterea și înțelegerea deplină, științifică, a variantelor și aspectelor decorative ale ceramicii cucereniene, fundamentale sunt studiile sale referitoare la reconsiderarea Ariușdului sau ale fazelor și subfazelor culturii Cucuteni. Cunoscind o bogată literatură de specialitate în domeniul artei preistorice, Anton Nițu a reluat, la vîrsta deplinelor posibilități de realizare a marilor sinteze, studiul imensului material arheologic, reușind să stabilească criteriile pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor cucereniene. Vedem în aceste studii o interpretare subtilă a stilurilor decorative de pe ceramica cucereniană, pornind de la deplina înțelegere a celebrei monografii

realizate de H. Schmidt, căreia ii aduce unele completări, necesitate și impuse de rezultatele cercetărilor preistorice românești din ultimele decenii. Această ordine a succesiunii grupelor permite stabilirea și explicarea filiației genetice a grupelor ceramice, în acord cu clasificarea stabilită de H. Schmidt. În felul acesta, specialistul Anton Nițu a conceput construirea unui sistem complet de periodizare, în funcție de definirea complexelor ceramice corespunzătoare etapelor culturii cucereniene, stabilind criteriile de clasificare a complexelor ceramice și de periodizare a etapelor lor organice. Aceste criterii sunt indicate de condiționările stratigrafice, tipologice și cronologice ale complexelor ceramice în așezările cu unul sau mai multe niveluri de locuire. Pe baza acestor date au fost clarificate pozițiile stratigrafice, tipologice și cronologice ale grupelor ceramice din așezările cucereniene cu stratigrafie verticală sau orizontală, cu atit mai mult cu cit numai complexele ceramice, indiferent de modalitatea stratigrafică a nivelurilor de locuire cărora le aparțin, discriminarea și succesiunea lor.

Pornind de la considerentul că pe baza cercetărilor arheologice s-a dovedit clar că etapele evoluției ceramicii și culturii cucereniene sunt determinate de complexele ceramice din nivelurile de locuire succesive, Anton Nițu apreciază că clasificarea ceramicii trebuie extinsă de la definirea și repartizarea categoriilor, speciilor și grupelor stilistice în cadrul perioadelor, la definirea complexelor ceramice ale etapelor principale și secundare. În acest scop, importante sunt modalitățile de asociere ale categoriilor, speciilor și grupelor ceramice în cadrul unei perioade sau de la o perioadă la alta. După precizarea aspectelor teoretice, Anton Nițu a stabilit principalele categorii ceramice ale culturilor Precucuteni (fazele I–III) și Cucereni (fazele A, AB și B), utilizând în totalitate materialele descoperite în diferite subunități geografice. Dăr modalitățile stilistice nu sunt imuabile, constatăndu-se că imbricarea categoriilor principale și secundare, prin apariția și dispariția lor treptată de-a lungul etapelor, determină asocierea noii de categorii, specii, grupe și aspecte decorative, care definește complexele ceramice ale etapelor, deoarece sunt condiționate stratigrafic, tipologic și cronologic în complexele de habitație ale așezărilor cu stratigrafie verticală și orizontală.

Precizăm, însă, că nu ne-am propus realizarea unei exegize a lucrărilor omului de știință Anton Nițu; am dorit doar să puntem căteva din contribuțiile sale originale și fundamentale pentru cunoașterea și înțelegerea că mai deplină a ceea ce în mod curent numim „Cultura Cucereni – Tripolie”.

Personalitatea celui care ne este și astăzi un bun coleg și sfătuiritor nu s-a manifestat numai în ceea ce privește cercetarea științifică. În cadrul Institutului, Anton Nițu a îndrumat și continuă să îndrume specialiști în domeniul neo-eneoliticului: colaboratori ai Institutului, muzeografi de la muzeu, cercetători de la institutele de arheologie. Am dorit ca aceste rânduri să le amintească foștilor studenți ai Facultății de istorie, cercetătorilor epocii neolitice, că bunul lor coleg și prieten, Anton Nițu, a pășit recent în cel de al 8-lea deceniu de viață și, împreună să-i urăm după datina străbună un călduros La mulți ani!

VASILE CHIRICA

B I B L I O G R A F I E

1. Despre semnificația, motivului pictural în formă de „casă” de la Turdaș, în *Apulum*, II, 1943–1945, p. 71–89.
2. Despre reprezentarea piciorului divin în plastică neo-eneolitică carpato-dunăreană, în *Apulum*, III, 1947–1949, p. 107–135.
3. Reprezentarea altarului cu două coloane pe ceramică de la Turdaș, în *Publicațiile Institutului de istorie națională „A. D. Xenopol”*, Iași, 1948, 16 p.
4. Recunoașteri arheologice în valea Jijiei și a Bahluilui, în *SCIV*, 3, 1952, p. 20–45.
5. Despre unele urme scitice în Moldova, în *Materiale*, I, 1953, p. 3–11.
6. Așezarea cu ceramică de factură precucereniană de la Tîrgu-Negrești, în *SCS-Iași*, seria a III-a (științe sociale), VI, 1955, 1–2, p. 1–28.
7. Săntierul arheologic Trușești: Lunca Ciurei, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, p. 183–189.
8. Săntierul arheologic Trușești: Pe Cuhă, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, p. 172–177, 188–189.
9. Informații sumare cu privire la cetatea de la Stâncești (Botoșani), în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, p. 332–335 (în colaborare).
10. Săntierul arheologic Hlincea-Iași: suprafețele H și I, în *SCIV*, 6, 1955, 3–4, p. 695–700 (în colaborare).
11. Raport asupra sondajului din așezarea prefeudală de la Spinoasa, în *Materiale*, V, 1959, p. 485–493 (în colaborare).
12. Sondajele de la Piatra Neamă, în *Materiale*, VI, 1959, p. 359–374 (în colaborare).
13. Sondajul în ceteaua getică de la Tisești, în *Materiale*, VI, 1959, p. 375–382 (în colaborare).
14. Sondajul din 1957 de la Spinoasa-Erbiceni, în *Materiale*, VI, 1959, p. 531–538 (în colaborare).
15. Săpăturile de la Piatra Neamă, în *Materiale*, VII, 1961, p. 339–349 (în colaborare).
16. Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 35–45 (în colaborare).
17. Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicăi de stil Cucereni A, în *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 549–561.
18. Reprezentări umane pe ceramică Cris și liniară din Moldova, în *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 387–393.
19. Ceramică Cucereni B de la Miorecani (Botoșani), în *MemAntiq*, I, 1969, p. 279–298.
20. Decorul zoomorf incizat pe ceramică neo-eneolitică carpato-dunăreană, în *MemAntiq*, I, 1969, p. 67–81.
21. Reprezentări antropomorfe pe ceramică de tip Gumelnița A, în *Danubius*, II–III, 1969, p. 21–43.
22. Cu privire la derivația unor motive geometrice în ornamentația ceramicăi bandate, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 7–40.
23. Reprezentările feminine dorsale pe ceramică neo-eneolitică carpato-balcanică, în *MémAntiq*, II, 1970, p. 75–99.
24. Vase antropomorfe ale ceramicăi Stoicanî–Aldeni din sudul Moldovei, în *CercetIst*, S.N., Iași, II, 1971, p. 77–90.
25. Așezarea cucereniană de la Viisoarea (Tîrgu Ocna), în *Carpica*, IV, 1971, p. 95–111 (în colaborare).
26. Noi descoperiri de reprezentări antropomorfe în relief pe ceramică Cucereni A, în *Carpica*, IV, 1971, p. 81–88.
27. Descoperirile arheologice de la Gura Văii (municipiul Gheorghe Gheorghiu-Dej), în *Carpica*, IV, 1971, p. 31–80 (în colaborare).
28. Ghelăiești (Piatra Neamă) I. Săpăturile din 1969 în așezarea cucereniană „Nedeia”, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 11–64 (în colaborare).

29. Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramică neo-eneolitică carpato-dunăreană, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 9–52.
30. Reprezentarea bovideului în decorul zoomorf pictat pe ceramică cucuteniană din Moldova, în *Carpica*, V, 1972, p. 83–90.
31. Ceramică cucuteniană cu decor zoomorf plastic sau pictural, în *MemAntiq*, IV–V, 1972–1973, p. 73–82.
32. Vase zoomorfe cucuteniene, în *Danubius*, VI–VII, 1972–1973, p. 15–20.
33. Reconsiderarea Ariușdului, în *SC-Sf. Gheorghe*, 1973, p. 57–111.
34. Un vas antropomorf de tip Stoicani-Aldeni de la Suceveni (Galăsi), în *Carpica*, VI, 1973–1974, p. 7–15.
35. Venus de la Stinpetru German (Arad), în *Ziridava*, III–IV, 1974, p. 24–36.
36. Reprezentarea păsării în decorul pictat al ceramicii cucuteniene din Moldova, în *CercelIst*, S.N., Iași, VI, 1975, p. 45–54.
37. Decorul zoomorf pictat pe ceramică Cucuteni-Tripolie, în *ArhMold*, VIII, 1975, p. 15–84.
38. Teme plastice ornitomorfe și zoomorfe pe ceramică cucuteniană din Moldova, în *CercelIst*, S.N., Iași, VII, 1976, p. 49–55.
39. Poziția geomorfologică și cultural-cronologică a așezării Cucuteni A de la Iași-Splaiul Bahui, în *SCIVA*, 28, 1977, 2, p. 185–194 (în colaborare).
40. Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Uusatovo, în *CercelIst*, S.N., Iași, VIII, 1977, p. 145–212.
41. Crilerii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor cucuteniene, I–II, în *CercelIst*, S.N., Iași, IX–X, 1978, p. 93–162 și XI, 1980, p. 135–221.
42. Considerații cu privire la ceramică Cucuteni AB pe baza descoperirilor recente, în *ArhMold*, IX, 1980, p. 19–44 (în colaborare).
43. Explicarea grupelor ceramice de stil Cucuteni AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie, în *AIAIași*, supliment, V, 1984.

FELICJA BIAŁECKA, *Dokumentacja i informacja naukowa w Archeologii. Zarys problematyki i propozycje metodyczne*, Biblioteka Archeologiczna, 25, 1975, 146 p.

Lucrarea autoarei poloneze prezintă, cum se anunță și în subtitlu, cîteva probleme și propunerî metodologice de lucru în arheologie. Autoarea are în vedere problemele noi ridicăte de discuțiile asupra scopului și locului ocupat de arheologie în cadrul științelor sociale și istorice, de dezvoltarea științelor sociale în general, de afluxul mereu creșcînd de informații care necesită înregistrarea și difuzarea lor într-un mod cît mai simplu și mai rapid. Sînt subliniate importanța și rolul mereu creșcînd al documentării și informației științifice pentru toate domeniile de activitate, în care rolul matematicii și al automatizării, în special, devine pe zi ce trece mai important și mai necesar.

Lucrarea cuprinde trei capituloare : I. Problematica dezvoltării metodelor documentării și informării în arheologie în lumina literaturii (cu subcapitolele : Problematica documentării cercetării de teren, Arhivistica arheologică, Documentația legată de prelucrarea datelor, Direcțiile de dezvoltare); II. Înregistrarea stațiunilor arheologice (cu subcapitolele : Harta stațiunilor arheologice, Analiza surselor prelucrării, Chestionarul hărții); III. Tezaurele. Clasificarea surselor arheologice din punct de vedere al înscrierii și cartării informațiilor (cu subcapitolele : A — Partea sistematică și B — Alfabetul zecimal).

În capitolul I autoarea ajunge la concluzia că în Polonia nu există date suficiente referitoare la cercetările arheologice mai vechi, iar dacă aceste date există, felul în care s-a făcut prezentarea lor constituie o dificultate pentru prelucrarea științifică. Plecind de la literatura privind metodele cercetării arheologice, autoarea consideră necesară începerea lucrărilor de normalizare a documentării arheologice, ca și organizarea propriei informații despre stațiunile arheologice.

Capitolul al II-lea prezintă concepția Feliciei Bialecka de înregistrare a așezărilor arheologice, care crede că poate acoperi mai multe sarcini cum ar fi : informații rapide asupra rezultatelor științifice ale fiecărei așezări, aprovizionarea cu date pentru evaluarea stadiului cercetării în diferite sectoare, gradul cercetării din anumite regiuni ale țării, relația cantitativă a așezărilor reprezentînd diferite culturi și perioade cronologice, relația cantitativă a diferitelor așezări reprezentînd urme ale diferitelor

forme de așezare, culegerea de date pentru evaluarea valorii informațiilor, a rezultatelor cercetării în diferite așezări, informații asupra metodelor de cercetare folosite în Polonia, orientarea în domeniul conservării diferitelor obiective, documentarea în vederea alcăturirii hărților care arată alinierarea diferitelor fenomene.

Lucrarea cuprinde și o fișă index cu așezările arheologice, care constituie totodată și un chestionar științific (analizează pe baza literaturii de specialitate frecvența la 18 întrebări referitoare la datele de bază în cercetările arheologice), rezultatele fiind prezentate în tabelele 1—3. Aranjarea în fișele indexate a stațiunilor arheologice este prezentată în tabelele 4 și 5.

Sistemul fișelor transparente folosit în această lucrare include un set de fișe numerotate succesiv a așezărilor arheologice, o listă inventar a așezărilor și o schemă clasificată reprezentînd baza aranjării fișelor transparente tematice (tezaurul).

Capitolul al III-lea cuprinde clasificarea tezaurului surselor arheologice care, din punct de vedere al înregistrării și al cercetării, este un element indispensabil al comasării datelor și este reprezentat prin registrul așezărilor arheologice.

Tezaurul creează un cadru pentru colecții și, în același timp, o eficientă cercetare pentru informațiile din toate materialele examineate de arheolog asupra activităților omenești și a metodelor folosite în timpul descoperirii și descrierii.

Cartea Feliciei Bialecka pune în discuție cîteva probleme acute nu numai pentru arheologia polonă, ci și pentru cea din alte țări, printre care și România. În primul rînd, este vorba de utilizarea unui limbaj unic arheologic, care ar trebui concretizat prin elaborarea unor norme de descriere a obiectelor, avînd în vedere măcar minimul caracteristicilor lor, în așa fel încît descrierea să fie exactă și corectă. Între aceste obiecte, un loc aparte îl ocupă ceramica, pentru a cărei clasificare tipologică trebuie să se aibă în vedere diferențele morfologice dintre vase, funcțiile vasului, conținutul sau locul de descoperire. Ar trebui, de asemenea, puse la punct criteriile de împărțire, de clasificarea culturilor, care provoacă un sir de greutăți în prelucrarea științifică a datelor arheologice.

Autoarea propune, totodată, folosirea pe scară mai largă a simbolurilor în istorie și respectiv în arheologie, ceea ce ar duce la o simplificare și ar da posibilitate, în același timp, creării unei mari generalizări, ea fiind adepta prezentării stratigrafiei sub formă de

scheme grafice colorate, care exclud descrierea diferită a acclorași observații.

Rezolvarea acestor probleme reclamă în primul rînd punerea de acord a specialiștilor din centrele de cercetare pentru elaborarea unor norme unice de descriere a materialelor și obiectivelor arheologice. Crearea acestor norme ar fi de mare ajutor în prelucrarea modernă, automată, a datelor în arheologie, ar scuti un timp care adesea se pierde inutil cu informarea și documentarea prin metode care sănă depășite astăzi în alte domenii de activitate.

CORNELIA-MAGDA MANTU

MARCEL OTTE, *Le Gravettien en Europe Centrale*, Dissertationes Archaeologicae Gandenses, Brugge, De Tempel, 1981, vol. I-II, 492 p. + 251 figs. en texte.

La collection „Dissertationes Archaeologicae Gandenses” a publié en 1981, sous la forme de son XXe volume, l’ouvrage monographique sur le „Gravettien en Europe Centrale”, qui prouve une fois de plus l’érudition et les qualités de paléolithicien de l’auteur, M. Marcel Otte, chargé de Recherches au F.N.R.S., l’Université de Liège. Il suffit de préciser qu’en 1979 la série des „Monographies d’Archéologie nationale” (vol. 5) a publié un autre ouvrage monographique d’une importance toute particulière sur le „Paléolithique supérieur ancien en Belgique”¹, qui à fait l’objet de sa thèse. Deux années plus tard, M. Otte soutient son „doctorat spécial d’Etat”, devant une commission internationale, avec cet ouvrage que nous avons le plaisir de le présenter aux spécialistes et à ceux qui s’occupent de l’époque de la pierre taillée.

L’ouvrage „Le Gravettien en Europe Centrale” comprend deux grandes parties : l’„Analyse” et la „Documentation”.

Dans les 25 chapitres (chacun à plusieurs sous-chapitres) de la première partie, l’auteur développe son exposé synthétique, sur toutes les catégories de matériaux archéologiques d’une vaste région de l’Europe, fruit de ses visites de documentation. Dans la deuxième partie, sont traitées d’une manière exhaustive les plus importantes stations de cette vaste zone géographique, par des critères propres à l’auteur.

Nous ne ferons point une présentation de chaque chapitre, mais nous chercherons à exposer succinctement ces découvertes et leur interprétation, en corrélation étroite avec les éléments similaires du Paléolithique de la Roumanie et des autres zones géographiques.

¹ M. Otte, *Le Paléolithique supérieur ancien en Belgique*, Bruxelles, 1979, compte rendu par V. Chirica, *Dacia*, N.S., XXV, 1981.

Il faut remarquer dès le début que du point de vue géographique le vaste territoire considéré dans l’ouvrage ne correspond en entier à l’„Europe Centrale”. La motivation de l’auteur — par le manque de la documentation — peut être justifiée seulement en ce qui concerne l’Hongrie et non la Roumanie. Dans ce sens, l’inclusion du territoire de la Pologne et de la zone du Dniester n’est pas en concordance avec le titre de l’ouvrage. Des discussions à l’occasion du Colloque international de Cracovie et Nitra de 1980 sur „l’Aurignacien et le Gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique” il s’ensuivait que M. M. Otte préparait un autre ouvrage monographique concernant le Gravettienn de l’Est et du Sud-Est de l’Europe, en exprimant le désir d’effectuer une visite de documentation en Roumanie. Nous croyons donc que les découvertes et les stations de la Pologne et du Dniester Moyen dussent être incluses dans sa future monographie.

Du chapitre concernant l’histoire et l’état actuel du problème on constate que les premières découvertes gravettiennes de l’Europe Centrale correspondent, en grandes lignes, à ceux de la Roumanie (en nous référant au fait qu’en 1885 Gregoriu Ștefănescu a signalé la découverte de la première station paléolithique en Roumanie). Mais, dans la zone étudiée il a résulté, à la fin du dernier siècle et au début de notre siècle, la réalisation de quelques prestigieuses monographies régionales, qui ont créé le cadre scientifique et documentaire et ont déterminé le paléolithicien D. Garrod à introduire en 1938 (quand est publiée aussi la première synthèse concernant le Paléolithique en Roumanie du Nord-Est par N. N. Moroșan) le terme de „Gravettien oriental”. Mais, pendant que les paléolithiciens roumains utilisent la terminologie classique, dans l’Europe Centrale sont introduites de nouvelles dénominations, pour mettre en évidence des faciès locaux du grand ensemble gravettien : Aggsbachien et Predmostien (J. Bayer), Pavlovien (B. Klíma), Willendorfien, Molodovien, Ságvarien et Kostenkien (J. K. Kozłowski).

Les principales méthodes, appliquées à l’étude des matériaux archéologiques si vastes, sont la statistique et la typologie, domaine dans lequel M. le Prof. F. Bordes a apporté des contributions essentielles. En se référant à l’importance de la typologie, M. M. Otte précise : „Nous pensons que la typologie, avec l’étude des techniques constitue une des démarches fondamentales dans l’approche du comportement préhistorique et qu’elle peut, selon le niveau de généralisation auquel elle est appliquée, fournir des indications d’ordre varié. Elle peut, par exemple, concerner soit les caractéristiques générales d’un vaste „technocomplexe” tel que le Gravettien, soit l’évolution technique de cette tradition, soit les groupes régionaux, soit des modes d’adaptation particuliers à milie, soit des fonctions différentes”.

Les chapitres 4 et 22, en se complétant réciproquement (auxquels s'ajoute la charte de la fig. 5, p. 24) s'occupent de la répartition et des fonctions des établissements étudiés par l'auteur (dont seulement une partie sont traités dans la deuxième partie de l'ouvrage). Ainsi sont établies 10 zones géographiques, dont chacune avec un nombre différent de stations : Rhénanie (9), Jura Souabe (4), Bavière (2), Thuringe (1), Bohême (3), Basse-Autriche (7), Moravie (5), Slovaquie (10), Pologne (5), Ukraine — bassin du Dniester moyen (3). Mais, de la lecture attentive de la deuxième partie de l'ouvrage on constate que tout l'exposé et implicitement ses conclusions importantes d'ordre historique sont fondés de fait par les matériaux archéologiques provenant seulement de 19 stations principales, dont 4 (de Pologne et du bassin du Dniester) n'appartiennent pas à la zone établie. Toutefois, par suite de la richesse et la diversité des matériaux et aussi des études interdisciplinaires effectuées, l'auteur a pu utiliser d'une manière exhaustive toutes ces données : la chronologie relative et absolue, la stratigraphie géologique et archéologique, les analyses palynologiques (en établissant les principales zones écologiques et aussi l'évolution du climat pendant le second pléniglaciaire), l'économie des communautés gravettiennes (en conformité avec les déterminations de la macrofaune, l'analyse de la matière première utilisée pour la taille des outils), les types d'établissements (inclusivement la localisation sur les différentes formes de relief) et les successions de l'habitat, les structures d'habitat (abris spécialement aménagés). Dans la dernière catégorie sont inclus plusieurs types d'habitations :

- cercle de pierres en Rhénanie, pouvant être la trace d'une tente ;
- structures quadrangulaires (Bohême et Slovaquie), à demi enterrées et montrant, dans un cas, des traces d'un radier de bois ;
- structures circulaires en os de mammouths, proches de celles d'Europe orientale (une trace en Basse-Autriche et au moins deux unités à Spadzista) ;
- fosses irrégulières allongées en Moravie, contenant des foyers, entourées de trous de pieux et groupées en „villages” ; ces éléments, dont la construction était plus élaborée, indiquent la possibilité d'installations semi-permanentes (Pavlov, Dolni Vestonice, Petřkovice, Molodova) ;
- les „concentrations” ovales ou circulaires de Basse-Autriche correspondent sans doute à l'emplacement d'habitations en matériaux légers ;
- un amas de bois de rennes, en Podolie, est utilisé dans le système de couverture au Paléolithique final ;
- enfin, des aménagements par alignements de blocs de pierre limitent des aires d'habitat dans une grotte du Jura Souabe, quelques-uns avec des analogies parmi les décou-

vertes similaires de la zone du Prut moyen et du Plateau de la Moldavie.

Tout un chapitre est consacré aux traces des activités artistiques : les pendants, les pièces „rapportées” (des pièces différentes qui ne peuvent être encadrées typologiquement), l'utilisation des colorants minéraux, l'art figuratif (les statuettes féminines et zoomorphes), les incisions tracées dans un mode organisé. Ainsi, on constate que dans les stations analysées il y a assez d'objets à suspendre, du type des amulettes, diversifiés par la matière première : des coquilles fossiles, des dents d'animaux (dents de cervidés, canines de renard, de loup, d'ours, de lion, et incisifs de cheval) ; des pendants en ivoire, imitant des croches de cerf ; des pendants en pierre (galets calcaire, plaquettes de schiste) et aussi des disques perforés ; enfin, des pendeloques en bois fossile (découverts seulement à Mainz-Linsenberg). Du tableau général dressé par l'auteur (p. 64), on constate la présence de 58 objets à suspendre, dont on remarque les coquilles perforées (16 pièces) et les dents perforées (10 pièces). Par rapport aux établissements, on a découvert 6 pendeloques seulement à Pavlov I, mais à Brillenhöhle VII, Mauern et Dolni Vestonice, 4 pièces. Mais aucune des amulettes découvertes en Europe centrale ne porte pas des attributs artistiques, du genre de celle du Mitoc sur le Prut, les seuls éléments artistiques étant les incisions tracées sur quelques-unes des pièces de Brillenhöhle, de Mamutowa et de Pavlov I, les dernières étant assez semblables à celle de Mitoc quant'à la forme et les incisions du contour. Précisons encore que les dents d'animaux, perforées ou à perforation entamée, ont été découvertes aussi dans les niveaux gravettiens de Gura Cheii-Rișnov et de Stinca-Ripiceni.

Les colorants minéraux, surtout l'ocre rouge ont été utilisés dans de nombreuses stations datées au Paléolithique supérieur d'une très large aire géographique. M. M. Otte constate l'utilisation de l'ocre rouge dans le but artistique, mais lui attribue aussi une signification symbolique et un sens fonctionnel. On pourrait considérer que le recouvrement des nucléi à Mitoc-Malul Galben avec ce colorant avait un but symbolique.

L'art figuratif est assez bien représenté dans les stations de l'Europe centrale : Willendorf II (niv. 9), Petřkovice, Moravany, Pavlov I, Predmosti, Brno II, Cejkov, Molodova (niv. VII et III), Mainz-Linsenberg et Mauern, avec des statuettes féminines (en majorité) ou masculines (Brno II), et de même zoomorphes. La matière première est assez variée : ivoire, calcaire, pierre, marne, hématite, argile cuite. Parmi les animaux figurés avec prédilection sont rappelés : la mammouth, le lion, le rhinocéros, l'ours, le renne, les oiseaux, etc. Il n'est pas exclu que les „curiosités” découvertes à Mitoc-Malul Galben, au niveau d'un foyer gravettien, soient des fragments de statuettes en argile non-cuite.

En ce qui concerne l'interprétation des incisions sur quelques matériaux osseux, comme l'existence d'un système de calcul qui a pour base le nombre 5 démontré pour Pavlov, on constate que sur l'amulette de Mitoc le groupe de 3 lignes incisées se répète 5 ou 6 fois, pendant que les groupes de 5, 7 et 9 lignes sont plus rares.

M. M. Otte étaie ses solides connaissances sur la typologie et la statistique aux chapitres 11—21, concernant l'outillage lithique et en os. D'après son opinion, les inventaires lithiques doivent être groupés principalement en 4 catégories de vestiges :

1. débitage : nucléus, lames, lamelles, éclats, enlèvements particuliers ;

2. déchets de fabrication de l'outillage : chutes de burins, chutes de front de grattoir, éclats sautés lors de l'esquillement, cassures dans une encoche, déchets de fabrication des pièces à dos ;

3. outils „a posteriori” : lames et éclats utilisés, couteaux à dos naturel ;

4. outils façonnés : ils doivent nécessairement présenter un aménagement postérieur à l'extraction du support (grattoirs, burins, etc.). Les „pièces esquillées” ont été classées ici parce qu'elles présentent souvent des traces de retouches sur les bords ou sur les extrémités du support (p. 72), en nous présentant un tableau concernant la composition générale des industries lithiques par catégories de vestiges et par stations. Analysant la dispersion longueur-largeur des lames et lamelles dans plusieurs ensembles lithiques (stations ou niveaux d'habitat), l'auteur aboutit à des conclusions d'une importance toute particulière. On voit dans ces analyses et recherches une raison de plus pour imposer avec nécessité une reconsideration de toutes les catégories de matériaux archéologiques d'après les recherches modernes. Ainsi, dans la large aire étudiée, M. M. Otte constate l'existence de plusieurs aspects, déterminés par des technologies différentes : industries à lamelles petites et courtes (Mainz-Linsenberg, Lubna, Brillenhöhle, Petřkovice, Wojcice) ; établissements ou niveau à grandes lames larges (Moldova/VII ; Mamutowa) ; stations à lames longues et étroites (Willendorf II/7 et 8, Mauern, etc.). L'auteur ne s'arrête pas ici, mais désireux à valorifier d'une manière exhaustive les riches matériaux lithiques étudiés il a dressé tant des histogrammes de la longueur des lames des stations et des niveaux analysés, que de diagrammes cumulatives ; pour la station de Brillenhöhle/VII il établit la dispersion longueur-largeur des lames et des lamelles de matière différente ; séparément il établit aussi la diagramme de la dispersion des lames et lamelles des 4 stations de Lubna. Il accorde une importance particulière aux lames et lamelles dénommées par lui „pièces-support”, tenant compte que la grande majorité des outils ont été réalisés par ces deux types de pièces.

En vue d'une très attentive analyse des outils façonnés, M. M. Otte crée une liste typologique propre, constituée par 20 classes principales d'outils et établit, pour les 19 stations principales analysées de ce point de vue, le nombre des outils et le pourcentage des classes lithiques ; dans le chapitre suivant (15) sont précisés les sous-types des outils respectifs, dont la présence dans les établissements est marquée par d'autres tableaux et histogrammes. Ces analyses mathématiques permettent à l'auteur d'identifier certaines ressemblances ou semblances entre les industries lithiques.

Un autre chapitre (21) est consacré à l'industrie des matières osseuses, pour laquelle il ne constate pas une unité parfaite et une concordance entre les établissements et les niveaux d'habitat, entre les types des outils, de même qu'entre ceux-ci et les restes de la faune ; d'autres différences existent entre la matière première utilisée : l'os (les stations occidentales — Jura Souabe, Bavière), l'ivoire (les stations orientales et centrales — Moravie, Dniester), pendant que l'utilisation du bois de renne croît dans les phases récentes (Willendorf II/8—9, Moldova V/IV—III).

En conformité avec l'évidence de toutes les catégories des matériaux archéologiques et à cause de l'existence, dans certaines zones, de plusieurs établissements gravettiens, éventuellement groupés autour d'une station principale (fait évident aussi au Gravettien de la Roumanie), le chercheur belge identifie plusieurs types de stations d'après la durée de l'habitat (de l'installation) et la forme de relief utilisée. Précisons que ces aspects ont été établis par les paléolithiciens roumains à la suite de la reconsideration du Paléolithique supérieur des terrasses de la Bistrița (Ceahlău)². Par les mêmes critères sont établis les 8 faciès du Gravettien de l'Europe centrale, présentés par l'auteur en ordre géographique (de l'ouest à l'est), en précisant succinctement les caractéristiques du chaque groupe culturel et établissant ensuite autant leur évolution par régions que les tendances techniques interrégionales.

Le dernier chapitre de la première partie est consacré à une vision d'ensemble sur le Gravettien de l'Europe centrale, dont M. M. Otte précise la nature des groupes gravettiens, l'origine de cette étape du Paléolithique supérieur, les contacts avec d'autres cultures, contemporaines et les relations avec l'Europe occidentale.

La deuxième partie de ce vaste ouvrage monographique est réservée à la présentation des matériaux archéologiques d'après les critères propres de l'auteur : I, situation et topographie ; II, découvertes et fouilles ; III, stratigraphie

² Al. Păunescu et al., *Signification chrono-stratigraphique et paléoclimatique des analyses chimiques, granulométriques et palynologiques faites dans quelques sites paléolithiques du Bassin du Ceahlău. Considérations sur le type et le caractère des établissements*, SCIVA, 28, 1977, 2, p. 157—183.

et sédimentologie; IV, faune; V, datation; VI, structures et activités; VII, industrie lithique; VIII, témoins minéraux; IX, témoins artistiques; X, conclusions. Quoique les matériaux archéologiques d'un grand nombre de stations soient analysés aux chapitres et sous-chapitres de la première partie, il faut préciser que dans la deuxième partie sont traités, d'après le schème établi, seulement les principaux objectifs archéologiques des dix zones géographiques, dont nous considérons tout à fait nécessaire à présenter les éléments essentiels :

1. Rhénanie — Mainz-Linsenberg. Station située sur la rive droite du Rhin, a été découverte en 1921 et recherchée par E. Neeb en 1921—1922. Il n'y a pas de datation par C-14, mais on propose l'âge de 21000—22000 B.C. L'outillage lithique comprend 4 nucléi, 42 lames, 258 lamelles, 113 éclats, 36 burins, 6 perçoirs, 68 pièces à dos. Les grattoirs manquent. Les pièces d'art sont représentées par des coquilles perforées, des pendeloques et trois statuettes féminines.

2. Jura Souabe. A. La Geissenklösterle. Grotte située sur la rive droite de l'Ach, explorée à la fin du siècle passé, mais recherchée systématiquement à partir de 1958. On a obtenu 5 datations de C-14 :

- Ia (Grav.) : 23 625 ± 290 B.P.
- IIa (Aur.) : 30 625 ± 796 B.P.
- IIa (Aur.) : 31 525 ± 770 B.P.
- IIb (Aur.) : 33 700 ± 825 B.P.
- III (Aur.) : 34 140 ± 1000 B.P.

De même qu'en d'autres stations, l'outilage lithique a été taillé seulement en roches locales : galets et rognons.

B. La Brillenhöhle. Grotte située aussi dans la vallée de l'Ach, signalée au siècle passé et recherchée entre 1955—1963. Il y a deux dates C-14 : couche VII, 25 000 B.P. et couche VIII, 29 000 B.P. Dans cette station on remarque surtout l'industrie osseuse, probablement à cause des conditions favorables de conservation. Parmi les éléments d'art on mentionne des stries, des pièces bilobées, des dents de renard et des coquilles perforées, des pendants d'ivoire.

3. Bavière — Les Weinberghöhlen près Mauern. Plusieurs grottes, connues au XIXe siècle, mais recherchées systématiquement à partir de 1937. Le niveau gravettien a été daté, par C-14, à 29 410 ± 470 B.P. Dans le cadre de l'outillage lithique on remarque : 48 nucléi, 850 lames et lamelles, 260 éclats, 76 burins, mais seulement 10 grattoirs, 41 pièces à dos, etc. L'outillage osseux se compose de : 6 perçoirs, 14 lissoirs, 16 bâtons et bâtonnets, etc., de même que : 19 pendants en ivoire, 8 dents perforées et une statuette féminine en pierre.

4. Thuringe — Le gisement de Bilzingsleben. Célèbre par les découvertes du Paléolithique inférieur, la station est située en marge

d'un plateau délimité par la vallée du Wipper. Les matériaux gravettiens ont été découverts seulement par des recherches de surface : 65 burins, 12 grattoirs, 5 perçoirs, 11 pièces à dos, 26 lames retouchées, 3 couteaux type Kostienki, 11 outils doubles.

5. Bohême — les gisements de Lubna. On a identifié 4 petits établissements, recherchés par étapes. L'auteur présente les principaux matériaux archéologiques de chaque établissement. Pour créer une image d'ensemble sur le Gravettien de la Bohême, il mentionne aussi deux objectifs de moindre importance : Revnice et Jeneralka. Tenant compte des matériaux archéologiques et aussi du caractère relativement restreint des fouilles, on constate l'existence d'habitats saisonniers, de durée courte, quoiqu'à Lubna II soient identifiés les restes d'une habitation spécialement aménagée.

6. Basse-Autriche. A. Willendorf. La grande station paléolithique est, de fait, composée de plusieurs établissements, dont seulement II et VI ont été recherchés d'une manière systématique, jusqu'en 1955.

À Willendorf II on a distingué 9 niveaux archéologiques : 1, à détermination douteuse ; 2—3, aurignaciens ; 5—9, gravettiens. Le Gravettien de W.I a été daté à $30\ 530 \pm 250$ B.P. (28 580 B.C.) et pour W.II les analyses C-14 ont donné les résultats suivants :

- Niv. 1 (Aur. ?) — 30 310 ±
± 250 B.P. (28 360 B.C.)
- Niv. 4 (Aur.) — 31 840 ±
± 250 B.P. (29 890 B.C.)
- Niv. 4 (Aur.) — 31 700 ±
± 1 800 B.P. (29 890 B.C.)
- Niv. 5 (Grav.) — 23 000 —
— 30 000 B.P. (21 050—28 050 B.C.)
- Niv. 5 (Grav.) — 32 000 ±
± 3 000 B.P. (30 050 B.C.).

Il semble que ce sont là les plus anciens habitats gravettiens de l'Europe centrale (à l'exception de ceux de Dolni Vestonice), mais il y a certaines contradictions entre des niveaux aurignaciens et gravettiens.

L'analyse attentive de tous les matériaux archéologiques a permis à M. M. Otte de les présenter par catégories et niveaux d'habitat gravettiens (niv. 5—9) : outillage lithique, outillage osseux, restes minéraux, activités artistiques (entre lesquelles se remarque la célèbre „Vénus“ appartenant au dernier niveau).

B. Aggsbach. Établissement ouvert situé, comme Willendorf, sur le Danube, découvert en 1883 et recherché pendant les années 1888—1957, mais avec de grandes interruptions. Pour le niveau principal d'habitat on a fait trois datations C-14 : 25 600 ± 100 B.P. (23 650 B.C.); 25 700 ± 280 B.P. (23 750 B.C.); 25 540 ± 170 B.P. (23 590 B.C.), pendant que le niveau supérieur a été daté à 22 450 B.P. À Willendorf la matière première diffère d'un

niveau à l'autre, mais à Aggsbach les outils ont été taillés en quatre catégories de roches : quartzite — 55 % ; hornstein — 30% ; radiolarite — 13 % ; calcédoine — 1,8 %. Dans le cadre de l'outillage lithique, l'existence d'une nombre de 441 (58,4 %) de fléchettes a permis à l'auteur l'élaboration d'un schéma de fabrication des principaux sous-types de cette pièce. Le Paléolithique de cette zone de l'Europe connaît d'affinités suffisantes avec les matériaux contemporains de Banat (les établissements recherchés par Florea Mogoșanu), surtout en ce qui regarde le Paléolithique quartzithique, mis en évidence par de nombreuses recherches³. De ce point de vue, on constate que M. M. Otte n'a pas abouti à des différenciations significatives entre les deux aspects du Paléolithique supérieur.

7. Moravie. A. Le gisement de Petřkovice. Site de plein-air, connu de 1924 et recherché en 1937 et 1952—1955. Pas de datations par C-14, mais, par rapport avec Dolni Vestonice l'habitat a été daté environ à 26 000 B.C. L'établissement se remarque par trois habitations spécialement aménagées, qui abritaient des foyers et des ateliers de taille, de même que dans la zone du Prut moyen. L'outillage lithique est particulièrement abondant : 1380 lames, 2647 éclats, 133 nucléi, 98 burins, 53 grattoirs, 23 perçoirs-becs, 48 pièces à dos, 32 lames appointées, 11 outils composés, etc. .

B. Dolni Vestonice. Cette grande station, recherchée, avec de courtes interruptions, à partir de 1922, se remarque par une grande diversité des matériaux archéologiques, parmi lesquels M. M. Otte a présenté seulement ceux de la surface II de la station principale. Les analyses C-14 ont fourni les dates suivantes :

— La phase récente de l'habitat supérieur, 25 600 ± 170 B.P.

— L'oscillation W II—III, 28 100 ± 380 B.P. et 28 900 ± 300 B.P. Les récentes analyses par thermoluminescence, réalisées sur des fragments de terre cuite, ont donné un âge plus haut : 31 000 ± 300 B.C., considéré acceptable (p. 336).

Outre le riche outillage lithique, significants sont les éléments artistiques : la célèbre „Vénus”, d'autres statuettes humaines et zomorphes, les pendentifs d'ivoire, de même que les restes humains de plusieurs tombes.

C. Pavlov. Des établissements situés sur le flanc du nord-est de la montagne du même nom. L'habitat de Pavlov II a été encadré à l'aide des dates fournies par les analyses de Dolni Vestonice (25 820 ± 170 B.P.) et de Pavlov I (24 020 ± 150 B.P.).

Dans ces établissements on a découvert aussi un grand nombre de pendeloques sans décor ou à simples lignes incisées, exécutés de galets de schiste, de coquilles et en dents

animales, mais deux amulettes identifiées à Pavlov I (fig. 177/2—3) constituent les analogies les plus proches pour celle de Mitoc.

8. Pologne. A. La grotte de la Mamutowa. Située sur le versant abrupt de la rivière Kluczwoda, cette grotte a été recherchée pour la première fois entre 1874—1882 et par la suite à partir de 1957. D'après J. K. Kozłowski, le niveau gravettien, encadré au W III, peut être daté à 18 000—16 000 av. n.è.

L'outillage lithique est relativement abondant, dont on remarque les pièces à dos, avec des retouches abruptes bipolaires et semi-abruptes ; les lamelles sont plus grosses et plus larges par rapport à d'autres ensembles gravettiens. Les éléments artistiques sont représentés par des pendeloques en ivoire, des dents perforées.

B. Krakow — Spadzista. Cette station, importante pour le Gravettien de l'Europe centrale et orientale, est située sur un plateau haut aux environs de Cracovie. Elle a été découverte et recherchée par J. K. Kozłowski entre les années 1966—1973.

L'habitat gravettien a été encadré au W III et les analyses C-14 ont établi les dates suivantes : 20 600 ± 1050 B.P. (18 650 B.C.) et 23 040 ± 170 B.P. (21 090 B.C.).

Tout à fait intéressantes sont les structures d'habitat, constituées presque en entier d'os de mammouth. L'outillage lithique est analysé avec une attention particulière pour chacun des trois établissements et en fonction des types et sous-types des pièces. Cette analyse permet à l'auteur de constater que l'établissement principal (A) représentait un habitat temporaire, installé pour la chasse, bien que la majorité des types d'outils ont aussi un caractère „domestique”. La présence des pointes à cran et des couteaux type Kostienki est naturelle, étant donnée la situation géographique de la station à l'Est de l'Europe.

9. Slovaquie — Cejkov. Dans cette localité, située dans la partie la plus orientale de la Slovaquie, ont été découverts trois établissements, recherchés après 1932. On n'a pas effectué des analyses C-14, de sorte que l'habitat est encadré simplement au W III.

La matière première consiste en silex, hornstein, obsidienne, radiolarite, quartzite, etc.

Quoique dans l'ouvrage on ne fait mention, il est nécessaire à rappeler que les paléolithiciens roumains ont précisé depuis longtemps l'existence de certaines analogies entre le Paléolithique du Pays d'Oașul („Tara Oașului”) de Maramureș et les habitats contemporains de la Slovaquie⁴.

10. Bassin du Dniester — Molodova V. De même que les établissements de la Pologne, cette station ne fait pas partie du cadre géographique de l'ouvrage. L'auteur présente d'abord les datations C-14 des niveaux archéologiques :

³ Florea Mogoșanu, *Le Paléolithique du Banat*, Bucarest, 1978.

⁴ Maria Bitiri, *Le Paléolithique du Tara Oașului*, Bucarest, 1972.

I	- 10 940 ± 200;
Ia	- 10 590 ± 230;
II	- 11 900 ± 230;
II	- 12 300 ± 340;
III	- 13 370 ± 540;
IV	- 17 000 ± 1400;
V	- 17 100 ± 180;
VI	- 16 750 ± 200;
VII	- 23 000 ± 800;
VII	- 23 700 ± 320;
VIII	- > 24 000;
IX	- 28 100 ± 1000;
IX	- 29 650 ± 1230;
X	- 23 100 ± 400;
sur XB	- > 35 500;
sur XI	- > 40 300;

XI - > 45 600 (p. 458), après quoi il fait une analyse détaillée de toutes les catégories de matériaux archéologiques des couches appartenant au Paléolithique supérieur (niv. X-I), fait qui lui permet de constater une évolution ininterrompue de l'outillage lithique pour une durée de presque 20 000 années.

En conclusion, on peut affirmer que M. Marcel Otte nous présente un ouvrage général de proportion, avec beaucoup d'éléments de détail. Cette vaste monographie d'un spécialiste du Paléolithique s'impose — par l'étude d'un immense matériel archéologique, concernant l'espace de l'Europe centrale et même orientale, avec les méthodes scientifiques les plus avancées et par les interprétations d'ordre historique sur l'évolution culturelle d'une étape si caractéristique et conditionnée par l'évolution générale de l'époque paléolithique — comme un ouvrage de référence pour le Paléolithique de l'Europe.

VASILE CHIRICA

FRAUKE STEIN, *Bronzezeitliche Horifunde in Süddeutschland. Beiträge zur Interpretation einer Quellengattung*, vol. 23, seria Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, ed. Rudolf Habelt, Bonn, 1976, 245 p., 30 hărți și 8 tabele.

Acest volum, reprezentind o formă presecurată și prelucrată a tezei de abilitare a autoarei, susținută în 1970 la Facultatea de Filozofie a Universității din Saarbrücken, a fost completată în 1979 cu un Catalog al descoperirilor, care va fi prezentat în continuare.

Problema principală, urmărită în mod insistent și menționată și în subtitlu, pe tot parcursul lucrării, este aceea a semnificației depozitelor de bronzuri din sudul Republiei Federale Germania, respectiv din Baden-Württemberg, Bavaria, Hessen, Rheinland-Pfalz și Saarland, precum și din teritoriile învecinate ale Franței (Alsacia și Lorena), Austriei (Austria Superioară, Salzburg și Vorarlberg), Elveția

(fără Tessin) și R. S. Cehoslovacia (în parte sudul și centrul Boemiei).

În acest scop s-au trecut în revistă diferitele opinii cu privire la semnificația depozitelor din nordul Europei (J. J. Worsaae, S. Müller, E. Baudon, H. Geisslinger, E. Sprockhoff și H.-J. Hundt) și sudul Republiei Federale Germania (E. v. Tröltsch, K. Schumacher, E. Wahle, G. Kraft, P. Reinecke, G. Behrens, F. Holste, H. Müller-Karpe, W. Kimmig, E. Gersbach, W. Dehn, W. A. v. Brunn, W. Torbrügge și A. Kolling), scoțindu-se în evidență criteriile după care depozitele din zonele mai sus menționate pot fi considerate ca fiind de caracter profan (depozite propriu-zise) sau sacru (depozite votive). În această privință, sunt avute în vedere atât condițiile descoperirilor (mlăștini, terenuri uscate, crăpături în stânci, sub pietre) și poziția lor la teren (izolată sau în legătură cu așezările și necropolele), cît și particularitățile conținutului lor din punct de vedere tipologic (același tip sau de tipuri diferite), al stării de conservare (pieșe întregi sau fragmentare prin întrebunțare ori în mod intenționat, precum și exemplare lipite prin topire) și al prezenței materiei prime (turte pentru turnat și deșeuri).

De asemenea, sunt expuse, în mod obiectiv tezele de ordin politic, economic și religios exprimate de diferiți autori cu privire la cauzele îngropării depozitelor din zona cercetată. Din analiza tuturor datelor puse în discuție, autoarea a ajuns la concluzia că, în zona respectivă, în stadiul actual al cunoștințelor, numărul depozitelor de caracter profan, depășește pe al acelora votive, neexcluzând posibilele erori de clasificare, datorită felului întimplător în care s-au făcut de obicei aceste descoperiri, precum și a informațiilor incomplete transmise cu privire la ele. Totodată, pe baza statisticilor combinatorii și a comparațiilor cu cronologia mormintelor, precum și a cartărilor, a ajuns la constatarea relevantă potrivit căreia în timp ce depozitele votive sunt continui în timp și împărtăsite în spațiu, acelea de caracter profan sunt mai frecvente în unele perioade și masate în anumite zone, putându-se deosebi cu ajutorul lor orizonturi de asemenea descoperiri.

Scoțind în evidență dificultatea de a deosebi în toate cazurile depozitele îngropate intenționat de ansamblurile de obiecte de metal din așezări, autoarea consideră, în mod plauzibil, că în timp ce depozitele cu caracter profan au fost introduse în pămînt pentru a fi scoase de posesorii lor, acele votive au fost depuse pentru totdeauna la o foarte mică adâncime sau chiar pe sol.

În această privință, constatăriile autoarei, potrivit căror semnificația depozitelor nu este numai religioasă, ci și profană, prezintă, după părere noastră, un interes deosebit și pentru interpretarea depozitelor de bronzuri din spațiul carpato-ponto-dunărean, care nu pot avea numai, sau aproape numai, o semnificație votivă, cum

s-a presupus de către unii¹ în ciuda faptului că au fost deosebite și pentru acest spațiu mai multe categorii de depozite, impunindu-se pentru acelea de caracter votiv a se cunoaște exact, ceea ce nu este ușor în toate cazurile, condițiile lor de găsire, precum și conținutul păstrat uneori doar parțial².

De altfel, din punct de vedere metodologic, autoarea, ținând seama de aceste două criterii, condițiile de găsire și conținutul depozitelor, a deosebit pentru zona cercetată următoarele trei mari categorii de depozite: a) din materie primă, respectiv bare și produse semilucrate; b) din piese lucrate în întregime, întrebuiantă sau neîntrebuiantă, de un anumit tip (topoare, seceri, arme, podoabe și vase) sau din tipuri diferite și c) din fragmente de piese, alături de altele întregi și de resturi din turte de bronz. Urmărindu-se aceste categorii de depozite, pe zone și epoci, s-a precizat răspindirea și cronologia lor.

În ceea ce privește cronologia, un accent deosebit s-a pus pe statistica combinatorie și sincronizarea, acolo unde a fost posibil, cu cronologia mormintelor. Rezultatele obținute au fost confrontate cu altele la care au ajuns P. Reinecke, W. Torbrügge, A. Kolling și H. Müller-Karpe, îndeosebi relativ la Bronzul timpuriu și târziu, inclusiv Hallstatt-ul timpuriu, respectiv Bronz D – Hallstatt B₃. În acest fel s-au confirmat orizonturile de depozite, discutate în ultima vreme, neexcluzându-se fazele care se succed, cu toate trecerile line dintre ele.

Relativ la această din urmă problemă, autoarea analizând pe rînd cronologia depozitelor din Bronzul timpuriu și târziu (inclusiv din Hallstatt-ul timpuriu) și sincronizând grupele sale combinatorii cu fazele depozitelor de bronzuri din schemele cronologice mai vechi și mai noi ale lui P. Reinecke, H. Müller-Karpe, W. A. v. Brunn, W. Torbrügge și A. Kolling, aduce unele precizii și completări la acestea din urmă pentru zona cercetată, subliniind necesitatea verificării cronologiei mormintelor cu datele statisticilor combinatorii, îndeosebi pentru Bronz D și Hallstatt A. În schimb, după autoare, este mai dificil de subîmpărțit faza Hallstatt B, respectiv Hallstatt B₁–B₃, pe baza cronologiei mormintelor (mai săracă în obiecte de metal) și a statisticilor combinatorii, recurgându-se din acest motiv mai mult la considerații tipologice. În acest context, se are în vedere că depozitele de bronzuri conțin, în general, tipuri mai vechi și mai noi, nefiind toate sau aproape toate din aceeași vreme,

¹ A. Vulpe, *Germania*, 59, 1981, 2, p. 428, recenzie pentru lucrarea lui M. Petrescu-Dimboviță, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätkeltischen Horte Rumäniens, Prähistorische Bronzesfunde*, XVIII. 1, München, 1978.

² M. Petrescu-Dimboviță, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 26; Idem, op. cit., *Prähistorische Bronzesfunde*, XVIII. 1, p. 94.

cum s-a considerat de către unii. De altfel, în această privință, după părerea noastră, sunt valabile și astăzi considerațiile lui O. Montelius privitoare la condițiile metodei tipologice, potrivit căror depozitele de bronzuri conțin piese din aceeași vreme sau din două perioade care se succed și nu dintr-o una anterioară și alta posterioară acestora.

În orice caz, analiza pertinentă și la obiect făcută de autoare cu privire la cronologia depozitelor de bronzuri din zona cercetată confirmă teza succesiunii în timp a acestor categorii de descoperiri arheologice, susținută de cei mai mulți autori. Aceasta constituie un motiv în plus să nu fim de acord cu părerea potrivit căreia orizonturile de depozite de bronzuri din spațiul carpato-ponto-dunărean ar fi limitate, relative și formale, invocându-se în acest scop caracterul votiv al tuturor depozitelor din acest spațiu³, ceea ce, cum s-a arătat mai sus, nu corespunde realității.

În afara de acestea, din punct de vedere metodologic, deosebit de semnificativă ni se pare și folosirea curbei frecvenței depozitelor cu scop profan și sacru din zona cercetată, pe decenii și uneori chiar pe ani, creșterile și descreșterile ei fiind puse în legătură cu cauzele descoperirii depozitelor, precum și cu unele evenimente istorice importante, ajungându-se și pe această cale la concluzia că din epoca cîmpurilor de urne sunt mai puține descoperiri de acest fel cu caracter sacru față de aceleia din epoca bronzului.

În acest fel, cele constatate de W. A. v. Brunn pentru depozitele din Saxonia, Turingia și Saxonia-Anhalt din Republica Democrată Germană, precum și pentru alte regiuni ale Europei⁴, sunt, după autoare, valabile și pentru sudul Republicii Federale Germania, în special pentru depozitele cu caracter votiv. De altfel, după autoare, numărul mai mic al acestora din urmă, se explică, uneori atât prin condițiile nefavorabile de conservare, cit și eventual uneori prin încadrarea lor greșită în categoria depozitelor propriu-zise.

Pe de altă parte, numărul mare de depozite, îndeosebi din Bronzul târziu, într-o regiune a zonei cercetate reflectă, după părerea autoarei, o vreme de neliniște, datorată unor conflicte locale, din cauze necunoscute, și nu orizonturi de neliniște, provocate de valurile de migrații ale unor grupuri străine, cum s-a susținut îndeosebi de P. Reinecke, G. Kraft și F. Holste. În legătură cu această problemă, în ceea ce privește depozitele de bronzuri din spațiul carpato-ponto-dunărean, pe care le cunoaștem mai bine, credem că nu pot fi eliminate cu totul cazurile de îngropări de asemenea depozite în urma unor mișcări mai mari sau mai mici de

³ Al. Vulpe, recenzie citată, p. 429.

⁴ W. A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, *Römisch-Germanische Forschungen*, 29, 1968, p. 230 și urm.

populație, care au afectat acest spațiu în epocile bronzului și a Hallstattului timpuriu.

Aceste teze, ca și altele din prezentul volum sunt reluate, în mod succint și convingător, în concluziile luerării, din care rezultă că pentru înțelegerea căt mai aproape de realitate a fenomenului depozitelor, este absolut necesar să se cunoască, pe căt posibil, toate detaliile privind condițiile lor de găsire, precum și particularitățile obiectelor respective, inclusiv patina, dimensiunile, secțiunile, urmele de folosire, structura spărturilor și.a.

De asemenea, pentru determinarea semnificației, profană sau sacră, și a cronologiei acestor descoperiri se impune să se utilizeze un număr mai mare de procedee de cercetare, în legătură unele cu altele, ca de ex.: statistică combinatorie, analize tipologice și cantitative și comparația cu cronologia mormintelor, cu toate că grupurile cronologice ale depozitelor nu corespond totdeauna cu acelea ale mormintelor.

În încheiere se arată contextul în care, după autoare, depozitele de bronzuri din zona cercetată, îndeosebi din Bronzul tîrziu, pot fi utilizate pentru interpretări istorice, punindu-se accentul în interpretarea ascunderii lor pe cauze de ordin local și nu pe fenomene, care ar fi afectat în același timp mari părți din Europa.

Volumul este însoțit de 22 figuri în text, reprezentând diferite obiecte, tabele cantitative și sinoptice, secțiuni de bare-brățări, hărți ale depozitelor, morminte și descoperiri izolate, planuri de necropole și diagrame cu curba frecvenței depozitelor din 10 în 10 ani și chiar pe ani.

La acestea se adaugă, în anexe, 20 liste ale grupelor de depozite din zona studiată și cu analogii în regiunile vecine; 20 liste ale hărtilor de răspîndire a depozitelor și ale principalelor tipuri de obiecte de bronz (ace, topoare, săbii și vîrfuri de lance în mlaștini; săbii, pumnale și topoare sub pietre sau în crăpături de stînci) și a mormintelor din epoca bronzului; abrevierile pentru literatură, indicele de locuri, în care, pe lingă paginile respective din primul volum se menționează și numerele depozitelor din volumul al doilea; 30 hărți de răspîndire la listele explicative de mai sus, precum și opt tabele sinoptice cu elemente de statistică combinatorie.

Atât textul, cât și materialul ilustrativ însoțitor, fac ca acest volum, întocmit de autoare după ani de cercetări asidui pe baza unei metodologii corespunzătoare stadiului actual al cercetărilor, să fie considerat, pe drept cuvînt, de referință pentru toți cei care se interesează de problema depozitelor de bronzuri, nu numai din zona cercetată, ci și pentru alte teritorii ale Europei, în care această categorie de descoperiri este bine reprezentată.

MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚĂ

FRAUKE STEIN, *Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland*, vol. 24, seria *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde*, ed. Rudolf Habelt, Bonn, 1979, 279 și 127 pl.

Volumul, conceput în formă de catalog al volumului anterior al aceleiași autoare, cuprinde în total 580 depozite din neolicic pînă în La Tène inclusiv, din care 418 din sudul Republicii Federale Germania (Baden-Württemberg, Bavaria, Hessen, Rheinland-Pfalz și Saarland) și 162 din teritoriile vecine (Franța: Alsacia-Lorena; Austria: Austria Superioară, Salzburg și Vorarlberg; Elveția: fără Tessin și din R. S. Cehoslovacia numai pentru Bronzul tîrziu: sudul și centrul Boemiei, nu complet). În această privință, este la ora actuală și va fi încă multă vreme cel mai complet Catalog al depozitelor din sudul Republicii Federale Germania, pentru care nu existau pînă la această apariție decît unele lucrări mai vechi limitate la anumite regiuni, faze și epoci, dintre care o mențiune aparte merită catalogul lui G. Behrens din 1916 relativ la depozitele din epoca bronzului din această zonă și din Alsacia-Lorena.

Pentru întocmirea acestui util instrument de lueru, autoarea, după cum a arătat în introducere, s-a documentat mulți ani în literatura de specialitate, în actele locale ale muzeelor și comisiilor pentru protecția monumentelor istorice (din Baden-Württemberg și Bavaria, în rest fiind pierdute), precum și în colecțiile a 44 muzeelor din zona cercetată a Republicii Federale Germania, a 5 din Austria și a 10 din Elveția.

Acstea investigații i-au permis să stabilească că mai exact, în măsura posibilităților, condițiile de găsire, inventarul și istoricul achiziționării depozitelor, precum și precizarea unor particularități ale obiectelor, care nu rezultau uneori din literatura consultată.

La acestea se adaugă desenele în număr destul de mare efectuate de autoare după piesele din muzeu. În ceea ce privește acestea din urmă, mai mult de jumătate de depozite din Bronzul tîrziu, respectiv din Bronz D pînă în Hallstatt B₃ inclusiv, au fost desenate de autoare după originale.

După o introducere, scurtă dar utilă, sunt prezentate depozitele sigure din neolicic pînă în La Tène inclusiv din sudul Republicii Federale Germania și regiunile vecine mai sus menționate, pe epoci, și în cadrul fiecăreia alfabetice, ocupind, cum este și firesc, un loc aparte depozitele de bronzuri din Bronzul tîrziu și mijlociu (Bronz A-C) și tîrziu (Bronz D - Hallstatt B₃). În continuare sunt descrise mai sumar, tot în ordine alfabetică, 81 de descoperiri îndoielnice, dintre care 31 din sudul Republicii Federale Germania (depozite nedataabile, cu locul de găsire nesigur sau apocrif și neverificabile) și 50 descoperiri, considerate greșit depozite, din aceeași zonă și teritoriile vecine, provenind din așezări și morminte.

Pentru fiecare depozit se menționează numărul de ordine al acestuia și numele localității (întii al comunei și apoi al satului, cum se obișnuiește de către Comisiile locale pentru protecția monumentelor istorice), apoi condițiile de deschoperire, inclusiv locul căt mai exact, istoricul achiziționării, dacă este necesar și conținutul numeric, în ordine funcțională, respectiv podoabe și elemente de port, arme, topoare, seceri și diferite ustensile, piese de harnășament, vase de bronz, deșeuri și resturile de materie primă.

În ceea ce privește descrierea pieselor, se indică dimensiunile părților esențiale, secțiunile și unele detalii de formă, tehnică, decor și conservare, care nu rezultă clar din desene sau lipsesc din literatură. În această privință prezintă interes aspectul patinei, care poate ajuta la reconstituirea conținutului depozitului; rupturile moderne sau din vechime, accidentale prin folosire, ori obținute în mod intenționat; rotunjirea muchiilor spărturilor ca o dovadă a folosirii în continuare a pieselor fragmentare; gradul de folosință; fațetarea brățărilor și a verigilor de picior prin purtarea în garnitură a acestor piese și urmele de foc.

În încheiere, pentru fiecare depozit este dată literatura respectivă, articole și lucrări de sinteză, în ordinea anilor de apariție, indicindu-se paginile, notele și ilustrația privitoare la aceste descoperiri.

Meritul autoarei constă în faptul că s-a străduit, pe cît i-a fost în putință, să verifice informațiile din literatură prin cercetări personale în muzeu și arhivele comisiilor locale pentru protecția monumentelor istorice. În acest fel, descoperirile respective au fost analizate în mod critic.

Volumul este însoțit de 127 planse cu desene la scările 1/2 și 1/3, prezentând detaliile și secțiunile necesare.

Catalogul acesta, ca și volumul privitor la depozitele de bronzuri din 1976 al aceleiași autoare, este indispensabil pentru cunoașterea depozitelor, îndeosebi din Bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu, din sudul Republicii Federale Germania și regiunile vecine. Clasificarea depozitelor sigure din acest spațiu, în Catalog, în două mari etape cronologice, Bronzul timpuriu și mijlociu (Bronz A-C) și Bronz tîrziu (Bronz D-Hallstatt B₃) și nu în funcție de fiecare perioadă în parte (Bronz timpuriu, mijlociu și tîrziu și Hallstatt A 1-2 și B 1-3) nu permite încadrarea cronologică mai exactă, numai cu ajutorul Catalogului, a descoperirilor respective. Pentru aceasta trebuie să se recurgă, în mod obligator, la volumul din 1976, ceea ce îngreunează, într-o anumită măsură, comparațiile cu descoperirile corespunzătoare din alte teritorii, în primul rînd al Europei centrale, est-centrale și sud-estice.

De altfel, după cum rezultă din volumul din 1976, autoarea este de acord cu perioadele și fazele mai sus menționate din periodizarea

epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu folosită de H. Müller-Karpe, W. A. v. Brunn și alții specialiști în acest domeniu.

MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚA

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux* (Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies, XXIII), Edit. Acad., 1980, 312 p. + 21 pl.

Numărul impresionant de monede romane semnalate izolat sau în cuprinsul unor tezaure din spațiul dacic de la est de Carpați impunea tot mai mult necesitatea elaborării unei monografii care să valorifice, într-o sinteză unitară și cuprinzătoare, întreaga informație existentă, risipită în diverse cronică, note și studii de numismatică, sau în lucrări dedicate altor categorii de descoperiri. Sarcina realizării acestui deziderat și-a luat-o colegul V. Mihăilescu-Bîrliba, care, printr-o îndelungată și laborioasă activitate, a reușit să ne ofere o lucrare temeinică, consistentă și de o reală valoare. Înainte de toate subliniem adunarea și ordonarea întregului material existent, precum și importanța și varietatea problemelor selectate de autor pentru dezbatere, unele din ele depășind cadrul strict al cercetării numismatice, a căror implicații în istoria Daciei de dinainte și de după cucerirea romană la nordul Dunării de Jos este unanim recunoscută. Ceea ce a contribuit însă în chip hotăritor la reușita lucrării sunt metodologia riguroasă de investigație, precum și integrarea spațiului dacic est-carpatice în sfera generală a circulației monedei romane, în imperiu și în afara lui, care a determinat o arie mai mare de cuprindere și o lărgire a cadrului de desfășurare a fenomenului numismatic.

Autorul și-a organizat materialul în opt capitole și două anexe: I – *Istoricul cercetărilor numismatice asupra monedei romane la est de Carpați* (p. 15-19); II – *Introducere asupra pătrunderii monedei romane la est de Carpați* (p. 20-43); III – *Moneda romană la est de Carpați pînă în anul 106 e.n.* (p. 44-74); IV – *Moneda romană în spațiul est-carpatice în secolele II-III e.n. (pînă la Aurelian)* (p. 75-206); V – *Moneda romană la est de Carpați în secolele IV și V e.n.* (p. 207-217); VI – *Falsificări și imitații de monede romane* (p. 218-221); VII – *Comerțul roman la est de Carpați* (p. 222-234); VIII – *Concluzii generale asupra monedei romane imperiale la est de Carpați* (p. 235-250); Anexa I – *Catalogul descoperirilor de monede romane imperiale la est de Carpați* (p. 251-290); Anexa II – *Catalogul descoperirilor de monede romane republicane în Moldova* (p. 291-297). La acestea se adaugă o prefăță (p. 7-8), o listă de abrevieri (p. 9-14) și un indice de localități (p. 304-312).

Parcurgind sumarul volumului, constatăm că autorul a pus la baza studiului său, aşa cum este firesc, criteriul cronologic, aplicat consecvent, de altfel, și la elaborarea fiecărui capitol în parte. Demn de remarcat este faptul că, la stabilirea serilor de tezaure, V. Mihăilescu-Bîrliba operează concomitent cu două criterii, ținând seama atât de monedele cele mai tîrzii, din tezaure, cit și de monedele cele mai vechi din cuprinsul lor, ceea ce i-a permis să facă unele observații deosebit de interesante. Spre exemplu, autorul constată că tezaurele care se încheie cu monede de la Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus și Septimius Severus se împart în două grupe; prima din ele cuprinde tezaure în care se găsesc și monede preneroniene, în special denari republicanii și din vremea lui Marcus Antonius, iar cea de a doua este alcătuită din tezaure în care cele mai vechi monede sunt din perioada Nero-Vespasian.

V. Mihăilescu-Bîrliba a sesizat că fondul majoritar de monede diferă ia unele serii de tezaure. Astfel, în secolul I e.n., în tezaurele de dinainte de Nero, se constată o prezență doar sporadică a denarilor de la Marcus Antonius, în timp ce la acelea postneroniene apariția lor este mult mai frecventă. De asemenea, în tezaurele încheiate cu monede de la Hadrian și Antoninus Pius, autorul constată, pe de o parte, prezența unui număr ridicat de denari republicanii și de la Marcus Antonius (peste 50%), iar pe de altă parte că cea mai mare cantitate de monede romane imperiale este dată de emisiunile împăraților flavieni, precum și de aceleia ale lui Traian și Hadrian (p. 78). Spre deosebire de acestea, autorul a stabilit că seriile de tezaure care se termină cu monede de la Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Caracalla sau Alexander Severus au cantitatea cea mai mare de monede din perioada Traian – Marcus Aurelius și, totodată, că procentajul denarilor republicanii și de la Marcus Antonius în aceste tezaure este în scădere accentuată, mai ales în seriile aparținând împăraților de după Marcus Aurelius.

Prezentarea serilor de tezaure cu toată structura lor, însuțind un mare volum de muncă, ne permite să verificăm permanent justitia concluziilor formulate. În acest sens, cele 41 de tabele întregesc în mod fericit textul și sint de o mare utilitate pentru înțelegerea exactă și rapidă a argumentației pe care autorul își intemeiază opinile.

V. Mihăilescu-Bîrliba, pentru a-și verifica singur unele concluzii, și-a organizat separat analiza materialului numismatic, potrivit diferențelor categorii de descoperiri: a, tezaure găsite în afara perimetruului așezărilor dacice; b, monede izolate semnalate în afara așezărilor dacice; c, tezaure aflate în cuprinsul așezărilor dacice; d, monede găsite în așezările dacice; e, monede descoperite în necropole dacice. Comparind toate aceste categorii de descoperiri, autorul a observat uneori trăsături comune, dar

și unele deosebiri, sesizabile mai ales între tezaure și monede izolate. Acest lucru nu se pare firesc, întrucât moneda izolată a putut pătrunde și circula în tot teritoriul dacic, în timp ce fenomenul de acumulare și de tezaurizare, determinat de condiții economice, politice și militare deosebite, a fost limitat doar la anumite zone și perioade. De asemenea, autorul a făcut interesante observații cu privire la circulația monedelor în anumite perioade, în funcție de metalul din care au fost făcute (bronz, argint, aur).

Cele două anexe oferă întreaga informație și bibliografie cu privire la descoperirile de monede romane republicane (Anexa II) și de monede romane imperiale (Anexa I), constituind un excelent instrument de lucru la îndemâna specialiștilor. Ele cuprind principalele informații, și anume locul, data, condițiile de descoperire și întreaga bibliografie, iar în cazul tezaurelor și compoziția lor.

Lucrarea mai cuprinde și 21 planse, dintre care 5 cu descoperiri de monede (pl. I–IV, XI), 10 cu obiecte romane și vase de lut în care s-au găsit tezaure (pl. V–X, XII–XV), iar 6 reprezintă hărți cu răspândirea de monede și tezaure.

Perioada îndelungată de pătrundere a monedei romane în spațiul dacic est-carpatic, pe care autorul a cuprins-o în totalitate pentru studiu, ca și bogăția și diversitatea materialului numismatic descoperit, au făcut ca în condițiile unui spațiu tipografic limitat, unele din problemele luate în discuție să nu poată fi analizate în cele mai mici detalii. Spre exemplu, aspecte ca cele referitoare la circulația denarilor romani republicanii și de la Marcus Antonius la dacii liberi, prezența acestor monede în seriile de tezaure din secolele I și II e.n., proveniența în cantitate atât de mari a monedelor ce au intrat în compoziția tezaurelor, precum și data îngropării acestora, ar mai fi necesitat în continuare, pe lîngă cele consimilate deja de autor, și alte clarificări. Astfel, separarea tezaurelor din secolul I e.n. în două grupe, corespunzătoare la două etape, una pînă către mijlocul secolului I e.n. (cu o prezență sporadică a denarilor de la Marcus Antonius) și alta ulterioară împăratului Nero (cu un număr mai mare de denari de la Marcus Antonius) este foarte interesantă, dar rămîne deocamdată fără explicație. Normal ar fi ca procentul mai mare de denari de la Marcus Antonius să se înregistreze la tezaurele de dinainte de Nero și nu invers.

La fel, nu îndeajuns clarificată rămîne și cauza pentru care, în cadrul același serii, unele tezaure de monede romane imperiale cuprind denari republicanii și de la Marcus Antonius, iar altele nu au în compoziția lor asemenea monede. Departajarea făcută de autor acestor categorii de tezaure este cu totul îndreptățită. Cu toate acestea, părerea că „repartiția în serii de tezaure de denari este puțin sigură dacă se face pe baza monedelor finale” și, de asemenea,

presupunerea că „analiza și repartitia tezaurelor după monedele lor inițiale” ar da „rezultate mai conforme cu realitatea” (p. 109), nu sint prea ușor de susținut.

Explicarea celor două categorii de tezaur menționate mai sus va trebui făcută în viitor. Pentru aceasta este necesar să se adinească studiul circulației denarilor republicani și de la Marcus Antonius la dacii liberi, precum și al modalității de constituire la aceștia a tezaurelor monetare. Cu privire la acest ultim aspect, trebuie să se aibă permanent în vedere faptul că tezaurele au putut fi alcătuite în diverse moduri, ceea ce impune și o apreciere diferită a lor. Astfel, un tezaur a putut fi format din : a, stipendii (tot lotul primit la o anumită dată sau loturi mai mici primite la anumite intervale, ceea ce presupune și structuri diferențiate a loturilor); b, stipendii și monede adăugate ulterior (după încreșterea stipendiilor), provenite din schimburi comerciale; c, acumulări treptate de monede obținute exclusiv din schimburi comerciale; d, loturi de monede acumulate cu prilejul expedițiilor de pradă.

Acestea sint numai cîteva din posibilitățile prin care se putea face acumularea tezaurelor, chiar în cuprinsul aceleiași serii, pentru care și structura lor (mai ales în ceea ce privește moneda cea mai veche și repartitia pe emitenți a monedelor) este uneori atât de diversă. Prin urmare, pornind de la structura lor, ar fi necesar să se încerce o analiză a provenienței diferitelor părți componente din fiecare tezaur, cel puțin în linii mai generale la tezaurele mari, care ar permite ulterior și unele concluzii istorice de primă însemnatate.

Una din problemele asupra căreia autorul insistă mult în lucrare este datarea tezaurelor. Plecind de la ideea că tezaurele din Moldova reprezintă părți din fondul monetar general existent într-o anumită perioadă, el formulează opinia că, în afara citorva excepții, „tezaurele de denari din teritoriile Europei neocupate de romani reflectă masa monetară în circulație în imperiu într-o epocă posterioară reformei lui Septimius Severus, dar care nu depășește mijlocul secolului III e.n., cind are loc retragerea oficială a denarilor de către Traianus Decius” (p. 201). Bibliografia invocată, ca și argumentația folosită nu susțin însă decit parțial o asemenea părere. De altfel, dacă tezaurele de monede romane imperiale ar reflecta masa monetară în circulație din prima jumătate a secolului al III-lea, atunci structura lor ar trebui să fie destul de unitară. De asemenea, seriile de tezaur, pe care autorul își organizează întreaga analiză, ar trebui considerate doar un rezultat al hazardului. Prezența denarilor republicani și a acelora de la Marcus Antonius în seriile de tezaur cu ultima monedă din secolele I–III e.n. a dus la concluzia că ei ar fi fost în circulație în toată această perioadă. Dacă situația ar fi fost aceasta, atunci denarii republicani și de la Marcus Antonius ar fi trebuit să

se găsească, la fel ca și denarii romani imperiali, în cuprinsul așezărilor dacice din secolele II–III e.n. Absența lor, dimpotrivă, atestă faptul că, în secolele II–III e.n., ei nu mai făceau parte din *masa monetară în circulație*, ci doar din acea *parte monetară tezaurizată* și care era supusă altor legi decit masa monetară în circulație. Mai greu de precizat este situația denarilor republicani și de la Marcus Antonius în secolul I e.n., dar se poate presupune, așa cum susține autorul, că aceste monede continuă să facă parte din masa monetară în circulație. Observațiile făcute mai sus duc la concluzia că *masa monetară în circulație nu rămîne aceeași, ci se modifică treptat*, monedele mai vechi fiind eliminate din circulație (și nu numai datorită legii lui Gresham !), locul lor fiind luat de altele noi.

În legătură cu tezaurele de denari romani imperiali, din anexa I și tabelele prezentate de autor rezultă că seriile mari de tezaur se închid în general cu monede din secolul al II-lea al e.n. și din primul deceniu al secolului al III-lea, mai ales din vremea împăraților Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus și Septimius Severus. Spre deosebire de acestea, seriile din secolul al III-lea, ulterioare lui Septimius Severus, cuprind un număr foarte redus de tezaure și nu apar decit pînă în vremea lui Alexander Severus. O situație cu totul deosebită, bine sesizată în lucrare, o arată descoperirile de monede izolate, bătute din argint sau bronz, aflate în cuprinsul așezărilor sau în afara lor. Autorul constată că ele nu dispar odată cu tezaurele, ci continuă să pătrundă în tot cursul secolului al III-lea, atestînd pentru această vreme o veritabilă circulație a monedei romane la est de Carpați.

Din constatările făcute mai sus nu rezultă însă că afluxul monetar cel mai mare în zona de la est de Carpați ar fi în secolul al III-lea al e.n. Dimpotrivă, seriile de tezaur sugerează că pătrunderea cea mai accentuată de monedă romană care se tezaurizează în această zonă are loc, în general, în cea de a doua jumătate a secolului al II-lea, probabil ca urmare a stipendiilor masive plătite de romani dacilor liberi în intervalul de timp respectiv.

Pentru o înțelegere cit mai corectă, procesul de acumulare și de constituire a tezaurelor nu trebuie condiționat de fenomenul îngropării lor, care reprezintă o cu totul altă problemă. Acumularea și tezaurizarea oferă date directe doar asupra perioadei (momentului) în care acestea au loc. Încheierea acumulării, indiferent de cauze și condiții, înseamnă și încreșterea procesului respectiv, deci și a informației. Din acest punct de vedere, pentru fenomenul acumulării și perioada (mai indelungată sau mai scurtă) în care acesta s-a desfășurat, nu mai are nici o importanță dacă tezaurul este îngropat imediat ce se închide acumularea sau mai tîrziu: structura lui reflectă situația de dinainte de încheierea acumulării. Situația tezaurelor

de la Bozieni (1963) și Răpile, cu ultima monedă de la Vespasian, nu ni se pare suficient de clară. Firește, ele ar putea să reprezinte o situație ceva mai tirzie decât perioada lui Vespasian. Pentru aceasta trebuie clarificată însă problema monedelor contrafăcute. În nici un caz, nu le putem data mai tîrziu pentru faptul că au fost descoperite în așezări ale dacilor liberi, întrucât nu dispunem nici de o încadrare cronologică precisă a așezărilor respective și nici de raportul existent între tezaure și așezări. Nu este exclus ca așezările dacice de la Bozieni și Răpile să fi existat deja în a doua jumătate a secolului I e.n., și atunci prezența celor două tezaure în cuprinsul lor apare ca normală. De asemenea, ar mai fi posibil ca limita cronologică inferioară a celor două așezări să se plaseze la începutul secolului al II-lea, cînd au putut fi ascunse și tezaurele. O datare mai tîrzie decît aceasta nu este posibilă cu dovezile existente.

O discuție mai largă s-ar putea face asupra modalităților de acumulare a unui tezaur, cu formularea unor aprecieri foarte interesante. Spre exemplu, tabelele XIV și XXIV prezintă o serie de 64 tezaure cu ultima monedă de la Marcus Aurelius. Tezaurul de la Grădiștea de Munte are o structură total diferită de aceea a celorlalte 63. Ne atrage atenția numărul mare de denari republicani și de la Marcus Antonius (circa 76,63 %), pentru care își găsește o asemănare doar în tezaurul de la Prăjești (numai denari de la Marcus Antonius, circa 74,89 %). În tezaurul de la Grădiștea de Munte apar destul de mulți denari și de la Augustus (10 piese, 2,42 %), care sunt foarte rari în celelalte tezaure din serie. Dar ceea ce atrage mai mult atenția este absența totală a monedelor din vremea împăraților Nerva, Traian, Hadrian și Antoninus Pius, aşadar dintr-un interval de circa șapte decenii, după care, mai apare doar o singură monedă din anul 164. V. Mihăilescu-Bîrliba sesizează absența monedelor din acest interval, arătînd că este inexplicabilă (p. 85). Observațiile făcute mai sus atestă că, prin structura sa, tezaurul de la Grădiștea de Munte nu se încadrează în seria tezaurelor de la Marcus Aurelius. În același timp, dacă se face abstracție de moneda din vremea lui Marcus Aurelius, atunci tezaurul de la Grădiștea de Munte se integrează perfect, prin structură și moneda finală (Domitianus), în seria tezaurelor din a doua jumătate a secolului I e.n. Prin urmare, dacă moneda de la Marcus Aurelius nu este un adăos ulterior descoperirii, avem de a face cu un tezaur constituit în a doua jumătate a secolului I al e.n. (ultimele monede de la Domitianus), la care, după o perioadă de circa șapte decenii, s-a mai adăugat o monedă datând din anul 164 e.n. Cazul, deși semnificativ, nu trebuie totuși generalizat în nici un fel. El confirmă însă temeiul justificat al autorului de a studia tezaurele și în funcție de structura lor. De asemenea, el sugerează necesitatea unei analize profunde a structurii fiecărui tezaur în parte.

Dealtfel, și alte tezaure se găsesc într-o situație asemănătoare, printre acestea aflîndu-se și acele de la Arva, încheiat cu o monedă de la Antoninus Pius (tabelul XIII) și de la Satu Mare, cu ultima monedă de la Alexander Severus (tabelul XXVIII).

În ceea ce privește data îngropării tezaurilor, deși nu exclude posibilitatea ca acțiunea să se fi petrecut fie în momentul în care dacii liberi au intrat în posesia numerarului, fie sub presiunea expedițiilor militare, autorul inclină să acrediteze opinia că, cel mai plauzibil, fenomenul a putut avea loc la sfîrșitul culturii carpice (p. 246). Prin urmare, ar însemna că tezaurele respective au fost îngropate către sfîrșitul secolului al III-lea al e.n., ceea ce ni se pare greu de acceptat. Ca bunuri de mare valoare, tezaurele au fost întotdeauna păstrate în locuri secrete, atît în timpul, cit și după încheierea perioadei de acumulare. Păstrarea tezaurului într-un loc ascuns nu se facea aşadar doar în cazuri de pericole iminente. Securitatea lui trebuia să fie asigurată indiferent de situația de moment internă și externă, mai liniștită sau mai puțin liniștită. Dacă locul de păstrare se află o vreme în interiorul locuinței sau a unei construcții anexe, iar după aceea tezaurul era ascuns în pămînt, ori, pentru mai multă siguranță, chiar de la început era îngropat, nu are vreo importanță. Pentru aceste motive considerăm că, în afara unor exceptii posibile, cum sint tezaurele de la Arva, Grădiștea de Munte și Satu Mare, marea majoritate a tezaurelor au fost îngropate, în general, la puțină vreme după constituirea lor, în ordinea succesiunii normale a seriilor (inclusiv a tezaurelor în cadrul fiecărei serii), care reprezintă etape principale de acumulare și de tezaurizare. De aici rezultă și importanța deosebită a seriilor succesive de tezaure pentru reconstituirea istorică a perioadei respective.

Analogia permanentă a seriilor de tezaure din Moldova cu acele din celelalte regiuni ale Europei, pentru a desprinde și concluziile ce rezultă de aici, este mai mult decît binevenită. Ea atestă unele trăsături comune, dar și anumite deosebiri, ceea ce scoate în evidență și particularitățile pătrunderii și circulației monedei romane în regiunile dacice de la est de Carpați. O comparație pe zone mai restrinse (și nu una globală), fie din interiorul, fie din afara imperiului, ar fi permis totuși unele nuanțări, atît în ceea ce privește asemănările, cit și diferențierile.

În cuprinsul monografiei s-au strecurat și unele erori, care însă nu sint de natură să modifice concluziile autorului. Menționăm cîteva exemple: piesele de harnășament de la Săbăoani nu sint lucrate din fier (p. 229), ci din bronz, fiind placate și cu foită de argint; Medeleni nu este localitate, ci doar un punct din raza localității Cucorăni; așezarea de la Birlad – Valea Seacă, din care provine moneda de la Filip Arabul, nu datează din secolele II–III (tabelul XXXVII), ci din secolul IV e.n.; moneda

din anul 354 e.n. de la Izvoare nu a fost găsită izolat (tabelul XLI), ci într-o așezare de tip Sintana de Mureş; unele localităţi cu descoperirile de tezaure și monede romane imperiale de pe hărțile date în planșele XVII—XXI sunt indicate cu greseli.

Lucrarea ce o recenzăm tratează multe aspecte la care ar merita să ne oprim atenția. Am putea menționa, spre exemplu, problemele referitoare la căile și etapele de pătrundere a monedelor romane la dacii liberi, circulația monetară și acțiunea de tezaurizare la dacii liberi, falsurile și imitațiile după moneda romană, raporturile comerciale dintre dacii liberi și romani și trecerea în secolele IV—V e.n. de la circulația monetară spre economia naturală, asupra căror autorul se oprește stăruitor, aducind contribuții de substanță.

Monografia elaborată de V. Mihăilescu-Bîrliba are o calitate mai rar întâlnită la lucrările de acest gen. Ea cuprinde nu numai materialul informativ existent la data elaborării, ci și prelucrarea acestuia (tabele cu descoperirile din Moldova și tabele comparative pentru alte zone, toate oferind și structuri de tezaure) la un nivel care îl face accesibil pentru interpretare oricărui specialist din domeniul istoriei, chiar și celor care nu au preocupări speciale de numismatică. Metodologia riguroasă folosită, organizarea analizei tezaurelor potrivit seriilor stabilite după monedele finale, analiza paralelă a tezaurelor și a monedelor izolate, comparația permanentă a descoperirilor de tezaure din Moldova, cu acelea din celelalte regiuni ale Europei, studierea monedelor romane în direcță legătură cu evoluția economică și politică a imperiului, analiza implicațiilor istorice ale pătrunderii monedelor romane la populațiile libere aflate în preajma frontierelor romane, anexele cu toate descoperirile din Moldova și bibliografia la zi și, în sfîrșit, publicarea într-o limbă străină de largă circulație, sint numai cîteva dintre calitățile pe care le intrunește carteia lui V. Mihăilescu-Bîrliba. Ea poate fi considerată o reușită deplină, o lucrare ce face reale servicii cercetării numismatice românești, putind fi alăturată, prin valoarea sa, tuturor realizărilor de prestigiu din străinătate.

Editura Academiei ne-a oferit, aşadar după mai bine de un deceniu, o a doua monografie din domeniul numismaticii. Succesul deplin al primei monografii (C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973), ca și al aceleia elaborată de V. Mihăilescu-Bîrliba, la care ne-am referit aici, sint un temei mai mult decit justificat de a se acorda mai mult spațiu editorial monografiilor și sintezelor din acest domeniu. De altfel, ținând seama de numărul foarte mare al descoperirilor de monede romane apărute între timp în Moldova, ne exprimăm speranța că autorul și Editura Academiei au în vedere publicarea într-un viitor nu prea îndepărtat a unei noi ediții a acestei prestigioase monografii, în care

se pun în valoare numeroase și importante mărturii istorice despre legăturile neîntrerupte ale dacilor liberi cu romani.

ION IONIȚĂ

EVA KOLNÍKOVÁ, *Rímske mince na Slovensku*, „Ars slovaca antiqua”, Tatran, Bratislava, 1980, 116 p. (inclusiv 70 fig.).

De mai mult timp, sub egida Academiei Slovace, în cadrul unei serii de „artă antică”, s-a inițiat publicarea celor mai reprezentative monumente de artă veche găsite pînă acum pe teritoriul Slovaciei. După cum reiese din volumele apărute pînă în prezent, pe de-o parte se urmărește scoaterea în evidență a calităților estetice pe care le includ obiectele respective, iar pe de alta, face posibilă prezentarea, într-o formă accesibilă, a unor date strict științifice despre aceeași categorie de materiale. Editate în condiții grafice de excepție (format elegant, supracoperte color, hîrtie cretată, tipar înalt și numeroase și excelente planșe color sau alb-negru), cu rezumate trilingve, și în redactarea comentariilor beneficiind de aportul celor mai autorizați specialiști, cele 10 tomuri de pînă acum (inclusiv, cel de față) — deși nu de mari dimensiuni —, s-au impus atenției lumii științifice și tuturor celor care sunt interesati de antichitate și de latura artistică înglobată în acestea.

Prezență deosebit de activă în numismatica slovacă a ultimelor două decenii, Eva Kolníková, autoare a numeroase studii și articole privind monedele celtice, dacice și romane din Slovacia — printre care și un alt volum, din aceeași serie, despre moneda celtică (*Keltské mince na Slovensku*, 1978) —, și redactor la *Slovenská numizmatika*, dă dovadă și cu această ocazie de un înalt profesionalism și capacitate de sinteză.

După o scurtă, dar completă, prezentare și caracterizare a epocii romane din Slovacia (secolele I—IV), este infățișat tabloul etno-cultural al teritoriului în discuție, scoțindu-se în evidență rolul monedelor în elucidarea diferitelor aspecte ale relațiilor Imperiului roman cu triburile din această zonă. De accea, în chip justificat este întreprinsă și o consistentă incursiune în monetaria republicii și apoi a imperiului, relevindu-se dubla însemnatate, sub care ni se infățișează banii Romei: prin rolul lor economico-financiar, dar și acela de opere artistice sau cu semnificații istorice. În legătură cu aspectele reliefate mai sus, cercetătoarea slovacă insistă atât asupra rolului artistic formativ și de unificare stilistică, care se realizează în viața provinciilor prin intermediul monedelor, cit și asupra rolului jucat de acestea în propaganda

oficială a republicii și, mai târziu, a imperiului. În acest sens, unele tipuri monetare reprezintă documente legate direct de istoria unor populații locale, după cum reiese din legende sau personificările existente. De altfel, Slovacia este strinsă conexată la evenimentele timpului, ilustrate în monetaria romană, un exemplu concluziv fiind sesterțul lui Hadrianus emis cu prilejul trecerii Dunării de către legioni și confirmând participarea împăratului la această expediție (118 e.n.). Plină de semnificații este și moneda de bronz (sesterț) din 140–144 e.n., aparținând lui Antoninus Pius, care are pe revers legenda REX QVADIS DATVS și scena încoronării de către împărat a nouui rege quad. și alte monede, bătute de Marcus Aurelius sau de Carinus, reflectă de asemenea noi evenimente, care atestă intrarea teritoriului Slovaciei actuale în sfara intercelor imediate ale imperiului.

De un interes aparte se bucură și problema apariției și circulației monedei romane la nordul Dunării mijlocii, cu care ociazic Eva Kolníková reia demonstrația, potrivit căreia primele monede romane din această zonă sînt din vremea lui Augustus, cînd se pot data și cele dintii contacte regulate cu lumea romană, toate acestea, probabil, fiind de pus în legătură cu expediția condusă de către Tiberius, la hotarul dintre cele două ere și înainte de ofensiva contra regatului lui Marobodus.

Acumulările monetare, cauzate de diferiți și de multe ori surprinzători factori, depind de nivelul economic și social al populației autohtone din diverse zone și perioade, de intensitatea comerțului, de starea de război sau de liniște, de reformele monetare, de situația economică și politică a Imperiului etc. Toate acestea pot ușura explicarea monedelor găsite, majoritatea tezaurelor aparținând, potrivit opiniei autoarei, epocii dinainte și din timpul „războaierilor marcomanice”, cum sînt, de exemplu, mariile depozite de la Prășov (195 denari republicanii și imperiali, de la Nero pînă la Lucius Verus) și Vyškovec nad Ipl'om (1067 denari de la Nero la Antoninus Pius). Însă, descreșterea cantitativă graduală a monedelor romane descoperite în Slovacia, oglindește defensiva Imperiului în fața migratorilor, ca și declinul său pe plan intern, tezaurul de la Biňa (108 solidi de la jumătatea secolului V) ilustrînd acest inevitabil sens al istoriei Imperiului roman.

Pe lîngă cele expuse sumar mai sus, remarcăm expunerea clară, completă (fără a fi încărcată de nesemnificative detalii), cu o eleganță care o face atrăgătoare pentru numismat, dar și pentru nespécialist, dind noi valențe acestei reușite a cercetătoarei din Nitra, ca și a numismaticii slovace.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA

HELMUT ROTH, *Kunst der Völkerwanderungszeit*, mit einem Vorwort von K. Böhmer und Beiträgen von B. Arrhenius, E. Bakka, V. Bierbrauer, H. W. Böhme, R. L. S. Bruce-Mitford, K. Düwel, H. Friesinger, E. Garam, G. Haseloff, O. von Hessen, K. Horedt, O. Klindt-Jensen, G. Koenig, I. Kóvrig, J. Lafontaine-Dosogne, A. Peroni, M. Schulze, L. Trümpelmann u. D. M. Wilson, *Propyläen Kunstgeschichte*, Supplementband 4, Propyläen Verlag, Frankfurt a. M. — Berlin — Wien, 1979, 352 p., 57 fig., 320 pl.

La inițiativa prof. dr. H. Roth de la Universitatea din Marburg s-au alăturat numeroși specialiști din R.F.G., precum și din Anglia, Austria, Belgia, Danemarca, Italia, Ungaria și Suedia, care împreună au elaborat o monumentală monografie despre arta epocii migrațiilor. Lucrarea cuprinde două mari părți, *Kunst der Völkerwanderungszeit* (Arta epocii migrațiilor) (p. 11–98) și *Dokumentation* (Documentare) (p. 101–323), la care se adaugă lista prescurtărilor (p. 327 – 333), bibliografia (p. 334–345), un tabel general cu cronologia și evoluția stilurilor în zona germană, între anii 200 și 850 (p. 346), un indice (p. 347–351), o listă cu proveniența ilustrației (p. 352) și ilustrația propriu-zisă, formată din 57 figuri, 320 planșe și 6 hărți în text, nenumerotate.

Într-o scurtă introducere (p. 11–16), K. Böhner face un istorie al cercetării, arătînd în final că pînă în prezent au fost studiate încadrarea cronologică, evoluția, faciesurile regionale și influențele reciproce dintre diferențele grupelor de descoperiri, precum și importanța artei în cadrul general al istoriei culturii din epoca migrațiilor (p. 16).

Prima parte a monografiei cuprinde cinci capitole, dintre care primele trei sînt semnate de H. Roth (p. 17–85), al patrulea de către G. Haseloff (p. 85–92), iar ultimul de K. Düwel (p. 93–98).

În primul capitol, intitulat *Historische und Kulturgeschichtliche Voraussetzungen* (Condiții istorice și cultural-istorice) (p. 17–42), H. Roth analizează condițiile în care se dezvoltă arta epocii migrațiilor. El consideră că în arta epocii migrațiilor, ca fază de trecere de la antichitate la evul mediu, se face simțită prezența următoarelor patru componente etnice de bază: germanii de est (înainte de toate burgunzi, goți, gepizi și vandali), germanii de vest (în principal longobarzi, suebi, alamani și franci), popoarele călărești din est (huni, avari, maghiari) și statul roman tîrziu. Autorul stăruie la început mai mult asupra relațiilor dintre romani și germani în provinciile de nord ale Imperiului roman, fără de care nu ar putea fi înțeleasă arta epocii migrațiilor la popoarele germanice. Influența română în regiunea germanilor liberi se manifestă în forme variate, de la importuri și imitații ale acestora pînă la prelucrarea originală a

modelelor romane. H. Roth prezintă răspândirea unor tehnici decorative romane (ca, spre exemplu, granulația, filigranul și tehnica *Niello*) la germanii liberi, pînă în Scandinavia, precum și prezența la aceștia chiar a unor meșteri romani. De asemenea, sunt discutate centrele de iradiere, precum și căile de pătrundere spre lumea germană a obiectelor de artă și a tehnicielor decorative romane. În sfîrșit, autorul analizează problema provenienței metalelor și a pietrelor prețioase, ca și situația artizanului în structura vieții sociale a germanilor.

Capitolele următoare, al doilea și al treilea, sunt dedicate de H. Roth analizei propriu-zise a artei epocii migrațiilor în secolele IV–VII; capitolul al doilea tratează aproximativ intervalul dintre anii 300 și 450, iar cel de al treilea perioada dintre anii 450 și 700.

În capitolul al doilea, despre *Der ältere Völkerwanderungsstil* (Stilul vechi al epocii migrației popoarelor) (p. 42–58), H. Roth examinează mai întîi situația din primele secole de contacte mai strînse între romani și germani (III–IV e.n.) și preluarea stilului figurativ (aproximativ între anii 275 și 350) de către aceștia din urmă. Concluziile sale cu privire la acest aspect al problemei precizează, între altele, că astăzi figurativă nu se întâlnește la germani înainte de secolul al III-lea, că preluarea primelor modele romane este de observat în compoziția liberă de frize cu animale și în scenele de luptă de animale, că există două centre cu legături strînse între ele (centrul de ateliere nord-germanic și altul – pînă la sfîrșitul secolului al IV-lea – sud-germanic, cu influențe evidente din partea nomazilor călăreți) și că reprezentările de animale se leagă de religia sau de magia germanilor. De asemenea, autorul se ocupă în acest capitol și de stilul militar roman tîrziu și derivele sale în lumea germanică (aproximativ între anii 350 și 450), analizînd tehnica, motivele ornamentale, zonele de răspândire, etapele cronologice și varianțele regionale.

Capitolul al treilea, intitulat *Der jüngere Völkerwanderungsstil* (Stilul tîrziu al epocii migrației popoarelor) (p. 58–85), tratează începiturile ornamentului abstract vegetal și animalier (stilul Nydam), stilurile I (ornamentul animalier germanic) și II (stilul Vendel), stilul figurativ din secolul al VII-lea, precum și stilul polirom din pietre prețioase. Acest capitol se încheie cu o privire de ansamblu asupra tendințelor de bază ale artei epocii migrațiilor în zona germanică.

Delimitarea celor două perioade (300–450 și 450–700) din evoluția artei epocii migrațiilor a fost făcută în funcție de poziția acesteia față de arta romană. Astfel, în prima perioadă, arta la germani era într-o foarte mare măsură tributară artei romane, pe cind în cea de a două, aşadar de pe la mijlocul veacului al cincilea, chiar dacă s-a format pe temelia artei romane și mai conține încă unele elemente ale acesteia, ea ajunge la o dezvoltare proprie.

În capitolul al patrulea, *Die Kunst der insularen Mission auf dem Kontinent* (Arta misiunii insulare pe continent) (p. 85–92), G. Haseloff prezintă sintetic desfășurarea misiunii anglo-saxone de creștinare pe continent, durînd mai bine de un veac (din a doua jumătate a secolului al VII-lea și pînă către sfîrșitul celui următor) și care a avut drept consecință și difuziunea artei insulare la populația de pe continent supusă convertirii religioase.

În sfîrșit, capitolul al cincilea, despre *Die Runendenkmäler der Völkerwanderungszeit* (Monumentele runice ale epocii migrației popoarelor) (p. 93–98), semnat de K. Düwel, tratează despre apariția scierii runice la germani, precum și despre caracterul magic al unor inscripții runice din faza mai veche.

Cea de a doua parte a monografiei cuprinde mici studii, pe probleme, și catalogul pieselor ilustrate în planșe. Trecerea în revistă a acestor studii arată cel mai bine domeniile spre care și-a indreptat atenția H. Roth la alcătuirea volumului. În ordinea prezenterii lor, studiile respective discută următoarele teme: *Bizant*, p. 103–107 (J. Lafontaine-Dosogne), *Sasanizi*, p. 107–120 (L. Trümpelmann), *Gölli la Marea Neagră*, p. 121–126 (B. Arrhenius), *Germanii de est în zona Dunării*, p. 126–133 (I. Kovrig), *Germanii de est în bazinul carpatic și la Dunărea de Jos*, p. 133–140 (K. Horedt), *Vizigoți*, p. 140–152 (G. G. Koenig), *Ostrogoți în Italia*, p. 153–163 (V. Bierbrauer), *Longobarzi în Pannonia și în Italia*, p. 164–179 (O. von Hessen și A. Peroni), *Avari*, p. 179–185 (E. Garam), *Slavii*, p. 185–191 (H. Friesinger), *Germanii în Germania Libera și în nordul Galliei*, p. 191–203 (H. W. Böhme), *Saxonii și frizienii*, p. 203–206 (H. W. Böhme), *Anglo-saxonii*, p. 201–222 (R. L. S. Bruce-Mitford și D. M. Wilson), *Irlan-*da, p. 223–243 (G. Haseloff), *Germanii de nord în vestul Scandinaviei*, p. 243–254 (E. Bakka), *Germanii de nord în estul Scandinaviei*, p. 254–265 (B. Arrhenius), *Nordul în perioada carolingiană*, p. 266–269 (O. Klindt-Jensen), *Francii*, p. 269–289 (M. Schulze), *Alamanii*, p. 289–302 (M. Schulze), *Burgundia*, p. 302–309 (M. Schulze), *Turingii*, p. 309–315 (H. W. Böhme), *Bauvarii*, p. 315–323 (M. Schulze).

În ansamblul ei, prima parte a monografiei pe care o discutăm aici oferă specialistului o imagine sintetică a evoluției artei în epoca migrațiilor. Originea, răspândirea, cronologia și răspândirea diverselor stiluri din perioada respectivă au fost examineate cu competență și înădăud judicios în contextul istoric, folosindu-se cu discernămînt și cele mai valoroase acumulări de pînă acum în acest domeniu. Autorul scoate bine în evidență faptul că arta germanilor în epoca migrațiilor se formează în principal pe fondul artei romane, față de care rămîne tributară secole de-a rîndul. De altfel, chiar în introducere, K. Böhmer scrie: „S-a făcut dovada că această artă (a germanilor), care a devenit cunoscută aproape în totalitate prin piesele de podoabă din inventarul mormîn-

telor, nu s-a născut cumva din propria rădăcină în Germania liberă și s-a dezvoltat acolo continuu, ci că ea a primit principalele impulsuri din industria artei romane tîrzii. Din modificarea originală a elementelor de podoabă romane tîrzii a rezultat chiar realizarea ei aparte, decorul animalier vechi germanic. Pe lîngă aceasta, arta germanică din epoca migrațiilor a primit și puternice influențe din Asia Centrală și Bizant, ca și din spațiul mediteranean" (p. 16).

Partea a doua, de documentare, cuprinzînd 22 de studii speciale, aprofundează de fapt problemele tratate în prima parte. Studiile respective au menirea de a clarifica diversele aspecte regionale și cronologice ale artei epocii migrațiilor.

Monografia *Kunst der Völkerwanderungszeit* este o lucrare de mare întindere, care, în afară de evoluția artei, abordează indirect o mare varietate de probleme din sfera vieții economice, sociale și politice. Tocmai această largă cuprindere de probleme oferă un cadru propice pentru a discuta unele aprecieri și nuanțări exprimate de autori în paginile volumului. Observație ce se impune de la început a fi făcută este aceea că titlul folosit de autor (*Kunst der Völkerwanderungszeit*) lasă să se înțeleagă o tratare generală a evoluției artei, la toate popoarele, cel puțin la cele europene. Conținutul cărții nu corespunde însă titlului, întrucât atît partea I-a de sinteză, cit și cea de a II-a de documentare, examinează aproape în exclusivitate *arta în epoca migrațiilor la germani*. În schimb, arta celorlalte popoare nu a fost tratată decît cu totul sumar și numai atît cît avea legături cu lumea germanică; includerea în cea de a II-a parte a unor mici studii despre Bizant, sasanizi, avari, slavi, anglo-saxoni și irlandezi nu poate suplini această lipsă. Mai mult chiar, și arta populațiilor gotice din vremea migrației lor în estul Europei a fost prezentată foarte pe scurt (în partea de sinteză de la început lipsesc cu totul referirile la acest aspect). Pentru aceste motive considerăm că titlul cel mai potrivit ar fi fost even-tual *Kunst der Germanen in der Völkerwanderungszeit*.

În aprecierile făcute asupra artei la germani în epoca migrațiilor, autori au avut în vedere mai ales tehnica de execuție și motivele ornamentale de pe obiectele vestimentare, piesele de caracter creștin, armele și vasele de metal. Mult prea puțină atenție s-a acordat motivelor decorative de pe vasele de lut, atît de frecvente în fiecare stațiune arheologică. Desigur, o discuție asupra motivelor ornamentale tipice pentru ceramica germanică ar fi adus clarificări și în ceea ce privește moștenirea artistică proprie din perioada mai veche și pînă în epoca migrațiilor. Astfel, pe lîngă ceea ce au împrumutat de la romani și de la alte popoare, s-ar fi adus dovezi și pentru ceea ce germanii au conservat și continuat din propria lor artă. De asemenea, autorii nu fac totdeauna distincția între ceea ce

vine la germani ca import (inclusiv a pieselor comandate de acești ateliere române) și ceea ce se produce de către germanii însîși (în ateliere din mediul germanic, de către meșteri germani), ca imitații sau prelucrare originală a modelelor străine, de cele mai multe ori romane. Așadar, credem că era necesară o separare mai tranșantă, măcar acolo unde este posibil, între ceea ce este produs de către germani, fiind de inclus în arta germanică, și ceea ce este însușit de la alții de către germani și trebuie atribuit altor cercuri culturale. În sfîrșit, în lucrare s-au strecurat și unele erori. Spre exemplu, goții nu pătrund în Transilvania în momentul retragerii aureliene (p. 30), ci la o dată mai tîrzie, iar orașul Sirmium nu se află pe teritoriul actual al Ungariei (p. 25), ci în localitatea Sremska Mitrovica din Iugoslavia.

Ilustrația volumului, cuprinzînd 320 planșe cu fotografii, 57 figuri cu desene și 6 hărți, este de o excelentă calitate, facilitînd mult înțelegerea corectă a textului.

Monografia *Kunst der Völkerwanderungszeit*, elaborată de H. Roth, împreună cu contribuția altor 20 specialiști, reprezintă un nou stadiu de cercetare al artei epocii migrațiilor și se înscrie printre lucrările de certă valoare în domeniul respectiv. Variațatea problemelor discutate și soluțiile propuse de autori fac din această carte un adevarat tratat al disciplinei, în care specialistul găsește atît sinteza cit și amănuntul, deopotrivă necesare în activitatea de cercetare și de adâncire a cunoașterii. „Propyläen Verlag” a realizat o lucrare de inaltă ținută editorială, pentru care merită cele mai bune aprecieri.

ION IONIȚĂ

VICTOR SPINEI, *Moldova în secolele XI – XIV*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, 383 p. + 58 fig.

Problemele legate de evoluția societății în spațiul românesc est-carpatic în primele secole ale celui de al doilea mileniu e.n. și de apariția statului feudal de-sine-stătător Moldova prezintă un interes deosebit nu numai pentru cercetătorii români, ci și pentru cei străini. Așa se explică faptul că asupra lor s-a revenit mereu, exprimîndu-se puncte de vedere interesante și nu rareori divergente. Informațiile scrise, destul de sărace și nu întotdeauna suficient de precise, n-au îngăduit multă vreme să se abordeze unele probleme importante și cu atît mai puțin să se ajungă la concluzii pe deplin acceptabile.

În stadiul în care se aflau cercetările, se impunea realizarea unei lucrări de sinteză nu numai pe baza tuturor izvoarelor scrise accesibile, ci și a altor surse de informație, dintre care

celor arheologice, tot mai bogate și elocvente, li se putea atribui un loc de seamă. Sarcina de a infăptui această operă, foarte complicată, și-a asumat-o Victor Spinei, bine cunoscut prin contribuțiile sale în domeniul istoriei evului mediu timpuriu.

Moldova în secolele XI–XIV, lucrare structurată în patru capitole, cuprinde, de asemenea, scurte concluzii, o listă a studiilor apărute după încheierea redactării lucrării, un util indice onomastic și toponimic, un cuprindător rezumat în limba franceză și un bogat material ilustrativ.

Capitolul introductiv a fost rezervat analizei izvoarelor — scrise și arheologice —, istoriografiei și, de asemenea, denumirilor atribuite spațiului est-carpatic în secolele XI–XIV. Autorul subliniază faptul că realizările istoriografiei românești și străine în problema evoluției societății românești sunt de valoare inegală, fapt care, desigur, explică demersul său științific. Denumirile sub care apare în diferite izvoare teritoriul cuprins între Carpați, Nistru, Marea Neagră și Dunăre au fost analizate cu atenția cuvenită, dat fiind faptul că ele reflectă, uneori, anumite realități etnice, de cele mai multe ori însă politice.

Cel de al doilea capitol a fost consacrat studierii realităților politice și sociale de pe teritoriul Moldovei din secolul al XI-lea pînă la mareea invazie mongolă din anul 1241. Problemele care se pun în legătură cu această etapă sunt interesante și mai ales deosebit de complicate. Victor Spinei, deplin conștient de acest lucru, a căutat să pună în valoare toate datele documentare cunoscute pînă în prezent, ca și cele arheologice, trecindu-le prin filtrul unei strînse analize critice.

În prima parte a acestui valoros capitol este analizat, cu atenția cuvenită, cadrul politic din spațiul geografic amintit. Au fost urmărite raporturile dintre diferite populații stabilite pe teritoriul Moldovei și legăturile acestora cu Imperiul bizantin, un factor de mare importanță în acest spațiu geografic. Pornind de la analiza atentă a surselor scrise și arheologice, Victor Spinei aduce noi argumente în sprijinul părerii că invazia pecenegilor a avut ca urmare dizloarea ulicilor și tiverților și de aceea ideea unei stăpîniri kievene și apoi haliciene asupra teritoriului Moldovei în secolul al XII-lea, neavind un suport științific, trebuie abandonată, hotarele sudice ale Rusiei haliciene nedepășind Ușița și Kucelminul.

Sunt abordate, de pe aceeași poziție critică, problemele legate de stăpînirea cumanilor în spațiul est-carpatic, ca și cele aflate în conexiune cu extinderea stăpînirii cavalerilor teutoni și propaganda catolică.

De abia după ce a trasat acest cadru, autorul a considerat că poate să se opreasca „mai îndelung asupra evoluției societății locale pînă la invazia mongolă. Reanalizând datele scrise, Victor Spinei ajunge la concluzia că

pînă la jumătatea secolului al XIII-lea teritoriul Moldovei nu era pentru contemporani o *terra incognita* și nici o *terra deserta*, ci era locuit de o populație sedentară, cu îndeletniciri agricole și pastorale. Ideea este fundamentată, de asemenea, și pe baza cercetărilor arheologice.

Cultura Dridu, atât de mult discutată în țară și peste hotare, ca și cultura Răducaneni, din a doua jumătate a secolului al XI-lea și din secolul al XII-lea, legată genetic de cea dintâi — în studierea căreia autorul are contribuții personale — și care va trebui studiată și în viitor cu toată atenția, arată o continuitate a populației românești la est de Carpați.

Victor Spinei se oprește, valorificind în primul rînd sursele arheologice, asupra îndeletnicirilor locuitorilor. Atenția sa se concentrează asupra culturii cerealelor, păstoritului, meșteșugurilor și comerțului, ignorind însă alte îndeletniciri, printre care se numără viticultura și apicultura, pentru care există totuși unele date arheologice și lingvistice. Sunt pline de interes observațiile sale referitoare la evoluția meșteșugurilor, în special a olăritului, și asupra relațiilor comerciale. Autorul analizează cu atenție circulația monedei bizantine, ungurești și germane, dar și prezența altor materiale străine, trăgînd concluzii interesante și sigure asupra evoluției și intensității relațiilor de schimb întreținute de localnici.

Mai ales pe baza datelor arheologice, Victor Spinei sesizează existența unor diferențieri sociale și admite existența unor „căpetenii locale” în fruntea uniunilor de obști, insistind asupra progreselor înregistrate pe planul organizării militare, indispensabile pentru apărarea împotriva acțiunilor agresive ale unor puternice state din zonă sau a populațiilor migratoare.

N-au fost ignoreate problemele dificile legate de viața spirituală a locuitorilor și de organizarea lor religioasă.

Autorul n-a putut trece cu vederea prezența, mai mult sau mai puțin îndelungată, a triburilor nomade — pecenegi, uzi, cumani, berindei, chazari — în spațiul carpato-dunărean și, în legătură cu aceasta, relațiile stabilite între ele și autohtoni. Trebuie să admitem că patrunderea acestor migratori în regiunile nord-dunărene „a provocat... mari perturbații în evoluția normală a societății românești”, dar relațiile cu localnicii n-au fost întotdeauna încordăcate. N-a fost ocolită spinoasa și mult controversata problemă a berlađnicilor și brodniciilor, pe care autorul îi consideră, după părerea noastră cu bună dreptate, nomazi de origine turanică.

Un capitol consistent — al treilea — a fost consacrat studierii istoriei spațiului cuprins între Carpați, Nistru, Marea Neagră și Dunăre de la mareea invazie mongolă din 1241 pînă la jumătatea secolului al XIV-lea. Ca și pentru capitolul precedent, Victor Spinei a considerat necesară schițarea cadrului politic creat prin invazia mongolă din 1241. A fost, mai întii,

urmărită, în liniile sale esențiale, în general cunoscute, marea expediție condusă de Batuhan – care avea să întâmpine și rezistența românilor – încununată cu victoria de la Mohi asupra armatelor lui Bela al IV-lea. Autorul e de acord cu ideea că retragerea tătarilor din Europa centrală și de sud-est a fost determinată nu numai de moartea lui Ögödäi, ci și de rezistența popoarelor europene. Se stâruie asupra mutațiilor produse în sud-estul continentului după marea invazie din 1241, subliniindu-se, între altele, turcizarea mongolilor din zonele apusene, detașate tot mai mult de centrul marelui lor imperiu, stoparea înaintării maghiare spre est, revitalizarea acțiunilor politice ale Bizanțului, expansiunea comercială a Genovei și.a. Puncte de vedere noi, sau mai nuanțate și,oricum, veridice, apar cu privire la limitele și caracterul dominației tătarăști în zonele apusene ale stăpinirii lor. Trebuie reținută ideea că în anumite zone din nord-vestul Moldovei populația locală și-a păstrat autonomia, în vreme ce în alte regiuni, din sud și sud-est, s-a impus dominația mongolă. De asemenea, autorul a respins cu argumente documentare, cartografice și arheologice teza stăpinirii țărului Svetoslav în Dobrogea și la Cetatea Albă, ca și aceea a subrezirii puterii tătarăști în timpul lui Özbâg.

În acest cadru politic, bine schițat, Victor Spinei urmărește evoluția societății locale pînă la jumătatea secolului al XIV-lea. Sint analizate cu atenția cuvenită realitățile etnice și demografice, utilizîndu-se izvoarele scrise, cele arheologice și toponimia. Datele, relativ bogate și variate, aduse în discuție conduc la concluzia continuității populației românești în spațiul est-carpatic și după invazia mongolă, admigrările din Maramureș, a căror amplitudine a fost adeseori exagerată, contribuind, după părerea autorului, „doar la întărirea elementului local de la răsărit de Carpații orientali”. Nu sint ocolite problemele legate de apariția unor grupuri alogene (germani, unguri, elemente orientale etc.) în spațiul est-carpatic și de convietuirea lor cu autohtonii.

Dispunînd de un material informativ, în special arheologic, mult mai bogat, Victor Spinei a reușit să ne dea o imagine mai cuprinzătoare pentru procesul de dezvoltare a economiei în secolul dominației tătarăști. În unele cazuri, de pildă în sectorul producției cerealiere și al creșterii animalelor domestice, a putut să ne ofere detalii deosebit de semnificative folosindu-se analizele atente ale metalelor, cerealelor, materialului osteologic etc. S-au analizat, cu aceeași atenție, diferite îndeletniciri mășteșugărești, în special cele legate de reducerea și prelucrarea metalelor și olăritul.

Ni se oferă prea puține date asupra schimbului intern, dar informațiile documentare și materialele arheologice, mai ales cele numismatice, îi permit autorului să facă aprecieri clare asupra comerțului exterior, în legătură cu care analizează critic unele idei mai vechi

sau mai noi și aducă contribuții originale. Acesta este, de pildă, cazul cu rolul negustorilor genovezi și sași.

Apariția centrelor urbane a fost tratată cu prudență cuvenită, acceptîndu-se ideea că ea trebuie analizată în legătură strînsă cu evoluția demografică și economică, ca și cu capacitatea de organizare politică a localnicilor. Ar fi fost totuși utile (dealtfel și în capitolul precedent) unele considerații asupra evoluției arhitecturii locale. În evoluția transformărilor pe plan social din sinul societății românești, care a condus la apariția unor formațiuni politice feudale, s-a ținut seama de faptul că la nord de Răut și Bahlui și la vest de Siret nu s-a putut impune o stăpînire efectivă tătarască.

Autorul tratează cu atenția cuvenită probleme complicate ale vieții spirituale în spațiul est-carpatic, scoțînd în relief toleranța religioasă de care au dat dovadă tătarii, arătînd că, din punct de vedere confesional, localnicii depindeau, în anumite zone direct, în altele indirect, de patriarhia din Constantinopol. N-a fost ignorată nici „ofensiva” catolicismului, rezultatele acesteia fiind însă „puțin consistente”.

Victor Spinei consacră un capitol întreg, al patrulea, fundamentalei problemei întemeierii statului feudal românesc de-sine-stătător la est de Carpați. Ca și în alte capitole, deja analizate, a fost mai întîi schițat cadrul politic general din centrul și estul continentului nostru, subliniindu-se atât declinul puterii mongole cât și tendințele expansioniste ale Poloniei, Lituaniei și Ungariei sprijinite, uneori, de curia papală.

În acest cadru au fost discutate problemele legate de atitudinea adoptată de români în cursul conflictelor a căror consecințe posibile nu puteau să le scape. Oricum, amenințarea maghiară și prozelitismul catolic nu putea să nu trezească reacția, cel puțin la nivelul „fruntașilor” români dornici să edifice propriul lor stat de-sine-stătător. Succesele lituaniene și maghiare au fost examineate atât în lumina datelor scrise cât și a celor arheologice, ajungîndu-se la concluzia că stăpînirea mongolă s-a prelungit încă circa șase ani în sud-estul Moldovei după victoria lituanienilor la Sinie Vodî. Au fost aduse, de asemenea, argumente în sprijinul ideii că centrul stăpinirii principelui Dimitrie nu a fost în Dobrogea sau la Cetatea Albă, ci la Orheiul Vechi, „care era un oraș prosper” și „centru de batere a monedelor” tătarăști.

Etapa hotărîtoare a procesului de constituire a statului feudal de-sine-stătător Moldova a început la jumătatea secolului al XIV-lea. Victor Spinei admite, cu bună dreptate, că, întocmai ca în Maramureș, au existat și la răsărit de Carpați cnezate de vale.

Reanalizînd izvoarele scrise, atât de frecvent aduse în discuție de specialiștii noștri, autorul emite puncte de vedere proprii sau corectează păreri mai vechi referitoare la conflictul dintre Ștefan și Petru, fiul lui Ștefan voievod,

la persoana și data venirii în Moldova a lui Dragoș „descălecătorul” și Bogdan, acesta din urmă reușind să grupeze în jurul său forțe locale opuse regalității maghiare. Este, de asemenea, urmărit procesul de unificare a formațiunilor politice militare în strânsă legătură cu îndepărțarea stăpînirii tătăruști care s-a produs după 1369.

Moldova în secolele XI–XIV reprezintă indiscutabil rodul unei munci pilduitoare, pasioante, al unui cercetător care a tins mereu spre o documentare exhaustivă. Pornind de la examinarea atență a istoriografiei problemei, utilizând cu mult discernămînt critic diferite categorii de izvoare, Victor Spinei a reușit să ne dea o imagine veridică și dinamică asupra societății din spațiul cuprins între Carpații răsăriteni, Nistru, Marea Neagră și Dunăre din secolul al XI-lea pînă la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea.

Indicele onomastic și toponimic ușurează utilizarea lucrării, iar rezumatul consistent, în limba franceză, este indiscutabil de un real folos pentru cercetătorii străini.

Considerăm totuși că, punînd trimiterile în subsolul fiecărei pagini, autorul ar fi ușurat lectura. Nu putem încheia înainte de a remarcă sobrietatea și, în același timp, frumusețea expunerii care fac atrăgătoare această lucrare de referință pentru istoriografia noastră.

VASILE NEAMȚU

EUGENIA NEAMȚU, VASILE NEAMȚU și STELA CHEPTEA, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII. Cercetările din anii 1967–1976*, Edit. „Junimea”, Iași, 1980, 156 p. text + 7 p. anexe + 12 p. rezumat și indice.

În istoriografia contemporană cercetările privind apariția, evoluția și rolul orașelor în cadrul societății evului mediu, ocupă un loc important, dată fiind valoarea aparte a datelor pe care aceste forme superioare de organizare social-economică a așezărilor umane o au pentru înțelegerea unor numeroase aspecte ale istoriei vremurilor respective.

În legătură cu aceste probleme, datorită indeosebi lipsei unor date științifice mai consistente, în ultimele decenii în istoriografia românească și străină au apărut unele teorii, potrivit căror orașele medievale de pe teritoriul ţării noastre, dar mai ales acele din regiunile extracarpatiche ale României, ar fi fost create din secolele XII–XIII, cu „cetăteni de împrumut” și că au rămas, multă vreme, în situația unor așezări în mare parte cu organizare străină, grefate în cadrul societății feudale românești. Printre exemplele cele mai des folosite

în argumentarea acestei teze s-a invocat adeseori cazul Sucevei și mai ales cele ale Siretului și Băii.

În acest context, pornindu-se de altfel și de la penuria informațiilor din documentele scrise ale vremii, în ultimele trei decenii, pentru clarificarea aspectelor amintite, s-au întreprins ample cercetări arheologice în unele din cele mai vechi și mai importante așezări urbane din Moldova, acumulîndu-se numeroase date noi, de o deosebită valoare științifică. Din categoria acestor obiective medievale, care au beneficiat ce cercetări arheologice sistematice de mai mare amploare și cu rezultate deosebit de importante, se numără și orașul medieval Baia.

La Baia, săpăturile arheologice întreprinse cu începere din 1967 în sectorul „Biserica Albă”, au continuat apoi din 1968 și pînă în 1976 în sectorul „Parc” și au oferit, după cum s-a și presupus, nu numai un bogat și foarte interesant și variat material arheologic, ci și, ca urmare a coroborării cu alte surse de informare și cu rezultatele obținute în alte așezări urbane, soluții pentru o serie de probleme de bază ale istoriei orașului medieval moldovenesc, în general.

Rezultatele obținute ca urmare a săpăturilor întreprinse pînă în 1976, în vechiul oraș Baia, au fost prezentate exhaustiv într-un prim volum monografic care, prin valoarea și nouitatea datelor arheologice, ca și a concluziilor istorice, poate fi considerat fără îndoială, o lucrare de referință în acest domeniu.

După un scurt cuvînt înainte, în introducerea lucrării autorii, analizînd stadiul atins în cercetarea istoriei orașului Baia de istoriografia românească și străină, scot în evidență că numeroase aspecte ale problemei formării și dezvoltării acestei așezări urbane erau, pînă nu demult, parțial sau deloc rezolvate.

Un succint capitol a fost consacrat prezentării situației geografice a zonei în care este situată Baia, descriindu-se relieful și rețeaua hidrografică extrem de bogată, situația geologică (a resurselor minerale, mai ales), clima, vegetația și căile de comunicație. În directă legătură cu aspectele de mai sus, autorii au insistat, într-un alt capitol, asupra toponimiei din zonă, stăruind mai ales asupra denumirilor de *Moldova* și *Baia*, cărora le subliniază semnificația și vechimea istorică.

O parte importantă a lucrării a fost rezervată descrierii săpăturilor arheologice, a stratigrafiei și a complexelor de locuire. Autorii arată că săpăturile de salvare din 1967, din sectorul „Biserica Albă” – impuse de extinderea cimitirului sătesc – au adus date importante pentru cunoașterea stratigrafiei, arhitecturii civile și îndeletnicirilor locuitorilor Băii de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din prima jumătate a celui următor. Date mult mai prețioase au adus însă săpăturile sistematice, de mare amploare, din sectorul „Parc”, unde depunerile sunt foarte bogate, acoperind o perioadă mai îndelungată, de la începutul secolului al XIV-lea pînă la

sfrîșitul secolului al XVII-lea. Merită de subliniat faptul că autorii au putut să ne prezinte o imagine clară a complexelor de locuire dintr-un important cartier meșteșugăresc, profilat în special pe reducerea și prelucrarea metalelor, mai cu seamă a fierului și aramei. Ei s-au opriți cu multă atenție asupra trăsăturilor caracteristice ale arhitecturii de lemn descoperite în unele complexe de locuit, evidențiind concluzii de un deosebit interes, referitoare la legăturile indisolubile dintre locuințele țărănești și acele orășenești din perioada evului mediu.

De asemenea, se subliniază că cercetările de la Baia au scos la iveală numeroase ateliere meșteșugărești, fintini, precum și două pavaje, bine datate pe bază de monede, construite la începutul domniei lui Alexandru cel Bun și, respectiv, în vremea lui Ștefan cel Mare.

Cel mai important și mai cuprinzător capitol este acela consacrat studierii și prezentării descoperirilor arheologice din cei zece ani de săpături arheologice. Pornind de la analiza acestor materiale, precum și de la datele oferite de documentele vremii, autorii ne prezintă o amplă și destul de completă imagine asupra ocupărilor locuitorilor de la Baia. Au fost prezentate, mai întâi, unele îndeletniciri care, de regulă, caracterizează economia rurală (culesul, prisăcaritul, pescuitul, vinătoarea, creșterea animalelor domestice, cultivarea cerealelor, legumicultura, pomicultura), care nu lipsesc, după cum o dovedesc materialele arheologice descoperite, mai ales în sectorul „Parc”, nici în așezarea orășenească de la Baia. De asemenea, autorii au întreprins o analiză atentă și exhaustivă a îndeletnicirilor meșteșugărești care caracterizează, în general, activitatea orășenească în acest domeniu. În acest scop, s-au operat unele clasificări tipologice și s-au precizat elementele de incadrare cronologică. În felul acesta, au putut fi studiate, în evoluția lor, unele îndeletniciri importante pentru definirea trăsăturilor economice specifice unui asemenea oraș, cum sunt mineritul, reducerea și prelucrarea metalelor, în special a fierului și a aramei. Bogăția materialului arheologic descoperit, toponimul *Baia*, ca și informațiile oferite de documentele medievale relevă cu pregnanță rolul însemnat deținut de acest sector al producției meșteșugărești în centru urban de la Baia. Pe lîngă îndeletnicirile amintite, sunt prezentate datele arheologice despre practicarea altor meșteșuguri, cum ar fi cel al prelucrării lemnului, pietrei, osului, cornului, pieilor, blănurilor, țesutului, croitoriei etc.

Un spațiu larg a fost acordat și meșteșugului olăritului, urmărindu-se, pe baza analizei unui material deosebit de bogat și variat, evoluția lui de-a lungul a nu mai puțin de patru secole. În felul acesta s-a putut ajunge la constatarea că procesul de transformare a olăritului în meșteșug specializat s-a petrecut în secolul al XIV-lea. De asemenea, s-a putut preciza că ceramica cenușie, aparținând colo-

niștilor, nu apare la Baia decât începînd cu două jumătate a secolului al XIV-lea. În legătură cu produsele meșteșugarilor olari s-a insistat și asupra cahlelor de sobă, alcătuindu-se o clasificare amănunțită.

Succint, dar deosebit de utile capitole au fost consacrate circulației monetare medievale, destul de intensă în perioada secolelor XIV–XVII, precum și unor elemente de cultură medievală urbană.

Autorii sint de părere că, în stadiul actual al cercetărilor, nimic nu pledează pentru o vechime mai mare de sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui următor a așezării de la Baia. La origine o simplă așezare rurală românească, Baia a evoluat, în condițiile unor progrese economice, demografice și politice specifice secolului al XIV-lea, pe calea unor transformări care, încă înainte de jumătatea aceluiasi veac, marcau o detasare de așezările rurale din jur, nu numai prin profilul îndeletnicirilor locuitorilor, ci și, foarte probabil, ca centru al unei formațiuni prestatale de tipul voievodatului.

Grefarea unor elemente alogene, în special germane, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pe această așezare care evoluă deja pe drumul urbanizării, a fost de natură să grăbească, întocmai ca și în alte țări, acest proces. În anumite domenii, de pildă în cel al meșteșugului olăritului și arhitecturii, amprenta localnicilor s-a dovedit însă deosebit de puternică, putind fi urmărită continuu în elementele ei cele mai caracteristice, dar odată cu noii veniți s-au putut asimila și anumite creații de cultură materială central-europeană realizându-se astfel o sinteză interesantă și durabilă.

Autorii, fideli relevării adevărului istoric, au arătat că evoluția Băii nu a fost mereu ascendentă. Așezarea a fost distrusă prin incendiu la jumătatea secolului al XIV-lea, în timpul luptelor împotriva armatelor regale maghiare, pentru independența Moldovei, apoi în 1467 și 1476, cînd s-au produs infruntările militare cu Matei Corvin și respectiv cu Mahomed al II-lea. De fiecare dată așezarea s-a refăcut, continuindu-și existența după distrugerile suferite, dar cu unele restrukturări în aria ei de extensiune.

Evidențiind concluziile mai importante care se degajă din lectura textului, trebuie să subliniem încă o dată faptul că lucrarea prezintă rolul muncii deosebite a unui colectiv închegat și pasionat care, cu tenacitate și competență, a urmărit rezolvarea unor probleme dificile, reușind cu pricăpere să ne dea o imagine veridică și, în foarte mare măsură, diferită totuși de aceea acreditată în istoriografia mai veche românească și mai ales străină, asupra procesului de formare și evoluție a orașului Baia, ca și a rolului său în istoria Moldovei medievale.

Scrișă într-un stil de evidentă ținută științifică, structurată judicios pe capitole, subcapitole și paragrafe speciale care să facilite-

teze buna înțelegere a fiecărui din aspectele de ordin social și mai ales economic din dezvoltarea orașului, lucrarea oferă astfel specialistului avizat, dar și altor categorii de iubitori ai istoriei, posibilitățile sporite de cunoaștere a unei epoci istorice interesante, pînă nu demult cercetată doar pe baza documentelor scrise. Anexele privind analizele resturilor de faună (S. Haimovici), de floră (Gh. Comarovschi) sau a unor metale (A. Bold), ca și ilustrația deosebită ca execuție și aproape exhaustivă, întregește în chip necesar prezentarea istorică, conferindu-i un plus de informații.

Rezumatul cuprinzător, tradus în limba germană, face posibil accesul peste hotare a

principalelor date și concluzii prezentate de autor, iar indicele toponimic și onomastic facilitează evidențierea unor realități istorice aparte.

Fără indoială, lucrarea cercetătorilor Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu și Stela Cheptea reprezintă o valoroasă și originală contribuție la cunoașterea istoriei medievale a Moldovei din perioada secolelor XIV—XVII, în general, a problemei orașului medieval, în special, în cadrul căruia centrul urban de la Baia a avut o deosebită însemnatate.

DAN GH. TEODOR

DUMITRU TUDOR

(1908—1983)

Prin continua explorare a unor lumi ce nu trebuie uitate prin intilnirea cu gindurile despre viata si moarte, cum rezulta ele din vestigiile multimilenare, din inscriptii, rituri si ritualuri funerare, aparent, arheologii au si privilegiul de a se acomoda intreaga viata cu trecerea in nefiinta. Obsesia scurtei treceri prin viata in raport cu mileniile de existenta ale omenirii este uneori succedata de inteleptele cuvinte *Carpe diem!*. Dar citi reusesc sa domine timpul?

In aceasta iarna fara zapesti a anului 1983, in care natura insasi nu-si gaseste ritmul, a incetat sa bat la inima Profesorului D. Tudor, omul care, prin realizarile sale parea ca se numara printre acei putini care stapanesc sau chiar dilata timpul, caci altfel cum ar fi avut ragaful sa invete pentru el pentru a-i invata pe alții, să fie *om, profesor, arheolog, numismat, istoric, îndrumător, popularizator al istoriei*, cel mai prolific dintre „istoricii epocii clasice”.

Drumul in viata a Prof. D. Tudor a pornit din Izverna, satul Selistea, jud. Mehedinti unde s-a nascut la 20 mai. A urmat un foarte bun liceu, acum centenar, la Drobeta-Turnu Severin si apoi la Satu Mare. Student al Facultatii de litere si filosofie a Universitatii din Bucuresti a avut profesori care se numara printre marii nostri istorici, arheologi, epigrafisti sau geografi cu larg orizont: Nicolae Iorga, C. C. Giurescu, Ion Andriesescu, Sc. Lambrino, Simion Mehedinti, Vintila Mihailescu s.a.

Absolvent al facultatii cu „magna cum laude” in anul 1930 a fost numit profesor de liceu la Bucuresti si Caracal. Optiunea pentru istoria veche, concretizata in anii studentiei prin participarea la sapaturi arheologice in vestitele asezari dobrogene Histria si Capidava si prin lucrările stiintifice elaborate in primii ani dupa absolvire, va capata un imbold si apoi o certitudine dupa obtinerea unei burse pentru Scoala romana de la Roma.

In anii 1933-1935, dupa o munca asidua, in conditiile unei documentari optime, a intocmit lucrarea *I Cavalieri danubiani* care-i va aduce apoi (1936) titlul de doctor al Universitatii din Bucuresti cu calificativul *magna cum laude*. Posibilitatile de informare de la Roma, cercetarea directa a celor mai multe piese repertoriata prin deplasarea la marile muzeu europene, discutiile cu savantii de talia lui Franz Cumont si Mihail Rostovtsev, au contribuit la realizarea unei valoroase lucrari asupra unei teme atit de complexe. Teza de doctorat, tiparita in paginile revistei *Scolii romane de la Roma, Ephemeris Dacoromana*, VII, 1937, a fost apreciata drept cea mai temeinica contributie asupra Cavalierilor danubieni. Cu repertoriul adus „la zi”, restructurata, cu tot mai multe elemente din imagistica reliefurilor cultuale explicate, lucrarea despre Cavalierii danubieni, va cunoaste o noua aparitia 1969-1970, la Leiden, in prestigioasa colectie dirijata de Prof. M. J. Vermaseren. Cele doua volume *Corpus Monumentorum religionis Equitum Danuviorum* (CMRED) au insemnat o incununare si o recunoastere a unei munci si contributii durabile aduse de D. Tudor la istoria cultelor si credintelor in secolele II-III e.n. in provinciile romane dunarene.

Intre anii 1937-1943 a fost din nou profesor de liceu la Cimpulung Muscel si apoi la Bucuresti. Continuă o susținută activitate științifică prin valorificarea colecțiilor arheologice din unele orașe ale Olteniei, săpaturi arheologice și munca pentru alcătuirea unei lucrări care urma să cuprindă prezenta vestigilor romane și romano-bizantine de pe teritoriul Olteniei. Cartea rezultată *Oltenia romana*, apărută în anul 1942, cind autorul avea doar 34 de ani, a fost premiată ca și *I Cavalieri...* cu premiul „Vasile Pârvan” al Academiei Române (1943). În literatura de specialitate, alături de elogii, au fost formulate și unele critici, care aveau în vedere posibilitatea conciliierii denumirii cărții cu teritoriul Daciei inferioare, sistemul de cercetare, structura cărții, unele formulări ameliorabile etc.

Cele patru editii ale „Olteniei romane”, ultima apărută in anul 1978 sint o mărturie a activitatii de peste cinci decenii a prof. D.Tudor pentru valorificarea rezultatelor cercetărilor arheologice, a monumentelor sculpturale si epigrafice, a tot ce poate fi mărturie asupra epocii romane si romano-bizantine pe teritoriul Olteniei. A considerat că autorii au dreptul si datoria de a-si ameliora si amplifica periodic unele lucrări. În *Supplementum Epigraphicum* din „Oltenia romana” ed. I-III, puteau fi găsite inscripțiile apărute după anul 1902, deci neincluse in *CIL*, cuprinse toate in prezent in *IDR*, II.

Din anul 1943 prof. D. Tudor a fost și Șef de lucrări la Muzeul Național de Antichități.

Activitatea de cercetare arheologică pe teritoriul Olteniei îndeosebi, s-a desfășurat pe șantierele Slăveni, Stolniceni, Simbotin, Arutela, Rădăcinești, Copăceni, pe *limes alutanus*.

Din anul 1947 a avut posibilitatea să transmită și de la catedra universitară rezultatele investigațiilor sale viitorilor profesori și cercetători, fiind numit profesor la Facultatea de istorie și geografie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași. A fost decan al acestei facultăți în anii 1949–1953 și director al Muzeului de Antichități. A încercat să dirijeze o parte a activității sale, științifice în direcția cercetării romanității în Moldova. A publicat descoperiri monetare romane, a reluat, încercând noi rezolvări asupra unor monumente epigrafice aflate în colecțiile muzeului ieșean, unele provenite din sudul roman al Moldovei. A muncit mult la reinventarierea materialelor aflate în colecțiile Muzeului de Antichități. Scrisul său poate fi reînțilnit pe zeci de pagini ale regisrelor. Se cuvine a menționa în aceste pagini ale unei reviste istorice ieșene, că mulți cercetători ai Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” istorici (E. Negruță, C. Istrate, I. Ciubotaru, L. Boicu, A. Macovei, Al. Zub) sau arheologi (A. C. Florescu, M. Florescu, Silvia Teodor, D. Teodor) l-au avut Profesor. A lăsat la Iași o impresie puternică și durabilă atât datorită cursurilor documentate și sistematice de istorie universală veche cît și pentru apropierea de studenți, sprijinul acordat acestora într-o perioadă economică încă dificilă.

Din anul 1954 pînă în 1974 a funcționat ca profesor al Facultății de istorie a Universității din București într-o din perioadele în care istoria veche a României și universală, unele științe auxiliare au fost ilustrate de un grup de mari profesori (I. Nestor, Em. Condurachi, D. M. Pippidi, D. Berciu, Gh. Ștefan ș.a.). A fost decan al Facultății în anul 1956. Revenit mai aproape de ținuturile în care desfășurase o vastă activitate arheologică, a continuat săpăturile de la Reșca-Romula, Celei—Sucidava, din numeroase centre ale Olteniei.

Rezultatele cercetărilor sale insumează peste 800 lucrări și dacă ar fi însumate și notele mai mărunte inclusiv cele întocmite pentru *Fasti Archaeologici* ele s-ar cifra la 5 800 titluri.

Urmărindu-i evoluția și împlinirile, meditînd asupra discuțiilor purtate cu regretatul Profesor sau asupra textului scrierilor sale s-ar impune să subliniem latura exemplară a unei activități multi-laterale cantonate în spațiul istoriei vechi pe care a dus-o peste jumătate de veac.

Omul înalt, voinic cu o figură simedă, oarecum aspră la care se asocia mai greu privirea blajină, era dotat cu o forță de muncă puțin obișnuită, dublată de o mare disciplină a muncii. Din ținuturile originare părea să fi luat doar un pragmatism mai pronunțat dar nu era repezit la vorbă ci mai domol ca moldovenii și la fel de ospitalier ca ei.

Arheologul D. Tudor, a întreprins cercetări în cele mai importante orașe ale Daciei Inferioare sau în centre de pe limesul alutan, a valorificat cu promptitudine materialele recoltate. A căutat să-și îmbunătățească metoda de săpătură rămasă uneori în urmă în comparație cu cea a unor arheologi care cercetau preistoria. A polarizat în jurul său un număr însemnat de colaboratori din generații diferite (G. Popilian, O. Toropu, M. Davidescu, V. Barbu, Gh. Poenaru-Bordea, C. Vlădescu, C. M. Tătulea ș.a.) care continuă cu succes atât săpăturile arheologice cît și întocmirea unor monografii din istoria economică, politică și militară a Daciei Inferioare care sporesc zestrea documentară a unei viitoare istorii a Daciei romane.

„Oltenia română” cuprinde în mare parte materiale recoltate din săpăturile care le-a condus, fiecare nouă ediție oglindind și un stadiu al cercetărilor arheologice din teritoriul dintre Jiu—Dunăre și Carpați.

Epigrafistul D. Tudor a publicat inscripții de toate categoriile, de la *graffiti*, *tituli picti*, *stampile pe amfore*, *mortaria* sau *tegulae* la epigrafe onorifice, votive sau funerare, simple sau cu intereseante implicații, adunate în grupaje de *Comunicări epigrafice* sau separat. Utilitatea acelui *Supplementum Epigraphicum* al Olteniei romane a fost adeseori subliniată. A fost printre puținii epigrafiști care au pus la dispoziția colegilor și fragmente de inscripții pe care n-a reușit să le deschifreze. Valoarea documentelor serise pentru cunoașterea istoriei economice, politice sau sociale era totdeauna relevată. Numeroase lucrări ale prof. D. Tudor au, de altfel, inscripții ca suport principal (Ex. *Răspindirea amforelor grecești stampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia — 1967*; *Importul de vin și untdelemn în provincia Dacia — 1968*; *Istoria sclavajului în Dacia română — 1957* etc.).

Numismatul D. Tudor, a descoperit și publicat numeroase monede și tezaure monetare și a îndrumat doctoranți în numismatică.

Istorieul D. Tudor a elaborat alături de un număr puțin obișnuit de note, studii, rapoarte de săpături și sinteze asupra epocii romane și romano-bizantine.

Oltenia română ed. I, 1942; ed. IV, 1978 calificată drept „un tezaur istoric-arheologic de referință cu valoare durabilă și de neînlocuit (I. I. Russu, Transilvania, 3, 1980, p. 12) este doar una din importantele contribuții.

Istoria sclavajului în Dacia română — 1957 cuprinde însemnate pagini de istorie economică și socială a Daciei.

Orășe, târguri și sate în Dacia romană — 1968 este o carte de mare utilitate în condițiile inexistenței unui repertoriu complet al Daciei romane. Descrierile, prezentarea principalelor aspecte ale vieții romane din fiecare localitate pe baza cercetărilor arheologice a monumentelor epigrafice, o bibliografie selectivă, au determinat ca și în prezent la 15 ani de la apariție lucrarea să fie consultată cu folos.

A scris monografii de întinderi diferite asupra celor mai importante așezări cercetate Romula și Sucidava, ultima cu vestigiile ei importante și în epoca romano-bizantină fiind publicată și la Bruxelles. Tot într-o limbă străină dar în colecția *Bibliotheca historica Romaniae*, a apărut „*Les ponts romains du Bas-Danube*” — 1974.

Volumele *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuviorum* pot fi alăturate în opera istoricului doar „Olteniei romane” dar este o lucrare care depășește cercetarea zonală de larg interes pentru cercetătorii religiei romane de pretutindeni.

Necesitatea unei lucrări asupra arheologiei romane, utile atât cercetătorilor epocii cât și unui cerc mai larg de amatori, l-a determinat pe prof. D. Tudor să scrie *Arheologia romană*, 1975, asemănătoare ca structură lucrării clasice a lui A. Cagnat, E. Chapot, mai restrinsă ca volum și cu exemplificări din descoperirile de pe teritoriul României.

Encyclopédia civilizației romane pe care a coordonat-o urma să fie și un instrument accesibil celor ce se întâlnesc cu multiplele aspecte ale vieții romane.

Popularizatorul. D. Tudor a fost printre puținii arheologi și istorici care au știut să estimeze ce doresc în primul rînd să afle din istoria antică, mii de oameni cu preocupări diurne depărtate de cercetarea istoriei. A reînviat cu talent, într-un stil adekvat, neîmpovărat ostentativ de „termeni tehnici” și date, personalități, și evenimente. În numeroasele și vastele lucrări de popularizare întocmite de D. Tudor, istoria reală, științifică păstrează greutatea și atunci cind încercările de reconstruire străbat și zone cu incertitudini. Temele lucrărilor sunt inspirate atât de istoria noastră veche cât și de cea universală.

A participat la numeroase sesiuni științifice ale muzeelor (în primul rînd la Constanța) și sesiuni de rapoarte de săpături. A prezentat contribuțiile sale în fața savanților străini la coloconii, conferințe și congrese internaționale desfășurate la Sofia, București, Mamaia, Roma, Damasc, Freiburg, München, Xanten, Londra sau ca profesor invitat la Universitățile din Belgrad, Bratislava, Brno, Budapesta, Genova, Milano, Napoli, Palermo, Sofia. A fost membru titular al Academiei de Științe Sociale și Politice.

Toți cei care i-au fost elevi, studenți, colaboratori, care au învățat de la D. Tudor citindu-i lucrările vor păstra veșnic amintirea sa.

SILVIU SANIE

Succintă bibliografie selectivă.

Istoria Imperiului roman, a Daciei romane în sec. II—III e.n. și în epoca romano-bizantină.

a. Sinteze și monografii :

- *Oltenia romană*, ed. I, București, 1942, ed. a II-a 1958, ed. a III-a 1968, ed. a IV-a 1978.
- *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957.
- *Orășe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.
- *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965.
- *Corpus Monumentorum religionis Equitum Danuviorum (CMRED)*, I. The Monuments, Leyden 1968 ; II, The analysis and the interpretation of the monuments, Leyden 1976.
- *Les ponts romains du Bas-Danube*, București, 1974.
- *Arheologia romană*, București, 1975.

b. Studii, micromonografii și note :

- *Sucidava I*. Première campagne de fouilles et recherches archéologiques dans la fortresse romaine de Celei, département de Romanăți, Dacia, V—VI, 1953—1936 ; *Sucidava II*, Dacia, VII—VIII, 1937—1940 ; *Sucidava III*, Dacia, N. S., XI—XII, 1945—1947 ; *Sucidava IV*, Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., I, 1954 ; *Sucidava V*, Materiale, VII, 1961 ; *Sucidava VI*, Materiale, VIII, 1962, *Sucidava VII*, Materiale, IX, 1971 ;
— *I Cavalieri danubiani*, ED, VII, 1937, p. 189—356.
- *Stăpânirea română în sudul Daciei, de la Aurelian la Constantin cel Mare*, RIR, X, 1940, p. 216—226.
- *Castra Daciae Inferioris I (Bumbești-Gorj)*, BCMI, XXXIII, 1940, p. 18—33 ; *II (Slăveni—Romanăți)*, BCMI, XXXIII, 1940, p. 34—38 ; *III (Racoviță-Argeș)*, BCMI, XXXIV, 1941, p. 35—41 ; *IV : Castrul și băile romane de la Bivolari pe Olt*, BCMI, XXXV, 1942, p. 134—149 ; *V—VII : Copăceni, Titești și Rădăcinești, jud. Argeș*, BMMN, V, 1945, p. 95—101 ; *VIII. Săpăturile lui Gr. Tocilescu în castrul roman de la Răcari—Dolj*, Apulum, V, 1965, p. 233—257.
- *Considerații asupra unor cercetări arheologice făcute pe limes Transalutamus*, SCIV, VI, 1955, p. 87—97.

- *La fortificazione delle città romane della Dacia nel sec III dell'e.n.*, Historia—München, XIV, 3, 1965, p. 368—380.
- *La ville et le village en Dacie romaine*, Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 319—328.
- *Dovezile arheologice despre menținerea stăpînirii romane la nord de Dunăre după evacuarea aureliană a Daciei (sec. III—V)*, Historica—Craiova, III, 1974, p. 93—109.
- *Comunicați epigrafice I*, SCIV, XIII, 1962, p. 115—123; II, SCIV, 16, 1965, 1, p. 177—188; III, SCIV, 16, 1965, 2, p. 357—372; IV, SCIV, 17, 1966, p. 593—603; V, SCIV, 19, 1968, p. 331—338; VI, SCIV, 21, 1970, p. 313—326.
- *Deux dieux thraco-phrygiens à Drobeta*, Hommages à Maarten J. Vermaseren, III, Leiden, 1978, p. 1269—1280.

c. Colaborări la tratate, atlase și dicționare :

- Istoria României, I, București, 1960.
 - *Tabula Imperii Romani : Drobeta—Romula—Sucidava*, București 1965; *Aquincum—Sarmizegetusa—Sirmium L. 34*, Budapesta, 1968; *Romula—Durostorum—Tomis, L. 35*, București, 1969.
 - *Atlas istoric*, București, 1971.
 - *Mic dicționar encyclopedic*, București, 1972.
 - *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976.
- Coordonare : *Encyclopedie civilizației romane*, București, 1982.

d. Cărți de popularizare a istoriei antice :

- *Cea mai mare răscoală a sclavilor : răscoala lui Spartacus*, București, 1956.
- *Decebal, regele erou al dacilor*, București, 1964.
- *Traian împărat al Romei*, București, 1966.
- *Hannibal*, București, 1966.
- *Romula*, București, 1968.
- *Alexandru Macedon*, București, 1968.
- *Mari căpătani ai lumii antice*, I, București 1969; II, București 1970; III, București, 1971.
- *Caesar*, București, 1969.
- *Romanii în Dacia*, București, 1969.
- *Pericles*, București, 1970.
- *Femei vestite din lumea antică — coroană sau cunună*, București, 1972.
- *Figuri de împărați romani*, I, București, 1974, II, București, 1975.
- *Decebal și Traian*, București, 1977.

Dispariția neașteptată și prematură a cercetătoarei Eugenia Neamțu la 13 octombrie 1980, a constituit pentru întreaga obște a arheologilor români o dureroasă, grea și ireparabilă pierdere.

Lumină vieții ei, stinsă într-o senină și călduroasă zi de toamnă calmă, aşa cum a fost întreaga sa ființă, a însemnat nu numai pierderea unui distins și remarcabil arheolog ci și absența pentru totdeauna, cu consecințe și semnificații multiple și adânci, a unuia dintre cei mai dotați și mai pasionați cercetători din domeniul arheologiei medievale, pe care școala ieșeană de arheologie l-a creat.

Este lesne de înțeles că de gravă, de tristă și mai ales lipsită de sens, apare încrețarea din viață a unui om aflat în plină maturitate a creației științifice, ajuns pe drumul împlinirilor sale, rod al unei îndelungate și bogate experiențe de muncă și viață puse nemijlocit în slujba cercetării trecutului nostru pe care l-a investigat cu pasiune și competență, timp de peste un sfert de veac.

Un nemilos și implacabil destin năruiește astfel calea către noi realizări de valoare, aruncind peste lumină umbra și peste certitudinea ființei, neființă.

Eugenia Neamțu s-a născut la 17 iunie 1930 în satul Crivești, comuna Strunga, județul Iași. După absolvirea liceului teoretic din Roman și-a continuat studiile la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, absolvind în 1954 Facultatea de

EUGENIA NEAMȚU

(1930—1980)

istorie. În 1956 a fost încastrată ca cercetător științific la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, iar din 1971 a activat, la același Institut, ca cercetător științific principal.

Încă din primul an de facultate viitoarea cercetătoare a fost atrasă de arheologia medievală, formindu-se apoi ca specialist în acest domeniu pe șantierul școală de la Suceava, de sub conducerea profesorului Ion Nestor, șantier la care Eugenia Neamțu a participat mai mulți ani ca studentă și ca arheolog consacrat. Concomitent, în decursul anilor participând sau conducând șantierele arheologice de la Bicaz, Vashui, Piatra-Neamț, Iași, Huși, Hirlău și Lunca-Botoșani și-a desăvîrșit specialitatea cu neasemnată pasiune și conștiință profesională.

Căci Eugenia Neamțu a fost înainte de toate un om dăruit cu alese însușiri, înzestrată cu o viață inteligență, cu un real talent în artele plastice, cu tenacitate, pasiune și putere de muncă, cu o mare dragoste pentru adevar și, mai presus de toate, cu o blindețe, o delicatețe și o nobilă sufletească rar întâlnită. Cercetător de înaltă ținută științifică în sensul cel mai apropiat de valoarea ideal-umană, Eugenia Neamțu și-a pus calitățile ei de om, de istoric și arheolog în slujba relevării adevarului istoric, a descoperirii și valorificării lui, evidențindu-l cu răbdare, competență și discernămînt. El își se datorează inițierea cercetărilor arheologice și apoi desfășurarea lor pe seară largă, la Baia, prima capitală a statului feudal Moldova, unde, ca urmare a unor intense campanii de săpături s-au obținut rezultate de o deosebită valoare științifică care au și fost, în parte, valorificate în primul volum monografic consacrat acestui important obiectiv. Contribuțiiile Eugeniei Neamțu prezentate în primul volum privind cercetările de la Baia (apărut în 1980), precum și în cel de al doilea, apărut recent, pot fi socotite drept temeinice surse de referință pentru numeroase și însemnante aspecte legate de societatea feudală de la răsărit de Carpați.

În bogata sa activitate pe tărîm științific, cercetătoarea Eugenia Neamțu a abordat teme de studiu diverse și deosebit de actuale, vizând îndeobști conținutul civilizației medievale din Moldova, aducind numeroase și importante contribuții, pe care ni le-a infățișat într-o serie de lucrări de incontestabilă valoare.

Cercetind ani indelungăți cultura materială orășeneacă din Moldova prin investigațiile întreprinse în unele dintre cele mai vechi și mai importante așezări urbane din această parte a țării, a adus multiple și consistente precizări cu privire la elementele esențiale care caracterizează viața economică, socială și culturală a societății românești din evul mediu, relevând aspecte noi și interesante care au lărgit astfel considerabil cunoștințele despre această importantă perioadă din istoria României.

Înzestrată cu o mare capacitate de analiză, cu spirit de observație și cu o bine recunoscutețămeticulozitate, a fost atrasă constant de cercetarea unor complexe probleme de istoria artei feudale, elaborind cîteva remarcabile studii în acest domeniu. De altfel calitățile sale sufletești și talentul pe care îl avea în artele plastice i-au facilitat apropierea către arta medievală, i-au permis înțelegerea ei temeinică oferindu-i astfel posibilitatea de a-i releva frumusețea și valoarea, ca și semnificația ei istorică.

De asemenea, cu multă pasiune și pricere, Eugenia Neamțu a cercetat o parte din importanțele descoperiri numismatice medievale din Moldova, dind la iveau aspecte noi deosebit de importante pentru cunoașterea vieții economice, sociale și politice a țării Moldovei.

Deși a activat ca specialistă în domeniul arheologiei medievale, Eugenia Neamțu s-a preocupat în egală măsură și de sursele documentare scrise, coroborind cu intuiție și acribie informațiile arheologice cu acelea documentare.

Prin întreaga sa activitate, prin realizările obținute pe tărîm științific, prin dăruirea, pasiunea și competența cu care a investigat trecutul istoric, căutînd să-i deslușească pe deplin înțelesul și tainele, Eugenia Neamțu va rămine pentru toți cei care au cunoșcut-o un luminos exemplu și un îndemn.

Plecarea ei pentru totdeauna din mijlocul arheologilor ieșeni, din colectivul în care s-a format și s-a desăvîrșit ca specialist, nu va putea fi uitată și nici ușor suplinită.

Calitățile sale alese și bogată experiență acumulată ca urmare a unei susținute activități științifice timp de peste un sfert de veac, contribuțiiile sale în domeniul istoriei și arheologiei medievale, vor putea evidenția mereu personalitatea acestei cercetătoare de elită care, cu modestie și discreție a slujit neobosită pe altarul științei, animată de dragostea pentru adevar și oameni.

Amintirea sa — flacără nestinsă în inimile tuturor prietenilor, colegilor și colaboratorilor săi cu care a deslușit necunoscutele trecutului istoric — va constitui un permanent, pios și sincer omagiu, statoric elogiu adus frumuseții sufletului și operei sale.

D. GH. TEODOR

LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE

- Notă bibliografică : N. Lupu, *Un cuptor prefeudal lîngă Gusterița (jud. Sibiu)*, SGS-Iași, Istorie, VIII, 1957, Fasc. I, p. 272.
- *Obiectele de podoabă din tezaurul medieval de la Cotul Morii, Popricani (Iași)*, ArhMold, I, 1969, p. 283–293.

- *Săpăturile de salvare de la Vaslui, Materiale*, VIII, 1962, p. 89—101 (în colaborare).
- *Şantierul arheologic Suceava, Materiale*, VIII, 1962, p. 752—756 (în colaborare).
- *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi în anii 1956—1960, Arh Mold*, II—III, 1964, p. 409—439 (în colaborare).
- *Tezaurul de monede anepigrase de aramă de la Alexandru cel Bun descoperit la Iaşi, Arh Mold*, II—III, 1964, p. 495—503.
- *Curtea domnească din Iaşi în lumina recentelor descoperiri arheologice. Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 247—254 (în colaborare).
- *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Huşi. Revista muzeelor*, II, 1965, p. 456 (în colaborare).
- *Tezaurul de obiecte din secolul al XVII-lea descoperit la Cucuteni-Loşcani (r. Iaşi), Arh Mold*, IV, 1966, p. 327—343.
- *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iaşi, Arh Mold*, V, 1967, p. 169—285 (în colaborare).
- *Cercetări arheologice la Lunca Dorohoi, Arh Mold*, VI, 1969, p. 187—212 (în colaborare).
- *Contribuţii la cunoaşterea stemei dezvoltate a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare, Arh Mold*, VI, 1969, p. 329—335.
- *Date istorice şi arheologice cu privire la Curtea domnească din Piatra Neamტ, MemAntiq*, I, 1969, p. 227—240.
- *Ceramica decorativă polono-lituaniană de la Curtea domnească din Iaşi, SCIV*, 21, 1970, 4, p. 697—703.
- *La résidence princière de Jassy, Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 335—388 (în colaborare).
- *Tezaurul de obiecte şi monede feudale descoperit la Păun, com. Mihălaşeni (jud. Botoşani), Arh Mold*, VII, 1972, p. 359—367 (în colaborare).
- *Precizări arheologice şi istorice cu privire la data construcţiei „Casete Dosoftei”, MemAntiq*, II, 1970, p. 511—521.
- Notă bibliografică : Radu Popa, *Tara Maramureşului în veacul al XIV-lea, AIIA-Iaşi*, VIII, 1971, p. 504—505.
- *Săpăturile de salvare de la Huşi, jud. Vaslui (1964), Materiale*, X, 1973, p. 275—280 (în colaborare).
- *Cercetările arheologice de la „Casa Dosoftei” din Iaşi (1966—1968), Materiale*, X, 1973, p. 281—287 (în colaborare).
- *Contribuţii la cunoaşterea satului Tisăuţi din fostul ocol al Sucevei, Studii şi materiale, Istorie, Suceava*, III, 1973, p. 119—135 (în colaborare).
- *Începuturile oraşului Baia în lumina datelor arheologice, AŞU-Iaşi*, tom. XIX, S. III, a. fasc. 2, 1973, p. 165—181 (în colaborare).
- *Contribuţii la cunoaşterea motivelor ceramică ornamentele medievale moldoveneşti, SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 309—313.
- *Cahile cu reprezentarea profetului David descoperite la Baia, SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 473—477.
- *Aspekte privind dezvoltarea demografică şi urbanistică a Iaşului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. prof. Ștefan Pascau, Cluj*, 1974, p. 76—80 (în colaborare).
- *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Baia, A.Ş.U.-Iaşi*, tom. XXI, 1975, p. 15—25 (în colaborare).
- *Contribuţii la cunoaşterea mijloacelor de iluminat în aşezarea medievală de la Baia, Suceava, Anuarul Muzeului JudeŃean*, V, 1978, p. 205—217 (în colaborare).
- *Contribuţii la problema urbanizării aşezării de la Baia în secolul al XIV-lea, AIIA-Iaşi*, XVI, 1979, p. 295—304 (în colaborare).
- *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi în anii 1961—1967, Arh Mold*, IX, 1980, p. 103—119 (în colaborare).
- *Tezaurul din secolele XV—XVI de la Stăuceni, (jud. Botoşani), Arh Mold*, IX, 1980, p. 121—123 (în colaborare).
- *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, vol. I, Iaşi, Ed. Junimea, 1980, 288 p. (în colaborare).
- *Le trésor d'objets de parure et de monnaies découvert à Sihleanu, (comm. Scorăru Nou, dép. de Brăila), Dacia*, N.S., XXIV, 1980, p. 341—353.
- *Contribuţii la istoria oraşului Iaşi, MemAntiq*, VI—VIII, 1974—1976, p. 186—199 (în colaborare).
- *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, vol. II Iaşi, Ed. Junimea, 1984, 276 p. (în colaborare).

LUCRĂRI PREGĂTITE PENTRU TIPAR

Contribuţii la problema începuturilor oraşului Baia, în vol. Apariţia oraşelor medievale la est de CarpaŃi.

InscripŃiile medievale de pe teritoriul oraşului Iaşi (în colaborare).

istorie. În 1956 a fost încadrată ca cercetător științific la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, iar din 1971 a activat, la același Institut, ca cercetător științific principal.

Încă din primul an de facultate viitoarea cercetătoare a fost atrasă de arheologia medievală, formindu-se apoi ca specialist în acest domeniu pe șantierul școală de la Suceava, de sub conducerea profesorului Ion Nestor, șantier la care Eugenia Neamțu a participat mai mulți ani ca studentă și ca arheolog consacrat. Concomitent, în decursul anilor participând sau conducând șantierele arheologice de la Bicaz, Vaslui, Piatra-Neamț, Iași, Huși, Hîrlău și Lunca-Botoșani și-a desăvîrșit specialitatea cu neasemuită pasiune și conștiință profesională.

Căci Eugenia Neamțu a fost înainte de toate un om dăruit cu alese însușiri, înzestrată cu o viață inteligență, cu un real talent în artele plastice, cu tenacitate, pasiune și putere de muncă, cu o mare dragoste pentru adevăr și, mai presus de toate, cu o blindețe, o delicatețe și o nobilă sufletească rar întâlnită. Cercetător de înaltă științifică în sensul cel mai apropiat de valoarea ideal-umană, Eugenia Neamțu și-a pus calitățile ei de om, de istoric și arheolog în slujba relevării adevărului istoric, a descoperirii și valorificării lui, evidențiuindu-l cu răbdare, competență și discernămînt. El își se datorează inițierea cercetărilor arheologice și apoi desfășurarea lor pe scară largă, la Baia, prima capitală a statului feudal Moldova, unde, ca urmare a unor intense campanii de săpături s-au obținut rezultate de o deosebită valoare științifică care au și fost, în parte, valorificate în primul volum monografic consacrat acestui important obiectiv. Contribuțiile Eugeniei Neamțu prezentate în primul volum privind cercetările de la Baia (apărut în 1980), precum și în cel de al doilea, apărut recent, pot fi socotite drept temeinice surse de referință pentru numeroase și însemnante aspecte legate de societatea feudală de la răsărit de Carpați.

În bogata sa activitate pe tărîm științific, cercetătoarea Eugenia Neamțu a abordat teme de studiu diverse și deosebit de actuale, vizând îndeosebi conținutul civilizației medievale din Moldova, aducînd numeroase și importante contribuții, pe care ni le-a infățișat într-o serie de lucrări de incontestabilă valoare.

Cercetînd ani îndelungăți cultura materială orașeneacă din Moldova prin investigațiile întreprinse în unele dintre cele mai vechi și mai importante așezări urbane din această parte a țării, a adus multiple și consistente precizări cu privire la elementele esențiale care caracterizează viața economică, socială și culturală a societății românești din evul mediu, relevînd aspecte noi și interesante care au lărgit astfel considerabil cunoștințele despre această importantă perioadă din istoria României.

Înzestrată cu o mare capacitate de analiză, cu spirit de observație și cu o bine recunoscutămeticulozitate, a fost atrasă constant de cercetarea unor complexe probleme de istoria artei feudale, elaborînd cîteva remarcabile studii în acest domeniu. De altfel calitățile sale sufletești și talentul pe care îl avea în artele plastice i-au facilitat apropierea către arta medievală, i-au permis înțelegerea ei temeinică oferîndu-i astfel posibilitatea de a-i releva frumusețea și valoarea, ca și semnificația ei istorică.

De asemenea, cu multă pasiune și pricepere, Eugenia Neamțu a cercetat o parte din importanțele descoperiri numismatice medievale din Moldova, dînd la iveală aspecte noi deosebit de importante pentru cunoașterea vieții economice, sociale și politice a țării Moldovei.

Deși a activat ca specialistă în domeniul arheologiei medievale, Eugenia Neamțu s-a preocupat în egală măsură și de sursele documentare scrise, coroborînd cu intuiție și acribie informațiile arheologice cu acelea documentare.

Prin întreaga sa activitate, prin realizările obținute pe tărîm științific, prin dăruirea, pasiunea și competența cu care a investigat trecutul istoric, căutînd să-i deslușească pe deplin înțelesul și tainele, Eugenia Neamțu va rămîne pentru toți cei care au cunoscut-o un luminos exemplu și un îndemn.

Plecarea ei pentru totdeauna din mijlocul arheologilor ieșeni, din colectivul în care s-a format și s-a desăvîrșit ca specialist, nu va putea fi uitată și nici ușor suplinită.

Calitățile sale alese și bogata experiență acumulată ca urmare a unei susținute activități științifice timp de peste un sfert de veac, contribuțiile sale în domeniul istoriei și arheologiei medievale, vor putea evidenția mereu personalitatea acestei cercetătoare de elită care, cu modestie și discreție a slujit neobosită pe altarul științei, animată de dragostea pentru adevăr și oameni.

Amintirea sa — flacără nestinsă în inimile tuturor prietenilor, colegilor și colaboratorilor săi cu care a deslușit necunoscutele trecutului istoric — va constitui un permanent, pios și sincer omagiu, statornic elogiu adus frumuseții sufletului și operei sale.

D. G.H. TEODOR

LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE

- Notă bibliografică : N. Lupu, *Un cuptor prefeudal lîngă Gusterița (jud. Sibiu)*, *SGS-Iași*, Istorie, VIII, 1957, Fasc. I, p. 272.
- *Obiectele de podoabă din tezaurul medieval de la Cotul Morii, Popricani (Iași)*, *Arh.Mold*, I, 1969, p. 283–293.

- *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, *Materiale*, VIII, 1962, p. 89—101 (în colaborare).
- *Şantierul arheologic Suceava*, *Materiale*, VIII, 1962, p. 752—756 (în colaborare).
- *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi în anii 1956—1960*, *Arh Mold*, II—III, 1964, p. 409—439 (în colaborare).
- *Tezaurul de monede anepigrafe de aramă de la Alexandru cel Bun descoperit la Iaşi*, *Arh Mold*, II—III, 1964, p. 495—503.
- *Curtea domnească din Iaşi în lumina recentelor descoperiri arheologice. Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 247—254 (în colaborare).
- *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Huşi*. *Revista muzeelor*, II, 1965, p. 456 (în colaborare).
- *Tezaurul de obiecte din secolul al XVII-lea descoperit la Cucuteni-Leteşcani (r. Iaşi)*, *Arh Mold*, IV, 1966, p. 327—343.
- *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iaşi*, *Arh Mold*, V, 1967, p. 169—285 (în colaborare).
- *Cercetări arheologice la Lunca Dorohoi*, *Arh Mold*, VI, 1969, p. 187—212 (în colaborare).
- *Contribuţii la cunoaşterea stemei dezvoltate a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, *Arh Mold*, VI, 1969, p. 329—335.
- *Date istorice şi arheologice cu privire la Curtea domnească din Piatra Neamţ*, *MemAntiq*, I, 1969, p. 227—240.
- *Ceramica decorativă polono-lituaniiană de la Curtea domnească din Iaşi*, *SCIIV*, 21, 1970, 4, p. 697—703.
- *La résidence princière de Jassy*, *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 335—388 (în colaborare).
- *Tezaurul de obiecte şi monede feudale descoperit la Păun, com. Mihălaşeni (jud. Botoşani)*, *Arh Mold*, VII, 1972, p. 359—367 (în colaborare).
- *Precizări arheologice şi istorice cu privire la data construcţiei „Casei Dosoftei”*, *MemAntiq*, II, 1970, p. 511—521.
- Notă bibliografică : Radu Popa, *Tara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, *AIIA-Iaşi*, VIII, 1971, p. 504—505.
- *Săpăturile de salvare de la Huşi, jud. Vaslui (1964)*, *Materiale*, X, 1973, p. 275—280 (în colaborare).
- *Cercetările arheologice de la „Casa Dosoftei” din Iaşi (1966—1968)*, *Materiale*, X, 1973, p. 281—287 (în colaborare).
- *Contribuţii la cunoaşterea satului Tisăuţi din fostul ocol al Sucevei*, *Studii şi materiale, Istorie, Suceava*, III, 1973, p. 119—135 (în colaborare).
- *Începuturile oraşului Baia în lumina datelor arheologice*, *AŞU-Iaşi*, tom. XIX, S. III, a. fasc. 2, 1973, p. 165—181 (în colaborare).
- *Contribuţii la cunoaşterea motivelor ceramicii ornamentale medievale moldoveneşti*, *SCIIVA*, 25, 1974, 2, p. 309—313.
- *Cahile cu reprezentarea profetului David descoperite la Baia*, *SCIIVA*, 25, 1974, 3, p. 473—477.
- *Aspekte privind dezvoltarea demografică şi urbanistică a Iaşului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, Sub semnul lui Clio. *Omagiu Acad. prof. Ştefan Pasou*, Cluj, 1974, p. 76—80 (în colaborare).
- *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Baia*, *AŞU-Iaşi*, tom. XXI, 1975, p. 15—25 (în colaborare).
- *Contribuţii la cunoaşterea mijloacelor de iluminat în aşezarea medievală de la Baia*, *Suceava, Anuarul Muzeului Județean*, V, 1978, p. 205—217 (în colaborare).
- *Contribuţii la problema urbanizării aşezării de la Baia în secolul al XIV-lea*, *AIIA-Iaşi*, XVI, 1979, p. 295—304 (în colaborare).
- *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi în anii 1961—1967*, *Arh Mold*, IX, 1980, p. 103—119 (în colaborare).
- *Tezaurul din secolele XV—XVI de la Stăuceni*, (jud. Botoşani), *Arh Mold*, IX, 1980, p. 121—123 (în colaborare).
- *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, vol. I, Iaşi, Ed. Junimea, 1980, 288 p. (în colaborare).
- *Le trésor d'objets de parure et de monnaies découvert à Sihleanu*, (comm. Scorfaru Nou, dép. de Brăila), *Dacia*, N.S., XXIV, 1980, p. 341—353.
- *Contribuţii la istoria oraşului Iaşi*, *MemAntiq*, VI—VIII, 1974—1976, p. 186—199 (în colaborare).
- *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, vol. II Iaşi, Ed. Junimea, 1984, 276 p. (în colaborare).

LUCRĂRI PREGĂTITE PENTRU TIPAR

Contribuţii la problema începuturilor oraşului Baia, în vol. *Apariştia oraşelor medievale la est de Carpați*.

Inscripţiile medievale de pe teritoriul oraşului Iaşi (în colaborare).

GHENUȚĂ COMAN

(1914—1981)

pe cunoașterea căt mai amănunțită a terenului său natal, profesorul Ghenuță Coman nu și-a drecușit eforturile, inițiind nu numai cercetarea monografică a Murgenilor, ci și înființarea muzeului arheologic, care a funcționat între anii 1956 și 1965 sub directa sa conducere. Ca urmare a valorificării științifice a proprietăților sale cercetări arheologice și istorice publică apoi monografia Murgenilor.

Cercetarea arheologică de teren devenind pasiunea vieții sale, Ghenuță Coman se dedică cu abnegație investigațiilor la fața locului, iar din anul 1949 începe să culeagă materiale din întreaga Moldovă. Începând cu anul 1964 Ghenuță Coman este prezent pe săntierele arheologice din zona vasluiene, efectuând săpături arheologice sistematice, împreună cu specialiștii de la Birlad, Iași și București, la Simila, Zorleni, Vădeni-Murgeni, Bogdănești-Fâlcu, Dodești, Drăgăști, Birlădești, Gura Idrici și Poienesti.

Timp de 30 de ani Ghenuță Coman a strîns un foarte bogat și variat material arheologic, pe care apoi l-a valorificat prin articole și studii în periodice de specialitate ca *Arheologia Moldovei*, *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, *Memoria Antiquitatis Carpica*, *Acta Moldaviae Meridionalis*.

În cele din urmă, ca o încreunăre a întregii sale munci de teren din zona vasluiene, a pregătit, cu deosebită migală și tenacitate, repertoriul arheologic al județului Vaslui, publicat în 1980 sub titlul „*Statornicie și continuitate*”.

În afară de cercetarea științifică propriu-zisă, Ghenuță Coman a fost mereu preocupat și de valorificarea muzeistică a vestigilor descoperite, ceea ce explică și pasiunea sa pentru organizarea unor muzeee, ca cel de la Murgeni și apoi cel de la Vaslui. În acesta din urmă, Ghenuță Coman a fost și custodul colecției de obiecte donate, fond care a constituit nucleul inițial al actualei expoziții permanente.

Valorificarea științifică a principalelor descoperiri arheologice i-a părilejuit contactul cu diverse colective de specialiști de la instituțiile de istorie și arheologie din București și Iași, precum și de la muzeee din București, Iași, Bacău, Piatra Neamț, Galați, Focșani, Tecuci, Gh. Gheorghiu-Dej, Slobozia, Tîrgoviște, Tulcea, Sibiu și Oradea, unde a ținut o serie de comunicări științifice.

În același timp n-a neglijat latura de popularizare științifică a istoriei patriei fiind prezent în brigăzi științifice și lectorate, dar mai ales publicind în presa locală informații și nouățiți în domeniul respectiv, dovedind, și sub acest aspect, dragoste sa nemărginită pentru glia strămoșească, pentru cunoașterea căt mai exactă a trecutului istoric al poporului român.

Moartea prematură survenită în ziua de 23 iunie 1981 l-a găsit cu condeul în miuă, făcind corecțura studiilor din volumul al II-lea al publicației *Acta Moldaviae Meridionalis*, anuarul Muzeului județean Vaslui, onorind cu munca și competența sa colegiul de redacție al acestei publicații, care, încă de la primul său număr, s-a impus ca o revistă științifică muzeistică de prestigiu, făcind cîinste județului Vaslui.

Activitatea științifică din ultima vreme a profesorului Ghenuță Coman l-a situat la loc de cinstă printre arheologii noștri, iar zestrea științifică reprezentată de lucrările predate la tipar, precum și acelea aflate în manuscris și pregătite pentru tipar, rămîn o mărturie grăitoare a dorinței sale ferme de a face cunoscut pe plan superior activitatea muzeistică locală, pe care o dorea mult largită printr-o

Moartea neașteptată a celui care a fost profesorul de istorie Ghenuță Coman, pasionat arheolog al meleagurilor vasluiene, ne-a îndurerat profund.

Fiu al unei vrednice familii de obârchie răzeșească vasluiene, Ghenuță Coman s-a născut la 10 ianuarie 1914 la Dodești. După absolvirea școlii primare din satul natal a urmat cursurile liceelor „Codreanu” din Birlad și „Vasile Alecsandri” din Vaslui, luind bacalaureatul în 1937. A urmat apoi cursurile Facultății de Litere și Filosofie de la Universitatea din Iași, trecindu-și licența în istorie, în anul 1941.

La Iași a avut prilejul să audia cursuri universitare de mare valoare științifică, avându-i ca profesori pe eruditii Andrei Oțetea, Gheorghe Brătianu, Paul Nicorescu și Ilie Minea.

Încă din timpul studenției Ghenuță Coman a impletit în chip fericit cercetarea istorică cu cea sociologică, activind în cadrul „Fundațiilor Culturale” sub îndrumarea directă a binecunoscutului sociolog român Dimitrie Gusti și efectuind cercetări monografice de teren în mediul rural românesc. A publicat în 1943 la București, prima sa lucrare intitulată: „*Stoioșesti — un sat cu moșie boierească din Tutova*” (Biblioteca de sociologie, etică și politică, Fundațiile Culturale).

În anii 1941—1948 Ghenuță Coman a fost profesor de istorie la Piatra Neamț, trecind în 1946 cu succes examenul de capacitate. Până la pensionarea sa, survenită în 1975, a funcționat ca profesor, director și inspector școlar, activind pe meleagurile vasluiene, atât de dragi lui, la Dodești, Berezeni, Vîrșoara, apoi (timp de 20 de ani) la Murgeni. Aici, preocupat

strânsă colaborare cu unitățile muzeistice din județul Vaslui, dar și cu instituțiile similare din județele învecinate.

Însușirile sale reale și alese l-au așezat în rîndul acestor cercetători pasionați, care fără să-și crute fortele și sănătatea, și-au dedicat întreaga viață unei cauze nobile: cunoașterea căt mai exactă și amănunțită a istoriei noastre. Colegii care l-au stimat regretă sincer dispariția sa din viață științifică și muzeistică. El rămîne însă pentru tînără generație de cercetători și muzeografi o pildă vie, un îndemn, și totodată un exemplu de dăruire totală în munca neîstovită de cunoaștere și investigație științifică, de satisfacere deplină a setei de cunoaștere și culegere a vestigilor arheologice îndepărtate, în vederea dovedirii statoriciei și continuității poporului român, permanență constantă a conștiinței sale de locuitor al acestor meleaguri.

Ghenuță Coman, mistuit de cruda, dar generoasa sete de cunoaștere a trecutului istoric al poporului român va rămîne veșnic în amintirea noastră, iar cei ce l-au cunoscut mai îndeaproape îi vor păstra neștirbită imaginea omului care a îndrăgit natura, meleagurile și locurile natale, dar și întreaga nouă Românie, în care a văzut întruchipate idealurile sale de frumos și armonie. Cu durere în suflet, la despărțire spunem: *SIT TIBI TERRA LEVIS*.

ALEXANDRU ANDRONIC

LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE

- *Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei* (*Stepa colinară Horincea-Elan-Prut*), *Arh Mold*, VI, 1969, pp. 277—315.
- *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, *SCIV*, 20, 1969, 2, pp. 287—314.
- *Instalații pentru foc în așezările culturii Dridu și sudul Moldovei*, *Danubius*, IV, 1970, pp. 161—184.
- *Mărturii arheologice privind creștinismul în Moldova secolelor VI—XII*, *Danubius*, V, 1971, pp. 75—91.
- *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XIII*, *MemAntiq*, III, 1971, p. 479—497.
- *Bordeie de tip protidridu de la Bogdănești-Fâlcu*, *MemAntiq*, III, 1971, pp. 469—477 (în colaborare).
- *Murgeni. Contribuții la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1973, 164 pag.
- *Pumnale hallstattiene tîrziu descoperite în Moldova*, *SCIVA*, 28, 1977, 2, pp. 239—245 (în colaborare).
- *Figurine antropomorfe geto-dacice descoperite în județul Vaslui*, *SCIVA*, 28, 1977, 2, pp. 253—256.
- *Un nou tip de pumnal descoperit în Moldova*, *SCIVA*, 29, 1978, 1, pp. 139—144.
- *Un nou sceptru de piatră descoperit în sud-estul Moldovei*, *SCIVA*, 30, 1979, 1, pp. 101—103 (în colaborare).
- *Contribuții la cunoașterea fondului etnic al civilizațiilor secolelor V—XIII, în jumătatea sudică a Moldovei*, *Carpica*, XI, 1979, pp. 181—216.
- *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în partea de sud a Moldovei*, *Acta Moldaviae Meridionalis*, I, 1979, pp. 71—100.
- *Săpăturile arheologice de la Drăgești-Vaslui, Materiale și cercetări arheologice. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte*, Oradea, 1979, Muzeul Tării Crișurilor, pp. 285—288 (în colaborare).
- *Raport asupra săpăturilor de salvare de la Negrești-Vaslui, Materiale și cercetări arheologice. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte*, Oradea, 1979, Muzeul Tării Crișurilor, pp. 333—337 (în colaborare).
- *Statoria, continuitate. Repertoriul arheologic al Județului Vaslui*, București, 1980, 400 pag.
- *Unele considerații privind evoluția vieții religioase din teritoriul est-carpatic în contextul etnogenezei românesti*, *Acta Moldaviae Meridionalis*, II, 1980, pp. 271—274.
- *Satul din teritoriul est-carpatic în perioada secolelor V—XI*, *Acta Moldaviae Meridionalis*, II, 1980, pp. 304—307.
- *Săpăturile arheologice de la Drăgești-Vaslui, Materiale și cercetări arheologice, A. XIV-a sesiune anuală de rapoarte*, Tulcea, 1980, Muzeul Deltei Dunării, (în colaborare).
- *Săpăturile de la Drăgești-Vaslui, Materiale și cercetări arheologice A XIV-a sesiune de rapoarte*, Tulcea, 1980, Muzeul Deltei Dunării (în colaborare).
- *Un topor de cupru descoperit la Fîstici-Vaslui*, *SCIVA*, 1981, 32, 1 pag. 151—152.
- *Suporuri de vatră geto-dacice descoperite la Văleni-Vrancea*, *SCIVA*, 1980, 31, 3, pag. 473—476.
- *Figurine de lut ars, piatră și os de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite în județul Vaslui*, *MemAntiq*, 1980.
- *Un nou tip de rîșniță folosit de geti descoperit în județul Vaslui*, *Cibinium-1979*, Sibiu, Muzeul Brukenthal, 1980.
- *Contribuții la cunoașterea vieții agrare din Moldova în secolele V—XII*, *Ialomîja*, Muzeul din Slobozia, 1980.
- *Săpăturile arheologice de la Gura Idrici-Vaslui, în Materiale și cercetări arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte*, Tulcea, 1980, Muzeul Deltei Dunării.

LISTA ABREVIERILOR

<i>AA</i>	Archäologischer Anzeiger. Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts, Berlin.
<i>AAA</i>	Arkhaiologika Analekta ex Athenon, Atena.
<i>AAAL</i>	Annals of Archaeology and Anthropology, Liverpool.
<i>ABAW</i>	Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München.
<i>ABSA</i>	Annual of the British School at Athens, Londra.
<i>ActaArch</i>	Acta Archaeologica, Budapest.
<i>ActaMN</i>	Acta Mărcii Napocensis, Cluj-Napoca.
<i>AD</i>	Arkhaiologikon Deltion, Atena.
<i>AE</i>	Arkhaiologiké Ephemeris, Atena.
<i>AIGR</i>	Anuarul Institutului geografic al României, Bucureşti.
<i>AIIAIași</i>	Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iaşi.
<i>AIICluj</i>	Anuarul Institutului de istorie Cluj (-Napoca).
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology, Princeton.
<i>Antiquity</i>	A quarterly Review of Archaeology, Cambridge.
<i>AnuarSuceava</i>	Studii și materiale, I; Anuarul Muzeului județean, Suceava.
<i>Apulum</i>	Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
<i>AR</i>	Archaeological Reports, Society for the Promotion of Hellenic Studies and the British School of Archaeology at Athens, Atena.
<i>Archaeology</i>	Archaeological Institute of America, Brattleboro, Vermont.
<i>ArchAustr</i>	Archaeologia Austriaca, Viena.
<i>ArhMold</i>	Arheologia Moldovei, Iaşi — Bucureşti.
<i>ArchRozhl</i>	Archeologicke Rozhledy, Praga.
<i>ArhPam</i>	Arheolođični Pamyatky URSS, Kiev.
<i>ASUIași</i>	Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iaşi.
<i>BAMA</i>	Bronze Age Migration in the Aegean. Archaeological and Linguistic problems in Greek Prehistory, ed. by R. A. Crossland & A. Birchall (Proceeding of the First International Colloquium of Aegean Prehistory, Sheffield), 1973, Londra.
<i>BCH</i>	Bulletin de Correspondance hellénique, Paris.
<i>BCMI</i>	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
<i>Belletrin</i>	Turk Tarih Kurumu, Ankara.
<i>BiblOrient</i>	Bibliotheca Orientalis, Leiden.
<i>BSLL</i>	Bulletin de la Société des lettres de Lund, Lund.
<i>BSNR</i>	Buletinul Societății numismatice române, Bucureşti.
<i>BSPF</i>	Bulletin de la Société préhistorique française, Paris.
<i>CAH</i>	Cambridge Ancient History, 1971, Cambridge.
<i>Carpica</i>	Carpica. Muzeul de istorie și artă, Bacău.
<i>ČasopisBrno</i>	Časopis Moravského Musea. Acta Musei Moraviae, Brno.
<i>CercetIst</i>	Cercetări istorice, Iaşi.
<i>Cohen</i> ²	H. Cohen, Description des monnaies frappées sous l'Empire romain communément appelées médailles impériales, 2 ^e éd., 8 vol., 1880—1892, Paris.
<i>COWA</i>	Chronologies in Old World Archaeology, ed. by R. W. Ehrich, 1965, Chicago ; ed. II-a, 1967.
<i>C.R. des Séances,</i>	Compte Rendus des Séances, Institutul geografic al României, Bucureşti.
<i>I.G.R.</i>	
<i>Dacia</i>	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, I—XII, 1924—1947; N. S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, I, 1957, Bucureşti.
<i>Danubius</i>	Danubius. Muzeul de istorie, Galați.
<i>DIR</i>	Documente privind istoria României, Bucureşti.
<i>DHR</i>	Documenta Historica Romaniae, Bucureşti.

- L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes du néolithique européen, Prague, 1961, J. Böhm și S. J. De Laet ed.
- L'Ethnogénèse des peuples balkaniques : Symposium international sur l'ethnogénèse des peuples balkaniques, Plovdiv, 1969. Studia Balcanica, 5, V. I. Georgiev, ed., 1971, Sofia.
- To ergon tes Arkhaiologikes Hetaireias, Atena.
- Glasnik Zemaljskoj Muzeja.
- Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Atena.
- Philip V. Hill, The Coinage of Septimius Severus and his Family of the Mint of Rome A. D. 193–217, in Numismatic Chronicle, Londra, IV, 1964.
- Philip V. Hill, The Dating and Arrangement of the Undated Coins of Rome A. D. 98–148, Londra, 1970.
- Izvestija Akademija Nauk — Turkmenija S.S.R.
- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.
- Journal of Cuneiform Studies, Cambridge, Mass.
- Journal of Indo-European Studies, Butte, Montana.
- A Jánus Pánonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
- Journal of Near Eastern Studies, Chicago.
- Kratkie soobščenija, Instituta arheologii ANSSR, Kiev.
- Magazin istoric, Bucureşti.
- Materiale și cercetări arheologice, Bucureşti.
- Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț.
- Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.
- Revista de filologia Egea, Salamanca.
- Praktika tes en Athenais Arkhaiologikes Hetaireias, Atena.
- Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
- Revista de istorie, Bucureşti.
- Revista muzeelor, Bucureşti.
- Revista muzeelor și monumentelor, seria muzeu, Bucureşti.
- H. Mattingly and E. A. Sydenham, Roman Imperial Coinage, Londra, I, 1924 sqq.
- Revista istorică română, Bucureşti.
- Sovetskaja Arheologija, Moscova.
- Studii și comunicări, Sfintu Gheorghe.
- Studii și cercetări de antropologie, Bucureşti.
- Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), Bucureşti.
- Slovenska Arheologia, Bratislava.
- Studii și cercetări de numismatică, Bucureşti.
- Studii și cercetări științifice. Istorie, Academia Republicii Populare Române, Filiala Iași, 1956–1960.
- Transactions of the Philological Society, Oxford.
- Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, Ankara.
- Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
- Zeitschrift für Ethnologie, Berlin—Braunschweig.